Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Mūlapaṇṇāsaṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

Ṭīkā Series 14

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka   ကာ kā   ကိ ki   ကီ kī   ကု ku   ကူ kū   ကေ ke   ကော ko

ခ kha   ခါ khā   ခိ khi   ခီ khī   ခု khu   ခူ khū   ခေ khe   ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Mūlapaṇṇāsaṭīkā

Dutiyabhāga

Mātikā Piṭṭhaṅka

2. Sīhanādavagga

5. Cūḷayamakavagga

Mūlapaṇṇāsaṭīkāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsaṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

2. Sīhanādavagga

1. Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā

139. Suttadesanāvatthusaṅkhātassa atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā tassa atthīti **aṭṭhuppattiko**ti vuttovāyamattho. **Lābhasakkārapaccayā**ti lābhasakkāranimittaṁ, bhagavato saṁghassa ca uppannalābhasakkārahetu, attano vā lābhasakkāruppādanahetu. **Titthiyaparidevite**ti titthiyānaṁ "kiṁ bho samaṇoyeva gotamo samaṇo"ti-ādinā vippalapanimittaṁ. **"Mahālābhasakkāro uppajjī"**ti vatvā samantapāsādikatthaṁ tassa uppattikāraṇaṁ dassento **"catuppamāṇiko hī"**ti-ādimāha. Cattāri pamāṇāni catuppamāṇāni, catuppamāṇāni etassa atthīti **catuppamāṇiko.** Lokoyeva saṅgamma samāgamma vasanaṭṭhena **lokasannivāso,** sattakāyoti attho. Pamināti uḷāratādivisesaṁ etenāti pamāṇaṁ[1], rūpaṁ rūpakāyo pamāṇaṁ etassāti **rūpappamāṇo.** Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno.** Sesapadesupi eseva nayo. **Ghoso**ti pavattathutighoso[2]. **Lūkhan**ti paccayalūkhatā. **Dhammo**ti sīlādayo guṇadhammā adhippetā.

---

1. Aṁ-Ṭī 2. 309 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Ghosoti cettha thutighoso (Aṁ-Ṭī 2. 309 piṭṭhe.)

Tesaṁ puggalānaṁ. **Ārohan**ti uccataṁ. Sā ca kho tasmiṁ tasmiṁ kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. **Pariṇāhan**ti nātikisanātithūlatāvasena mitapariṇāhaṁ. **Saṇṭhānan**ti tesaṁ tesaṁ aṅgapaccaṅgānaṁ susaṇṭhitataṁ. **Pāripūrin**ti sabbesaṁ sarīrāvayavānaṁ paripuṇṇataṁ avekallataṁ. **Tattha pamāṇaṁ gahetvā**ti tasmiṁ rūpe rūpasampattiyaṁ pamāṇabhāvaṁ upādāya. **Pasādaṁ janetī**ti adhimokkhaṁ uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti "amuko ediso ca ediso cā"ti yasaguṇavacanena. **Parathomanāyā**ti sammukhāva parassa silāghuppādanena abhitthavanena. **Parapasaṁsanāyā**ti parammukhā parassa guṇasaṁkittanena. **Paravaṇṇahārikāyā**ti paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittisaddūpasaṁhārena. **Tatthā**ti tasmiṁ thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajiṇṇabahutunnakatādiṁ cīvarassa lūkhabhāvaṁ. **Pattalūkhan**ti anekaganthikāhatādiṁ pattassa lūkhabhāvaṁ. **Vividhaṁ vā dukkarakārikan**ti dhutaṅgasevanādivasena pavattaṁ nānāvidhaṁ dukkaracariyaṁ.

Sīlaṁ vā passitvāti sīlapāripūrivasena visuddhaṁ kāyavacīsucaritaṁ ñāṇacakkhunā passitvā. Jhānādi-adhigamasiddhaṁ **samādhiṁvā.** Vipassanābhiññāsaṅkhātaṁ **paññaṁ vā.**

Bhagavato sarīraṁ disvāti sambandho. **Rūpappamāṇopi sammāsambuddheyeva pasīdati** aparimitakālasamupacitapuññānubhāvanipphannāya sabbaso anavajjāya sabbākāraparipuṇṇāvayavāya rūpakāyasampattiyā samantapāsādikattā, yassā rucirabhāvo visuddhe vigatavalāhake deve puṇṇamāsiyaṁ paripuṇṇakalābhāgamaṇḍalaṁ candamaṇḍalaṁ abhibhavitvā atirocati, pabhassarabhāvo saradasamayaṁ saṁvaddhitadiguṇatejakiraṇajālasamujjalaṁ sūriyamaṇḍalaṁ abhibhavati, sommakiraṇarasasamujjalabhāvehi tadubhayehi abhibhuyya vattamānaṁ ekasmiṁ khaṇe dasasahassilokadhātuṁ vijjotanasamatthaṁ mahābrahmuno pabhāsamudayaṁ abhivihacca bhāsate tapate virocati ca.

Satipi aṅgapariccāgādīnaṁ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca **aṅgapariccāgā**diggahaṇaṁ, tatthāpi ca aṅgapariccāgato visuṁ **nayanapariccāga**ggahaṇaṁ, pariccāgabhāvasāmaññepi

rajjapariccāgato **puttadārapariccāga**ggahaṇañca kataṁ. **Ādinā nayenā**ti **ādi-**saddena pubbayogapubbacariyādihetusampattiyā, "itipi so bhagavā"ti-ādinā[1] vuttāya phalasampattiyā, "so dhammaṁ desetī"ti-ādinā[2] vuttāya sattupakārakiriyāya ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sammāsambuddheyeva pasīdati** yathāvuttaguṇānaṁ anaññasādhāraṇabhāvato acchariyabbhutabhāvato ca. Sesesupi eseva nayo.

"Cīvaralūkhaṁ disvā"ti vatvā taṁ dassetuṁ **"sace bhagavā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sāṇapaṁsukūlacīvarenā**ti matakaḷevaraṁ paliveṭhetvā chaḍḍitena tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitena sāṇapaṁsukūlacīvarena. **Bhāriyan**ti garukaṁ, dukkaranti attho. Vadhuyuvatīmajjhimitthivasena, bālayobbanapurāṇavasena vā **tividhanāṭakatā. Hareṇuyūsaṁ** maṇḍalakalāyaraso. "Yāpessati nāmā"ti nāma-saddaṁ ānetvā sambandho. Nāma-saddayogena hi anāgatakālassa viya payogo, yāpeti-icceva attho. **Appāṇakan**ti nirassāsaṁ nirodhitassāsapassāsaṁ.

Samādhiguṇanti sādhāraṇato vuttamatthaṁ vivarati jhānādiggahaṇena. Mānadabbanimmadanena nibbisevanabhāvāpādanampi damanamevāti vuttaṁ **"pāthikaputtadamanādīnī"**ti. **Ādi-**saddena saccakāḷavakabakadamanādīnaṁ saṅgaho. **Bāverun**ti[3] evaṁnāmakaṁ visayaṁ. **Sarasampanno**ti aṭṭhaṅgasamannāgatena sarena samannāgato. Tena brahmassaratākaravīkabhāṇitādassanena lakkhaṇahāranayena avasesalakkhaṇapāripūriṁ viya tadavinābhāvato buddhānaṁ desanāvilāsañca vibhāveti.

Hatappabhāti buddhānubhāvena vigatatejā. **Kāḷapakkhūpame**ti sattānaṁ byāmohandhakārābhibhavena kāḷapakkharattūpame. **Sūriye**ti sūriye udayitvā obhāsenteti adhippāyo.

Siṅghāṭaketi tikoṇaracchāyaṁ. **Catukke**ti sandhiyaṁ. **Paridevantī**ti anutthunanavasena vippalapanti. Sokādhikakato hi vacīpalāpo paridevo. **Loke uppajjamāneyeva uppannā**ti attano diṭṭhivādassa purātanabhāvaṁ dīpenti.

---

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu. 2. Dī 1. 82 piṭṭhe. 3. Pāverunti (Ka)

Sesapadesupīti "idha dutiyo samaṇo"ti-ādīsu sesavāresupi[1]. Yathā hi "vivicceva kāmehī"ti[2] ettha kato niyamo "vivicca akusalehī"ti[2] etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇasseva atthassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha **"dutiyādayopī"**ti-ādi. Sāmaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesaṁ vasenettha cattāro samaṇā desitāti tamatthaṁ suttantarena samatthetuṁ **"tenevāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Paṭipattikkamena desanākkamena ca sakadāgāmi-ādīnaṁ dutiyāditā vuttāti sotāpannassa paṭhamatā avuttasiddhāti na coditā. **Phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā** samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panettha **mahāparinibbāne**[3] viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannā ca na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi maggādhigamatthāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaphalānīti dassentena bhagavatā "ñāyassa dhammassa padesavattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī"ti[3] vuttaṁ. Idha pana niṭṭhānappattameva taṁtaṁsamaṇabhāvaṁ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā "maggaṭṭhato phalaṭṭho savisesaṁ dakkhiṇeyyo"ti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedeneva viññāyatīti.

Rittāti vivittā. **Tucchā**ti nissarā paṭipannakasārābhāvato. Pavadanti etehīti **pavādā,** diṭṭhigatikānaṁ nānādiṭṭhidīpakā samayāti āha **"cattāro sassatavādā"**ti-ādi. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ parato āgamissati. **Te**ti yathāvuttasamaṇā. **Etthā**ti "parappavādā"ti vutte bāhirakasamaye.

Yanti yasmiṁ. Bhummatthe hi idaṁ paccattavacanaṁ. Ñāyo vuccati saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi nibbānaṁ ñāyati gammati paṭivijjhatīti. So eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha **"ñāyassa dhammassā"**ti.

Tesaṁ parappavādasāsanānaṁ **akhettatā khettatā**[4] **ca ariyamaggassa** abhāvabhāvā suparisuddhassa sīlassa suparisuddhāya samathavipassanāya **abhāvato bhāvato ca.** Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṁ, so ca asammāsambuddhasammāsambuddhapaveditatāyāti

---

1. Sesapadesupi (Aṁ-Ṭī 2. 389 piṭṭhe.)
2. Vi 1. 5; Dī 1. 69; Saṁ 1. 231, 239, 412; Aṁ 1. 441 piṭṭhādīsu.
3. Dī 2. 124, 125 piṭṭhesu.
4. Sukhettatā (Ka)

parājikāya[1] satthu vipattihetutāya sāsanassa aniyyānabhāvoti dasseti.

Idāni yathāvuttamatthaṁ pariyāyato ca pāḷiyā ca samatthetuṁ **"tenāha bhagavā"**ti-ādinā pāḷiṁ dassetvā upamāpadesena tattha suttaṁ vibhāvento **"yasmā"**ti-ādimāha. Tattha yasmā ekaccānaṁ visesato sīhānaṁ purimaṁ pādadvayaṁ hatthakiccampi karoti, tasmā āha **"surattahatthapādo"**ti. **Sīhassa kesā** nāma kesarāyatanā khandhalomā. **Gocariyahatthikulaṁ** nāma pakatihatthikulaṁ, yaṁ "kālāvakan"tipi vuccati. **Ghoṭako** nāma assakhaḷuṅko. Sineruparibhaṇḍe simbalirukkhehi sañchādito paññāsayojano daho simbalidaho, taṁ parivāretvā mahantaṁ simbalivanaṁ, taṁ sandhāyāha **"simbalidahavane"**ti. Aññatitthāvāsabhūmiyaṁ imesu samaṇesu ekacco na uppajjati, īdiso panettha vikappo natthi, sabbena sabbaṁ na uppajjantevāti dassento **"ekasamaṇopī"**ti āha. **Ariyamaggaparikkhate**ti ariyamagguppattiyā abhisaṅkhate, yadā sāsanikānaṁ sammāpaṭipattiyā ariyamaggo dibbati, tadāti attho.

Sammāti suṭṭhu. Suṭṭhu nadanaṁ nāma hetuyuttaṁ suṭṭhu katvā kathananti āha **"hetunā"**ti. So ca hetu aviparīto eva icchitabboti āha **"nayenā"**ti, ñāyenāti attho. Evaṁbhūto ca so yathādhippetatthaṁ karoti sādhetīti dassento āha **"kāraṇenā"**ti. Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchāna-ekaccamanussā manussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṁ pana tathāgatasīhanādoti āha **"sīhanādanti seṭṭhanādan"**ti. Yadi tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhayatāya appaṭisattutāya icchitā, Tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātisayoti āha **"abhītanādaṁ appaṭinādan"**ti. Idānissa seṭṭhanādabhāvaṁ kāraṇena paṭipādento **"imesaṁ hī"**ti-ādimāha. Tena "sammā"ti vuttamatthaṁ samattheti. Tattha **atthitāyā**ti iminā sīhanādassa uttamatthataṁ dasseti. Bhūtaṭṭho hi uttamaṭṭho. Tāya eva bhūtaṭṭhatāya abhītanādatāti dassento **"ime samaṇā -pa- nāma hotī"**ti āha. Abhūtañhi vadato

1. Pavedakassa (?)

kutoci bhayaṁ vā āsaṅkā vā siyāti "idhevā"ti niyamassa aviparītataṁ dassento **"amhākampi -pa- appaṭinādo nāma hotī"**ti āha. Yaṁ hi aññatthāpi atthi, taṁ idhevāti avadhāretuṁ na yuttanti.

140. **Kho**ti avadhāraṇe. Tena vijjati evāti dasseti. **Yan**ti karaṇatthe paccattanti āha **"yena kāraṇenā"**ti. **Titthaṁ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Pāragamanasaṅkhātaṁ taraṇaṁ diṭṭhigatikānaṁ[1] tattha tattheva aparāparaṁ ummujjananimujjanavasena pilavananti āha **"taranti uppalavantī"**ti. **Uppādetā**ti pūraṇādiko. Titthe jātāti **titthiyā,** yathāvuttaṁ vā diṭṭhigatasaṅkhātaṁ titthaṁ etesaṁ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā.** Assasanti ettha, etenāti vā **assāso,** avassayo.

Pakatatthaniddeso yaṁ taṁ-saddoti tassa "bhagavatā"ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato satthubhāvena adhigato supākaṭo ca, taṁ abhisambuddhabhāvaṁ saddhiṁ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento **"yo so -pa- abhisambuddho"**ti āha. Satipi ñāṇadassanasaddānaṁ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṁ savisaye visesappavattidassanatthaṁ[2] asādhāraṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṁsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca te yojetvā dassento **"tesaṁ tesan"**ti-ādimāha. Tattha **āsayānusayaṁ jānatā** āsayānusayañāṇena, **sabbaṁ ñeyyadhammaṁ passatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsa-āsavakkhayañāṇehi. Anaññasādhāraṇapuññānubhāvanibbatto anuttarañāṇādhigamaladdhapurāvattako ca bhagavato rūpakāyo atikkammeva devānaṁ devānubhāvaṁ vattatīti āha **"sabbasattānaṁ -pa- passatā"**ti. **Paṭivedhapaññāyā**ti maggapaññāya. Tāya hi sabbaso ñeyyadhammesu sammohassa vidhamitattā pacchā pavattajānanaṁ tassa jānanaṁ viya vuccati.

Arīnanti kilesārīnaṁ, pañcavidhamārānaṁ vā sāsanapaccatthikānaṁ vā aññatitthiyānaṁ, tesaṁ hananaṁ pāṭihāriyehi abhibhavanaṁ appaṭibhānatākaraṇaṁ

1. Diṭṭhigatikānaṁ natthi (Aṁ-Ṭī 2. 142 piṭṭhe.)
2. Visayavisesapavattidassanatthaṁ (Sārattha-Ṭī 3. 455 piṭṭhe.)

ajjhupekkhanaṁ vā. **Kesivinayasuttaṁ**[1] cettha nidassanaṁ. Tathā ca ṭhānāṭṭhānādīni vā **jānatā,** yathākammupage satte **passatā,** savāsanānamāsavānaṁ khīṇattā **arahatā,** abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhena **sammāsambuddhena.** Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** kāyakammādīnaṁ ñāṇānuparivattanena nisammakāritāya **passatā,** ravādīnampi[2] abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṁ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhena.** Evaṁ dasabala-aṭṭhārasāveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā veditabbā. **Ye**ti caturo dhamme. **Attanī**ti amhesu. Na rājarājamahāmattādīsu upatthambhaṁ sampassamānā, na kāyabalaṁ sampassamānāti yojanā.

Uppannapasādoti aveccappasādaṁ vadati. Vakkhati hi "cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitānī"ti[3]. Kāmaṁ asekkhāpi asekkhāya samasikkhatāya sahadhammikā eva, ciṇṇabrahmacariyatāya pana sahadhammaṁ carantīti na vattabbāti asekkhavāro na gahito. **Sabbepete**ti ete yathāvuttā bhikkhu-ādayo sotāpannādayo ca puthujjanā ariyā cāti sabbepi ete taṁtaṁsikkhāhi samānadhammattā sahadhammattā **"sahadhammikā"**ti vuccanti. Idāni nibbattita-ariyadhammavaseneva sahadhammike dassento **"apicā"**ti-ādimāha. **Maggadassanamhī**ti pariññābhisamayādivasena saccapaṭivedhena "nava maggaṅgāni, aṭṭha bojjhaṅgānī"ti-ādinā vivādo natthi. **Ekadhammacāritāyā**ti samānadhammacāritāya. Na hi paṭividdhasaccānaṁ "mayā dhammo sudiṭṭho, tayā duddiṭṭho"ti-ādinā vivādo atthi. Diṭṭhisīlasāmaññena saṁghātā hi te uttamapurisā. **Iminā**ti "sahadhammikā kho panā"ti-ādivacanena. Tattha **piyamanāpa**ggahaṇena sīlesu paripūrakāritāpadesena ekadesena gahitaṁ saṁghasuppaṭipattiṁ paripuṇṇaṁ katvā dasseti. Ye hi sampannasīlā suvisuddhadassanā, te viññūnaṁ piyā manāpāti. **Ettāvatā**ti "atthi kho no āvuso"ti-ādinayappavattena ratanattayapasādajotanena. **Akkhātā** tesu tesu suttapadesesu.

141. **Satthari pasādo**ti **pasāda**ggahaṇena "bhagavatā"ti-ādinā vā pasādanīyā dhammā gahitā. Tena buddhasubuddhataṁ dasseti, tathā

1. Aṁ 1. 427 piṭṭhe.
2. Davādīnaṁ (Sārattha-Ṭī 3. 456 piṭṭhe.)
3. Ma-Ṭṭha 1. 315 piṭṭhe.

“dhamme pasādo”ti iminā dhammasudhammataṁ, itarena saṁghasuppaṭipannataṁ. Yena cittena aññattha anupalabbhamānena sāsaneyeva samaṇo ito bahiddhā natthīti ayamattho sammadeva patiṭṭhāpitoti veditabbaṁ. Tatrāyaṁ yojanā—yasmā sammāsambuddho amhākaṁ satthā, tasmā atthi kho no āvuso satthari pasādo, sammāsambuddhattā cassa svākhāto dhammoti atthi dhamme pasādo, tato eva ca atthi sīlesu paripūrakāritāti sahadhammikā -pa- pabbajitā cāti evamettha satthari pasādena dhamme pasādo, tena saṁghasuppaṭipattīti ayañca nayo lesenapi parappavādesu natthīti idheva samaṇo -pa- samaṇehi aññehīti.

Paṭividdhasaccānaṁ pahīnānurodhānaṁ gehassitapemassa asambhavo evāti **“idānī”**ti vuttaṁ. Yadi evaṁ “upajjhāyena bhikkhave saddhivihārikamhi puttapemaṁ upaṭṭhapetabban”ti-ādivacanaṁ[1] kathanti? Nayidaṁ gehassitapemaṁ sandhāya vuttaṁ, taṁsadisattā pana pemamukhena vutto mettāsneho. Na hi bhagavā bhikkhū saṁkilese niyojeti. **Evarūpaṁ pemaṁ sandhāyā**ti pasādāvahaguṇāvahato pūraṇādīsu bhattipasādo na hoti, pasādapatirūpakā pana lobhapavattīti daṭṭhabbā. **Thero**ti Mahāsaṁgharakkhitatthero. Yena aṭṭhakathā potthakaṁ āropitā. **Ekova satthā** anaññasādhāraṇaguṇattā, aññathā anacchariyattā satthulakkhaṇameva na paripūreyya. **Visuṁ katvā**ti aññehi vivecetvā attano āveṇikaṁ katvā. “Amhākaṁ satthā”ti byāvadantānaṁ aññesaṁ satthā na hotīti atthato āpannameva hoti, tathā ca padesavattiniṁ tassa satthutaṁ paṭijānantā paripuṇṇalakkhaṇasatthutaṁ icchantānampi tato viruddhā satthubhāvapariyesanena parājitā honti. **Pariyattidhamme**ti adhikabrahmaguṇasuttageyyādippabhedasamaye. Tattha **ajasīla -pa- kukkurasīlādīsū**ti idaṁ yebhuyyena aññatitthiyānaṁ tādisaṁ vatasamādānasabbhāvato vuttaṁ, **ādi-**saddena yamaniyamacātuyāmasaṁvarādīnaṁ saṅgahoti. **Adhippayāso**ti adhikaṁ payasati payujjati etenāti adhippayāso, savisesaṁ adhikattabbakiriyā[2]. Tenāha **“adhikappayogo”**ti.

---

1. Vi 3. 57 piṭṭhe.
2. Itikattabbakiriyā (Aṁ-Ṭī 2. 206 piṭṭhe.)

Tassa pasādassa pariyosānabhūtāti tassa satthari dhamme ca pasādassa niṭṭhānabhūtā. **Niṭṭhā**ti mokkho. Samayavādīnaṁ hi tasmiṁ tasmiṁ samaye tadupadesake ca pasādo yāvadeva mokkhādhigamanaṭṭho. Diṭṭhigatikā tathā tathā attano laddhivasena niṭṭhaṁ parikappentiyevāti āha **"niṭṭhaṁapaññapento nāma nattī"**ti. **Brāhmaṇānanti** brāhmaṇavādīnaṁ. Tesaṁ ekacce brahmunā salokatā niṭṭhāti vadanti, ekacce tassa samīpatā, ekacce tena saṁyogo niṭṭhāti vadanti. Tattha ye salokatāvādino samīpatāvādino ca, te dvedhāvādino, itare advedhāvādino, sabbepi te atthato brahmalokupapattiyaṁyeva niṭṭhāsaññino. Tattha hi nesaṁ niccābhiniveso yathā taṁ bakassa brahmuno. Tena vuttaṁ **"brahmaloko niṭṭhā"**ti. **Brahmaloko**ti paṭhamajjhānabhūmi. **Mahātāpasānan**ti vekhanasāditāpasānaṁ. Mahābrahmā viya paṭhamajjhānabhūmiyaṁ ābhassaresu eko sabbaseṭṭho natthīti **"ābhassarā"**ti puthuvacanaṁ. **Paribbājakānan**ti sañcayādiparibbājakānaṁ. Anto ca mano ca etassa natthīti **anantamānaso.** Ājīvakānaṁ hi sabbadābhāvato ananto, sukhadukkhādisamatikkamanato amānaso. Iminā aṭṭhahi lokadhammehi upakkiliṭṭhacittataṁ dasseti.

Papañce yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. **Taṇhādiṭṭhiyova adhippetā** mamaṅkāra-ahaṅkāravigamassa adhippetattā. Yathā pañcasu ṭhānesu ekova kileso lobho āgato, evaṁ dvīsu ṭhānesu tayo kilesā āgatā "doso moho diṭṭhī"ti. "Sadosassā"ti hi vutthaṭṭhāne paṭighaṁ akusalamūlaṁ gahitaṁ, "paṭiviruddhassā"ti virodho, "samohassā"ti moho akusalamūlaṁ, "aviddasuno"ti malyaṁ, asampajaññaṁ vā, "sa-upādānassā"ti "natthi dinnan"ti-ādinā nayena gahaṇaṁ, "papañcārāmassā"ti papañcuppattivasena. **Ākārato**ti pavatti-ākārato. Padantarena rāgavisesassa vuccamānattā ādito vuttaṁ sarāgavacanaṁ oḷārikaṁ rāgavisayanti āha **"pañcakāmaguṇikarāgavasenā"**ti. **Gahaṇavasenā**ti daḷhaggahaṇavasena. "Anuruddhapaṭiviruddhassā"ti ekapadavasena pāḷiyaṁ āgatattā ekajjhaṁ paduddhāro kato. Tattha pana "anuruddhassā"ti subhavasenāti evamattho vattabbo. Na hi paṭivirujjhanaṁ subhavasena hoti. **Papañcuppattidassanavasenā**ti kilesakammavipākānaṁ

aparāparuppattipaccayatāya saṁsārassa papañcanaṁ papañco, tassa uppattihetubhāvadassanavasena. Taṇhā hi bhavuppattiyā visesapaccayo. **Taṇhāpaccayā upādānadassanavasenā**ti taṇhāpaccayassa upādānassa dassanavasena, yadavatthā taṇhā upādānassa paccayo, tadavatthādassanavasena. Phalena hi hetuvisesakittanametanti. **Evaṁ viddhaṁsethā**ti kāmarāgabhavataṇhādivasena lobhaṁ kasmā evaṁ vippakiretha. **Taṇhākaraṇavasenā**ti taṇhāyanakaraṇavasena subhākāraggahaṇavasena. Subhanti hi ārammaṇe pavatto rāgo "subhan"ti vutto.

142. Vadanti etenāti **vādo,** diṭṭhivādo. Diṭṭhivasena hi "sassato attā ca loko ca, asassato attā ca loko cā"ti ca diṭṭhigatikā paññapenti. Tenāha **"dvemā bhikkhave diṭṭhiyo"**ti[1]. Taṇhārahitāya diṭṭhiyā abhāvato taṇhāvaseneva ca attano sassatabhāvābhinivesoti katvā vuttaṁ **"taṇhādiṭṭhivasenā"**ti. **Allīnā**ti nissitā. **Upagatā**ti avissajjanavasena ekibhāvamiva gatā. **Ajjhositā**ti tāya diṭṭhiyā gilitvā pariniṭṭhāpitā viya tadantogadhā. Tenāha **"anupaviṭṭhā"**ti. Yathā gahaṭṭhānaṁ kāmajjhosānaṁ vivādamūlaṁ, evaṁ pabbajitānaṁ diṭṭhajjhosānanti āha **"vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā"**ti. Diṭṭhivirodhena hi diṭṭhigatikavirodho.

Khaṇikasamudayo uppādakkhaṇoti āha **"diṭṭhīnaṁ nibbattī"**ti. Diṭṭhinibbattiggahaṇeneva cettha yathā diṭṭhīnaṁ paṭiccasamuppannatā vibhāvitā, evaṁ diṭṭhivatthunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvitāti daṭṭhabbaṁ. Yāni **paṭisambhidānayena**[2] "paccayasamudayo aṭṭha ṭhānānī"ti vuttāni, tāni dassento **"khandhāpī"**ti-ādimāha. Tattha **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ** ārammaṇaṭṭhena "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādivacanato[3]. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ** upanissayādivasena paccayabhāvato. Yathāha "assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṁ adassāvī ariyadhammassa akovido"ti-ādi[4]. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Yathā cāha "tadapi phassapaccayā[5], phussa phussa paṭisaṁvediyantī"ti[6] ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Vuttaṁ hetaṁ "saññānidānā hi

---

1. Ma 1. 94 piṭṭhe. 2. Khu 9. 129 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 79, 80, 81, 478 piṭṭhādīsu.
4. Ma 1. 1, 374; Saṁ 2. 3, 14 piṭṭhādīsu. 5. Dī 1. 38, 39 piṭṭhesu.
6. Dī 1. 41 piṭṭhe.

papañcasaṅkhāti[1], pathaviṁ pathavito saññatvā"ti[2] ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Vuttampi cetaṁ "takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṁ musāti dvayadhammamāhū"ti[3], "takkī hoti vīmaṁsī"ti[4] ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Yathāha bhagavā "tasseva ayoniso manasikaroto channaṁ diṭṭhīnamaññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti assa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī"ti-ādi[5]. Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṁ, tassa bhāvo **samuṭṭhānaṭṭho,** tena. **Khaṇikatthaṅgamo** khaṇikanirodho. **Paccayatthaṅgamo** avijjādīnaṁ accantanirodho. So pana yena hoti, taṁ dassento **"sotāpattimaggo"**ti āha. Cattāro hi ariyamaggā yathārahaṁ tassa tassa saṅkhāragatassa accantanirodhahetu, khaṇikanirodho pana ahetuko.

Ānisaṁsanti udayaṁ. So pana diṭṭhadhammikasamparāyikavasena duvidho. Tattha samparāyiko duggatiparikilesatāya ādīnavapakkhiko evāti itaraṁ dassento **"yaṁ sandhāyā"**ti-ādimāha. **Ādīnavampi** diṭṭhadhammikameva dassento **"diṭṭhiggahaṇamūlakaṁ upaddavan"**ti-ādimāha. **So**ti ādīnavo. **Ādīnan**ti **ādi**-saddena naggiyānasanasaṅkaṭivatādīnaṁ saṅgaho. Nissarati etenāti nissaraṇanti vuccamāne dassanamaggo eva diṭṭhīnaṁ nissaraṇaṁ siyā, tassa pana atthaṅgamapariyāyena gahitattā sabbasaṅkhatanissaṭaṁ nibbānaṁ diṭṭhīhipi nissaṭanti katvā vuttaṁ **"diṭṭhīnaṁ nissaraṇaṁ nāma nibbānan"**ti. **Iminā**ti-ādīsu vattabbaṁ anuyogavatte vuttanayameva.

143. **Diṭṭhicchedanaṁ dassento**ti sabbupādānapariññādassanena sabbaso diṭṭhīnaṁ samucchedavidhiṁ dassento. **Vuttāyevā**ti—

> "Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato.
> Dhammasaṅkhepavitthārā, kamato ca vibhāvaye"ti[6]—

gāthaṁ uddisitvā atthavibhāgādivasena vuttāyeva. Kāmaṁ ito bāhirakānaṁ "imāni upādānāni ettakāni cattāri, na ito bhiyyo"ti īdisaṁ ñāṇaṁ natthi, kevalaṁ pana keci "kāmā pahātabbā"ti vadanti, keci "natthi paro lokoti ca, micchā"ti vadanti, apare "sīlabbatena

---

1. Khu 1. 414 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Ma 1. 1 piṭṭhe.
3. Khu 1. 416; Khu 7. 228, 229 piṭṭhesu.
4. Dī 1. 15 piṭṭhe.
5. Ma 1. 10 piṭṭhe.
6. Visuddhi 2. 203 piṭṭhe.

suddhīti ca, micchā"ti vadanti, attadiṭṭhiyā pana micchābhāvaṁ sabbaso na jānanti eva. Yattakaṁ pana jānanti, tassapi accantappahānaṁ na jānanti, tathāpi sabbassa pariññeyyassa pariññeyyaṁ paññapema-icceva tiṭṭhanti. Evaṁbhūtānaṁ pana nesaṁ tattha yādisī paṭipatti, taṁ dassento satthā **"santi bhikkhave"**ti-ādimāha. Tattha **santī**ti saṁvijjanti. Tena tesaṁ diṭṭhigatikānaṁ vijjamānatāya avicchedataṁ dasseti. **Eke**ti ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjupagamanena samaṇā, jātimattena ca brāhmaṇā. **Sabbesan**ti anavasesānaṁ upādānānaṁ **samatikkamaṁ** pahānaṁ. **Sammā na paññapentī**ti yesaṁ paññapenti, tesampi sammā pariññaṁ na paññapenti. Idāni taṁ atthaṁ vitthārato dassetuṁ **"kecī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha hotika, kuṭīcaka, bahūdaka, haṁsa, paramahaṁsa, kājaka, tidaṇḍa, monavata, seva pārupaka, pañcamarattika[1], somakāraka, mugabbata, carabāka, tāpasa, niganthā, jīvaka, isi, pārāyanika, pañcātapika, kāpila, kāṇāda, saṁsāramocaka, aggibhattika, magavatika[2], govatika, kukkuravatika, kāmaṇḍaluka, vaggulivatika, ekasāṭaka, odakasuddhika, sarīrasantāpaka, sīlasuddhika, jhānasuddhika, catubbidhasassatavādādayo channavuti taṇhāpāsena ḍaṁsanato, ariyadhammassa vā vibādhanato **pāsaṇḍā. Vatthupaṭisevanaṁ kāman**ti byāpārassa[3] vatthuno paṭisevanasaṅkhātaṁ kāmaṁ. **Theyyena sevantī**ti paṭihattha-ādisamaññāya lokassa vacanavasena sevanti. **Tīṇi kāraṇānī**ti "natthi dinnan"ti-ādinayappavattāni diṭṭhivisesabhūtāni vaṭṭakāraṇāni.

Atthasallāpikāti atthassa sallāpikā, dvinnaṁ adhippetatthasallāpavibhāvinīti adhippāyo. Dvinnaṁ hi vacanaṁ sallāpo. Tenāha **"pathavī kirā"**ti-ādi.

Yo titthiyānaṁ attano satthari dhamme sahadhammikesu ca pasādo vutto, tassa anāyatanagatattā appasādakabhāvadassanaṁ pasādapacchedo, tathāpavatto vādo **pasādapacchedavādo** vutto. **Evarūpe**ti īdise vuttanayena kilesānaṁ anupasamasaṁvattanike. **Dhamme**ti dhammapatirūpake. **Vinaye**ti vinayapatirūpake. Titthiyā hi kohaññe ṭhatvā lokaṁ vañcentā dhammaṁ kathemāti "sattime kāyā akatā akatavidhā"ti-ādinā[4] yaṁ kiñci kathetvā tathā "vinayaṁ

1. Pañcaparadattika (Ka) 2. Bakavatika (Ka) 3. Rāgassa (?) 4. Dī 1. 52 piṭṭhe.

paññapemā"ti gosīlavaggulivatādīni paññapetvā tādisaṁ sāvake sikkhāpetvā "dhammavinayo"ti kathenti, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ "dhammavinaye"ti. Tenāha **"ubhayenapi aniyyānikaṁ sāsanaṁ dassetī"**ti. Parittampi nāma puññaṁ kātukāmaṁ maccheramalābhibhūtatāya nivārentassa antarāyaṁ tassa karoto diṭṭheva dhamme viññūhi garahitabbatā samparāye ca duggati pāṭikaṅkhā, kimaṅgaṁ pana sakalavaṭṭadukkhanissaraṇāvahe jinacakke pahāradāyino titthakarassa tadovādakarassa cāti imamatthaṁ dassento **"aniyyānikasāsanamhi hī"**ti-ādimāha. Yathā so pasādo samparāye na sammaggato attano pavattivasenāti dassento **"kañci kālaṁ gantvāpi pacchā vinassatiyevā"**ti āha, aveccappasādo viya accantiko na hotīti attho.

Sampajjamānā yathāvidhipaṭipattiyā **tiracchānayoniṁ āvahati.** Kammasarikkhakena hi vipākeneva bhavitabbaṁ. **Sabbampi kāraṇabhedan**ti sabbampi yathāvuttaṁ titthakarānaṁ sāvakānaṁ apāyadukkhāvahaṁ micchāpaṭipattisaṅkhātaṁ kāraṇavisesaṁ. **So panesa** pasādo **na niyyāti** micchattapakkhikattā surāpītasiṅgāle pasādo viya. Suraṁ parissāvetvā chaḍḍitakasaṭaṁ **surājallikaṁ.** Brahmaṇā nāma dhanaluddhāti adhippāyenāha **"imaṁ vañcessāmī"**ti. **Kaṁsasatā**ti kahāpaṇasatā.

144. **Tassā**ti pasādassa. Sabbopi lobho kāmupādānanteva vuccatīti āha **"arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariññan"**ti. **Evarūpe**ti īdise sabbaso kilesānaṁ upasamasaṁvattanike. Yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamānānaṁ apāyesu apatanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhamme.** Sabbaso vinayanaṭṭhena **vinaye.** Tattha bhavadukkhanissaraṇāya saṁvattane.

Namassamāno aṭṭhāsi dve asaṅkhyeyyāni paccekabodhipāramīnaṁ pūraṇena tattha buddhasāsane paricayena ca bhagavati pasannacittatāya ca. **"Ulūkā"**tyādi gāthā rukkhadevatāya bhāsitā. **Kāluṭṭhitan**ti sāyanhakāle divāvihārato uṭṭhitaṁ. **Duggateso na gacchatī**ti duggatiṁ eso na gamissati. **Morajiko** murajavādako. **Mahābherivādakavatthu**-ādīnipi sitapātukaraṇaṁ ādiṁ katvā vitthāretabbāni.

Paramattheti lokuttaradhamme. **Kiṁ pana**[1] **vattabban**ti dhammepi paramatthe nimittaṁ gahetvā suṇantānaṁ. **Sāmaṇeravatthū**ti pabbajitadivaseyeva sappena daṭṭho hutvā kālaṁ katvā devalokaṁ upapannasāmaṇeravatthu.

Khīrodananti khīrena saddhiṁ sammissaṁ odanaṁ. **Timbarusakan**ti tindukaphalaṁ. Tipusasadisā ekā vallijāti timbarusaṁ, tassa phalaṁ timbarusakanti ca vadanti. **Kakkārikan**ti khuddaka-elāḷukaṁ. Mahātipusanti ca vadanti. **Vallipakkan**ti khuddakatipusavalliyā phalaṁ. **Hatthapatāpakan**ti mandāmukhi. **Ambakañjikan**ti ambilakañjikaṁ. Khaḷayāguntipi vadanti. **Doṇinimmajjanin**ti satelaṁ tilapiññākaṁ. **Vidhūpanan**ti caturassabījaniṁ. **Tālavaṇṭan**ti tālapattehi katamaṇḍalabījaniṁ. **Morahatthan**ti morapiñchehi kataṁ makasabījaniṁ.

Vuttanayānusārenevāti yasmā idhāpi yathāvuttaṁ sabbampi kāraṇabhedaṁ ekato katvā dassento satthā "taṁ kissa hetū"ti-ādimāha, tasmā tattha aniyyānikasāsane vuttanayassa anussaraṇavasena yojetvā veditabbaṁ.

145. **Pariññan**ti pahānapariññaṁ. **Tesaṁ paccayaṁ dassetun**ti upādānānaṁ pariññā nāma pahānapariññā, tesaṁ accantanirodho adhippeto, so ca paccayanirodhena hotīti tesaṁ paccayaṁ mūlakāraṇato pabhuti dassetuṁ. **Ayan**ti idāni vuccamāno **ettha** "ime cā"ti-ādipāṭhe "kiṁnidānā"ti-ādisamāsapadānaṁ attho. **Sabbapadesū**ti "taṇhāsamudayā"ti-ādīsu sabbesu padesu. Iminā eva ca sabbaggahaṇena "phassanidānā"ti-ādīnampi padānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Ime aññatitthiyā upādānānampi samudayaṁ na jānanti, kuto nirodhaṁ, tathāgato pana tesaṁ tappaccayapaccayānampi samudayañca atthaṅgamañca yāthāvato jānāti, tasmā "idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti[2] yathāraddhasīhanādaṁ matthakaṁ pāpetvā dassento "ime ca bhikkhave cattāro upādānā"ti-ādinā[3] nayena desanaṁ paṭiccasamuppādamukhena otārento vaṭṭaṁ dassetvā "yato ca kho"ti-ādinā vivaṭṭaṁ dassento arahattena desanāya kūṭaṁ gaṇhi, tamatthaṁ dassento **"yasmā pana bhagavā"**ti-ādimāha. Taṁ suviññeyyameva.

Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Nāma (Ka) 2. Ma 1. 92 piṭṭhe. 3. Ma 1. 96 piṭṭhe.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālīnagaravaṇṇanā

146. **Aparāparan**ti punappunaṁ. **Visālībhūtatāyā**ti gāvutantaraṁ gāvutantaraṁ puthubhūtatāya. **Tatrā**ti tassaṁ visālībhūtatāyaṁ. **Chaḍḍitamatte**ti vissaṭṭhamatte. **Ūmibhayādīhī**ti ūmikumbhīla-āvaṭṭasaṁsukābhayehi. Udakappavāhenāgatassapi ca usmā na vigacchati, usmā ca nāma īdisassa saviññāṇakatāya bhaveyyāti **"siyā gabbho"**ti cintesi. **Tathāhī**ti-ādi tattha kāraṇacintā. Puññavantatāya **duggandhaṁ** nāhosi, sa-usumatāya **pūtikabhāvo.** Dārakānaṁ puññūpanissayato **aṅguṭṭhakato cassa khīraṁ nibbatti,** khīrabhattañca labhi. Carimakabhave bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā acchavippasannatāya nicchavi viyāti katvā āha **"nicchavī ahesun"**ti. **Tesan**ti dvinnaṁ dārakānaṁ. **Mātāpitaro**ti posakamātāpitaro. **Abhisiñcitvā rājānaṁ akaṁsu** rajjasampattiyā dāyakassa kammassa katattā, asambhinne eva rājakule uppannattā ca. Kumārassa puññānubhāvasañcoditā devatādhiggahitāti keci.

Purassa apareti purassa aparadisāya gāvutamatte ṭhāne jīvakambavanaṁ viya sapākāramandirake. **Acirapakkanto**ti ettha na desantarapakkamanaṁ adhippetaṁ, atha kho sāsanato apakkamananti dassento **"vibbhamitvā"**ti-ādimāha. Tenevāha "imasmā dhammavinayā"ti. **Parisatī**ti parisāyaṁ, janasamūheti attho. Janasamūhagato pana **"parisamajjhe"**ti vutto. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatiyāva manussehi nibbattetabbo dhammoti **manussadhammo,** manussattabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo,** anuḷāraṁ parittakusalaṁ. Yaṁ asatipi buddhuppāde vattati, yañca sandhāyāha "hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjatī"ti. "Amhākaṁ buddho"ti buddhe mamattakārino **buddhamāmakā.** Sesapadadvayepi eseva nayo.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Alaṁ ariyāya ariyabhāvāyāti **alamariyo,** rūpāyatanaṁ jānāti cakkhuviññāṇaṁ viya passati cāti **ñāṇadassanaṁ,** dibbacakkhu. Sammasanupage ca pana dhamme lakkhaṇattayañca tathā jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṁ,** vipassanā. Nibbānaṁ, cattāri vā saccāni asammohapaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṁ,** maggo. Phalaṁ pana nibbānavaseneva yojetabbaṁ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa paccakkhato jānanaṭṭhena **ñāṇadassanaṁ,** sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāṇadassanaṁ. Lokuttaramaggo adhippeto,** tasmiṁ hi paṭisiddhe sabbesampi buddhaguṇānaṁ asambhavoti adhippāyo. Tenāha **"taṁ hi so bhagavato paṭisedhetī"**ti.

Sukhumaṁ dhammantaraṁ nāma jhānavipassanādikaṁ ācariyānuggahena **gahitaṁ nāma natthi. Takkapariyāhatan**ti "iti bhavissati, evaṁ bhavissatī"ti taṁtaṁdassetabbamatthatakkanena vitakkanamattena parito āhataṁ parivattitaṁ katvā. Tenāha **"takketvā"**ti-ādi. **Lokiyapaññaṁ anujānāti** upanisinnaparisāya anukūladhammakathanatoti adhippāyo. Tenāha **"samaṇo gotamo"**ti-ādi. Paṭibhātīti paṭibhānaṁ, "iti vakkhāmī"ti evaṁpavattaṁ kathanacittaṁ, tato paṭibhānato jānanaṁ paṭibhānaṁ, āgamābhāvato sayameva upaṭṭhitattā **sayaṁpaṭibhānaṁ.** Tenāha **"imināssa dhammesu paccakkhabhāvaṁ paṭibāhatī"**ti. **Suphusitan**ti nibbivaraṁ. Aphusitatte hi sukhena vacīghoso na niccharati. **Dantāvaraṇan**ti oṭṭhadvayaṁ. Jivhāpi thaddhatāya sukhena vacīghoso na niccharatīti āha **"mudukā jivhā"**ti. Karavīkarutamañjutāya **madhuro saro.** Elaṁ vuccati doso, elaṁ gaḷatīti elagaḷā, na elagaḷā **anelagaḷā,** niddosā, na rujjhatīti attho. Sabbametaṁ rañjanasseva kāraṇaṁ dassento vadati.

Pañca dhammāti gambhīrañāṇacariyabhūtānaṁ khandhādīnaṁ uggahaṇasavanadhāraṇaparicayayonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyā**ti ettha **sammā**-saddo ubhayatthāpi yojetabbo "sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā"ti. Yo hi sammā dhammaṁ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hoti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānaṁ atthato dhammasseva niyyānanti āha **"so dhammo -pa- niyyāti gacchatī"**ti.

147. **Kodhano**ti kujjhanasīlo. Yasmā pana sunakkhatto kodhavasena kurūro pharusavacano ca, tasmā āha **"kodhanoti caṇḍo pharuso cā"**ti. **Tasmiṁ attabhāve maggaphalānaṁ upanissayo natthī**ti tasmiṁ attabhāve uppajjanārahānaṁ maggaphalānaṁ upanissayo natthi. **Taṁ buddhā "moghapuriso"ti vadanti** yathā taṁ Sudinnalāḷudāyi-ādike. **Upanissaye satipi tasmiṁ khaṇe magge vā phale vā asati "moghapuriso"ti vadanti** yathā taṁ dhaniyūpasenattherādike. Samucchinnopanissaye pana vattabbameva natthi. Yathā "makkhali moghapuriso manussakhippaṁ maññe"ti[1] tathā sunakkhattopīti āha **"imassa panā"**ti-ādi. **Assā**ti etena. Kattari hidaṁ sāmivacanaṁ. **Kodhenā**ti kodhahetunā.

Bhagavatoti sampadānavacanaṁ kuddhapadāpekkhāya. **Pubbe**ti bhikkhukāle. **Saddaṁ sotukāmo**ti so kira dibbacakkhunā tāvatiṁsabhavane devatānaṁ rūpaṁ passanto oṭṭhacalanaṁ passati, na pana saddaṁ suṇāti, tasmā tāsaṁ saddaṁ sotukāmo ahosi. Tena vuttaṁ **"saddaṁ sotukāmo -pa- pucchī"**ti. So ca atīte ekaṁ sīlavantaṁ bhikkhuṁ kaṇṇasakkhaliyaṁ paharitvā badhiramakāsi, tasmā parikammaṁ karontopi abhabbova dibbasotādhigamāya. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"upanissayo natthīti ñatvā parikammaṁ na kathesī"**ti. **Cintesī**ti attano micchāparivitakkitena ayoniso ummujjanto cintesi.

Niyyānikattāvabodhanato abhedopacārena **"desanādhammo niyyāniko"**ti vutto. Niyyāno vā ariyamaggo bodhetabbo etassa atthīti **niyyāniko desanādhammo. Attani atthitaṁ dasseti** kiccasiddhidassanena tattha tattha pākaṭīkatattā, na paṭiññāmattena. Tathā hi yathāparādhaṁ taṁtaṁsikkhāpadapaññattiyā yathādhammaṁ veneyyajjhāsayānurūpañca aviparītadhammadesanāya devamanussehi yathābhisaṅkhatapañhānaṁ tadajjhāsayānukūlaṁ ṭhānaso vissajjanena ca bhagavato sabbattha appaṭihatañāṇacārabhāvena **sabbaññutaññāṇaṁ** viññūnaṁ pākaṭaṁ, tathā tattha tattha yamakapāṭihāriyakaraṇādīsu **iddhividhañāṇādīnī**ti. Tenāha **"mayhañcā"**ti-ādi. Anveti yathāgahitasaṅketassa anugamanavasena

1. Aṁ 1. 35 piṭṭhe.

eti jānātīti **anvayo.** Tenāha **"anubujjhatīti attho"**ti. Saṅketānugamanaṁ cettha "yathāparādhaṁ taṁtaṁsikkhāpadapaññattiyā"ti-ādinā vuttanayameva. **Evaṁ yojanā veditabbā**ti yathā sabbaññutaññāṇena yojanā katā, evaṁ "evarūpampi nāma mayhaṁ iddhividhañāṇasaṅkhātaṁ uttarimanussadhamman"ti-ādinā tattha tattha yojanā veditabbā.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalañāṇavaṇṇanā

148. Yadipi ādito abhiññāttayavasena desanāya āgatattā cetopariyañāṇānantaraṁ upari tisso abhiññā vattabbā siyunti vattabbaṁ siyā, atthato pana vijjāttayaṁ yathāvutta-abhiññāttayamevāti katvā **"tisso vijjā vattabbā siyun"**ti vuttaṁ. Kasmā panettha **"tāsu vuttāsu upari dasabalañāṇaṁ na paripūratī"**ti vuttaṁ, nanu imāni ñāṇāni sesābhiññā viya attano visayassa abhijānanaṭṭhaṁ upādāya abhiññāsu vattabbāni, akampiyaṭṭhaṁ pana upatthambhanaṭṭhañca upādāya balañāṇesu yathā sammāsati-ādayo indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgesūti? Nayidamevaṁ. Tattha hi dhammānaṁ dhammakiccavisesavibhāvanaparāya desanāya vuttaṁ, idha pana satthu guṇavisesavibhāvanaparāya desanāya tathā vattuṁ na sakkā atthato anaññattā, ekaccānaṁ puthujjanānaṁ evaṁ cittaṁ uppajjeyya "kimidaṁ bhagavā heṭṭhā vuttaguṇe punapi gaṇhanto guṇādhikadassanaṁ karotī"ti, tasmā suvuttametaṁ "upari dasabalañāṇaṁ na paripūratī"ti.

Aññehi asādhāraṇānīti kasmā vuttaṁ[1], nanu cetāni sāvakānampi ekaccānaṁ uppajjantīti? Kāmaṁ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṁ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni, na tādisāni tadaññesaṁ kadācipi uppajjantīti aññehi asādhāraṇānīti. Tenāha **"Tathāgatasseva balānī"**ti. Imameva hi yathāvuttalesaṁ apekkhitvā tadabhāvato āsayānusayañāṇādīsu eva asādhāraṇaguṇasamaññā niruḷhā. Kāmaṁ ñāṇabalānaṁ ñāṇasambhāro visesapaccayo, puññasambhāropi pana nesaṁ paccayo

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 312 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

eva, ñāṇasambhārassapi vā puññasambhārabhāvato **"puññussayasampattiyā āgatānī"**ti vuttaṁ.

Pakatihatthikulanti[1] giricaranadīcaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṁ purisānan**ti thāmamajjhimānaṁ dasannaṁ purisānaṁ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassā**ti ca tathā heṭṭhākathāyaṁ āgatattā desanāsotena vuttaṁ. **Nārāyanasaṅghātabalan**ti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti **nārāyanaṁ,** vajiraṁ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Ñāṇabalaṁ pana pāḷiyaṁ āgatameva,** na kāyabalaṁ viya aṭṭhakathāruḷhamevāti adhippāyo. **"Saṁyuttake āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānī"**ti vuttaṁ[2], tattha pana nidānavagge[3] sattasattati āgatāni catucattārīsañca, tesattati pana paṭisambhidāmagge[4] sutamayādīni āgatāni dissanti, na saṁyuttake. **Aññānipī**ti etena ñāṇavatthuvibhaṅge ekakādivasena vuttāni, aññattha ca "pubbante ñāṇan"ti-ādinā[5] brahmajālādīsu[6] ca "tayidaṁ tathāgato pajānāti, imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṁ gahitānī"ti-ādinā vuttāni anekāni ñāṇappabhedāni saṅgaṇhāti. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampiyaṁ puggalañca taṁsamaṅgiṁ neyyesu adhibalaṁ karotīti āha **"akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā"**ti.

Usabhassa idanti **āsabhaṁ**[7]**,** seṭṭhaṁ ṭhānaṁ. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṁ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā,** pubbabuddhā. **Idaṁ panā**ti buddhānaṁ ṭhānaṁ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovā**ti avadantopi[8] tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatī**ti anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti "abhijānāmi kho panāhaṁ Sāriputta anekasataṁ khattiyaparisaṁ -pa-. Tatra vata maṁ bhayaṁ vā sārajjaṁ vā okkamissatīti nimittametaṁ Sāriputta na samanupassāmī"ti[9] vuttāsu aṭṭhasu parisāsu.

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 54 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Mūlaṭī 2. 197 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Saṁ 1. 90 piṭṭhe.
4. Khu 9. 1, 5 piṭṭhādīsu.
5. Abhi 1. 216, 222, 226 piṭṭhesu.
6. Dī 1. 16 piṭṭhe.
7. Aṁ-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
8. Atiṭṭhantopi (Saṁ-Ṭī 2. 56 piṭṭhe.)
9. Ma 1. 104 piṭṭhe.

Abhītanādaṁ nadatīti parato dassitañāṇayogena dasabalohanti abhītanādaṁ nadati. **Sīhanādasuttena khandhavagge**[1] āgatena.

"Devamanussānaṁ catucakkaṁ vattatī"ti[2] suttasesena sappurisūpassayādīnaṁ phalasampattipavatti, purimasappurisūpassayādiṁ upanissāya pacchimasappurisūpassayādīnaṁ sampattipavatti vā vuttāti ādi-saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṁ veditabbaṁ. Vicakkasaṇṭhānā asani eva **asanivicakkaṁ. Uracakkādīsū**ti **ādi**-saddena āṇāsamūhādīsupi cakka-saddassa pavatti veditabbā. "Saṁghabhedaṁ karissāma cakkabhedan"ti-ādīsu[3] hi āṇā "cakkan"ti vuttā, "devacakkaṁ asuracakkan"ti-ādīsu[4] samūhoti. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṁ paṭivedhoti **"phalakkhaṇe uppannaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti **"aññātakoṇḍaññassa sotāpatti** -pa- **phalakkhaṇe pavattaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tato paraṁ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṁ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṁ viya.

"Tiṭṭhatī"ti vuttaṁ, kiṁ bhūmiyaṁ puriso viya? Noti āha **"tadāyattavuttitāyā"**ti. **Ṭhānan**ti cettha attalābho dharamānatā ca, na gatinivattīti āha **"uppajjati ceva pavattati cā"**ti. Yattha panetaṁ dasabalañāṇaṁ vitthāritaṁ, taṁ dassento **"abhidhamme panā"**ti-ādimāha. Sesesupi eseva nayo.

Samādiyantīti **samādānāni,** tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha **"samādiyitvā katānan"**ti. **Kammameva vā kammasamādānan**ti etena samādānasaddassa apubbatthābhāvaṁ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatī**ti nirayādigatiyo. **Upadhī**ti attabhāvo. **Kālo**ti kammassa vipaccanārahakālo. **Payogo**ti vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Agatigāmininti nibbānagāminiṁ. Vakkhati hi "nibbānañcāhaṁ Sāriputta pajānāmi nibbānagāmiñca maggaṁ nibbānagāminiñca paṭipadan"ti[5]. Bahūsupi manussesu

---

1. Saṁ 2. 70 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 341 piṭṭhe. 3. Vi 1. 263; Vi 4. 358 piṭṭhesu.
4. Aṁ-Ṭī 2. 227 piṭṭhepi. 5. Ma 1. 106 piṭṭhe.

ekameva pāṇaṁ ghātentesu kāmaṁ sabbesaṁ cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṁ pana kammaṁ tesaṁ nānākāraṁ. Tesu[1] hi eko ādarena chandajāto karoti, eko "ehi tvampi karohī"ti parehi nippīḷito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṁ, eko pettivisaye. Taṁ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva "iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṁ, esa pettivisaye"ti jānāti. Niraye nibbattamānampi "esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye"ti jānāti. Tiracchānayoniyaṁ nibbattamānampi "esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado"ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi "esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī"ti jānāti. Tesu ca kammesu "idaṁ kammaṁ paṭisandhimākaḍḍhissati, idaṁ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṁ bhavissatī"ti jānāti.

Tathā sakalagāmavāsikesu ekato piṇḍapātaṁ dadamānesu kāmaṁ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṁ pana kammaṁ tesaṁ nānākāraṁ. Tesu hi eko ādarena karotīti sesaṁ purimasadisaṁ, tasmā tesu keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke, taṁ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva jānāti, "iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke, tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānaratīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatiṁsesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesū"ti-ādinā tattha tattha hīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇa-appaparivāramahāparivāratādibhedaṁ taṁ taṁ visesaṁ āyūhanakkhaṇeyeva jānāti.

Tathā vipassanaṁ paṭṭhapentesuyeva "iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṁ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggaheyeva ṭhassati, esa arūpapariggaheyeva, esa

1. Abhi-Ṭṭha 2. 436 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

nāmarūpapariggaheyeva, esa paccayapariggahe eva, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāya eva, esa paṭhamaphaleyeva, esa dutiyaphale eva, esa tatiyaphale eva, esa arahattaṁ pāpuṇissatī"ti jānāti. Kasiṇaparikammaṁ karontesupi "imassa parikammamattameva bhavissati, esa nimittaṁ uppādessati, esa appanaṁ eva pāpuṇissati, esa jhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ gaṇhissatī"ti jānāti. Tenāha **"imassa cetanā"**ti-ādi.

Kāmanato, kāmetabbato, kāmapaṭisaṁyuttato ca kāmo dhātu **kāmadhātu. Ādi**-saddena byāpādadhāturūpadhātu-ādīnaṁ saṅgaho. **Vilakkhaṇatāyā**ti visadisasabhāvatāya. **Khandhāyatanadhātulokan**ti anekadhātuṁ nānādhātuṁ khandhalokaṁ āyatanalokaṁ dhātulokaṁ yathābhūtaṁ pajānātīti yojanā. "Ayaṁ rūpakkhandho nāma -pa- ayaṁ viññāṇakkhandho nāma. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho[1]. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho[2]. Ekavidhena saññākkhandho, bahuvidhena saññākkhandho[3]. Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho"ti[4] evaṁ tāva khandhalokassa, "idaṁ cakkhāyatanaṁ nāma -pa- idaṁ dhammāyatanaṁ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve cātubhūmakā"ti-ādinā[5] āyatanalokassa, "ayaṁ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṁ manoviññāṇadhātu nāma, tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā"ti-ādinā[6] dhātulokassa anekasabhāvaṁ nānāsabhāvañca pajānāti. Na kevalaṁ upādinnakasaṅkhāralokasseva, atha kho anupādinnakasaṅkhāralokassapi "imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṇṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṁ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṁ. Imassa pupphaṁ nīlaṁ pītaṁ lohitaṁ odātaṁ sugandhaṁ duggandhaṁ, imassa phalaṁ khuddakaṁ mahantaṁ dīghaṁ rassaṁ vaṭṭaṁ susaṇṭhānaṁ dussaṇṭhānaṁ mudukaṁ pharusaṁ sugandhaṁ duggandhaṁ madhuraṁ tittakaṁ kaṭukaṁ ambilaṁ kasāvaṁ, imassa kaṇṭako tikhiṇo kuṇṭho

---

1. Abhi 2. 13, 15 piṭṭhesu. 2. Abhi 2. 15, 26 piṭṭhesu. 3. Abhi 2. 26, 37 piṭṭhesu.
4. Abhi 2. 49, 59 piṭṭhesu. 5. Abhi 2. 83 piṭṭhe. 6. Abhi 2. 102 piṭṭhe.

ujuko kuṭilo tambo kāḷo odāto hotī"ti-ādinā pajānāti. Sabbaññubuddhādīnaṁ eva hi etaṁ balaṁ, na aññesaṁ.

Nānādhimuttikatanti nānā-ajjhāsayataṁ. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo, so pana hīnapaṇītatāsāmaññena pāḷiyaṁ dvidhāva vuttopi hīnapaṇītādibhedena anekavidhoti āha **"hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvan"**ti. Tattha tattha ye ye sattā yaṁyaṁadhimuttikā, te te taṁtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūthādīnaṁ dhātusabhāvo eso, yaṁ gūthādīhi eva saṁsandanti samenti, evaṁ (puggalānaṁ ajjhāsayassevesa sabhāvo, yaṁ)[1] hīnajjhāsayā dussīlādīhi eva saṁsandanti samenti, sampannasīlādayo ca sampannasīlādīheva. Taṁ nesaṁ nānādhimuttikataṁ bhagavā yathābhūtaṁ pajānātīti.

Vuddhiñca hāniñcāti paccayavisesena sāmatthiyato adhikataṁ anadhikatañca. Indriyaparopariyattañāṇaniddese[2] "āsayaṁ jānāti anusayaṁ jānātī"ti āsayādijānanaṁ kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanādinā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayādikā honti, tesaṁ jānanassa vibhāvanato. Evañca katvā indriyaparopariyatta-āsayānusayañāṇānaṁ visuṁ asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇānaṁ visuṁ balatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yattha sattā nivasanti, taṁ tesaṁ nivāsaṭṭhānaṁ diṭṭhigataṁ vā yathābhūtañāṇaṁ vā **āsayo. Anusayo** appahīnabhāvena thāmagato kileso, taṁ pana bhagavā sattānaṁ āsayaṁ jānanto tesaṁ tesaṁ diṭṭhigatānaṁ, vipassanāmaggañāṇānañca appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Kāmaṁ sevantaṁyeva bhagavā jānāti 'ayaṁ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto'ti. Kāmaṁ sevantaññeva jānāti 'ayaṁ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto'ti. Nekkhammaṁ sevantaññeva jānāti. Byāpādaṁ, abyāpādaṁ, thinamiddhaṁ, ālokasaññaṁ

1. ( ) Porāṇapāṭhe natthi, Mūlaṭī 2. 212 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Abhi 2. 353; Khu 9. 117 piṭṭhesu.

sevantaṁyeva jānāti 'ayaṁ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto'ti"[1].

Paṭhamādīnaṁ catunnaṁ jhānānanti rūpāvacarānaṁ paṭhamādīnaṁ paccanīkajhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca jhānānaṁ. Catukkanayena hetaṁ vuttaṁ. **Aṭṭhannaṁ vimokkhānan**ti ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca adhimuccanato vimokkhā nāma, aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhi savitakkasavicāro nāma, pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi avitakkavicāramatto, nayadvayepi upari tīsu jhānesu samādhi avitakka-avicāro, samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṁ samādhītipi nāmaṁ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṁ. **Hānabhāgiyadhamman**ti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṁ kāmādi-anupakkhandanaṁ. **Visesabhāgiyadhamman**ti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṁ dutiyajjhānādipakkhandanaṁ. Iti saññāmanasikārānaṁ kāmādidutiyajjhānādipakkhandanāni hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammāti dassitāni, tehi pana jhānānaṁ taṁsabhāvatā dhamma-saddena vuttā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṁ hetubhāvena paccāmasati. **Vodānan**ti paguṇatāsaṅkhātaṁ vodānaṁ. Taṁ hi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādi-adhigamassa paccayattā **"vuṭṭhānan"**ti vuttaṁ. Ye[2] pana "nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī"ti vadanti, te "nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṁ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo"ti imāya **pāḷiyā**[3] paṭisedhetabbā. Yo samāpattilābhī samāno eva "na labhāmahan"ti, kammaṭṭhānaṁ samānaṁ eva "na kammaṭṭhānan"ti saññī hoti, so sampattiṁyeva samānaṁ "vipattī"ti paccetīti veditabbo.

149. **Appanan**ti nigamanaṁ. **Na tathā daṭṭhabban**ti yathā paravādinā vuttaṁ, tathā na daṭṭhabbaṁ. **Sakasakakiccameva jānātīti** ṭhānāṭṭhānajānanādiṁ sakaṁ sakaṁyeva kiccaṁ kātuṁ jānāti, yathāsakameva visayaṁ paṭivijjhatīti attho. **Tampī**ti tehi dasabalañāṇehi jānitabbampi.

---

1. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
2. Keci (Aṁ-Ṭī 3. 318 piṭṭhe.)
3. Abhi 8. 138 piṭṭhe paṭṭhāne.

Kammantaravipākantaramevāti kammantarassa vipākantarameva jānāti, cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha **"kammaparicchedamevā"**ti. Dhātunānattañca dhātunānattakāraṇañca **dhātunānattakāraṇan**ti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Taṁ hi ñāṇaṁ tadubhayampi jānāti, "imāya nāma dhātuyā ussannattā"ti-ādinā[1] tathā ceva saṁvaṇṇitaṁ. **Saccaparicchedamevā**ti pariññābhisamayādivasena saccānaṁ paricchindanameva. **Appetuṁ na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya taṁsadisaṁ iddhividhañāṇaṁ viya **vikubbituṁ.** Etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiñāṇaṁ viya vā **appetuṁ vikubbituṁ** ca. Yadipi hi "jhānādipaccavekkhaṇañāṇaṁ sattamabalan"ti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi "jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthī"ti jhānādisahagataṁ ñāṇaṁ tadantogadhaṁ katvā evaṁ vuttanti veditabbaṁ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṁ jhānādikiccaṁ viya na sabbaṁ balakiccaṁ kātuṁ sakkotīti dassetuṁ **"jhānaṁ hutvā appetuṁ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṁ na sakkotī"**ti vuttaṁ, na pana kassaci balassa jhāna-iddhibhāvatoti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ kiccavisesavasenapi dasabalañāṇasabbaññutaññāṇānaṁ visesaṁ dassetvā idāni vitakkattikabhūmantaravasenapi taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Paṭipāṭiyā**ti-ādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṁ katvā[2] veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṁ niyatamicchādiṭṭhi, kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṁ, tabbhāvo aṭṭhānaṁ, anadhigamassa pana tadubhayaṁ yathākkamaṁ aṭṭhānañca ṭhānañcāti tattha kāraṇaṁ dassento **"lokiya -pa- dassanato cā"**ti āha. Tattha lokiyasammādiṭṭhiyā ṭhiti āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṁ kilesāvaraṇābhāvassa kāraṇattā. Sā hi tasmiṁ sati na hoti, asati, ca hoti. Etena tassā aṭṭhitiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. **Nesaṁ** veneyyasattānaṁ. **Dhātuvemattadassanato**ti kāmadhātu-ādīnaṁ pavattibhedadassanato. Yadaggena dhātuvemattaṁ jānāti, tadaggena cariyāvisesampi jānāti. **Dhātuvemattadassanato**ti vā dhammadhātuvemattadassanato. Sabbāpi hi

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 438 piṭṭhe.
2. Ñatvā (Ka)

cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. **Payogaṁ anādiyitvāpi** santatimahāmattādīnaṁ[1] viya. **Dibbacakkhuñāṇānubhāvato pattabbenā**ti ettha dibbacakkhunā parassa hadayavatthusannissayalohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṁ parikammakaraṇaṁ nāma sāvakānaṁ, tañca kho ādikammikānaṁ, yato dibbacakkhu-ānubhāvato cetopariyañāṇassa pattabbatā siyā, buddhānaṁ pana yadipi āsavakkhayañāṇādhigamato pageva dibbacakkhuñāṇādhigamo, tathāpi tathā parikammakaraṇaṁ natthi vijjāttayasiddhiyā sijjhanato. Sesābhiññāttaye cetopariyañāṇaṁ dibbacakkhuñāṇādhigamena pattanti ca vattabbataṁ labhatīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Puna evarūpiṁ vācaṁ na vakkhāmīti cittaṁ uppādento taṁ vācaṁ pajahati nāma. Vācāya pana so attho pākaṭo hotīti **"vadanto"**ti vuttaṁ. **Diṭṭhiṁ na gaṇhissāmī**ti diṭṭhiggāhapaṭikkhepo. Diṭṭhiyā anuppādanaṁ pajahanamevāti āha **"pajahanto"**ti. **So** ariyūpavādī **niraye ṭhapitoyeva,** nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho ekaṁsiko ayamatthoti adhippāyo.

Assāti ekaṁsikabhāvassa. Sikkhāhi sīlasamādhipaññāhi, tadatthāya vipassanāya ca vinā aññārādhanassa asambhavato **"lokiyalokuttarā sīlasamādhipaññā veditabbā"**ti vatvā puna āsannatare sīlādike dassento **"lokuttaravaseneva vinivattetumpi vaṭṭatī"**ti āha, tasmā aggamaggapariyāpannā sīlādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṁsikā aññārādhanā, itaresaṁ anekaṁsikāti. Sampajjanaṁ **sampadā,** nipphattīti attho, tasmā **evaṁsampadan**ti evaṁavirajjhanakanipphattikanti vuttaṁ hoti. Tenāha **"imampi kāraṇan"**ti-ādi. Tattha **kāraṇan**ti yutti. Tatrāyaṁ yuttiniddhāraṇā "nirayūpago ariyūpavādī tadādāyassa avijjamānato seyyathāpi micchādiṭṭhī"ti. Ettha ca "taṁ vācaṁ appahāyā"ti-ādivacanena tadādāyassa appahānena ca ariyūpavādo antarāyiko anatthāvaho ca, pahānena pana accayaṁ desetvā khamāpanena anantarāyiko atthāvaho ca yathā taṁ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti.

Dasabalañāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

Catuvesārajjañāṇavaṇṇanā

150. Byāmohabhayavasena[1] saraṇapariyesanaṁ sārajjanaṁ sārado, byāmohabhayaṁ, vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjaṁ.** Taṁ pana ñāṇasampadaṁ pahānasampadaṁ desanāvisesasampadaṁ khemaṁ nissāya pavattaṁ catubbidhaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ. Tenāha **"catūsu ṭhānesū"**ti-ādi. **Dassitadhammesū**ti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesaṁ, na pana dassanaṁ tādisasseva dhammassa abhāvato. Bhagavatā eva vā "ime dhammā anabhisambuddhā"ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu.** "Dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu[2] viya **dhamma-**saddo hetupariyāyoti āha **"sahadhammenāti sahetunā"**ti. **Hetū**ti ca upapattisādhanahetu veditabbo, na kārako sampāpako ca. **Appamāṇan**ti anidassanaṁ. Nidassanaṁ hi anvayato byatirekato pamāṇaṅgatāya "pamāṇan"ti vuccati. **Nimittan**ti codanāya kāraṇaṁ. Tattha codako codanaṁ karotīti **kāraṇaṁ,** dhammo codanaṁ karoti etenāti **kāraṇaṁ.** Tenāha **"puggalopī"**ti-ādi. **Khemán**ti kenaci appaṭibandhiyabhāvena anupaddutataṁ.

Antarāyo etesaṁ atthi, antarāye vā yuttāti **antarāyikā.** Evaṁbhūtā pana te yasmā antarāyakarā nāma honti, tasmā āha **"antarāyaṁ karontīti antarāyikā"**ti. Asañcicca vītikkamo na tathā sāvajjoti katvā vuttaṁ **"sañcicca vītikkantā"**ti. **Satta āpattikkhandhā**ti-ādi nidassanamattaṁ itaresampi catunnaṁ "antarāyikā"ti vuttadhammānaṁ tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippeto**ti idaṁ aṭṭhuppattivasena vuttaṁ **ariṭṭhasikkhāpadaṁ**[3] viya. Yasmā taṅkhaṇampi kāmesu[4] ādīnavaṁ disvā viratto[5] hoti ce, visesaṁ adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttaṁ **"methunaṁ -pa- antarāyo hotī"**ti. Tattha **yassa kassacī**ti na kevalaṁ pabbajitasseva, atha kho yassa kassaci. Tathā hi vuttaṁ "methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsanan"ti[6]. **Tasmiṁ aniyyānikadhamme**ti tasmiṁ parena parikappita-aniyyānikadhammanimittaṁ. Nimittatthe hi idaṁ kammasaṁyoge bhummaṁ.

Catuvesārajjañāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.
3. Vi 2. 175 piṭṭhe.
4. Kāmānaṁ (Aṁ-Ṭī 2. 227 piṭṭhe.)
5. Virato (Aṁ-Ṭī 2. 227 piṭṭhe.)
6. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā

151. Purisassa sūratarabhāvo nāma saṅgāme pākaṭo hoti, na gehe nisinnakāle, evaṁ vesārajjañāṇassa ānubhāvo paṇḍitaparisāsu yattha katthacīti dassento **"vesārajjañāṇassa baladassanatthan"**ti āha. **Sannipatitvā nisinnaṭṭhānan**ti ṭhānasīsena sannipatitakhattiyaparisameva dasseti. **Eseva nayo sabbatthā**ti atidesena āvibhāvitamatthaṁ dassetuṁ **"mārakāyikānan"**ti-ādi vuttaṁ sadisatthavisayattā atidesassa. Yathā hi khattiyānaṁ samūho khattiyaparisāti ayamattho labbhati, na evaṁ "māraparisā"ti ettha, mārassa parisāti pana māraparisāti ayamattho adhippeto. Tenāha **"mārakāyikānaṁ -pa- na mārānan"**ti. **Mārakāyikānan**ti mārapakkhiyānaṁ. **Uggaṭṭhānadassanavasenā**ti sārajjitabbaṭṭhānadassanavasena, evaṁ uggā khattiyā attano puññatejenāti adhippāyo. **Brāhmaṇā tīsu vedesū**ti idaṁ itaresaṁ avisayadassanavasena vuttaṁ. Vede sajjhāyantāpi hi khattiyā vessā ca tadatthavicāraṇāya yebhuyyena asamatthā evāti. Kasmā panettha yāmādiparisā na gahitāti? Bhusaṁ kāmābhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantā tatthābhigiddhatāya dhammassavanāya sabhāvena cittampi na uppādenti, mahābodhisattānaṁ pana buddhānañca ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci tesaṁ payirupāsanādīni karonti, tādise mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi tannimittā bahulā nāhosi. Manussānaṁ vasenāyaṁ katā.

Paracakkavāḷesu ca manussānaṁ visesādhigamo natthīti pucchati **"kiṁ pana bhagavā aññāni cakkavāḷānipi gacchatī"**ti. Itaro yadipi tesaṁ ariyadhammādhigamo natthi, vāsanāya pana tattha gantvā dhammaṁ desetīti dassento **"āma gacchatī"**ti āha. **Keyūraṁ** nānāvidharatanaparisibbitasuvaṇṇajālavinaddhaṁ bhujābharaṇaṁ. **Aṅgadaṁ** nānāgandhagandhitaṁ, kevalaṁ vā suvaṇṇamayaṁ bāhuvalayaṁ. **Bhinnassarā**ti dvidhābhūtassarā[1]. **Gaggarassarā**ti gaggarikāya viya gaggarāyamānakharassarā[2]. **Bhāsantaran**ti tesaṁ bhāsaṁ[3] sandhāyāha.

---

1. Bhinnassarāti dvidhā bhinnassarā (Ka), chinnassarāti dvidhābhūtassarā (Dī-Ṭī 2. 159 piṭṭhe.)
2. Gaggarassarāti jajjaritassarā (Dī-Ṭī 2. 159; Aṁ-Ṭī 3. 250 piṭṭhesu.)
3. Tesaṁ sattānaṁ bhāsato aññaṁ bhāsaṁ (Dī-Ṭī 2. 159; Aṁ-Ṭī 3. 250 piṭṭhesu.)

“Vīmaṁsā uppajjatī”ti saṅkhepato vuttaṁ vivarituṁ **“idaṁ vuttaṁ hotī”**ti-ādi vuttaṁ.

Saṅgammāti samāgantvā. Ādito lāpo **ālāpo,** vacanapaṭivacanavasena samaṁ lāpo **sallāpo.** Sammā, samaññā vā kathā saṁkathā, saṁkathāva **sākacchā.**

Aṭṭhaparisavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuyonivaṇṇanā

152. Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātitāya missitā viya hontīti **yoni.** Sā pana atthato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānaṁ bhāgaso pavattivisesoti āha **“khandhakoṭṭhāso yoni nāmā”**ti. **Aṇḍe jātā**ti paṭhamāya jātiyā vasena vuttaṁ, dutiyāya pana aṇḍato, aṇḍe vā bhijjamāne jātāti evamattho veditabbo. Tenāha **“abhinibbhijja jāyantī”**ti. **Vinā**ti etehi aṇḍādīhi bāhirapaccayehi vinā. **Uppatitvā viyā**bhi uppajjanavasena patitvā viya. Bāhirapaccayanirapekkhattāyeva vā upapatane sādhukārino upapātikā, te eva idha **opapātikā**ti vuttā. **Ādi**-saddena gabbhamale nibbattaMahāpadumakumārādīnaṁ saṅgaho. Nijjhāmataṇhikapetānaṁ niccaṁ dukkhāturatāya kāmasevanā natthi, tasmā te gabbhaseyyakā na honti, jālavantatāya na tāsaṁ kucchiyaṁ gabbho saṇṭhāti, tasmā te opapātikāyeva saṁsedajattāyapi asambhavato. **Nerayikā viyā**ti nidassanāpadesena tesampi opapātikattaṁ dīpeti. **Avasesā**ti nijjhāmataṇhikanerayike ṭhapetvā avasesā vinipātikā. Yakkhānaṁ cātumahārājikatāya opapātikabhāve eva āpanne taṁ nivattetuṁ **“evaṁ yakkhāpī”**ti vuttaṁ. Tathā hi te na bhummadevā na ca vinipātikāti.

Catuyonivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcagativaṇṇanā

153. **Gantabbā**ti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho taṁsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena katoti voharīyati, tathā upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṁtaṁkammavasena yesaṁ tāni kammāni, tehi gantabbāti voharīyantīti. Evaṁ saddatthato gatiṁ dassetvā atthuddhāranayenapi taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Yesu nirayādibhedesu upapattibhavesu gati-saddo niruḷho, tato aññatthāpi gatisaddappavatti atthi, taṁ ekena gati-saddena visesetvā āha **"gatigatī"**ti yathā "dukkhadukkhaṁ[1], rūparūpan"ti[2] ca. Uppādāvatthāya gamanaṁ upagamananti **"nibbattigatī"**ti vuttā. **Gatin**ti cittagatiṁ. Tenāha **"ajjhāsayagati nāmā"**ti, ajjhāsayappavattīti attho. Tadaṭṭhakathāyaṁ[3] pana "gatinti nipphattin"ti attho vutto. Brahmanimantanasutte[4] hi ayaṁ pāḷīti. **Jutin**ti ānubhāvaṁ. **Vibhavo**ti vināso. So hi vigamoti atthena gati. Teneva **nibbānaṁ arahato gatī**ti[5] anupādisesanibbānaṁ arahato gati vigamo vibhavoti anekatthattā dhātūnaṁ. **Dveyeva gatiyo**ti dveva nipphattiyoti atthoti āha **"ayaṁ nipphattigati nāmā"**ti.

Yassa uppajjati, taṁ brūhento eva uppajjatīti ayo, sukhaṁ. Natthi ettha ayoti **nirayo.** Tato eva ramitabbaṁ assādetabbaṁ tattha natthīti dassento āha **"nirati-atthena nirassādaṭṭhena nirayo"**ti. **Tiriyaṁ añcitā**ti devamanussādayo viya uddhaṁ dīghā ahutvā tiriyaṁ dīghāti attho. Pakaṭṭhato sukhato ayanaṁ apagamo **peccabhāvo,** taṁ peccabhāvaṁ **pattānaṁ visayo**ti petayonimeva vadati. **Manaso ussannattā**ti satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāyāti attho, ayaṁ panattho nippariyāyato jambudīpavāsīvasena veditabbo. Yathāha "tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpikā manussā uttarakuruke manusse adhiggaṇhanti, deve ca tāvatiṁse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso"ti[6]. Tehi pana samānarūpāditāya saddhiṁ parittadīpavāsīhi

1. Saṁ 2. 453 piṭṭhe.
2. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.
3. Ma-Ṭṭha 2. 305 piṭṭhe.
4. Ma 1. 404 piṭṭhe.
5. Vi 5. 263 piṭṭhe.
6. Aṁ 3. 198 piṭṭhe.

itaramahādīpavāsinopi manussāteva paññāyiṁsu. Lokiyā pana "manuno apaccabhāvena manussā"ti vadanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyaṁ **Vimānavatthusaṁvaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayena gahetabbo. **Ānubhāvehī**ti devānubhāvasaṅkhātehi iddhivisesehi. Tattha kāmā devā kāmaguṇehi ceva iddhivisesehi ca itare iddhiviseseheva **dibbanti** kīḷanti jotanti, saraṇanti vā gammanti, abhitthaviyantīti vā **devā**ti.

Tiracchānayoniñcāti-ādīsūti ettha tiracchānayonipettivisayaggahaṇena khandhānaṁ eva gahaṇaṁ tesaṁ tādisassa paricchinnassa okāsassa abhāvato. Yattha vā te araññasamuddapabbatādike nibaddhavāsaṁ vasanti, tādisassa ṭhānassa vasena okāsopi gahetabbo. Nirayūpagādīhi sattehi maggitabbato **maggo** paṭipajjitabbā **paṭipadā** cāti taṁ taṁ kammameva vuttanti āha **"ubhayenapī"**ti-ādi. **Yathā ca paṭipanno**ti iminā tassa kammassa katūpacitākāramāha. Ettha ca **nirayagāmiñca maggaṁ nirayagāminiñca paṭipadan**ti iminā sādhāraṇato nirayasaṁvattaniyaṁ kammaṁ vatvā puna taṁtaṁsantānapatitatāya asādhāraṇataṁ dassetuṁ **"yathāpaṭipanno"**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Vinipatantī**ti vivasā, virūpaṁ vā nipatanti. Kasmā panettha pañcagatiparicchedakañāṇaṁ dassento bhagavā "nibbānañcāhan"ti-ādimāhāti anuyogaṁ sandhāyāha **"idaṁ panā"**ti-ādi. Na hi bhagavā attano buddhasubuddhataṁ vibhāvento sāvasesaṁ katvā desanaṁ deseti.

Pañcagativaṇṇanā niṭṭhitā.

Ñāṇapavattākāravaṇṇanā

154. **Ñāṇappavattākāran**ti ñāṇassa pavatti-ākāraṁ, ñāṇassa vā pavattipakāraṁ. **Ekantadukkhā**ti ekantena dukkhā accantadukkhā. Tā pana sabbakālaṁ dukkhā sukhālayenapi[2] asammissāti dassento āha **"niccadukkhā nirantaradukkhā"**ti. **Bahalā**ti atanukā, mahantāti

---

1. Vimāna-Ṭṭha 16, 17 piṭṭhesu.

2. Sukhalesenapi (?)

attho. **Tibbā**ti vā tikhiṇā. **Kharā**ti kakkhaḷā. **Kaṭukā**ti vā aniṭṭhā. Kassati khaṇīyatīti **kāsu,** āvāṭo. Kasīyati cīyatīti **kāsu,** rāsi. **Phunantī**ti dvīhi hatthehi aṅgārāni ukkhipitvā paṭivātaṁ ophunanti, tena tesaṁ sakalasarīraṁ ḍayhati. Tenāha **"paridaḍḍhagattā"**ti. Purisappamāṇaṁ **porisaṁ. Ekapathenevā**ti ekamaggabhūteneva. **Anukkamanīyenā**ti ukkamituṁ apakkamituṁ asakkuṇeyyena.

Nanu ca dibbacakkhuñāṇaṁ paccuppannavaṇṇārammaṇaṁ, tena kathaṁ rūpantarasamaṅgiṁ niraye nibbattasattaṁ "ayaṁ so"ti jānātīti codanaṁ sandhāyāha **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi. Yathākammūpagañāṇena "ayaṁ so"ti sallakkheti, tassa pana dibbacakkhu-ānubhāvena pattabbattā **"dibbacakkhubalaṁ nāma etan"**ti vuttaṁ.

Purimanayenevāti "gūthakūpo viya tiracchānayoni daṭṭhabbā"ti-ādinā aṅgārakāsupamāyaṁ vuttanayeneva. Dukkhā vedanā bahulā etāsūti **dukkhabahulā. Bahalapattapalāso**ti aviraḷatanuvipulapaṇṇo. Sukhaparibhogaṁ mahāpāsādaṁ dassetuṁ **"dīghapāsādo"**ti vuttaṁ caturassapāsādādīnaṁ khuddakattā[1]. **Uṇṇāmaya-attharaṇenā**ti uṇṇāmayalohita-attharaṇena. Uttaraṁ uparibhāgaṁ chādetīti **uttaracchado,** vitānaṁ. Taṁ pana lohitavitānaṁ idhādhippetanti **"rattavitānenā"**ti vuttaṁ.

Aparabhāgayojanāti pāḷiyaṁ "aparena samayenā"ti vuttassa aparabhāgassa yojanā. Sā pana ekadesena purimabhāge vutte eva suviññeyyā hotīti **"yathā so"**ti-ādimāha. **Maggāruḷhamevā**ti maggaṁ upagatamattameva.

Niyamābhāvāti "dibbacakkhunāva passatī"ti niyamassa abhāvā. **"Dibbacakkhunāpi passissatī"**ti idaṁ na anuttarasukhānubhavanassa dibbacakkhugocarattā vuttaṁ, anāgatassa pana tassa dibbacakkhuparibhaṇḍabhūtena anāgataṁsañāṇena dassanamevāti kāraṇūpacārena vuttaṁ. Pāḷiyaṁ pana "cetasā ceto paricca pajānāmi"cceva vuttaṁ. **"Atthato pana nānā hotī"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"devalokasukhaṁ hī"**ti-ādiṁ

---

1. Vuḍḍhakattā (Ka)

vatvā yathādassita-upamāhipi ayamattho pākaṭo evāti dassento **"upamāyampī"**ti-ādimāha. Gotrabhuñāṇuppādato paṭṭhāya nirodhaṁ passitvā uppannamaggaphalapaccavekkhaṇavasena ceva parato phalasamāpattisamāpajjanavasena ca ariyasāvako nirodhe sayito viya hoti tadapassayeneva pavattanatoti āha **"nirodhasayanavaragatan"**ti. Tenāha **"nibbānā -pa- passatī"**ti.

Ñāṇapavattākāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. Pucchānusandhi-ādi-anusandhittayato aññattā **"pāṭiyekkaṁ anusandhivasenā"**ti vuttaṁ. Na kevalaṁ "dukkarakārikāya suddhi hotī"ti evaṁladdhiko eva, atha kho dukkaracārīsu abhippasannoti dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Catukuṇḍiko**ti dvīhi pādehi hatthehīti catūhi aṅgehi kuṇḍanako āhiṇḍanako. **Chamānikiṇṇan**ti bhūmiyaṁ khittaṁ. **Bhakkhasan**ti āhāraṁ.

Macchariyamalādipāpadhammavigamanato mettādiguṇānubrūhanato ca brahmaṁ seṭṭhaṁ cariyanti **brahmacariyaṁ,** dānaṁ. Tathā hi taṁ bhagavatā paṇḍitapaññattaṁ vuttaṁ. Evaṁ sesesupi yathārahaṁ brahmacariyapariyāyo niddhāretvā vattabbo. **Kin**ti kīdisaṁ. **Vatan**ti samādinnavataṁ. **Suciṇṇassā**ti suṭṭhu ciṇṇassa puññassa. **Iddhī**ti ānubhāvo. **Jutī**ti vatthābharaṇobhāsasamujjalā sarīrappabhā. **Balavīriyūpapattī**ti kāyabalena ceva ussāhena ca samannāgamo.

Tena pāṇi kāmadadoti tena addhikānaṁ upagacchantānaṁ hatthaṁ pasāretvā asayhaseṭṭhino dānaṭṭhānadassanamayena puññena idāni mayhaṁ hattho kapparukkho viya kāmadado icchiticchitadāyī, kāmadado honto ca madhussavo iṭṭhavatthuvissajjanako jāto. **Tena me brahmacariyenā**ti tena mama yathāvuttakāyaveyyāvaṭiyakammasaṅkhātena seṭṭhacariyena. **Puññan**ti puññaphalaṁ. Tampi hi pujjasabhāvato, uttarapadalopena vā "evamidaṁ puññaṁ pavaḍḍhatī"ti-ādīsu[1] "puññan"ti vuccati.

---

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.

Pañca sikkhāpadāni samāhaṭāni **pañcasikkhāpadaṁ** yathā "tibhavaṁ, tisakaṭan"ti ca. **Brahmacariyasmin**ti dhammadesanāya. Sā hi vineyyānaṁ brahmabhāvāvahanato brahmaṁ seṭṭhaṁ cariyaṁ, brahmuno vā bhagavato vācasikaṁ cariyanti "brahmacariyan"ti vuccati.

Sahassaṁ maccuhāyinanti[1] sahassamattā arahattasamadhigamena maccuvisayātikkamena maccupahāyino jātā. **Brahmacārī bhavissāmā**ti ettha yena brahmacariyena te brahmacārinoti vuccanti, taṁ brahmacariyaṁ niddhāretvā āha **"methunavirati brahmacariyanti vuttā"**ti.

Nātikkamāmāti na aticarāma agamanīyaṭṭhānepi itaratthāpi na vītikkamāma. Tenāha **"aññatra tāhi brahmacariyaṁ carāmā"**ti. **Amhan**ti amhākaṁ.

Attadamanavasenāti yathāpaṭiññaṁ arahantānaṁ anukaraṇākārena pavattacittadamanavasena, manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ damanenāti attho. Sikhāppattaseṭṭhacariyatāya **ariyamaggo brahmacariyaṁ.** Brahmaṁ seṭṭhaṁ carati etenāti **brahmacariyaṁ,** satthusāsanaṁ.

Ataramānānanti na taramānānaṁ desakālaṁ udikkhantānaṁ. **Phalāsāva samijjhatī**ti sudullabhaphalepi āsā sammāpayogamanvāya samijjhati eva. **Vipakkabrahmacariyosmī**ti visesena nipphannapaṇītajjhāsayo paripuṇṇa-uḷāramanoratho. So hi seṭṭhamanosamācāratāya brahmacariyapariyāyena vutto.

Idameva suttaṁ āgataṭṭhānanti adhippāyo tepiṭake buddhavacane idameva suttapadaṁ "vīriyaṁ brahmacariyan"ti āgataṭṭhānanti attho. Vīriyaṁ hi tasmiṁ visaye uttamaṁ paramukkaṁsagataṁ tādisacariyāhetu cāti brahmacariyanti idha vuttaṁ. **Caturaṅgasamannāgatan**ti catubbidhadukkarakiriyāya sādhakassa catubbidhassa attano pavatti-ākārassa vasena caturaṅgasamannāgataṁ.

Koci chinnabhinnapaṭapilotikadharo dasantayuttassa vatthassa abhāvato nicceloti vattabbataṁ labheyyāti taṁ nivattento āha **"naggo"**ti. **Evaṁ akāsiṁ,** evampi sattapīḷā mā ahosīti adhippāyo.

---

1. Maccuhāyinoti (Ka)

Yathā "abhihaṭaṁ na sādiyāmī"ti-ādi[1] bhikkhāpariyesane ukkaṭṭhacāritādassanaṁ, evaṁ "na ehi bhaddantikādibhāvopī"ti gahetabbaṁ. **Purisantaragatāyā**ti purisasamīpagatāyā. Saṁkittīyanti etāyāti **saṁkitti,** gāmavāsi-ādīhi samudāyavasena kariyamānakiriyā. Idha pana bhattasaṁkitti adhippetāti āha **"saṁkittetvā katabhattesū"**ti. Dadanti tāyāti **datti.** Ekāhaṁ antarabhūtaṁ etassa atthīti **ekāhikaṁ.** Esa nayo sesapadesupi. **Ekāhavārenā**ti ekāhikavārena. "Ekāhikan"ti-ādinā vuttavidhimeva paṭipāṭiyā pavattabhāvaṁ dassetuṁ puna vuttaṁ. Tenāha **"iti evarūpan"**ti-ādi.

Erakatiṇādīni vāti erakatiṇādīni ganthitvā katanivāsanāni chavadussāni, nihīnadussānīti attho. **Tantāvutānan**ti tantaṁ pasāretvā vītānaṁ. **Pakatikaṇṭake**ti salākakaṇṭake.

156. **Nekavassagaṇasañjātan**ti anekavassasamūhasañjātaṁ. Nanu ca idāneva "sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto"ti vuttaṁ, "anekavassagaṇikaṁ rajojallaṁ kāye sannicitan"ti ca, tadubhayaṁ ekasmiṁ kathaṁ sambhavatīti āha **"idaṁ attano rajojallakavatasamādānakālaṁ sandhāya vadatī"**ti. Eteneva "acelako homī"ti vutta-acelakapaṭiññā, "sāṇānipi dhāremī"ti-ādinā vuttachannakapaṭiññā, tatthāpi sāṇamasāṇachavadussādinivatthapaṭiññā ca aviruddhāti daṭṭhabbā tasmiṁ tasmiṁ kāle tathā tathā paṭipannattā. **Te**ti acelakā. **Saṅghātan**ti sabbaso ghātaṁ. Tenāha **"vadhan"**ti. **Sīlavā nāma natthi** "anabhisandhikampi pāpaṁ hotī"ti evaṁladdhikattā. **Sīlaṁ adhiṭṭhāyā**ti idaṁ paṭikkamanakiriyaṁ sandhāya vuttaṁ.

Pāsaṇḍapariggahaṇatthāyāti pāsaṇḍesu asārasārabhāvavīmaṁsanatthāya. **Taṁ pabbajjan**ti ājīvakapabbajjaṁ. **Vikaṭabhojane**ti vikatabhojane virūpabhojane. Tenāha **"apakatibhojane"**ti.

157. **Bhiṁsanakatasmin**ti bhāvasādhanabhāvī idaṁ padanti āha **"bhiṁsanakatasmiṁ bhiṁsanakakiriyāyā"**ti. "Bhiṁsanakattasmin"ti vattabbe ekassa

---

1. Ma 1. 111 piṭṭhe.

ta-kārassa lopo daṭṭhabbo. Yebhuyyaggahaṇaṁ lomavantavasenapi yojetabbaṁ, na lomavasenāti āha **"bahutarānaṁ vā"**ti-ādi.

Su-sadde u-kārassa o-kāraṁ katvā pāḷiyaṁ "sotatto"ti vuttanti tadatthaṁ vivaranto **"sutatto"**ti āha. Suṭṭhu avatattoti vā **sotatto. Sosinno**ti etthāpi eseva nayo. **Suddhi-esanatthāyā**ti saṁsārasuddhigavesanatthāya.

Vihārasminti paccatte bhummavacananti āha **"vihāro eva hi 'vihārasmin'ti vutto"**ti. **Teneva cā**ti teneva vibhattivipallāsavasena. **Evaṁ attho**ti ayaṁ evaṁ liṅgavipallāsavasena attho veditabbo. Dukkhappattoti ānetvā sambandho. **Sabbatthā**ti sukhadukkhe lābhālābhādike ca. **Tulito**ti tulāsadiso.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158. **Sujjhitun**ti saṁsārato sujjhituṁ.

159. **Āsītikapabbānī**ti āsītikapiṭṭhipabbāni, "kāḷapabbānī"ti vadanti. Pabbānaṁ **majjhe. Unnatunnatānī**ti maṁse milāte dvinnaṁ sandhīnaṁ antare vātenuddhumātadhamanījālatāya unnatāni unnatānīti. **Ānisadan**ti ānisadaṭṭhānaṁ. **Nisinnaṭṭhānan**ti paṁsūhi, vālikāhi vā nicitaṁ nisinnaṭṭhānaṁ. **Saraponkhenā**ti sarassa poṅkhappadesena, saraponkhasaññitena vā maggena. **Akkantan**ti akkantaṭṭhānaṁ. Takkagoḷikasadisānaṁ, sarīraghaṁsanatthaṁ katakuruvindagoḷakānaṁ vā **āvaḷi** vaṭṭanāhāro. **Vaṁsato**ti piṭṭhivaṁsato. **Maṇḍale**ti bhittipādānaṁ matthake ṭhapitamaṇḍalake sīsaggena **patiṭṭhahanti. Na evaṁ phāsuḷiyo**ti yathā yathā vuttagopānasiyo papatā tiṭṭhanti, na evaṁ bodhisattassa phāsukāpi papatā[1] ṭhitā.

Okkhāyikāti avakkhāyikā, heṭṭhā hutvā ninnabhāvena paññāyamānā. **Evarūpā**ti yathāvuttarūpā, ninnatarāti attho. **Yāva piṭṭhikaṇṭakaṁ**

---

1. Samantā (Ka)

allīnā hotīti mayhaṁ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakaṁ, tāva taṁ āhaccaṭhitattā allīnā hoti udariyassa parikkhayena antānañca suṭṭhu milātatāya. **Bhāriyabhāriyā**ti garutarā. Saha-udaracchaviṁ piṭṭhikaṇṭakaṁ, sahapiṭṭhikaṇṭakaṁ udaracchavinti yojanā. **Neva nikkhamati** āhārasannissaya-āpodhātuyā sabbaso visukkhattā. **Pūtimūlānī**ti lomamūlānaṁ paribrūhanake maṁse lohite ca parikkhīṇe tāni sukkhāni ṭhānato bhaṭṭhāni abhāveneva "pūtimūlānī"ti vuttāni. Tenāha **"tassa panā"**ti-ādi.

Adhigatāti idāni adhigatā. **Yathā etarahi vipassanāpaññāya adhigatattā**ti iminā kiñcāpi mahābodhisattā paripākagatañāṇā vasībhūtajjhānābhiññā vipassanāya parikammaṁ karonti, yathā ca nesaṁ carimabhave vipassanācāro, na tathā tadāti dasseti. **Etadevā**ti yaṁ yena vuttaṁ atthajātaṁ, etadeva **ettha** etasmiṁ pāṭhapadese **yuttaṁ** pubbenāparaṁ avirujjhanato. **Itarathā**ti bhikkhūhi vuttappakārena **ananurūpo siyā** "imissā"ti vuttāya aññatte.

Āhārasuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṁsārasuddhi-ādivaṇṇanā

160. **Saṁsārenā**ti aparāparaṁ cavanupapajjanavasena bhavesu saṁsaraṇena. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

> "Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
> Abbocchinnaṁ vattamānā, saṁsāroti pavuccatī"ti[1].

Bahukanti bahukālaṁ bahukkhattuṁ. **Upapajjitvā**ti tattha tattha bhave nibbattitvā. **Āvāsenā**ti tasmiṁ tasmiṁ sattāvāse āvasanena nibbattitvā jīvanena. **Khandhāyeva vuttā** tesaṁyeva pavattivisesassa tena

---

1. Visuddhi 2. 176; Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṁ-Ṭṭha 2. 89; Aṁ-Ṭṭha 2. 386; Abhi-Ṭṭha 1. 11; Abhi-Ṭṭha 2. 141; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 151; Udāna-Ṭṭha 245; Itivuttaka-Ṭṭha 55, 190; Theragāthā-Ṭṭha 1. 191, 257; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 115; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 5; Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 18; Visuddhi-Ṭī 1. 221; Aṁ-Ṭī 2. 229; Sārattha-Ṭī 1. 218 piṭṭhesupi.

tena pariyāyena vuttattā. **Bahuyāge**ti ajasūkaragomāyvādike bahuvidhe mahāyaññe. **Bahu-aggī**ti vācāpeyyādivasena antamaso pākayaññādivasena ca bahukepi aggī paricaraṇena.

161. Baladārakopi "daharo"ti vuccatīti tato visesanatthaṁ **"yuvā"**ti vuttaṁ. Atikkantapaṭhamavayā sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye ṭhitabhāvaṁ dassetuṁ **"susukāḷakeso"**ti vuttaṁ. **Jarājiṇṇo**ti jarāya jiṇṇo, na akālikena jarāya abhibhūto. Ukkaṁsagatabuddhatāya **vuddho.** Tenāha **"vaḍḍhitvā ṭhita-aṅgapaccaṅgo"**ti, ārohapariṇāhavasena vuddhirahitoti attho. **Jātimahallako**ti jātiyā mahallako, na bhogaparivārādīhīti attho. **Addhagato**ti ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti āha **"bahu-addhānaṁ gato"**ti. **Vayo**ti ādipadalopenāyaṁ niddesoti āha **"pacchimavayan"**ti. **Padasatampi** -pa- **samatthatā**ti padasatampi padasahassampi sotapathamāgacchantameva uggahaṇasamatthatā pariggahetuṁ[1] samatthatā. Ayañca gatiyā byāpāroti sakkā viññātuṁ gahaṇamattabhāvato. **Tadevā**ti padasatampi padasahassampi. **Ādhāraṇaṁ** apilāpanavasena hadaye dhāraṇaṁ. **Upanibandhanaṁ** yathā na pamuṭṭhaṁ hoti, tathā upecca aparāparaṁ nibandhanaṁ. Ayaṁ pana satiyā byāpāroti sakkā viññātuṁ. Pāḷiyañca "paramāya gatiyā ca satiyā ca dhitiyā cā"ti vuttaṁ, parato ca "evaṁ adhimattagatimanto"ti vuttaṁ. **Samatthavīriyaṁ dhiti nāmā**ti visiṭṭhavisayaṁ dassento yathāvuttasatisamāyogaṁ tassa dīpeti. **Tassā**ti yathāvuttagatisatidhitīhi sutadhātavacīparicitassa pariyattidhammassa āgamavasena atthadassanasamatthatā yuttivasena kāraṇadassanasamatthatā.

Daḷhaṁ[2] thiraṁ dhanu etassāti daḷhadhanvā, so eva idha **"daḷhadhammā"**ti vutto. Paṭisattuvidhamanatthaṁ dhanuṁ gaṇhātīti **dhanuggaho,** so eva usuṁ saraṁ asati khipatīti **issāso**ti āha **"dhanuṁ gahetvā ṭhito issaso"**ti. Dvisahassapalaṁ lohādibhāraṁ vahituṁ samatthaṁ **dvisahassāthāmaṁ.** Tenāha **"dvisahassathāmaṁ nāmā"**ti-ādi. **Daṇḍe**ti dhanudaṇḍe. **Yāva kaṇḍappamāṇā**ti dīghato[3] yattakaṁ kaṇḍassa pamāṇaṁ,

---

1. Padassetuṁ (Ka) 2. Aṁ-Ṭī 3. 301 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 3. Pathavito (?)

tattake dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropito ceva hoti jiyādaṇḍo, so ca[1] bhāro pathavito muccati, evaṁ idaṁ "dvisahassathāmaṁ nāma dhanūti daṭṭhabbaṁ. **Uggahitasippo**ti uggahitadhanusippo. **Katahattho**ti thirataraṁ lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasībhūto kabhahattho nāma hotīti āha **"ciṇṇavasībhāvo"**ti. Kataṁ rājakulādīsu upecca asanaṁ etena so **katūpāsano**ti āha **"rājakulādīsu dassitasippo"**ti. **Evaṁ katan**ti evaṁ antosusirakaraṇādinā sallahukaṁ kataṁ.

Oloketīti udikkhati. **Evaṁ santepi tesaṁ vāro paññāyatī**ti tesaṁ bhikkhūnaṁ "ayaṁ paṭhamaṁ pucchati, ayaṁ dutiyan"ti-ādinā pucchanavāro tādisassa paññavato paññāyati sukhumassa antarassa labbhanato. **Buddhānaṁ pana vāro**ti īdise ṭhāne buddhānaṁ desanāvāro aññesaṁ napaññāyanato buddhānaṁyeva paññāyati. Idāni tameva paññāyanataṁ yuttito dassento **"vidatthicaturaṅgulachāyan"**ti-ādimāha. Accharāsaṅghāṭamatte khaṇe anekakoṭisahassacittapavattisambhavato **"vidatthicaturaṅgulachāyaṁ atikkamanato puretaraṁyeva bhagavā -pa- kathetī"**ti vatvā tato lahutarāpi satthu desanāpavatti atthevāti dassento **"tiṭṭhantu vā tāva ete"**ti-ādimāha. Idāni tattha kāraṇaṁ dassetuṁ **"kasmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Soḷasa padāni kathetī**ti etena lokiyajanassa ekapaduccāraṇakkhaṇe bhagavā aṭṭhavīsasatapadāni kathetīti dasseti. Idāni tassapi kāraṇaṁ dassetuṁ **"kasmā"**ti-ādi vuttaṁ.

Dhammoti pāḷi. Pajjati attho etenāti **padaṁ,** tadattho. Atthaṁ byañjetīti **byañjanaṁ,** akkharaṁ. Taṁ hi padavākyakkharabhāvehi paricchijjamānaṁ taṁ taṁ atthaṁ byañjeti pakāseti. Tenāha **"dhammapadabyañjananti pāḷiyā padabyañjanaṁ, tassa tassa atthassa byañjanakaṁ akkharan"**ti. Etena aparāparehi padabyañjanehi sucirampi kālaṁ kathentassa tathāgatassa na kadāci tesaṁ pariyādānaṁ atthīti dasseti. Pañhaṁ byākaronti etenāti **pañhabyākaraṇaṁ,** tathāpavattapaṭibhānaṁ. Aparikkhayapaṭibhānā hi buddhā bhagavanto, yato

---

1. Āropitesu eva jiyādaṇḍesu so ce (Ka)

vuttaṁ "natthi dhammadesanāya hānī"ti[1]. Tenāha **"iminā kiṁ dassetī"**ti-ādi. Tathā āsannaparinibbānassapi bhagavato desanāya itarāya **ca** visesābhāvoti paṭhamabuddhavacanampi majjhimabuddhavacanampi pacchimabuddhavacanampi sadisameva. Āsītikavassato paraṁ **pañcamo āyukoṭṭhāso.**

162. Kāmañcettha bhagavatā nāgasamālattherassa acchariya-abbhutapavedanamukhena attano lomānaṁ haṭṭhabhāvassa paveditattā **"lomahaṁsanapariyāyo"**ti nāmaṁ gahitaṁ, tathāpi sabbaññutaññāṇādi-anaññasādhāraṇañāṇānubhāvavibhāvanādivasena soḷasasamūhato sīhanādassa nadanena desanāya pavattitattā "mahāsīhanādo"tveva saṅgītikāramahātherehi nāmaṁ ṭhapitanti daṭṭhabbaṁ.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163. **Tato paran**ti tiṇṇaṁ janānaṁ upari saṁgho catuvaggakaraṇīyādikammehi paṭikammappattattā. **Gāmaṁ gatoti vuccati** gāmaṁ uddissa gatattā, evaṁ sāvatthiṁ pavisituṁ vihārato nikkhantā "pavisiṁsū"ti vuttā. **Pariññan**ti pahānapariññaṁ. Sā hi samatikkamo, na itarā. **Rūpavedanāsupī**ti "rūpānaṁ pariññaṁ, vedanānaṁ pariññan"ti etthāpi. Kāmaṁ sabbesaṁ titthiyānaṁ kāmādipariññāpaññāpanahetubhūto samayo natthi, yesaṁ pana atthi, te upādāya **"sakasamayaṁ jānantā"**ti vuttaṁ. "Yato yato kho bho ayaṁ bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati, ettāvatā kho bho kāmānaṁ pariññā hotī"ti evaṁ sarūpato paṭhamajjhānaṁ vibhāvetuṁ asakkontāpi kevalaṁ accantappahānasaññāya **kāmānaṁ pariññaṁ paññapeyyuṁ paṭhamajjhānaṁ vadamānā.** Taṁ kissa hetu? Tādisassa āgamādhigamassābhāvato. **Rūpavedanāpariññāsu**pi eseva nayo. **Vuccethā**ti vucceyya. **Dutiyapadepī**ti "anusāsaniyā vā anusāsanin"ti evaṁ vuttavākyepi. **Te** kira bhikkhū.

---

1. Dī-Ṭī 3. 54, 198; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesupi.

165. **Na ceva sampāyissantī**ti na ceva sammadeva pakārehi gamessanti ñāpessanti. Tenāha **"sampādetvā kathetuṁ na sakkhissantī"**ti. Yasmā avisaye pañho pucchito hoti, tasmā āpajjissantīti yojanā. **Sadevake**ti arūpadevaggahaṇaṁ. Te hi lokiyadevehi dīghāyukabhādinā ukkaṭṭhā. **Samārake**ti kāmāvacaradevaggahaṇaṁ. **Sabrahmake**ti rūpāvacarabrahmaggahaṇaṁ. **Sassamaṇabrāhmaṇiyā**ti ettha **samaṇa**ggahaṇena pabbajite, **brāhmaṇa**ggahaṇena jātibrāhmaṇe, puna **deva**ggahaṇena sammutideve, **manussa**ggahaṇena avasiṭṭhamanussakāyaṁ pariyādiyati. **Lokapajā**ggahaṇe pana payojanaṁ aṭṭhakathāyaṁ dassitameva. **Aññathā ārādhanaṁ nāma natthī**ti iminā kāmarūpavedanāsu assādādīnaṁ yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānaṁ natthi, kuto pavedanāti dasseti.

166. **Cittārādhanan**ti yāthāvapavedanena paresaṁ cittassa paritosanaṁ. **Bandhanaṭṭhena guṇā**ti kāmarāgasaṁyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho vutto, koṭṭhāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo. **Tarayantī**ti taramānā yanti gacchanti. Atītādibhinnapaṭhamādivayā eva cittatā rāsibhāvena vayoguṇāti gahitāti āha **"rāsaṭṭho guṇaṭṭho"**ti. **Cakkhuviññeyyā**ti vā cakkhuviññāṇataṁdvārikaviññāṇehi vijānitabbā. **Sotaviññeyyā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sabhāveneva iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvaṁ vā pattā. **Kamanīyā**ti kāmetabbā. **Manovaḍḍhanakā**ti manoharā. Etena parikappanatopi iṭṭhabhāvaṁ gaṇhāti. **Piyajātikā**ti piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasaṁhitā**ti kāmarāgena upecca sandhāniyā sambaddhā[1] kātabbāti āha **"ārammaṇaṁ katvā"**ti.

167. **Saññaṁ ṭhapetvā**ti "imasmiṁ aṅgulikādipabbe gahite sataṁ hoti, imasmiṁ sahassan"ti-ādinā saññāṇaṁ katvā gaṇanā. **Acchiddagaṇanā**ti "ekaṁ dve"ti-ādinā navantavidhinā nirantaragaṇanā. **Piṇḍagaṇanā**ti saṅkalanapaṭuppādanādinā piṇḍitvā gaṇanā. Tenāha **"khettaṁ oloketvā"**ti-ādi. Kasanaṁ **kasī**ti kasiggahaṇena sabbo

---

1. Sambandhaniyā sambandhā (Aṁ-Ṭī 3. 139 piṭṭhe.)

kasipaṭibaddho jīvikūpāyo gahitoti āha **"kasīti kasikamman"**ti. **Jaṅghavaṇijjā**ti jaṅghasatthavasena vaṇijjaṁ āha, **thalavaṇijjā**ti sakaṭasatthavasena. **Ādi**-saddena nāvāpaṇādivasena vohāraṁ. **Vaṇippatho**ti vaṇijamaggo, dānaggahaṇavasena saṁvohāroti attho. Usūnaṁ asanakammaṁ **issattaṁ,** dhanusippena jīvikā, idha pana issattaṁ viyāti **issattaṁ,** sabba-āvudhajīvikāti āha **"āvudhaṁ gahetvā upaṭṭhānakamman"**ti. Porohiccāmaccakammādi **rājakammaṁ. Ādi**-saddena rathasippakhattavijjāsippādivuttāvasesaṁ mahāsippaṁ khuddakasippañca saṅgaṇhāti. **Sītassa purakkhato**ti sītassa purato kavatā. Yo hi sītakāle jīvikāhetu sītalapadesaṁ pakkhandati, so vāḷamigādīhi viya sītena paripātiyamāno tena purato kato viya hoti. Tenāha **"sītena bādhiyamāno"**ti. **Uṇhassa purakkhato**ti etthāpi eseva nayo. **Saritvā**ti saṁsappitvā. **Ghaṭṭiyamāno**ti hiṁsiyamāno bādhiyamāno. Ābādhanaṁ **ābādho,** pīḷāti attho. **Kāmahetun**ti vā bhāvanapuṁsakaniddeso yathā "visamaṁ candimasūriyā parivattantī"ti[1]. Tathā sesapadadvayepi. Tenevāha **"kāmānameva hetū"**ti. **Kāmānaṁ hetū**ti ettha purimapadāvadhāraṇamayuttaṁ tadaññapaccayapaṭikkhepāpattito, tathā uttarapadāvadhāraṇaṁ kāmānaṁ kadāci ahetubhāvassapi sambhavato, tasmā **"uppajjatiyevā"**ti vuttaṁ.

Uṭṭhahatoti iminā uṭṭhānavīriyaṁ vuttanti āha **"ājīvasamuṭṭhāpakavīriyenā"**ti. **Taṁ vīriyan**ti ājīvikasamuṭṭhāpakavīriyaṁ. **Pubbenāparaṁ ghaṭentassā**ti ārambhato paṭṭhāya nirantaraṁ pavattentassa. **Citte uppannabalavasokena socatī**ti cittasantāpena anto nijjhāyati. **Kāye uppannadukkhenā**ti tasseva sokassa vasena kāye uppannadukkhena. Sokuddesena taṁ taṁ vippalapento vā **paridevati. Uraṁ tāḷetvā**ti vakkhappadesaṁ paharitvā. **"Moghan"**ti-ādi paridevanākāradassanañceva sammohāpajjanākāradassanañca. **Me**ti vatvā puna **no**ti puthuvacanaṁ attano ubhayathāpi voharitabbato, byāmūḷhavacanaṁ vā sokavasena.

---

1. Aṁ 1. 386 piṭṭhe.

168. Idha kāmaggahaṇena visesato vatthukāmā gahitāti kāmādiggahaṇaṁ kataṁ, nānantariyatāya pana kilesakāmopi gahito eva. **Asicamman**ti ettha **camma**ggahaṇena na kevalaṁ cammamayassa, cammaparisibbitasseva vā gahaṇaṁ, atha kho sabbassapi āvudhabādhakassa[1] gahaṇanti dassento **"kheṭakaphalakādīnī"**ti āha. **Ādi**-saddena sarādisaṅgaho. **Dhanukalāpaṁ sannayhitvā**ti dhanuñceva khurappatūṇiñca sannayhitvā, dhanudaṇḍassa jiyāya tathābhāvakaraṇādipi[2] dhanuno sannayhananti. Dvinnaṁ senānaṁ byūhasaṁvidhānena vā **ubhatobyūḷhaṁ. Vijjotalantesū**ti nisitapītaphalatāya vijjotanavasena parivattamānesu.

Pākārasamīpābhisaṅkhāratāya pākārapādā **upakāriyo,** yā "uddāpā"ti vuccanti. **Satadantenā**ti anekasatadantakena, yassa tikhiṇadantāni anekasatāni mūlāni honti. Atibhāratāya dasavīsamattāpi janā ukkhipituṁ na sakkonti, yantavasena pana ukkhipitvā bandhitvā ṭhapenti. Tenāha **"aṭṭhadantākārenā"**ti-ādi. **Omaddantī**ti oṭṭhapenti.

169. **Sandhimpi chindanti** corikāya jīvitukāmā. **Nillopan**ti nissesavilopaṁ, ekaṁ parittaṁ gāmaṁ parivāretvā tattha kiñcipi gayhūpagaṁ asesetvā karamaraggahaṇaṁ. Tenāha **"mahāvilopan"**ti. **Panthaduhanakammaṁ** aṭavimagge ṭhatvā addhikānaṁ vilumpanaṁ. **Pahārasādhanatthaṁ**[3] daṇḍappahārassa sukhasiddhi-atthaṁ. Kañjito nibbattaṁ kañjiyaṁ, āranālaṁ. Yaṁ "bilaṅgan"tipi vuccati, taṁ yattha siñcati, sā **kañjiya-ukkhalikā.** Bilaṅgathālikasadisakaraṇaṁ **bilaṅgathāliyaṁ. Sīsakapālaṁ uppāṭetvā**ti ayoguḷapavesanappamāṇaṁ chiddaṁ katvā. **Saṅkhamuṇḍakammakāraṇan**ti saṅkhaṁ viya muṇḍakammakāraṇaṁ.

Rāhumukhakammakāraṇanti rāhumukhagatasūriyasadisakammakāraṇaṁ. **Jotimālikan**ti jotimālavantaṁ kammakāraṇaṁ. **Hatthapajjotikan**ti hatthapajjotanakammakāraṇaṁ. **Erakavattakammakāraṇan**ti erakavattasadise sarīrato baddhe uppāṭanakammakāraṇaṁ. **Cīrakavāsikakammakāraṇan**ti sarīrato uppāṭitabaddhacīrakāhi nivāsāpanakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā yathā gīvato paṭṭhāya baddhe kantitvā kaṭiyameva ṭhapenti, evaṁ gopphakato

---

1. Abyāgāhassa (Ka) 2. Jiyāyattabhāvakaraṇādipi hi (Aṁ-Ṭī 3. 29 piṭṭhe.)
3. Aṁ-Ṭī 2. 1 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

paṭṭhāya kantitvā kaṭiyameva ṭhapenti. Aṭṭhakathāyaṁ pana **“kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapentī”**ti vuttaṁ. **Eṇeyyakakammakāraṇan**ti eṇīmigasadisakammakāraṇaṁ. **Ayavalayāni datvā**ti ayavalayāni paṭimuñcitvā. **Ayasūlāni koṭṭentī**ti kapparajaṇṇukakoṭīsu ayasūlāni pavesenti. **Tan**ti taṁ tathākatakammakāraṇaṁ sattaṁ.

Baḷisamaṁsikanti baḷisehi maṁ suppāṭanakammakāraṇaṁ. **Kahāpaṇikan**ti kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṁ. **Koṭṭentī**ti chindanti. **Khārāpatacchikan**ti tacchetvā khārāvasiñcanakammakāraṇaṁ. **Palighaparivattikan**ti palighassa viya parivattanakammakāraṇaṁ. **Ekābaddhaṁ karonti** ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhakan**ti palālapīṭhassa viya sarīrassa saṁvellanakammakāraṇaṁ. **Kāraṇikā**ti ghātanakārakā. **Palālavaṭṭiṁ viya katvā**ti yathā palālapīṭhaṁ karontā palālavaṭṭiṁ katvā saṁvellanavasena naṁ[1] veṭhenti, evaṁ karontīti attho. **Chātakehī**ti bubhukkhitehi koleyyakasunakhehi. Balavanto hi te javayoggā sūrā ca honti. Kammavasena sampareti etthāti samparāyo, paraloko. Tattha bhavoti **samparāyiko.**

170. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti nibbānaṁ **chandarāgavinayo chandarāgappahānañcā**ti. Tenāha **“nibbānañhī”**ti. Tattha **āgammā**ti idaṁ yo chandarāgaṁ vineti pajahati, tassa ārammaṇaṁ sandhāya vuttaṁ. **Tīhi pariññāhī**ti iminā ñātatīraṇapariññāhi parijānissantīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati, ko pana vādo pahānapariññāyāti dasseti. **Tathabhāvāyā**ti parijānanakabhāvāya.

171. **Aparittenā**ti ahīnena. **Vipulenā**ti mahatā. Yadi vaṇṇasampattidassanatthaṁ, vaṇṇadasakaṁ kasmā na gahitanti āha **“mātugāmassa hī”**ti-ādi. Bhojanasampadādīnaṁ alābhepīti dassanatthaṁ **“duggatakule nibbattassapī”**ti vuttaṁ. **Thokaṁ thokaṁ vaṇṇāyatanaṁ pasīdati** maṁsassa paribrūhanato thanamaṁsāni vaḍḍhanti jāyanti. Vaṇṇeti hadayaṅgatabhāvaṁ pakāsento viya hotīti **vaṇṇo.** So eva sāmaggopabhogādinā nibhātīti **nibhā.** Tenāha **“vaṇṇanibhāti vaṇṇoyevā”**ti.

---

1. Puna (Aṁ-Ṭī 2. 2 piṭṭhe.)

Bhogganti ativiya vaṅkatāya bhoggaṁ. Tādisaṁ pana sarīraṁ bhaggaṁ viya hotīti āha **"bhaggan"**ti. Tenāha **"imināpissa vaṅkabhāvameva dīpetī"**ti. Dantānaṁ chinnabhinnatāya ekaccānaṁ patanena ca **khaṇḍitadantaṁ.** Kosānaṁ setavaṇṇatāya palitanti āha **"paṇḍarakesan"**ti. Kesānaṁ mattaso siyane khallāṭavohāroti bahuso siyanaṁ sandhāyāha **"mahākhallāṭasīsan"**ti. Vassasatikakāle uppajjanatilakāni sandhāyāha **"tilakāhatagattan"**ti. Tāni pana kānici setāni honti kānici kāḷānīti āha **"setakāḷatilakehī"**ti. **Byādhikan**ti sañcātabyādhiṁ. **Bāḷhagilānan**ti māraṇantikagelaññena gilānaṁ.

373. **Tasmiṁ samaye**bhi tasmiṁ jhānaṁ upasampajja viharaṇasamaye. **Na cetetī**ti na abhisandahati. Byābādhanaṭṭhena byābādho, byābādhova byābajjhaṁ, natthi ettha byābajjhanti **abyābajjhaṁ,** dukkharahitaṁ. Tenāha **"niddukkhamevā"**ti.

174. **Aniccādi-ākāro**ti aniccākāro dukkhākāro vipariṇāmākāro calādi-ākāro ca.

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

175. **Sakkesū**ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva veditabbanti taṁ ekadesena dassento **"so hī"**ti āha. Tattha yena rājakumārā sakyā nāma jātā, yato tesaṁ nivāsaṭṭhānatāya janapado tathā vuccati, taṁ vattabbanti āha **"sakyānaṁ pana uppatti ambaṭṭhasutte āgatāvā"**ti. **Kapilavatthūti vuttaṁ** purimasaññāvasena.

Nānappakārakanti "lobhadhammā"ti bahuvacanassa nimittaṁ vadati. Lobho hi tena tena avatthāvisesena pavatti-ākārabhedena "chando rāgo taṇhā āsatti apekkhā"ti-ādinā anekappabhedo, lubbhanalakkhaṇena pana "lobho"tveva vuccati. Tenāha **"nānappakārakaṁ lobhaṁyevā"**ti. Tathā "doso paṭigho kodho

upanāho virodho"ti-ādinā, "muyhanaṁ asamapekkhanaṁ apaccavekkhaṇā dummejjhaṁ bālyan"ti-ādinā[1] ca dosamohānaṁ nānappakārataṁ sandhāyāha **"itaresupi dvīsu eseva nayo"**ti. **Pariyādiyitvā**ti parito sabbaso ādāya. Gahetvāti ayamettha atthoti āha **"gahaṇe āgatan"**ti. **Pariyādiyatī**ti parikkhīṇoti. Dī-saddaṁ hi saddavidū khayattaṁ vadanti.

Ekadāti āmeḍitalopena niddesoti āha **"ekekasmiṁ kāle"**ti. **Lobhadosamohā**ti paṭhamamaggena pahīnāvasesā lobhadosamohā. **Niravasesā pahīyanti,** aññathā dutiyamaggena kiṁ kataṁ siyāti adhippāyo. Samudācārappattaṁ pana disvā **"appahīnaṁ me atthī"tipi jānāti.** Evaṁ kathaṁ niravasesappahānasaññāti āha **"appahīnakaṁ -pa- saññī hotī"**ti. Evaṁ paṭhamamaggeneva samucchinnasaṁsayassa "ko su nāma me dhammo ajjhattaṁ appahīnoti **evaṁ sandheho kathaṁ uppajjatī"**ti vatvā **"paṇṇattiyā akovidattā"**ti kāraṇamāha. Vinayakukkuccaṁ viya hi paṇṇattiyaṁ akusalatāya ariyānampi katthaci vimatimattaṁ uppajjati yathā taṁ sabbaso appahīnasammohānanti. Attano avisaye anabhijānanaṁ paṇṇattikosallena kimettha payojanaṁ, paccavekkhaṇāmattena ayamattho sijjhatīti dassento **"kiṁ tassa paccavekkhaṇā natthī"**ti āha. Itaro "natthī"ti na sakkā vattunti katvā "atthī"ti vatvā tattha labbhamānavibhāgaṁ dassento **"sā panā"**ti-ādimāha. Tattha **sā**ti paccavekkhaṇā. **Sabbesan**ti sabbesaṁ ariyānaṁ. Yathā paripuṇṇā na hoti, na evaṁ sabbaso na hotīti āha **"imāsu panā"**ti-ādi.

176. **Ajjhattan**ti niyakajjhattaṁ adhippetanti āha **"tava santāne"**ti. **Appahīno**ti anavasesato appahīno. **Duvidhe**ti vatthukāmakilesakāme. Kilesakāmopi hi yadaggena assādīyati, tadaggena paribhuñjīyati.

177. Assādīyatīti assādo, sukhaṁ. Appo appamattako assādo etesūti **appassādā.** Tenāha **"parittasukhā"**ti.

---

1. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

Pariyesanadukkhādihetukaṁ diṭṭhadhammikaṁ tattha duccaritacaraṇena samparāyikañca dukkhamettha kāmesu bahukanti **bahudukkhā. Bahupāyāsā**ti bahuparikkilesā. Te pana parikkilesā vakkhamānanayena bahūyevettha diṭṭhadhammikāpīti āha **"diṭṭhadhammika -pa- bahū"**ti. Te ca parikkilesā yasmā taṁsamaṅgino hitapaṭipattiyā antarāyakarā idha ceva paraloke ca ādīnavakāraṇañca pavattanti, tasmā vuttaṁ **"diṭṭhadhammika -pa- bahū"**ti. **Evaṁ cepī**ti evaṁ "appassādā kāmā"ti-ādinā ākārena. **Nayenā**ti dhammena. **Kāraṇenā**ti yuttiyā. Suṭṭhu diṭṭhaṁ hotīti sambandho. **Vipassanāpaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. Sā cattāripi saccāni visesato passatīti **vipassanā**ti adhippetā. Tenāha **"heṭṭhāmaggadvayañāṇenāti attho"**ti. **Pītisukhan**ti pītisukhavantaṁ jhānadvayaṁ. **Dve magge**ti heṭṭhāmagge. Āvaṭṭanasīlo ābhujanasīlo na hotīti **anāvaṭṭī neva hoti** sabbaso appahīnakāmarāgachando. Tenāha **"kasmā"**ti-ādi. **Orodhanāṭakā pajahanapaññā**ti ādīnavānupassanāñāṇamāha.

179. **Assādopi kathito,** "appassādā"ti hi iminā yāvatako kāmesu assādo, taṁ sabbaṁ anavasesato pariggahetvā cassa parittabhāvo dassitoti **ādīnavopi kathito** saṅkhepeneva sesassa ādīnavassa dassitattā. **Taṁ kathetun**ti taṁ nissaraṇaṁ "ekantasukhapaṭisaṁvedī"ti iminā kathetuṁ. **Imehi antehī**ti "pañcame mahānāma kāmaguṇā"ti-ādinā kāmaguṇadassanamukhena kāmasukhallikānuyogaṁ "ubbhaṭṭhakā honti āsanapaṭikkhittā"ti-ādinā attakilamathānuyogañca dassetvā imehi dvīhi antehi muttaṁ mama sāsananti, phalasamāpattipariyosānattā sāsanasampattiyā **"upariphalasamāpattisīsena sakalasāsanaṁ dassetun"**ti āha. Vijjhasadiso kūṭoti[1] majjhepadalopīsamāso yathā "sākapatthivo"ti[2]. Dutiye panettha gijjhavantatāya gijjhā kūṭe etassāti **gijjhakūṭo.** Uddhaṁyeva tiṭṭhanakā nisajjāya vuṭṭhitakālato paṭṭhāya ekaṭṭhāneneva tiṭṭhanakā. Tenāha **"anisinnā"**ti. **Nigaṇṭhassā**ti nāṭaputtassa. Natthi etassa parisesanti **aparisesaṁ.** Evaṁ saṅkhātavacanamattamassāti āha **"aparisesasaṅkhātan"**ti.

---

1. Gijjhasadisakūṭoti gijjhakūṭoti (Sārattha-Ṭī 2. 112 piṭṭhe.)
2. Pāṇinī 2. 1. 60 vātthikasuttaṁ passitabbaṁ.

Niccaṭṭhena satata-saddena abhiṇhappavatti jotitā siyāti **“samitan”**ti vuttaṁ. Tena nirantarappavattiṁ dassetīti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo.

180. **Yaṁ karoti, taṁ jānātī**ti dukkhassa nijjaraṇakhepanaṁ nāma viññūnaṁ kiccaṁ, viññunā ca purisena katākataṁ jānitabbaṁ, tasmā tumhehi purāṇānaṁ kammānaṁ byantibhāvaṁ karontehi paṭhamaṁ tāva ettakāni purāṇāni kammānīti jānitabbāni, tato “ettakaṁ kālaṁ katena tapasā ettakāni tāni byantikatāni, idāni ettakāni kātabbānī”ti-ādinā ayaṁ vidhi purisena viya attanā kātabbakiccaṁ paricchinditabbanti dasseti. Tenāha **“tumhehipi tathā ñātabbaṁ siyā”**ti. **Suddhantan**ti suddhakoṭṭhāsaṁ, āyatiṁ anavassavasiddhaṁ kammakkhayaṁ, tato vā dukkhakkhayanti attho. **Suddhantaṁ patto atthīti pucchatī**ti iminā akusalānaṁ pahānaṁ, kusalānaṁ bhāvanā ca sabbena sabbaṁ nigaṇṭhasamaye natthi sabbaso visuddhibhāvanāya abhāvato, tasmā kuto dukkhakkhayassa sambhavoti dasseti.

Evaṁ ajānanabhāve satīti “ahuvamheva mayan”ti-ādinā vuttappakārassa ajānane sati, tasmiṁ tumhehi aññāyamāneti attho. **Luddā**ti ghorā. Te pana yasmā kāyavācāhi nihīnameva karonti, tasmā vuttaṁ **“luddācārā”**ti. **Lohitapāṇitveva vuccati** tajjākiriyācaraṇato. Māgavikakevaṭṭacoraghātakādayo **māgavikādayo. Kakkhaḷakammā**ti pharusakammā. **Te nigaṇṭhesu pabbajantī**ti pubbe mahādukkhasaṁvattaniyakammassa katattā hi tumhe etarahi īdisaṁ mahādukkhaṁ paccanubhavathāti dasseti.

Vādeti diṭṭhiyaṁ, samayeti attho. **Sukhena sukhan**ti ettha **sukhenā**ti paṭipattisukhena, sukhāya paṭipattiyāti attho. **Sukhan**ti vimokkhasukhaṁ, idha loke sukhaṁ adhigacchantā kasivaṇijjādidukkhapaṭipattiyāva adhigacchanti, evaṁ mokkhasukhampīti adhippāyo. Sarīrāvayavasampattiyāpi bimbino sāroti **bimbisāro. Te nigaṇṭhā -pa- sandhāya vadanti,** na pana bhagavato accantasantapaṇītaṁ nibbānasukhapaṭivedanaṁ jānanti. **Sahasā**ti ravā. **Appaṭisaṅkhā**ti na paṭisaṅkhāya avicāretvā. Tenāha **“sāhasaṁ katvā”**ti-ādi.

Aññāhi vedanāhi avomissaṁ ekantaṁ sukhaṁ **ekantasukhaṁ,** tassa paṭisaṁvedī. Tenāha **"nirantarasukhapaṭisaṁvedī"**ti[1]. **Kathāpatiṭṭhāpanatthan**ti "ekantasukhapaṭisaṁvedī"ti evaṁ āraddhakathāya patiṭṭhāpanatthaṁ. **Rājavāre**ti rājānaṁ uddissa āgatadesanāvāre. **Sukhaṁ pucchituṁ hotī**ti "yadi satta rattindivāni nappahoti, kiṁ cha rattindivāni pahotī"ti-ādinā pucchanasukhaṁ hoti. "Ahaṁ kho"ti-ādinā pavatto **suddhavāro** suddhanissandassa phalasamāpattisukhassa vasena āgatattā. **Anacchariyaṁ hoti,** satta rattindivāni pahontassa ekasmiṁ rattindive kiṁ vattabbanti. **Uttānatthameva** vuttanayattā suviññeyyattā.

Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. **Vuttānusārenā**ti "Kurūsu, Sakkesū"ti ca ettha vuttanayānusārena, "Bhaggā nāma jānapadino rājakumārā"ti-ādinā nayena vacanattho veditabboti attho. **Vatthupariggahadivase**ti nagaramāpanatthaṁ vatthuvijjācariyena nagaraṭṭhānassa pariggaṇhanadivase. **Athā**ti pacchā. **Nagare nimmite**ti tattha anantarāyena nagare māpite. Tameva susumāragiraṇaṁ subhanimittaṁ katvā **"susumāragiri"tvevassa nāmaṁ akaṁsu.** Susumārasaṇṭhānattā susuMāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṁ susumāragiri etassa atthīti **"susumāragirī"**ti vuccatīti keci. **Bhesakaḷā**ti vuccati ghammaṇḍagacchaṁ, keci "setarukkhan"ti vadanti, tesaṁ bahulatāya pana taṁ vanaṁ bhesakaḷāvananteva paññāyittha. **Bheso** nāma eko yakkho ayuttakārī, tassa tato gaḷitaṭṭhānatāya taṁ vanaṁ **bhesagaḷāvanaṁ** nāma jātanti keci. **Abhayadinnaṭṭhāne jātaṁ** virūḷhaṁ, saṁvaddhanti attho.

Icchāpetīti yaṁ kiñci attani garahitabbaṁ vattuṁ[2] sabrahmacārīnaṁ icchaṁ uppādeti, tadatthāya tesaṁ attānaṁ vissajjetīti attho. Paṭhamaṁ dinno hitūpadeso **ovādo,** aparāparaṁ dinno **anusāsanī.**

---

1. Nirantarasukhaṁ paṭisaṁvedī (Aṭṭhakathāyaṁ.) 2. Vuttiṁ (Ka)

Paccuppannātītavisayo vā **ovādo,** anāgatavisayo **anusāsanī.** Otiṇṇavatthuko **ovādo,** itaro **anusāsanī. So cā**ti evaṁ pavāretā so bhikkhu. Dukkhaṁ vaco etasmiṁ vippaṭikūlaggāhe vipaccanīkasāte anādare puggaleti **dubbaco.** Tenāha **"dukkhena vattabbo"**ti. **Upari āgatehī**ti "pāpiccho hotī"ti-ādinā[1] āgatehi soḷasahi pāpadhammehi. Pakārehi āvahaṁ padakkhiṇaṁ, tato padakkhiṇato gahaṇasīlo padakkhiṇaggāhī, na padakkhiṇaggāhī **appadakkhiṇaggāhī. Vāmato**ti apasabyato, vuttavipariyāyatoti adhippāyo.

Asantasambhāvanapatthanānanti asantehi avijjamānehi guṇehi sambhāvanassa patthanābhūtānaṁ. Paṭi-saddo paccatthikapariyāyo, pharaṇaṁ vāyamanaṁ idha tathāvaṭṭhānanti āha **"paṭippharatīti paṭiviruddho paccanīko hutvā tiṭṭhatī"**ti. **Apasādetī**ti khipeti tajjeti. Tathābhūto ca paraṁ ghaṭṭento nāma hotīti āha **"ghaṭṭetī"**ti. **Paṭi-āropetī**ti yādisena vutto, tassa paṭibhāgabhūtaṁ dosaṁ codakassa upari āropeti.

Paṭicaratīti[2] paṭicchādanavasena carati pavattati, paṭicchādanattho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha **"paṭicchādetī"**ti. **Aññenaññan**ti paṭicchādanākāradassananti āha **"aññena kāraṇenā"**ti-ādi. Tattha **aññaṁ kāraṇaṁ vacanaṁ vā**ti yaṁ codakena cuditakassa dosavibhāvanaṁ kāraṇaṁ, vacanaṁ vā vuttaṁ, tato aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. **Kāraṇenā**ti codanāya amūlikabhāvadīpaniyā yuttiyā. **Vacanenā**ti tadatthabodhanena. **Ko āpanno**ti-ādinā codanaṁ avissajjetvā vikkhepāpajjanaṁ aññenaññaṁ paṭicaraṇanti dasseti, bahiddhā kathā-apanāmanaṁ vissajjetvāti ayameva tesaṁ viseso. Tenāha **"itthannāman"**ti-ādi.

Apadīyanti dosā etena dakkhīyanti, lūyanti, chijjantīti vā **apadānaṁ**[3], sattānaṁ sammā, micchā vā pavattapayogo. Tenāha **"attano cariyāyā"**ti.

---

1. Ma 1. 133 piṭṭhe. 2. Aṁ-Ṭī 2. 168 piṭṭhe. 3. Aṁ-Ṭī 2. 75 piṭṭhe.

183. **Anuminitabban**ti anu anu minitabbo jānitabbo. **Attānaṁ anuminitabban**ti ca idaṁ paccatte upayogavacanaṁ. Tenāha **"anuminitabbo tuletabbo tīretabbo"**ti. **Attānaṁ anuminitabban**ti vā attani anumānañāṇaṁ pavattetabbaṁ. Tatrāyaṁ nayo—appiyabhāvāvahā mayi pavattā pāpicchatā pāpicchābhāvato parasmiṁ pavattapāpicchatā viya. Esa nayo sesadhammesupi. Aparo nayo—sabrahmacārīnaṁ piyabhāvaṁ icchantena pāpicchatā pahātabbā sīlavisuddhihetubhāvato attukkaṁsanādippahānaṁ viya. Sesadhammesupi eseva nayo.

184. **Paccavekkhitabbo**ti "na pāpiccho bhavissāmi, na pāpikānaṁ icchānaṁ vasaṁ gato"ti-ādinā pati pati divasassa tikkhattuṁ vā ñāṇacakkhunā avekkhitabbaṁ, ñāṇaṁ pavattetabbanti attho. Pāpicchatādīnaṁ pahānaṁ pati avekkhitabbaṁ, ayañca attho tabba-saddassa bhāvatthatāvasena veditabbo, kammatthatāvasena pana aṭṭhakathāyaṁ **"attānan"**ti paccatte upayogavacanaṁ katvā vuttaṁ. **Sikkhantenā**ti tissopi sikkhā sikkhantena. Tenāha **"kusalesu dhammesū"**ti.

Tilakanti kāḷatilasetatilāditilakaṁ. **Sabbappahānan**ti sabbappakārappahānaṁ. **Phale āgate**ti phale uppanne. **Nibbāne āgate**ti nibbānassa adhigatattā. **Bhikkhupātimokkhan**ti "so samaṇo, sa bhikkhū"ti evaṁ vuttabhikkhūnaṁ pātimokkhaṁ, na upasampannānaṁ eva na pabbajitānaṁ evāti daṭṭhabbaṁ. Yasmā cidaṁ bhikkhupātimokkhaṁ, tasmā vuttaṁ **"idaṁ divasassa tikkhattun"**ti-ādi. **Apaccavekkhituṁ na vaṭṭati** attavisuddhiyā ekantahetubhāvato.

Anumānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Cetokhilasuttavaṇṇanā

185. Ceto tehi khilayati thaddhabhāvaṁ āpajjatīti **cetokhilā.** Tenāha **"cittassa thaddhabhāvā"**ti. Yasmā tehi uppannehi cittaṁ uklāpījātaṁ ṭhānaṁ viya amanuññaṁ khettaṁ viya ca khāṇukanicitaṁ amahapphalaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"kacavarabhāvā khāṇukabhāvā"**ti. "Cittassā"ti

ānetvā sambandhitabbaṁ. **Cittaṁ bandhitvā**ti taṇhāpavattibhāvato kusalacārassa avasaracajanavasena cittaṁ baddhaṁ viya samorodhetvā. Tenāha **"muṭṭhiyaṁ katvā viya gaṇhantī"**ti. Saddatthato pana ceto virūpaṁ nibandhīyati saṁyamīyati etehīti **cetasovinibandhā.** Yassa catubbidhaṁ sīlaṁ akhaṇḍādibhāvappattiyā suparisuddhaṁ visesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvahaṁ mahāsaṁgharakkhitattherassa viya, so tādisena sīlena imasmiṁ dhammavinaye vuddhiṁ āpajjissatīti āha **"sīlena vuddhin"**ti. Yassa pana ariyamaggo uppajjanto virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhito, so sāsane virūḷhiṁ āpannoti āha **"maggena virūḷin"**ti. Yo sabbaso kilesanibbānappatto, so arahā sīlādidhammakkhandhapāripūriyā sativepullappatto hotīti āha **"nibbānena vepullan"**ti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Buddhānaṁ dhammakāyo viya rūpakāyopi anaññasādhāraṇatāya anuttaraguṇādhiṭṭhānatāya ca apaccakkhakārīnaṁ saṁsayavatthu hotiyevāti **"sarīre vā guṇe vā kaṅkhatī"**ti vuttaṁ. Tattha yathā mahāpurisalakkhaṇena anubyañjanādayo rūpakāyaguṇā gahitā eva honti avinābhāvatoti **"dvattiṁsavaralakkhaṇappaṭimaṇḍitam"**icceva vuttaṁ, evaṁ anāvaraṇañāṇena sabbepi anantāparimeyyabhedā dhammakāyaguṇā gahitā eva hontīti **sabbaññutaññāṇa**ggahaṇameva kataṁ nānantariyabhāvatoti daṭṭhabbaṁ. **Kaṅkhahī**ti "aho vata te guṇā na bhaveyyuṁ, bhaveyyuṁ vā"ti patthanuppādanavasena kaṅkhati. Purimo hi viparītajjhāsayo, itaro yathābhūtañāṇajjhāsayo. **Vicinanto**ti vicayabhūtāya paññāya te vivecetukāmo tadabhāvato kicchaṁ dukkhaṁ āpajjati, kicchappatti ca tattha nicchetuṁ asamatthatāyevāti āha **"vinicchetuṁ na sakkotī"**ti. Vigatā cikicchāti **vicikicchā. Adhimokkhaṁ na paṭilabhatī**ti "evametan"ti okappanavasena guṇesu vinicchayaṁ nādhigacchati. **Otaritvā**ti ñāṇena anupavisitvā. **Pasīditun**ti "pasannarūpadhammakāyaguṇehi bhagavā"ti pasīdituṁ. **Anāvilo** akālusso hotuṁ **na sakkoti.** "Kaṅkhatī"ti iminā dubbalā vimati vuttā, "vicikicchatī"ti iminā majjhimā, "nādhimuccatī"ti iminā balavatī, "na sampasīdatī"ti iminā tividhāyapi vimatiyā vasena uppannacittakālussiyaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Ātappāyāti ādito tapati santapati kileseti **ātappaṁ,** ārambhadhātu, tadatthāya. **Anuyogāyā**ti yathā saṁkilesadhammānaṁ avasaro na hoti, evaṁ anu anu yuñjanaṁ **anuyogo,** nikkamadhātu, tadatthāya. Tenāha **"punappunaṁ yogāyā"**ti. **Sātaccāyā**ti yathā uparūpari visesādhigamo hoti, tathā satatassa nirantarapavattassa anuyogassa bhāvo **sātaccaṁ,** parakkamadhātu, tadatthāya. **Padhānāyā**ti santamevaṁ tividhadhātusaṁvaḍḍhitānubhāvaṁ sabbakilesaviddhaṁsanasamatthaṁ padhānasaṅkhātaṁ vīriyaṁ, tadatthāya. Ettha ca ātappāya cittaṁ na namati yathāvuttakaṅkhāvasena, pageva anuyogādi-atthanti dassetuṁ cattāripi padāni gahitāni, anavasesavisesadassanatthaṁ vā. Keci pana "ātappavevacanāneva anuyogādipadānī"ti vadanti. Ettāvatā bhagavā satthari kaṅkhāya cittassa thaddhakacavarakhāṇukabhāvena akusalabhāvādi-āpādanato cetokhilabhāvaṁ dasseti. Sesesupi eseva nayo.

Sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā vuttaṁ **"pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme cā"**ti. Pariyattidhamme yattha kaṅkhāya sambhavo, taṁ dassetuṁ **"caturāsītidhammakkhandhasahassānī"**ti-ādi vuttaṁ. Tayidaṁ nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ paramparāya paṭivedhāvahabhāvādivasenapi ekaccānaṁ tattha saṁsayuppattito. Yathā ca paṭivedhe kaṅkhā vuttā, evaṁ adhigamadhammepi pavattatīti veditabbā. Tathā hi ekacce "kasiṇādibhāvanāya jhānāni ijjhantī"ti vadanti. "Kasiṇanissando āruppāti, mettādinissando catutthabrahmavihāro"ti evamādinā kaṅkhatiyevāti. Ettha ca navalokuttaresu paññattiyaṁyeva kaṅkhāpavatti veditabbā asaṁkilesikattā lokuttaradhammānaṁ.

Evarūpanti edisaṁ suppaṭipatti-ujuppaṭipattiñāyappaṭipattisāmīcippaṭipattisaṅkhātaṁ sammāpaṭipadaṁ. **Adhisīlasikkhā**dayo lokuttaradhammassa anudhammabhūtā veditabbā. Evaṁ hi maggaphalasikkhāhi imāsaṁ viseso siddho hoti. Tathā hi vuttaṁ "sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā"ti. Ettha ca yathā vicikicchā vatthuttayassa sikkhāya ca guṇesu anadhimuccana-asampasīdanavasena appaṭipattibhāvato cittassa thaddhabhāvo āsappanaparisappanavasena pavattiyā kacavarakhāṇukabhāvo ca, evaṁ sabrahmacārīsu āghātacaṇḍikkādivasena cittassa thaddhabhāvo[1] ca

1. Baddhabhāvo (Ka)

upahananavirujjhanādivasena kacavarakhāṇukabhāvo ca veditabbo. Ariyasaṁghavisayā vicikicchā, puggalavisayā kāci natthīti saṁghavisayāva[1] gahitā, sāsanikavasena cāyaṁ cetokhiladesanāti sabrahmacārīvisayova kopo gahito.

186. Yathā vatthukāmo, evaṁ kilesakāmopi assādanīyo evāti **"kilesakāmepī"**ti vuttaṁ. Tenāha bhagavā "rūpataṇhā loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī"ti-ādi[2]. **Kāmaniddese**[3] sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena **"kāmā"**ti vuttā, balavakāmarāgavatthubhūtāyevettha kāmaggahaṇena gahitāti. Vinibaddhavatthubhāvena yathā visuṁ attano kāyo gahito, tathā paresaṁ tathārūpā rūpadhammā samūhaṭṭhenāti āha **"rūpeti bahiddhārūpe"**ti. Yathā hi pañcakāmaguṇiko rāgo jhānādivisesādhigamassa vinibaddhāya saṁvattati, evaṁ attano kāye apekkhā bahiddhā ca sakaparikkhārañātimittādīsu apekkhāti. Keci panettha "rūpeti rūpajjhāne"ti-ādinā papañcenti, tadayuttaṁ jhānādhigamavinibaddhānaṁ sīlassa ca saṁkilesabhūtānaṁ cetovinibaddhabhāvena gahitattā.

Yāvadatthanti yāva attheti abhikaṅkhati, tāva. Tenāha **"yattakaṁ icchati, tattakan"**ti. **Tan**ti yāvadatthaṁ udarapūraṁ bhuttaṁ. **Avadehanato** pūraṇato. **Seyyasukhan**ti seyyaṁ paṭicca uppajjanakasukhaṁ. **Passasukhan**ti passānaṁ samparivattanena uppajjanakasukhaṁ. **Niddāsukhan**ti niddāyanena uppajjanakasukhaṁ.

Sīlenāti-ādi patthanākāradassanaṁ. **Vatasamādānan**ti dhutaṅgādivatānuṭṭhānaṁ. **Tapo**ti vīriyārambho. So hi kilesānaṁ tapanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena **tapacaraṇan**ti vuttaṁ.

189. **Chandaṁ nissāyā**ti chandaṁ dhuraṁ, chandaṁ jeṭṭhakaṁ, chandaṁ pubbaṅgamaṁ katvā pavattivasena chandaṁ nissāya. Jeṭṭhakaṭṭhena padhānabhūtā, padhānabhāvaṁ vā pattāti **padhānabhūtā. Tehi dhammehī**ti chandanissayena pavattasamādhinā ceva "padhānasaṅkhāro"ti vuttavīriyena ca. **Upetan**ti sampayuttaṁ. Ijjhanaṭṭhena **iddhi,** nipphatti-atthena paṭilābhaṭṭhena cāti attho, tassā **iddhiyā pādaṁ**

1. Sayasakkāro (Ka)
2. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu.
3. Khu 7. 1, 2 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ.)

pādakaṁ padaṭṭhānabhūtaṁ. Atha vā ijjhanti tāya iddhā vuddhā ukkaṁsagatā hontīti **iddhi,** sāva uparivisesānaṁ adhiṭṭhānabhāvato **pādo.** Tenāha **"iddhibhūtaṁ vā pādanti iddhipādan"**ti. **Sesesupī**ti vīriyiddhipādādīsupi. **Assā**ti iddhipādassa. **Attho dīpito**ti dīpanatthaṁ kataṁ, tasmā **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[1] tassa atthavicāro gahetabbo. Iddhipādānaṁ samādhipadhānattā vuttaṁ **"vikkhambhanappahānaṁ kathitan"**ti. Tesaṁ tesaṁ kusaladhammānaṁ anuppannānaṁ uppādanakiriyāya uppannānaṁ paribrūhanakiriyāya ussahanato **ussoḷī,** thāmappattā parakkamadhātu. Sā pana catunnaṁ iddhipādānaṁ visesapaccayabhūtā te upādāya **"pañcamī"**ti vuttā, sā ca yasmā samathavipassanābhāvanāsu tattha ca ādimajjhapariyosānesu sādhetabbaṁ vīriyaṁ, tasmā āha **"ussoḷīti sabbattha kattabbavīriyaṁ dassetī"**ti. Pubbabhāgiyasamathavipassanāsādhanaṁ pahātabbadhammavibhāgena bhinditvā āha **"pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānānī"**ti. **Bhabbo**ti yutto arahati, nipphattiyā. **Ñāṇenā**ti maggañāṇena. **Kilesabhedāyā**ti kilesānaṁ samucchindanāya. **Khemassā**ti anupaddavassa.

Sambhāvanattheti[2] "api nāmevaṁ siyā"ti vikappanattho sambhāvanattho. **Evaṁ hī**ti evaṁ ekameva saṅkhyaṁ avatvā aparāya saṅkhyāya saddhiṁ vacanaṁ loke siliṭṭhavacanaṁ hoti, yathā "dve vā tīṇi vā udakaphusitānī"ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi attanā nesaṁ kiñci upaghātaṁ akarontiyā bahivātādiparissayapariharaṇatthaṁ sammadeva upari sayitāni. **Utuṁ gāhāpentiyā**ti tesaṁ allasinehapariyādānatthaṁ attano kāyusmāvasena utuṁ gaṇhāpentiyā. Tenāha **"usmīkatānī"**ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Tenāha **"kukkuṭagandhaṁ gāhāpitānī"**ti. Ayañca kukkuṭagandhaparibhāvanā sammā-adhisayanasammāparisedananipphattiyā **"anunipphādī"**ti[3] daṭṭhabbā. Tehi pana saddhiṁ yeva ijjhanato vuttaṁ **"tividhakiriyākaraṇenā"**ti. Kiñcāpi na evaṁ "aho vatime"ti-ādinā icchā uppajjeyya, kāraṇassa pana sampāditattā atha kho bhabbāva abhinibbhijjitunti

---

1. Visuddhi-Ṭī 2. 10 piṭṭhādīsu.
2. Sārattha-Ṭī 1. 350; Aṁ-Ṭī 3. 194 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
3. Ānubhāvanipphāditanti (Sārattha-Ṭī 1. 350 piṭṭhe.)

yojanā. Kasmā bhabbāti āha **"te hi yasmā tāyā"**ti-ādi. Ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṁ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṁ kharatāya ca allasinehassa pariyādānaṁ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṁ, **tasmā**ti ālokassa anto paññāyamānato, sayañca paripākagatattā.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṁ. **Atthenā**ti upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyāya karaṇaṁ kukkuṭacchāpakānaṁ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṁ, evaṁ bhikkhuno ussoḷhīpannarasāni aṅgāni avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha **"tassā kukkuṭiyā -pa- samannāgatabhāvo"**ti. Paṭicchādanasāmaññena avijjāya aṇḍakosasadisatāya balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vuṭṭhānagāminibhāvāpatti, tadā ca sā maggañāṇagabbhaṁ dhārentī viya hotīti āha **"gabbhaggahaṇakālo"**ti. **Abhiññāpakkhe**ti lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṁ padālikāti. **Gāthāya avijjaṇḍakosaṁ paharatī**ti desanāvilāsena vineyyasantānagataṁ avijjaṇḍakosaṁ ghaṭṭeti, yathāṭhāne ṭhātuṁ na deti.

Paṭisaṅkhānappahānanti tadaṅgappahānapubbakaṁ vikkhambhanappahānaṁ. Pubbabhāgiyā iddhipādā pāḷiyaṁ gahitāti **"iddhipādehi vikkhambhanappahānan"**ti vuttaṁ. "Ussoḷhīpannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbhidāyā"ti-ādi vacanato[1] lokuttariddhipādā pana sambodhaggahaṇeneva gahitā. **Magge āgate**ti ussoḷhīpannarasaṅgasamannāgatassa bhikkhuno vipassanaṁ ussukkāpayato magge āgate uppanne, pāḷiyaṁ vā abhinibbhidāsambodhaggahaṇehi **magge āgate. Phale āgate**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nibbānassa pana pāḷiyaṁ anāgatattā nissaraṇappahānaṁ na gahitaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Cetokhilasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ma 1. 149 piṭṭhe.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati, vanute vā te attasampattiyā vasanatthāya yācanto viya hotīti vanaṁ, patiṭṭhanti ettha vivekakāmā yathādhippetavisesādhigamenāti patthaṁ, vanesu patthaṁ gahanaṭṭhāne senāsanaṁ **vanapatthaṁ.** Pariyāyati attano phalaṁ pariggahetvā vattatīti **pariyāyo,** kāraṇanti āha **"vanapatthapariyāyanti vanapatthakāraṇan"**ti. Vanapatthaṁ hi taṁ upanissāya viharato upanissayakāraṇaṁ. Tenāha "vanapatthaṁ upanissāya viharatī"ti. Pariyāyati desetabbamatthaṁ patiṭṭhapetīti **pariyāyo,** desanā. Vanapatthaṁ ārabbha pavattā desanā **vanapatthadesanā,** taṁ, ubhayatthāpi vanapatthaggahaṇaṁ lakkhaṇamattaṁ gāmādīnampettha kāraṇabhāvassa, desanāya visayabhāvassa ca labbhamānattā.

191. **Nissāyā**ti apassāya, vivekavāsassa apassayaṁ katvāti attho. **Na upaṭṭhātī**ti-ādīhi tasmiṁ vanapatthe senāsanasappāyābhāvaṁ, utupuggaladhammassavanasappāyābhāvampi vā dasseti. **Jīvitasambhārā**ti[1] jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. **Samudānetabbā**ti sammā ñāyena anavajja-uñchācariyādinā uddhaṁ uddhaṁ ānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana tathā samudānitā samāhaṭā nāma hontīti āha **"samāharitabbā"**ti. **Dukkhena uppajjantī**ti sulabhuppādā na honti. Etena bhojanasappāyādi-abhāvaṁ dasseti. **Rattibhāgaṁ vā divasabhāgaṁ vā**ti bhummatthe upayogavacananti āha **"rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā"**ti. **Rattiṁyeva pakkamitabbaṁ** samaṇadhammassa tattha anipphajjanato.

192-3. **Saṅkhāpī**ti "yadatthamahaṁ pabbajito, na metaṁ idha nipphajjati, cīvarādi pana samudāgacchati, nāhaṁ tadatthaṁ pabbajito, kiṁ me idha vāsenā"ti paṭisaṅkhāyapi. Anantaravāre **saṅkhāpī**ti "yadatthamahaṁ pabbajito, taṁ me idha nipphajjati, cīvarādi pana na samudāgacchati, nāhaṁ tadatthaṁ pabbajito"ti paṭisaṅkhāyapīti attho. Tenāha **"samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṁ jānitvā"**ti.

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 284 piṭṭhepi passitabbaṁ.

195-7. **So puggalo anāpucchā pakkamitabbaṁ nānubandhitabbo**ti "so puggalo"ti padassa "nānubandhitabbo"ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhenapi so bhavati. **Taṁ puggalan**ti "so puggalo"ti paccattavacanaṁ upayogavasena pariṇāmetvā taṁ puggalaṁ anāpucchā pakkamitabbanti attho. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmoti. **Taṁ āpucchā pakkamitabban**ti etthāpi eseva nayo. **Āpucchā pakkamitabban**ti ca kataññutakataveditāya niyojanaṁ.

198. **Evarūpo**ti yaṁ nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi ca na parissamo, evarūpo daṇḍakammādīhi niggaṇhāti cepi na pariccajitabboti dasseti **"sacepī"**ti-ādinā.

Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. **Jātivanan**ti sayaṁjātaṁ vanaṁ. Tenāha **"aropiman"**ti. **Paṭisallānatthāyā**ti ekībhāvatthāya, puthuttārammaṇato vā cittaṁ paṭinivattetvā accantasante nibbāne phalasamāpattivasena allīyāpanatthaṁ. Daṇḍo pāṇimhi assāti **daṇḍapāṇi.** Yathā so "daṇḍapāṇī"ti vuccati, taṁ dassetuṁ **"ayañhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Daṇḍavittatāyā**ti daṇḍe soṇḍatāya. So hi daṇḍapasuto daṇḍasippe ca sukusalo tattha pākaṭo paññāto, tasmā daṇḍaṁ gahetvāva vicarati. **Jaṅghākilamathavinodanatthan**ti rājasabhāya ciranisajjāya uppannajaṅghāparissamassa apanayanatthaṁ. **Adhiccanikkhamano**ti yādicchakanikkhamano, na abhiṇhanikkhamano. **Olubbhā**ti sannirumbhitvā ṭhito. Yathā so "olubbhā"ti vutto, taṁ dassetuṁ **"gopālakadārako viyā"**ti-ādi vuttaṁ.

200. Vadanti etenāti **vādo,** diṭṭhīti āha **"kiṁvādīti kiṁdiṭṭhiko"**ti. **Kimakkhāyī**ti kimācikkhako kīdisadhammakatho. **Acittīkārenā**ti anādarena. Tathāpucchane kāraṇaṁ dassento **"kasmā"**ti-ādimāha. **Nassatetan**ti nassatu etaṁ kulaṁ.

Atthaṁ na jānātīti atthaṁ ce ekadesena jāneyya, taṁ micchā gahetvā paṭippharitvāpi tiṭṭheyya. Tassa dīgharattaṁ ahitāya dukkhāyāti tadassa atthājānanaṁ bhagavatā icchitaṁ. **Viggāhikakathan**ti viggahakathaṁ, sārambhakathanti attho. Nanu bhagavatā saddhiṁ loke puthū samaṇabrāhmaṇā nānāvādā santīti codanaṁ sandhāyāha **"tathāgato hī"**ti-ādi. **Na vivadati** vivādahetukānaṁ kāmadiṭṭhijjhosānānaṁ maggeneva samugghātitattā, tadabhāvato pana **loko tathāgatena vivadati,** dhammavādī yathābhūtavādī dhammavādīhi na vivadati tesaṁ vivaditukāmatāya eva abhāvato, adhammavādī pana tiṇāyapi namaññamāno tehi kiñci vivadati. Tenāha **"na bhikkhave dhammavādī kenaci lokasmiṁ vivadatī"**ti[1]. Adhammavādī pana asamucchinnavivādahetukattā vivadateva. Tathā cāha **"adhammavādīva kho bhikkhave vivadatī"**ti[1].

Yathā ca panāti ettha **yathā**-saddo "yathā ca anuppannassa kāmacchandassa uppādo hoti, tañca pajānātī"ti-ādīsu[2] viya kāraṇatthoti āha **"yena kāraṇenā"**ti. Kāraṇākāro vā idha yathā-saddena vutto, so pana atthato kāraṇamevāti vuttaṁ **"yena kāraṇenā"**ti. "Idaṁ kathaṁ idaṁ kathan"ti pavattanato kathaṁkathā, vicikicchā. Sā yassa natthi, so akathaṁkathī, taṁ **akathaṁkathiṁ.** Vippaṭisārakukkuccaṁ bhagavatā anāgāmimaggeneva chinnaṁ, hatthapādakukkuccaṁ aggamaggena āveṇikadhammādhigamato. Aparāparaṁ uppajjanakabhavo **"bhavābhavo"**ti idhādhippetoti āha **"punappunabbhave"**ti. Saṁvarāsaṁvaro phalāphalaṁ viya khuddakamahanto bhavo **"bhavābhavo"**ti vuttoti āha **"hīnapaṇīte vā bhave"**ti. Bhavo vuḍḍhippatto **"abhavo"**ti vuccati yathā "asekkhā dhammā"ti[3]. **Kilesasaññā**ti kāmasaññādike vadati. Kilesā eva vā saññānāmena vuttā "saññā pahāya amataṁ eva pāpuṇātī"ti-ādīsu viya. **Attano khīṇāsavabhāvaṁ dīpetī**ti imināva paresañca tathattāya dhammaṁ desetīti ayampi attho vibhāvitoti daṭṭhabbaṁ. **Nīharitvā kīḷāpetvā**ti nīharitvā ceva kīḷāpetvā ca, nīharaṇavasena vā kīḷāpetvā. **Tivisākhan**ti tibhaṅgabhākuṭi viya nalāṭe jātattā **nalāṭikaṁ.**

---

1. Saṁ 2. 113 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 276 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

201. **Kinti nu kho**ti kiṁ kāraṇenāti attho. **Anusandhiṁ gahetvā**ti pucchānusandhiṁ uṭṭhapetvā. **Yatonidānan**ti yaṁnidānaṁ, yaṁkāraṇāti vuttaṁ hoti. Purimapade hi vibhatti-alopaṁ katvā niddeso, cha-ajjhattikabāhirāyatanādinidānanti ayameva attho. Saṅkhāyanti saṅkhābhāvena ñāyantīti **saṅkhā**ti āha **"saṅkhāti koṭṭhāsā"**ti. Kāmañcettha mānopi papañco, abhinandanasabhāve eva pana gaṇhanto **"taṇhāmānadiṭṭhipapañcasampayuttā"**ti āha. Tathā hi vakkhati "abhinanditabban"ti-ādi. **Samudācarantī**ti sabbaso uddhaṁ uddhaṁ pariyādāya pavattanti. Mariyādattho hi ayamākāro, tena ca yogena **purisan**ti upayogavacanaṁ yathā "tathāgataṁ bhikkhave arahantaṁ sammāsambuddhaṁ dve vitakkā samudācarantī"ti[1]. Taṇhādayo ca yathāsakaṁ pavatti-ākāraṁ avilaṅghantiyo āsevanavasena uparūpari pavattanti. Tathā hi tā "papañcasaṅkhā"ti vuttā.

Kāraṇeti pavattipaccaye. **Ekāyatanampi -pa- natthī**ti cakkhāyatanādi ekampi āyatanaṁ abhinanditabbaṁ abhivaditabbaṁ ajjhositabbañca natthi ce, nanu natthi eva, kasmā "natthi ce"ti vuttanti? Saccaṁ natthi, appahīnābhinandanābhivadana-ajjhosānānaṁ pana puthujjanānaṁ abhinanditabbādippakārāni āyatanāni hontīti tesaṁ na sakkā natthīti vattuṁ, pahīnābhinandanādīnaṁ pana sabbathā natthīti "natthi ce"ti vuttaṁ. **Ahaṁ mamanti abhinanditabban**ti diṭṭhābhinandanāya "ahan"ti taṇhābhinandanāya "maman"ti rocetabbaṁ. **Abhivaditabban**ti abhinivisanasamuṭṭhāpanavasena vattabbaṁ. Tenāha **"ahaṁ mamanti vattabban"**ti. **Ajjhositvā**ti diṭṭhi taṇhā vatthuṁ anupavisitvā gāhadvayaṁ anaññasādhāraṇaṁ viya katvā. Tenāha **"gilitvā pariniṭṭhapetvā"**ti. **Etenā**ti "ettha ce natthī"ti-ādivacanena. **Etthā**ti āyatanesu. Taṇhādīnaṁ avatthubhāvadassanamukhena **taṇhādīnaṁyeva appavattiṁ** kilesaparinibbānaṁ kathitanti. Tenāha bhagavā **"esevanto"**ti-ādi, ayameva abhinandanādīnaṁ natthibhāvakaro maggo, tappaṭippassaddhibhūtaṁ phalaṁ, taṁnissaraṇaṁ vā nibbānaṁ rāgānusayādīnaṁ anto avasānaṁ appavattīti attho. Tenāha **"ayaṁ -pa- anto"**ti. **Sabbatthā**ti "esevanto paṭighānusayānan"ti-ādīsu sabbapadesu.

---

1. Khu 1. 216 piṭṭhe Itivuttake.

Ādiyatīti pahāradānādivasena gayhati. **Matthakappattaṁ kalahan**ti bhaṇḍanādimatte aṭṭhatvā mukhasattīhi vitudanādivasena matthakappattaṁ kalahaṁ. Yāya karotīti sambandho. Sesapadesupi eseva nayo. Viruddhaggāhavasena **nānāgāhamattaṁ,** tathā viruddhavādavasena **nānāvādamattaṁ. Evaṁ pavattan**ti garukātabbesupi gāravaṁ akatvā "tuvaṁ tuvan"ti evaṁ pavattaṁ sārambhakathaṁ, yāya cetanāya yaṁ karoti, sā tuvaṁ tuvaṁ. **Nissāyā**ti paṭicca, nissayādipaccaye katvāti attho. Kilesānaṁ uppattinimittatā tāva āyatanānaṁ hotu tabbhāve bhāvato, nirodhanimittatā pana kathaṁ. Na hettha lokuttaradhammānaṁ saṅgaho lokiyānaṁyeva adhippetattāti codanaṁ sandhāyāha **"nirujjhamānāpī"**ti-ādi. Nāmamattena nimittataṁ sandhāya vuttoti dassento **"yatthuppannā, tattheva niruddhā hontī"**ti vatvā tamatthaṁ suttantarena sādhento **"svāyamattho"**ti-ādimāha.

Tattha **samudayasaccapañhenā**ti mahāsatipaṭṭhāne samudayasaccaniddesena. So hi **"kattha uppajjamānā"**ti-ādinā pucchāvasena pavattattā pañhoti vutto. Nanu tattha taṇhāya uppattinirodhā vuttā, na sabbakilesānanti īdisī codanā anavakāsāti dassento **"yatheva cā"**ti-ādimāha. **Laddhavohāre**ti iminā rāgādīnaṁ appavattinimittatāya antoti samaññā nibbānassāti dasseti. Eteneva abhinandanādīnaṁ abhāvoti ca idaṁ saṁvaṇṇitanti daṭṭhabbaṁ. Kathaṁ pana sabbasaṅkhatavinissaṭe nibbāne akusaladhammānaṁ nirodhasambhavoti āha **"yañhi yattha natthi, taṁ tattha niruddhaṁ nāma hotī"**ti. Yvāyaṁ appavattiyaṁ nirodhavohāro vutto, svāyamattho nirodhapañhena dīpetabbo. Na hi tattha uppajjitvā niruddhā vitakkavicārā paṭippassaddhāti vuttā, atha kho appavattā evāti.

203. **Evaṁsampadan**ti evaṁsampajjanakaṁ evaṁ passitabbaṁ idaṁ mama ajjhesanaṁ. Tenāha **"īdisanti attho"**ti. **Jānaṁjānātī**ti[1] sabbaññutaññāṇena jānitabbaṁ sabbaṁ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca "jānan"ti iminā niravasesaṁ ñeyyajātaṁ pariggaṇhātīti tabbisayāya jānanakiriyāya

1. Aṁ-Ṭī 3. 353 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

sabbaññutaññāṇameva karaṇaṁ bhavituṁ yuttaṁ. Atha vā pakaraṇavasena "bhagavā"ti saddantarasannidhānena cāyamattho vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhu saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṁ passati eva. Atha vā **jānaṁ jānātī**ti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṁ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Dassanapariṇāyakaṭṭhenā**ti yathā cakkhu sattānaṁ dassanatthaṁ pariṇeti, evaṁ lokassa yāthāvadassanasādhanato dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto,** paññācakkhumayattā vā sayambhuñāṇena paññācakkhuṁ bhūto pattoti vā **cakkhubhūto. Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. **Dhammā** vā bodhipakkhiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato, anaññasādhāraṇaṁ vā dhammaṁ pattoti **dhammabhūto. Brahmā** vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanattā, tañca sayambhuñāṇena pattoti **brahmabhūto.** Catusaccadhammaṁ vadatīti **vattā.** Ciraṁ saccapaṭivedhaṁ pavattento vadatīti **pavattā. Atthaṁ nīharitvā**ti dukkhādi-atthaṁ tatthāpi pīḷanādi-atthaṁ uddharitvā. Paramatthaṁ vā nibbānaṁ pāpayitā, amatasacchikiriyaṁ sattesu uppādento amataṁ dadātīti **amatassa dātā.** Bodhipakkhiyadhammānaṁ tadāyattabhāvato **dhammassāmī.**

204. So vā uddeso attanopi hotīti thero **"yaṁ kho no"**ti āha. Sabbalokasādhāraṇā hi buddhānaṁ desanāti. Idāni yehi dvārārammaṇehi purisaṁ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti, tāni tāva dassento papañcasaññāsaṅkhā dassetuṁ yena saḷāyatanavibhaṅgena niddeso kato, tassa atthaṁ dassetuṁ **"cakkhuñcā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **nissayabhāvenā**ti nissayapaccayabhāvena. Nissayapaccayo ca pasādacakkhuyeva hoti, na cuddasasambhāraṁ, catucattālīsasambhāraṁ vā sasambhāracakkhunti āha **"cakkhupasādañca paṭiccā"**ti. **Ārammaṇabhāvenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena. Ārammaṇapaccayo ca catusamuṭṭhānikarūpesu yaṁ kiñci hotīti āha **"catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭiccā"**ti. Ettha cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpāyatanaṁ pana anekameva

saṁhatanti imassa visesassa dassanatthaṁ nissayabhāvena **"cakkhupasādañca arammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe cā"**ti vacanabhedo kato. Kiṁ pana kāraṇaṁ cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpaṁ pana anekamevāti? Paccayabhāvavisesato. Cakkhu hi cakkhuviññāṇassa nissayapurejāta-indriyavippayuttapaccayehi paccayo hontaṁ atthibhāveneva hoti, tasmiṁ sati tassa bhāvato, asati abhāvato, yato taṁ atthi-avigatapaccayehissa paccayo hotīti vuccati, tannissitatā[1] cassa na ekadesena allīyanavasena icchitabbā arūpabhāvato. Atha kho garurājādīsu sissarājapurisādīnaṁ viya tappaṭibaddhavuttitāya, itare pana paccayā tena tena visesena veditabbā.

Sacāyaṁ paccayabhāvo na ekasmiṁ na sambhavatīti ekampi cakkhu cakkhuviññāṇassa paccayo hotīti dassetuṁ pāḷiyaṁ **"cakkhuñcāvuso paṭiccā"**ti ekavacanavasena vuttaṁ. Rūpaṁ pana yadipi cakkhu viya purejāta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hoti puretaraṁ uppannaṁ hutvā vijjamānakkhaṇe eva upakārakattā, tathāpi anekameva saṁhataṁ hutvā paccayo hoti ārammaṇabhāvato. Yaṁ hi paccayadhammaṁ sabhāvabhūtaṁ, parikappitākāramattaṁ vā viññāṇaṁ vibhāventaṁ pavattati, tadaññesañca satipi paccayabhāve so tassa sārammaṇasabhāvatāya yaṁ kiñci anālambitvā pavattituṁ asamatthassa olubbhapavattikāraṇabhāvena ālambanīyato ārammaṇaṁ nāma, tassa yasmā yathā tathā sabhāvūpaladdhi viññāṇassa ārammaṇapaccayalābho, tasmā cakkhuviññāṇaṁ rūpaṁ ārabbha pavattamānaṁ tassa sabhāvaṁ vibhāventameva pavattati, sā cassa indriyādhīnavuttikassa ārammaṇasabhāvūpaladdhi na ekadvikalāpagatavaṇṇavasena hoti, nāpi katipayakalāpagatavaṇṇavasena, atha kho ābhogānurūpaṁ āpāthagatavaṇṇavasenāti anekameva rūpaṁ saṁhaccakāritāya viññāṇassa paccayo hotīti dassento **"rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇan"**ti bahuvacanavasenāha.

Yaṁ pana **paṭṭhāne**[2] "rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo"ti vuttaṁ, taṁ yādisaṁ rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇassa ārammaṇapaccayo, tādisaṁ sandhāya vuttaṁ. Kīdisaṁ pana

---

1. Tannissayatā (Ka)

2. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

tanti? Samuditanti pākaṭoyamattho. Evañca katvā yadeke vadanti "āyatanasallakkhaṇa vasena cakkhuviññāṇādayo sallakkhaṇavisayā[1], na drabyasallakkhaṇavasenā"ti, tampi suvuttameva hoti. Na cettha samudāyārammaṇatā āsaṅkitabbā samudāyābhogasseva abhāvato, samuditā pana vaṇṇadhammā ārammaṇapaccayā honti. Kathaṁ pana paccekaṁ asamatthā samuditā ārammaṇapaccayā honti. Na hi paccekaṁ daṭṭhuṁ asakkontā andhā samuditā passantīti? Nayidamekantikaṁ visuṁ visuṁ asamatthānampi sivikāvahanādīsu samatthatāya dassanato. Kesādīnañca yasmiṁ ṭhāne ṭhitānaṁ paccekaṁ vaṇṇaṁ gahetuṁ na sakkā, tasmiṁyeva ṭhāne samuditānaṁ taṁ gahetuṁ sakkāti bhiyyopi tesaṁ saṁhaccakāritā paribyattā. Etena kiṁ cakkhuviññāṇassa paramāṇurūpaṁ ārammaṇaṁ, udāhu taṁsamudāyoti-ādikā codanā paṭikkhittāti veditabbā. **"Sotañca āvuso paṭiccā"**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Cakkhuviññāṇaṁ nāmā**ti cakkhunissitarūpavijānanalakkhaṇaṁ cakkhuviññāṇaṁ nāma uppajjati.

Tiṇṇaṁ saṅgatiyāti cakkhu, rūpaṁ, cakkhuviññāṇanti imesaṁ tiṇṇaṁ saṅgatiyā samodhānena. **Phasso nāmā**ti arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattanato phusanalakkhaṇo phasso nāma dhammo uppajjati. **Sahajātādivasenā**ti cakkhuviññāṇasampayuttāya sahajāta-aññamaññādivasena, anantarāya anantarādivasena, itarāya upanissayavasena paccayabhāvato **phassapaccayā** phassakāraṇā **vedanā uppajati.** Anubhavanasamakālameva ārammaṇassa sañjānanaṁ hotīti **"tāya vedanāya yaṁ ārammaṇaṁ vedeti, tadeva saññā sañjānātī"**ti vuttaṁ. Cakkhudvārikā dhammā idhādhippetāti tadanusārena pana aparāparuppannānaṁ vedanādīnaṁ gahaṇe sati, **yanti** vā kāraṇavacanaṁ, yasmā ārammaṇaṁ vedeti, tasmā taṁ sañjānātīti attho. Na hi asati vedayite kadāci saññuppatti atthi. Sesapadesupi eseva nayo. Saññāya hi yathāsaññātaṁ vijjamānaṁ, avijjamānaṁ vā ārammaṇaṁ vitakkavasena parikappeti, yathāparikappitañca taṁ diṭṭhitaṇhāmānamaññanāhi maññamāno papañcetīti vutto. Tenevāha "pathaviṁ pathavito sañjānātī"ti, "pathaviṁ

1. Sallakkhaṇārammaṇā (Ka)

pathavito saññatvā pathaviṁ maññatī"ti-ādi[1], "takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṁ musāti dvayadhammamāhū"ti[2] ca. Balappattapapañcavasenevāyamatthavaṇṇanā katā, aṭṭhakathāyaṁ pana paridubbalavasena.

Cakkhurūpādīhi kāraṇehīti cakkhuviññāṇaphassavedanāsaññāvitakkehi kāraṇabhūtehi. Akāraṇabhūtānampi tesaṁ atthitāya kāraṇaggahaṇaṁ. Pariññātā hi te akāraṇaṁ. Tenāha **"apariññātakāraṇan"**ti. Tīhipi pariññāhi apariññātavatthukaṁ. **Abhibhavantī**ti ajjhottharanti. **Sahajātā hontī**ti ettha "cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusalo"ti-ādivacanato vedanāsaññā asahajātāpi gahetabbā. **Yadi evan**ti "papañcetī"ti ettha yadi pañcadvārajavanasahajātā papañcasaṅkhā adhippetā tāsaṁ paccuppannavisayattā, **kasmā atītānāgataggahaṇaṁ katan**ti codeti. Itaro **"tathā uppajjanato"**ti-ādinā pariharati. Tattha **tathā uppajjanato**ti yathā vattamānakāle, evaṁ atītakāle anāgatakāle ca cakkhudvāre papañcasaṅkhānaṁ uppajjanato atītānāgataggahaṇaṁ kataṁ, na atītesu, anāgatesu vā cakkhurūpesu cakkhudvārikānaṁ tāsaṁ uppajjanato.

Manañcāvuso paṭiccāti ettha duvidhaṁ manaṁ kevalaṁ bhavaṅgaṁ, sāvajjanaṁ vā. Duvidhā hi kathā. Uppattidvārakathāyaṁ dvikkhattuṁ calitaṁ bhavaṅgaṁ manodvāraṁ nāma, cakkhādi viya rūpādinā yena taṁ ghaṭṭitaṁ tattha upari viññāṇuppattiyā dvārabhāvato. Paccayakathāyaṁ sāvajjanabhavaṅgaṁ, "manosamphassapaccayā atthi kusalo"ti-ādīsu hi sāvajjanamanosamphasso icchito, na bhavaṅgamanosamphasso asambhavato. Tattha paṭhamanayaṁ sandhāyāha **"mananti bhavaṅgacittan"**ti. **Dhammeti tebhūmakadhammārammaṇan**ti iminā sabhāvadhammesu eva kilesupattīti keci, tadayuttaṁ tadupādānāyapi paññattiyā dhammārammaṇatāya vuttattā. Idha pana tebhūmakāpi dhammā labbhantīti dassanatthaṁ **"tebhūmakadhammārammaṇan"**ti vuttaṁ, na paññattiyā anārammaṇattā. Evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ, aññathā akusalacittuppādā anārammaṇā nāma siyuṁ. Uppattidvārakathāyaṁ cakkhuviññāṇādi viya āvajjanampi dvārapakkhikamevāti vuttaṁ **"manoviññāṇanti āvajjanaṁ vā"**ti. Paccayakathāyaṁ pana āvajjanaṁ gahitanti **"javanaṁ vā"**ti vuttaṁ. Nayadvaye dhammānaṁ sahajātavibhāgaṁ dassetuṁ

---

1. Ma 1. 1 piṭṭhe.
2. Khu 1. 416; Khu 7. 228, 229 piṭṭhesu.

"Āvajjane gahite"ti-ādi vuttaṁ. **Yuttamevā**ti nippariyāyato yuttameva.

So yāva na paccayapaṭivedho sambhavati, tāva paññattimukheneva sabhāvadhammā paññāyanti paccekaṁ apaññāpaneti āha **"phasso nāma eko dhammo uppajjatī"**ti. **Evaṁ phassapaññattiṁ paññapessatī**ti paññapetvā tabbisayadassanaṁ ñāṇaṁ uppādessati. **Imasmiṁ sati idaṁ hotī**ti imasmiṁ cakkhu-ādike paccaye sati idaṁ phassādikaṁ paccayuppannaṁ hoti. **Dvādasāyatanavasenā**ti dvādasannaṁ āyatanānaṁ vasena āgatena paṭiccasamuppādanayavasena. **Dvādasāyatanapaṭikkhepavasenā**ti "imasmiṁ asati idaṁ na hotī"ti paccayābhāvapaccayuppannābhāvadassanakkame dvādasannaṁ āyatanānaṁ paṭikkhepavasena.

Sāvakena pañho kathitoti ayaṁ pañho sāvakena kathito, iti iminā kāraṇena mā nikkaṅkhā ahuvattha. Atha vā saṁkhittena vuttamatthaṁ vitthārena vibhajantena etadagge ṭhapitena mahāsāvakena pañho kathitoti iminā kāraṇena etasmiṁ pañhe mā nikkaṅkhā ahuvattha, heraññike sati kahāpaṇaṁ sayaṁ nicchinantā viya ahutvā bhagavato eva santike nikkaṅkhā hotha.

205. Ākaronti phalaṁ tāya tāya mariyādāya nibbattentīti **ākārā,** kāraṇāni. **Pāṭiyekkakāraṇehī**ti channaṁ dvārānaṁ vasena visuṁ visuṁ papañcakāraṇassa niddiṭṭhattā vuttaṁ. Atha vā yadipi yattakehi dhammehi yaṁ phalaṁ nibbattati, tesaṁ samuditānaṁyeva kāraṇabhāvo sāmaggiyāva phaluppattito, tathāpi paccekaṁ tassa kāraṇamevāti katvā vuttaṁ **"pāṭiyekkakāraṇehī"**ti. **Padehī**ti nāmādipadehi ceva taṁsamudāyabhūtehi vākyehi ca. Tenāha **"akkharasampiṇḍanehī"**ti. Akkharāniyeva hi atthesu yathāvaccaṁ padavākyabhāvena paricchijjanti. **Byañjanehī**ti atthassa abhibyañjanato byañjanasaññitehi vaṇṇehi. Tāni pana yasmā pariyāyassa akkharaṇato "akkharānī"ti vuccanti, tasmā āha **"akkharehī"**ti. Ettha ca imehi ākārehi imehi padabyañjanehi papañcasamudācārassa vaṭṭassa ca vivaṭṭassa ca dassana-attho vibhattoti yojanā. **Paṇḍiccenā**ti paññāya. "Kittāvatā nu kho bhante paṇḍito

hoti? Yato kho bhikkhu dhātukusalo ca hotī”ti[1] ādisuttapadavasena paṇḍitalakkhaṇaṁ dassento **“catūhi vā kāraṇehī”**ti-ādimāha. Saccapaṭivedhavasena paṇḍiccaṁ dassitanti paṭisambhidāvasena mahāpaññataṁ dassetuṁ **“mahante atthe”**ti-ādi vuttaṁ.

Guḷapūvanti guḷe missitvā katapūvaṁ. **Baddhasattuguḷakan**ti madhusakkharāhi piṇḍīkataṁ sattupiṇḍaṁ. **Asecitabbakaṁ** madhu-ādinā pageva tehi samayojitabbattā. **Cintakajātiko**ti dhammacintāya cintakasabhāvo. **Sabbaññutaññāṇenevassā**ti sabbaññutaññāṇeneva assa suttassa guṇaṁ paricchindāpetvā nāmaṁ gaṇhāpessāmi.

Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā

206. **Dve dve bhāge**ti dve dve koṭṭhāse katvā. Kāmaṁ cettha “imaṁ ekaṁ bhāgamakāsiṁ, imaṁ dutiyabhāgamakāsin”ti vacanato sabbepi vitakkā saṁkilesavodānavibhāgena dveva bhāgā katā, aparāparuppattiyā panetesaṁ abhiṇhācāraṁ upādāya pāḷiyaṁ “dvidhā katvā”ti āmeḍitavacananti **“dve dve bhāge katvā”**ti āmeḍitavacanavaseneva vutto. Atha vā bhāgadvayassa sappaṭibhāgatāya tattha yaṁ yaṁ dvayampi kho ujuvipaccanīkaṁ, taṁ taṁ visuṁ visuṁ gahetukāmo bhagavā āha “dvidhā katvā vitakke vihareyyan”ti. Evaṁ pana cintetvā tattha micchāvitakkānaṁ sammāvitakkānañca anavasesaṁ asaṅkarato ca gahitabhāvaṁ dassento **“imaṁ ekaṁ bhāgamakāsiṁ, imaṁ dutiyabhāgamakāsin”**ti avoca. **Kāmapaṭisaṁyutto**ti kāmarāgasaṅkhātena kāmena sampayutto, kāmena paṭibaddho vā. Sesesupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—byāpajjati cittaṁ etenāti **byāpādo,** doso. Vihiṁsati etāya satte, vihiṁsanaṁ vā tesaṁ etanti **vihiṁsā,** paresaṁ viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṁ adhivacanaṁ. **Ajjhattan**ti ajjhattadhammārammaṇamāha, **bahiddhā**ti bāhiradhammārammaṇaṁ. **Oḷāriko**ti bahalakāmarāgādipaṭisaṁyutto. Tabbipariyāyena **sukhumo. Vitakko**

---

1. Ma 3. 107 piṭṭhe.

akusalapakkhikoyevāti iminā vitakkabhāvasāmaññena tatthāpi akusalabhāvasāmaññena ekabhāgakaraṇaṁ, na ekacittuppādapariyāpannatādivasenāti dasseti.

Nekkhammaṁ vuccati lobhātikkantattā paṭhamajjhānaṁ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbaṁ kusalaṁ. Idha pana kāmavitakkapaṭipakkhassa adhippetattā āha **"kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṁyutto vitakko"**ti. **So**ti nekkhammavitakko. **Yāva paṭhamajjhānā**ti paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānaṁ etthuppanno vitakko nekkhammavitakkoyeva. **Paṭhamajjhānan**ti ca idaṁ tato paraṁ vitakkābhāvato vuttaṁ. Na byāpajjati cittaṁ etena, byāpādassa vā paṭipakkhoti **abyāpādo,** mettāpubbabhāgo mettābhāvanārambho. Na vihiṁsanti etāya, vihiṁsāya vā paṭipakkhoti **avihiṁsā,** karuṇāpubbabhāgo karuṇābhāvanārambho.

Mahābodhisattānaṁ mahābhinikkhamanaṁ nikkhantakālato paṭṭhāya laddhāvasarā sammāsaṅkappā uparūpari savisesaṁ pavattantīti āha **"chabbassāni -pa- pavattiṁsū"**ti. Ñāṇassa aparipakkattā pubbavāsanāvasena satisammosato kadāci micchāvitakkalesopi hotiyevāti taṁ dassetuṁ **"satisammosena -pa- tiṭṭhantī"**ti āha. Yathā niccapihitepi gehe kadāci vātapāne vivaṭamatte laddhāvasaro vāto anto paviseyya, evaṁ guttindriyepi bodhisattasantāne satisammosavasena laddhāvasaro akusalavitakko uppajji, uppanno ca kusalavāraṁ pacchinditvā aṭṭhāsi, atha mahāsatto taṁmuhuttuppannameva paṭivinodetvā tesaṁ āyatiṁ anuppādāya "ime micchāvitakkā, ime sammāvitakkā"ti yāthāvato te paricchinditvā micchāvitakkānaṁ avasaraṁ adento sammāvitakke parivaḍḍhesi. Tena vuttaṁ **"mayhaṁ ime"**ti-ādi.

207. Pamādo nāma sativippavāsoti āha **"appamattassāti satiyā avippavāse ṭhitassā"**ti. **Ātāpavīriyavantassā**ti kilesānaṁ niggaṇhanavīriyavato. **Pesitacittassā**ti bhavavimokkhāya vissaṭṭhacittassa kāye ca jīvite ca nirapekkhassa. **"Evaṁ paṭipākatiko jāto"**ti attano attabhāvaṁ nissāya pavattaṁ somanassākāraṁ gehassitasomanassapakkhikaṁ akāsi, paññāmahantatāya sukhumadassitā.

Apariññāyaṁ ṭhitassāti na pariññāyaṁ ṭhitassa, apariggahitapariññassāti attho. **Vitakko -pa- etāni tīṇi nāmāni labhatī**ti tādisassa uppanno micchāvitakko yathārahaṁ attabyābādhako ubhayabyābādhako ca na hotīti na vattabbo taṁsabhāvānativattanatoti adhippāyo. Anuppannānuppāda-uppannaparihāninimittatāya paññaṁ nirodhetīti **paññānirodhiko.** Tenāha "**anuppannayā**"ti-ādi. **Natthibhāvaṁ gacchatī**ti paṭisaṅkhānabalena vikkhambhanappahānamāha. **Nirujjhatī**ti-ādīhipi tadeva vadati. **Vigatantan**ti-ādīhi pana samūlaṁ uddhaṭaṁ viya tadā appavattanakaṁ akāsinti vadati.

208. **Cittavipariṇāmabhāvo** cittassa aññathattaṁ pakaticittavigamo. **Anekaggatākāro** vikkhepo. Tattha vitakkena cittaṁ vihaññamānaṁ viya hotīti āha "**taṁ gahetvā vihiṁsāvitakkaṁ akāsī**"ti. **Kāruññan**ti paradukkhanimittaṁ cittakhedaṁ vadati. Tenevāha "paradukkhe sati sādhūnaṁ manaṁ kampetīti karuṇā"ti[1]. **Tan**ti karuṇāyanavasena pavattacittapakampanaṁ sandhāya "**uppajjati vihiṁsāvitakko"ti āha,** na sattesu vihiṁsā pavattatīti adhippāyo.

Tena tena cassākārenāti yena yena ākārena bhikkhunā anuvitakkitaṁ anuvicāritaṁ, tena tena ākārenassa **cetaso nati hoti.** Tenevāha "**kāmavitakkādīsū**"ti-ādi. **Pahāsī**ti kālavipallāsena vuttanti āha "**pajahatī**"ti. Pahānaṁ panassa siddhameva paṭipakkhassa siddhattāti dassetuṁ "**pahāsī**"ti vuttaṁ yathā "asāmibhoge gāmikā ādīyiṁsū"ti. **Bahulamakāsī**ti etthāpi eseva nayo. **Evamevaṁ namatī**ti kāmavitakkasampayogākārameva hoti, kāmavitakkasampayuttākārena vā pariṇamati. Kasanaṁ **kiṭṭhaṁ,** kasīti attho, tannibbattattā pana kāraṇūpacārena sassaṁ "kiṭṭhan"ti vuttanti āha "**sassasambādhe**"ti. **Cattāri bhayānī**ti vadhabandhajānigarahāni. **Upaddavan**ti anatthuppādabhāvaṁ. **Lāmakan**ti nihīnabhāvaṁ. **Khandhesū**ti attano khandhesu. **Otāran**ti anuppavesaṁ kilesānaṁ. Saṁkilesato visujjhanaṁ **visuddhi,** sā eva **vodānan**ti āha "**vodānapakkhanti idaṁ tasseva vevacanan**"ti.

---

1. Ma-Ṭī 1. 2; Saṁ-Ṭī 1. 2 piṭṭhesu.

209. **Sabbakusalaṁ nekkhammaṁ** sabbākusalapaṭipakkhatāya tato nissaṭattā. **Nibbānameva nekkhammaṁ** sabbakilesato sabbasaṅkhatato ca nissaṭattā. **Kiṭṭhasambādhaṁ viya rūpādi-ārammaṇaṁ** pamāde sati anatthuppattiṭṭhānabhāvato. **Kūṭagāvo viya kūṭacittaṁ** duddamabhāvato. **Paṇḍitagopālako viya bodhisatto** upāyakosallayogato. **Catubbidhabhayaṁ viya micchāvitakkā** sappaṭibhayabhāvato. Paññāya vuddhi etassa atthīti **paññāvuddhiko.** Vihaññati cittaṁ etenāti vighāto, cetodukkhaṁ, tappakkhiko vighātapakkhiko, na vighātapakkhikoti **avighātapakkhiko. Nibbānasaṁvattaniko** nibbānavaho. **Ugghātīyeyyā**ti uddhataṁ siyā vikkhittañca bhaveyyāti attho. **Saṇṭhapemī**ti sammadeva paṭṭhapemi. Yathā pana ṭhapitaṁ saṇṭhapitaṁ nāma hoti, taṁ dassetuṁ "**sannisīdāpemī**"ti-ādi vuttaṁ. **Sannisīdāpemī**ti samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdāpento cittaṁ gocarajjhatte sannisīdāpemi. Abyaggabhāvāpādakena **ekaggaṁ karomi,** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṁ hoti, evaṁ **sammā** sammadeva **ādahāmi** samāhitaṁ karomi, yasmā tathāsamāhitaṁ cittaṁ suṭṭhu ārammaṇe āropitaṁ nāma hoti, na tato paripatati, tasmā vuttaṁ "**suṭṭhu āropemīti attho**"ti. **Mā ugghātīyitthā**ti mā haññittha, mā ūhataṁ atthāti attho.

210. **Soyeva -pa- vutto**ti iminā kiñcāpi ekaṁyeva kusalavitakkaṁ maggakkhaṇe viya tividhattasambhavato tividhanāmikaṁ katvā dassitaṁ viya hoti, na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ. Pabandhapavattaṁ hi upādāya ekattanayena "**soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhenā**"ti-ādi vuttaṁ. Ekajātiyesu hi kusalacittesu uppanno vitakko samānākāratāya so evāti vattabbataṁ labhati yathā "sā eva tittirī, tāni eva osadhānī"ti[1]. Na hi tadā mahāpurisassa asubhamettākaruṇāsannissayā te vitakkā evaṁ vuttāti.

Samāpattiṁ nissāyāti samāpattiṁ samāpajjitvā, tato vuṭṭhahitvāti attho. Vipassanāpi taruṇāti yojanā. **Kāyo kilamati** samathavipassanānaṁ taruṇatāya bhāvanāya pubbenāparaṁ visesassa alabbhamānattā. Tenāha "**cittaṁ haññati vihaññatī**"ti. **Vipassanāya**

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 47 piṭṭhepi.

bahūpakārā samāpatti, tathā hi vuttaṁ "samādhiṁ bhikkhave bhāvetha, samāhito yathābhūtaṁ jānāti passatī"ti[1].

Yathā vissamaṭṭhānaṁ yodhānaṁ parissamaṁ vinodeti[2], tathā parissamavinodanatthaṁ phalakehi kātabbaṁ vissamaṭṭhānaṁ phalakakoṭṭhako, samāpattiyā pana vipassanā bahukāratarā samādhiparipanthakānaṁ, sabbesampi vā kilesānaṁ vimathanena dubbalabhāvāpajjanato. Tenāha **"vipassanā thāmajātā samāpattimpi rakkhati, thāmajātaṁ karotī"**ti. Nanu cevaṁ itarītarasannissayadoso āpajjatīti? Nayidamekantikaṁ, itarītarasannissayāpi kiccasiddhi loke labbhatīti dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Gāmantaṁ āhaṭesūti gāmasamīpaṁ upanītesu. **Etā gāvoti sati-uppādanamattameva kātabbaṁ** yathā gāvo rakkhitabbā, tadabhāvato. **Tadā**ti samathavipassanānaṁ thāmajātakāle. Anupassanānaṁ lahuṁ lahuṁ uppattiṁ sandhāya **"ekappahāreneva āruḷhova hotī"**ti vuttaṁ, kameneva pana anupassanāpaṭipāṭiṁ ārohati.

215. Evaṁ bhagavā attano appamādapaṭipadaṁ, tāya ca laddhaṁ anaññasādhāraṇaṁ visesaṁ dassento hetusampattiyā saddhiṁ phalasampattiṁ dassetvā idāni sattūpakārasampattiṁ dassetuṁ **"seyyathāpī"**ti-ādimāhāti evaṁ ettha anusandhi veditabbā. Araññalakkhaṇayoggamattena **araññaṁ.** Mahāvanatāya **pavanaṁ.** Pavaddhaṁ hi vanaṁ pavanaṁ. **Catūhi yogehī**ti jīghacchāpipāsābhayapaṭipattisaṅkhātayogehi. **Khemaṁ** anupaddavataṁ. Suvatthiṁ anupaddavaṁ āvahatīti **sovatthiko.** Pītiṁ tuṭṭhiṁ gameti upanetīti **pītigamanīyo.** Pītaṁ pānatitthaṁ gacchatīti **pītagamanīyo. Sākhādīhī**ti kaṇṭakasākhākaṇṭakalatāvanehi. Anāsayagāmitāya udakasanniruddhopi **amaggo** vutto, itarāni apītigamanīyatāyapi. **Ādi**-saddena gahanaṁ pariggaṇhāti. Oke migaluddakassa gocare caratīti **okacaro,** dīpakamigo. Araññe mige disvā tehi saddhiṁ palāyeyyāti **dīgharajjubandhanaṁ.**

Idha vasantīti migānaṁ āsayaṁ vadati, tato āsayato **iminā maggena nikkhamanti. Ettha carantī**ti etasmiṁ ṭhāne gocaraṁ gaṇhanti. **Ettha**

---

1. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363 piṭṭhesu.
2. Vināpi (Ka)

pivantīti etasmiṁ nipānatitthe udakaṁ pivanti. **Iminā maggena pavisantī**ti iminā maggena nipānatitthaṁ pavisanti. **Maggaṁ pidhāyā**ti pakatimaggaṁ pidahitvā. **Na tāva kiñci karoti** anavasese vanamige ghātetukāmo.

Avijjāya aññāṇā hutvāti avijjāya nivutattā ñāṇarahitā hutvā, nandīrāgena upanītā rūpārammaṇādīni ābandhitvā[1]. Palobhanato **okacaraṁ nandīrāgo**ti. Byāmohanato **okacārikaṁ avijjāti katvā dasseti. Tesan**ti okacarokacārikānaṁ. **Sākhābhaṅgenā**ti tādisena lūkhataragandhena sākhābhaṅgena. **Manussagandhaṁ apanetvā** tassa sākhābhaṅgassa gandhena. **Sammatto**ti sammajjito byāmuñcho.

Buddhānaṁ khemamaggavicaraṇaṁ kummaggapidhānañca sabbalokasādhāraṇampi atthato veneyyapuggalāpekkhamevāti dassento **"aññātakoṇḍaññādīnaṁ bhabbapuggalānan"**ti āha. **Ūhato**ti samūhato nīhatoti āha **"dvedhā chetvā pātito"**ti. **Nāsitā**ti adassanaṁ gamitāti āha **"sabbena sabbaṁ samugghāṭitā"**ti. **Hitūpacāran**ti sattānaṁ hitacariyaṁ.

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā

216. **Dasakusalakammapathavasenā**ti idaṁ nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ vaṭṭapādakasamāpatticittassapi idha adhicittabhāvena anicchitattā. Tenāha **"vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittan"**ti. Atha vā anuttarimanussadhammasaṅgahitameva kevalaṁ "pakaticittan"ti vattabbanti dassento **"dasakusala kammapathavasena uppannaṁ cittaṁ cittamevā"**ti vatvā yadettha adhicittanti adhippetaṁ, taṁ tadeva dassento **"vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittan"**ti āha. Itarassa panettha vidhi na paṭisedhetīti daṭṭhabbaṁ. Vipassanāya sampayuttaṁ adhicittanti keci. **Anuyuttenā**ti anuppannassa uppādanavasena, uppannassa paribrūhanavasena anu anu yuttena. **Mūlakammaṭṭhānan**ti pārihāriyakammaṭṭhānaṁ. **Gahetvā viharanto**ti bhāvanaṁ anuyuñjanto. Bhāvanāya appanaṁ appattopi adhicittamanuyuttoyeva tadatthepi taṁsaddavohārato.

---

1. Kathaṁ bandhitvā (Ka)

Yehi phalaṁ nāma yathā uppajjanaṭṭhāne pakappiyamānaṁ viya hoti, **tāni nimittāni.** Tenāha **"kāraṇānī"**ti. **Kālena kālan**ti ettha **kālenā**ti bhummatthe karaṇavacananti āha **"samaye samaye"**ti. **Nanu ca -pa- nirantaraṁ manasi kātabban**ti kasmā vuttaṁ, nanu ca bhāvanāya vīthipaṭipannattā abbudanīharaṇavidhiṁ dassentena bhagavatā **"pañca nimittāni kālena kālaṁ manasi kātabbānī"**ti ayaṁ desanā āraddhāti? "Adhicittamanuyuttenā"ti vuttattā avicchedavasena bhāvanāya yuttappayutto adhicittamanuyutto nāmāti codakassa adhippāyo. Itaro bhāvanaṁ anuyuñjantassa ādikammikassa kadāci bhāvanupakkilesā uppajjeyyuṁ, tato cittassa visodhanatthāya yathākālaṁ imāni nimittāni manasi kātabbānīti "kālena kālan"ti satthā avocāti dassento **"pāḷiyaṁ hī"**ti-ādimāha. Tattha **imānī**ti imāni pāḷiyaṁ āgatāni pañca nimittāni. **Abbudan**ti upaddavaṁ.

Chandasahagatā rāgasampayuttāti taṇhāchandasahagatā kāmarāgasampayuttā. **Iṭṭhāniṭṭha-asamapekkhitesū**ti iṭṭhesu piyesu, aniṭṭhesu appiyesu, asamaṁ asammā pekkhitesu. **Asamapekkhanan**ti gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "cakkhunā rūpaṁ disvā upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā"ti-ādi[1]. **Te** parivitakkā. **Tato nimittato aññan**ti tato chandūpasaṁhitādi-akusalavitakkuppattikāraṇato aññaṁ navaṁ nimittaṁ. "Manasikaroto"ti hi vuttaṁ, tasmā ārammaṇaṁ, tādiso purimuppanno cittappavatti-ākāro vā nimittaṁ. **Kusalanissitaṁ nimittan**ti kusalacittappavattikāraṇaṁ **manasi kātabbaṁ** citte ṭhapetabbaṁ, bhāvanāvasena cintetabbaṁ, cittasantāne vā saṅkamitabbaṁ. Asubhaṁ hi asubhanimittanti. Saṅkhāresu uppanne chandūpasaṁhite vitakketi ānetvā sambandhitabbaṁ. Evaṁ **"dosūpasañhite"**ti-ādīsu yathārahaṁ taṁ taṁ padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Yattha katthacī**ti "sattesu saṅkhāresū"ti yattha katthaci. **Pañcadhammūpanissayo**ti pañcavidho dhammūpasaṁhito upanissayo.

Evaṁ **"chandūpasañhite"**ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"imassa hatthā vā sobhanā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha

---

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

“asubhato upasaṁharitabban”ti vatvā upasaṁharaṇākārassa dassanaṁ **“kimhi sārattosī”**ti. **Chavirāgenā**ti chavirāgatāya kāḷasāmādivaṇṇanibhāya. **Kuphalapūritoti**[1] pakkehi kuṇapaphalehi puṇṇo. “Kaliphalapūrito”ti vā pāṭho.

Assāmikatāvakālikabhāvavasenāti idaṁ pattaṁ anukkamena vaṇṇavikārañceva jiṇṇabhāvañca patvā chiddāvachiddaṁ bhinnaṁ vā hutvā kapālaniṭṭhaṁ bhavissati, idaṁ cīvaraṁ anupubbena vaṇṇavikāraṁ jiṇṇatañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṁ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṁ bhavissati. Sace pana nesaṁ sāmiko bhaveyya, na nesaṁ evaṁ vinassituṁ dadeyyāti evaṁ assāmikabhāvavasena, “anaddhaniyaṁ idaṁ tāvakālikan”ti evaṁ tāvakālikabhāvavasena ca manasikaroto.

Āghātavinaya -pa- bhāvetabbāti “pañcime bhikkhave āghātapaṭivinayā. Yattha hi bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo”ti-ādinā nayena āgatassa **āghātavinayasuttassa**[2] ceva **kakacūpamovāda**[3] **chavālātūpamā**dīnañca[4] vasena āghātaṁ paṭivinodetvā mettā bhāvetabbā.

Garusaṁvāsoti garuṁ upanissāya vāso. **Uddeso**ti pariyattidhammassa uddisāpanañceva uddisanañca. **Uddiṭṭhaparipucchanan**ti yathā-uggahitassa dhammassa atthaparipucchā. **Pañca dhammūpanissāyā**ti garusaṁvāsādike pañca dhamme paṭicca. **Mohadhātū**ti moho.

Upanissitabbāti upanissayitabbā, ayameva vā pāṭho. **Yattappaṭiyatto**ti yatto ca gāmappavesanāpucchākaraṇesu ussukkaṁ āpanno sajjito ca hotīti attho. **Athassa moho pahīyatī**ti assa bhikkhuno evaṁ tattha yuttappayuttassa pacchā so moho vigacchati. **Evampī**ti evaṁ uddese appamajjanenapi. Puna **evampī**ti atthaparipucchāya kaṅkhāvinodanepi. **Tesu tesu ṭhānesu attho pākaṭo hotī**ti suyyamānassa dhammassa tesu tesu padesu “idha sīlaṁ kathitaṁ, idha samādhi, idha paññā”ti so so attho vibhūto hoti. Idaṁ

---

1. Kuṇapapūritoti (Aṭṭhakathāyaṁ.)
2. Aṁ 2. 163 piṭṭhe.
3. Ma 1. 173 piṭṭhe.
4. Aṁ 2. 408; Khu 1. 255 piṭṭhesu.

cakkhurūpālokādi **imassa** cakkhuviññāṇassa **kāraṇaṁ, idaṁ** sālibījabhūmisalilādi **imassa** sāli-aṅkurassa **kāraṇaṁ. Idaṁ na kāraṇan**ti tadeva cakkhurūpālokādi sotaviññāṇassa, tadeva sālibījādi kudrusakaṅkurassa na kāraṇanti ṭhānāṭṭhānavinicchaye cheko hoti.

Ārammaṇesūti kammaṭṭhānesu. **Ime vitakkā**ti kāmavitakkādayo. Sabbe kusalā dhammā sabbākusalapaṭipakkhāti katvā "pahīyantī"ti vattabbe na sabbe sabbesaṁ ujuvipaccanīkabhūtāti "pahīyanti evā"ti sāsaṅkaṁ vadati. Tenāha **"imānī"**ti-ādi.

Kusalanissitanti kusalena nissitaṁ nissayitabbaṁ. **Kusalassa paccayabhūtan**ti tasseva vevacanaṁ, kusaluppattikāraṇaṁ yathāvutta-asubhanimittādimeva vadati. **Sāraphalake**ti candanamaye sāraphalake. **Visamāṇin**ti visamākārena tattha ṭhitaṁ āṇiṁ. **Haneyyā**ti pahareyya nikkhāmeyya.

217. **Aṭṭo**ti āturo, duggandhabādhatāya pīḷito. **Dukkhito**ti sañjātadukkho. **Imināpi kāraṇenā**ti akosallasambhūtatāya kusalapaṭipakkhatāya gehassitarogena sarogatāya ca **ete akusalā** viññugarahitabbatāya jigucchanīyatāya ca **sāvajjā** aniṭṭhaphalatāya nirassādasaṁvattaniyatāya **ca dukkhavipākā**ti evaṁ tena tena kāraṇena akusalādibhāvaṁ **upaparikkhato.**

> "Āturaṁ asuciṁ pūtiṁ, passa nande samussayaṁ.
> Uggharantaṁ paggharantaṁ, bālānaṁ abhipatthitan"ti[1]—

evamādi**kāyavicchandanīyakathādīhi** vā. **Ādi**-saddena—

> "Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṁ paṭikujjhati.
> Kuddhaṁ apaṭikujjhanto, saṅgāmaṁ jeti dujjayan"ti[2]—

evamādipaṭighavūpasamanakathādikāpi saṅgaṇhāti.

218. Na saraṇaṁ **asati,** ananussaraṇaṁ. Amanasikaraṇaṁ **amanasikāro. Kammaṭṭhānaṁ gahetvā nisīditabban**ti kammaṭṭhānamanasikāreneva nisīditabbaṁ. **Uggahito dhammakathāpabandho**ti kammaṭṭhānassa upakāro dhammakathāpabandho. **Muṭṭhipotthako**ti muṭṭhippamāṇo pārihāriyapotthako.

---

1. Khu 4. 291 piṭṭhe. 2. Khu 2. 288 piṭṭhe Theragāthāyaṁ.

Samannānentenāti samannāharantena. **Okāso na hoti** āraddhassa pariyosāpetabbato. Āraddhassa antagamanaṁ anārambhovāti theravādo. **Tassā**ti upajjhāyassa. **Pabbhārasodhanaṁ** kāyakammaṁ, ārabhanto eva vitakkaniggaṇhanatthaṁ saṁyuttanikāyasajjhāyanaṁ vacīkammaṁ, dassanakiccapubbakammakaraṇatthaṁ tejokasiṇaparikammanti tīṇi kammāni ācinoti. Thero tassa āsayaṁ kasiṇañca savisesaṁ jānitvā **"imasmiṁ vihāre"**ti-ādimavoca. Tenassa yathādhippāyaṁ sabbaṁ sampāditaṁ. **Asatipabbaṁ nāma** asatiyā vitakkaniggahaṇavibhāvanato.

219. **Vitakkamūlabhedaṁ pabban**ti vitakkamūlassa tammūlassa ca bhedavibhāvanaṁ vitakkamūlabhedaṁ pabbaṁ. Vitakkaṁ saṅkharotīti vitakkasaṅkhāro, vitakkapaccayo subhanimittādīsupi subhādinā ayonisomanasikāro, so pana vitakkasaṅkhāro saṁtiṭṭhati etthāti **vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṁ,** asubhe subhanti-ādi saññāvipallāso. Tenāha **"vitakkānaṁ mūlañca mūlamūlañca manasikātabban"**ti. **Vitakkānaṁ mūlamūlaṁ gacchantassā**ti upaparikkhanavasena micchāvitakkānaṁ mūlaṁ uppattikāraṇaṁ ñāṇagatiyā gacchantassa. Yāthāvato jānantassa pubbe viya vitakkā abhiṇhaṁ nappavattantīti āha **"vitakkacāro sithilo hotī"**ti. **Tasmiṁ sithilībhūte matthakaṁ gacchante**ti vuttanayena vitakkacāro sithilabhūto, tasmiṁ vitakkānaṁ mūlagamane anukkamena thirabhāvappattiyā matthakaṁ gacchante. **Vitakkā sabbaso nirujjhantī**ti micchāvitakkā sabbepi gacchanti na samudācaranti, bhāvanāpāripūriyā vā anavasesā pahīyanti.

Kaṇṇamūle patitanti sasakassa kaṇṇasamīpe kaṇṇasakkhaliṁ paharantaṁ viya upapatitaṁ. Tassa kira sasakassa heṭṭhā mahāmūsikāhi khatamahāvāṭaṁ umaṅgasadisaṁ ahosi, tenassa pātena mahāsaddo ahosi. **Palāyiṁsu** "pathavī udrīyatī"ti. **Mūlamūlaṁ gantvā anuvijjeyyan**ti "pathavī bhijjatī"ti yatthāyaṁ saso uṭṭhito, tattha gantvā tassa mūlakāraṇaṁ yaṁnūna vīmaṁseyyaṁ. Pathaviyā bhijjanaṭṭhānaṁ gate "ko jānāti, kiṁ bhavissatī"ti saso "na sakkomi sāmī"ti āha. Ādhipaccavato hi yācanaṁ saṇhamudukaṁ. **Duddubhāyatī**ti duddubhāti saddaṁ karoti. Anuravadassanaṁ hetaṁ. **Bhaddante**ti migarājassa piyasamudācāro, migarāja bhaddaṁ te atthūti attho. **Kimetan**ti kiṁ etaṁ, kiṁ tassa mūlakāraṇaṁ. **Duddubhan**ti idampi tassa anuravadassanameva. **Evan**ti yathā sasakassa mahāpathavībhedanaṁ ravanāya

micchāgāhasamuṭṭhānaṁ amūlaṁ, evaṁ vitakkacāropi saññāvipallāsasamuṭṭhāno amūlo. Tenāha **"vitakkānan"**ti-ādi.

220. **Abhidantan**ti abhibhavanadantaṁ, uparidantanti attho. Tenāha **"uparidantan"**ti. So hi itaraṁ musalaṁ viya udukkhalaṁ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittenā**ti balavasammāsaṅkappasampayuttena. **Akusalacittan**ti kāmavitakkādisahitaṁ akusalacittaṁ. **Abhiniggaṇhitabban**ti yathā tassa āyatiṁ samudācāro na hoti, evaṁ abhibhavitvā niggahetabbaṁ, anuppattidhammatā āpādetabbāti attho. **Ke ca tumhe** satipi cirakālabhāvanāya evaṁ adubbalā **ko cāhaṁ**[1] mama santike laddhappatiṭṭhe viya ṭhitepi idāneva appatiṭṭhe karonto iti evaṁ **abhibhavitvā.** Taṁ pana abhibhavanākāraṁ dassento **"kāmaṁ taco cā"**ti-ādinā caturaṅgasamannāgatavīriyapaggaṇhanamāha. **Atthadīpikan**ti ekantato vitakkaniggaṇhanatthajotakaṁ. **Upaman**ti "seyyathāpi bhikkhave balavā puriso"ti-ādikaṁ upamaṁ.

221. **Pariyādānabhājanīyan**ti yaṁ taṁ ādito "adhicittamanuyuttena bhikkhunā pañca nimittāni kālena kālaṁ manasi kātabbānī"ti niddiṭṭhaṁ, tattha tassa nimittassa manasikaraṇakālapariyādānassa vasena vibhajanaṁ. Nigamanaṁ vā etaṁ, yadidaṁ "yato kho bhikkhave"ti-ādi. Yathāvuttassa hi atthassa puna vacanaṁ nigamananti. Tathāpaṭipannassa vā vasībhāvavisuddhidassanatthaṁ **"yato kho bhikkhave"**ti-ādi vuttaṁ. **Satthācariyo**ti dhanubbedācariyo. Yathā hi sasanato asatthampi satthaggahaṇeneva saṅgayhati, evaṁ dhanusippampi dhanubbedapariyāpannamevāti.

Pariyāyati parivitakketīti **pariyāyo,** vāroti āha **"vitakkavārapathesū"**ti, vitakkānaṁ vārena pavattanamaggesu. **Ciṇṇavasī**ti āsevitavasī. **Paguṇavasī**ti subhāvitavasī. Sammāvitakkaṁyeva yathicchitaṁ tathāvitakkanato, itarassa panassa setughātoyevāti.

Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sīhanādavaggavaṇṇanā.

---

1. Dubbalako cāhaṁ (Ka)

3. Opammavagga

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. **Moḷin**ti kesaracanaṁ. **Vehāyasan**ti ākāse. **Ratanacaṅkoṭavarenā**ti ratanasilāmayavaracaṅkoṭakena sahassanetto sirasā paṭiggahi. "Suvaṇṇacaṅkoṭakavarenā"tipi[1] pāṭho.

Sāti moḷi. Moḷi etassa atthīti moḷiko, moḷiko eva **moḷiyo. Phagguno**ti pana nāmaṁ. **Saṅkhā**ti samaññā. Velīyati khaṇamuhuttādivasena upadisīyatīti **velā,** kāloti āha **"tāyaṁ velāyaṁ -pa- ayaṁ kālavelā nāmā"**ti. Velayati paricchedavasena tiṭṭhatīti **velā,** sīmā. Velayati saṁkilesapakkhaṁ cālayatīti **velā,** sīlaṁ. Anatikkamanaṭṭhopi cassa saṁkilesadhammanimittaṁ acalanameva. Viññupurisābhāve chapañcavācāmattaṁ **ovāde pamāṇaṁ nāma. Davasahagataṁ katvā**ti kīḷāsahitaṁ katvā.

Missībhūtoti ananulomikasaṁsaggavasena missībhūto. **"Avaṇṇaṁ bhāsatī"**ti saṅkhepato vuttaṁ vivarituṁ "tāpanapacanakoṭṭanādīnī"ti-ādi vuttaṁ. **Adhikaraṇampi karotī**ti ettha yathā so adhikaraṇāya parisakkati, taṁdassanaṁ **"imesaṁ bhikkhūnan"**ti-ādi. **Adhikaraṇaṁ ākaḍḍhatī**ti adhikaraṇaṁ uddissa te bhikkhū ākaḍḍhati, adhikaraṇaṁ vā tesu uppādento ākaḍḍhati. **Uddesapadaṁ vā**ti padaso uddesamattaṁ vā. **Neva piyakamyatāyā**ti neva attani satthuno piyabhāvakāmatāya. **Na bhedādhippāyenā**ti na satthuno tena bhikkhunā bhedādhippāyena. **Atthakāmatāyā**ti moḷiyaphaggunassa hitakāmatāya.

224. **Avaṇṇabhāsane**ti bhikkhunīnaṁ aguṇakathane. Chandādīnaṁ vatthubhāvato kāmaguṇā gehaṁ viya gehaṁ, te ca te sitā nissitāti **gehassitā**ti vuttā. Taṇhāchandāpi tāsaṁ kattukāmatāpīti ubhayepi **taṇhāchandā, paṭighachandā** pana tesaṁ kattukāmatā eva. Phalikamaṇi viya pakatipabhassarassa cittasantānassa upasaṅgo[2] viya vipariṇāmakāraṇaṁ rāgādayoti āha **"rattampi cittaṁ vipariṇatan"**ti-ādi.

---

1. Buddhavaṁsa-Ṭṭha 333; Jātaka-Ṭṭha 1. 76 piṭṭhesupi. 2. Upabhaṅgo (Ka)

Hitānukampīti karuṇāya paccupaṭṭhāpanamāha. "Yassantarato na santi kopā"ti-ādīsu[1] viya **antara**-saddo cittapariyāyoti āha **"dosantaroti dosacitto"**ti.

225. Dubbacatāya ovādaṁ asampaṭicchanto citteneva **paṭiviruddho aṭṭhāsi. Gaṇhiṁsu** cittaṁ, hadayagāhiniṁ paṭipajjiṁsūti attho. **Pūriyiṁsu** ajjhāsayanti attho. **Ekasmiṁ samaye** paṭhamabodhiyaṁ. Ekāsanaṁ bhojanassa **ekāsanabhojanaṁ,** ekavelāyameva bhojanaṁ. Tañca kho pubbaṇhe evāti āha **"ekaṁ purebhattabhojanan"**ti-ādi. Sattakkhattuṁ bhuttabhojanampi imasmiṁ sutte ekāsanabhojananteva adhippetaṁ, na ekāsanikatāya ekāya eva nisajjāya bhojanaṁ. "Appaḍaṁsa -pa- samphassan"ti-ādīsu[2] viya **appa**-saddo abhāvatthoti āha **"nirābādhataṁ, niddukkhatan"**ti. Padhānādivasena sallahukaṁ akicchaṁ uṭṭhānaṁ **sallahuka-uṭṭhānaṁ. Na ekappahārenā**ti na ekavārena, na ekasmiṁyeva kāleti adhippāyo. **Dve bhojanānī**ti "aparaṇhe rattiyan"ti kālavasena dve bhojanāni. **Pañca guṇe**ti appābādhādike pañca ānisaṁse. **Satuppādakaraṇīyamattamevā**ti satuppādamattakaraṇīyameva, nivāretabbassa punappunaṁ samādapanañca nāhosi.

Maṇḍabhūmīti ojavantabhūmi, yattha parisiñcanena vinā sassāni kiṭṭhāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesaṁ ācariyo **yoggācariyo,** tesaṁ sikkhāpanako. Gāmaṇihatthi-ādayopi "yoggā"ti vuccantīti āha pāḷiyaṁ **"assadammasārathī"**ti. Catūsu maggesu **yena yena maggena icchati.** Javasamagādibhedāsu gatīsu **yaṁ yaṁ gatiṁ. Taṁ taṁ** maggaṁ **āruḷhāva** otiṇṇāyeva. **Neva vāretabbā** rasmiviniggaṇhanena. **Na vijjhitabbā** patodalaṭṭhiyā. **Gamanamevā**ti ime yuttā mama icchānurūpaṁ mandaṁ gacchanti, samaṁ gacchanti, sīghaṁ gacchantīti khuresu nimittaggahaṇaṁ paṭṭhapetvā sārathinā tesaṁ gamanameva passitabbaṁ hoti, na tattha niyojanaṁ. **Tehipi** bhikkhūhi. **Pajahiṁsu** pajahitabbaṁ. **Sāladūsanā**ti sālarukkhavisa nāsakā. **Aññā ca valliyo** sālarukkhe vinandhitvā ṭhitā. **Bahi nīharaṇenā**ti sālavanato bahi chaḍḍanena. **Susaṇṭhitā**ti saṇṭhānasampannā,

---

1. Khu 1. 100 piṭṭhe Udāne. 2. Aṁ 3. 268 piṭṭhe.

mariyādaṁ bandhitvāti ālavālasampādanavasena mariyādaṁ bandhitvā. **Kipillapuṭakaṁ** tambakipillakapuṭakaṁ. **Sukkhadaṇḍakaharaṇaṁ** ālavālabbhantarā[1].

226. Videharaṭṭhe jātasaṁvaḍḍhatāya **vedehikā.** Paṇḍā vuccati paññā, tāya itā gatā pavattāti **paṇḍitā. Gahapatānī**ti gehasāminī. **Soraccenā**ti saṁyamena. **Nivātavuttī**ti paṇipātakārī. **Nibbutā**ti nibbutaduccaritapariḷāhā. **Uṭṭhāhikā**ti uṭṭhānavīriyavatī. **Kibbisā**ti kurūrā.

227. **Evaṁ akkhantiyā dosaṁ dassetvā**ti "guṇavanto"ti loke patthaṭakittisaddānampi akkhantinimittaṁ ayasuppattiguṇaparihāni-ādiṁ akkhamatāya ādīnavaṁ pakāsetvā. **Vacanapathe**ti vacanamagge yuttakālādike. Saṇhabhāvopi hi vacanassa pavatti-ākāroti katvā "vacanapatho"tveva vutto. **Tesaṁyeva** kālādīnaṁ. Mettā etassa atthīti mettaṁ, uppannaṁ mettacittaṁ etesanti **uppannamettacittā.** Puna "kālena vā bhikkhave"ti-ādi[2] pāḷi dhammasabhāvadassanavasena pavattā "paraṁ codanāvasena vadantā nāma imehi ākārehi vadantī"ti. **Adhimuñcitvā**ti abhirativasena tasmiṁ puggale bhāvanācittaṁ muñcitvā vissajjetvā. So puggalo ārammaṇaṁ etassāti **tadārammaṇaṁ,** mettacittaṁ. Yadi evaṁ padesavisayaṁ taṁ kathaṁ nippadesavisayaṁ viya hotīti codento **"kathaṁ tadārammaṇaṁ sabbāvantaṁ lokaṁ karotī"**ti āha, itaro **"pañca vacanapathe"**ti-ādinā pariharati. Idha **tadārammaṇañcā**ti tasseva mettacittassa ārammaṇaṁ katvāti pāḷiyaṁ vacanaseso daṭṭhabbo. Tenāha **"puna tassevā"**ti-ādi. Sabbā sattakāyasaṅkhātā pajā etassa atthīti **sabbāvanto**ti imamatthaṁ dassento **"sabbāvantan"**ti āha. **Vipulenā**ti mahājanārammaṇena. Mahantapariyāyo hi vipula-saddo, mahattañcettha bahukabhāvo. Tenāha **"anekasattārammaṇenā"**ti. **Tañca puggalan**ti pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalaṁ. **Cittassā**ti mettāsahagatacittassa. Ettha ca mettāsahagatena cetasā viharissāmāti sambandho. Tattha kathanti āha **"tañca puggalaṁ sabbañca lokaṁ tassa cittassa ārammaṇaṁ katvā adhimuccitvā"**ti.

---

1. Ālavālantaro (Ka) 2. Vi 5. 283 piṭṭhe.

228. **Tadatthadīpikan**ti yā mettaṁ cetovimuttiṁ sammadeva bhāvetvā ṭhitassa nibbikārato kenaci vikāraṁ na āpādetabbatā, tadatthajotikaṁ. **Apathavin**ti pathavī na hotīti apathavī. **Nippathavin**ti sabbena sabbaṁ pathavībhāvābhāvaṁ. **Tiriyaṁ pana aparicchinnā**ti kasmā vuttaṁ, nanu cakkavāḷapabbatehi taṁ taṁ cakkavāḷaṁ paricchindati? Na, tadaññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṁ hi cakkānaṁ antarasadise tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ lokadhātūnaṁ antareyeva pathavī natthi lokantaranirayabhāvato. Cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva. Vivaṭṭakāle hi saṇṭhahamānāpi pathavī yathāsaṇṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṇṭhahati. Tenāha "**tiriyaṁ pana aparicchinnā**"ti. Imināva gambhīrabhāvena vuttaparimāṇato paraṁ natthīti dīpitaṁ hoti.

229. **Haliddī**ti haliddivaṇṇaṁ adhippetanti āha "**yaṁ kiñci pītakavaṇṇan**"ti. Vaṇṇasaṅkhātaṁ rūpaṁ assa atthīti rūpī, na rūpīti **arūpī**ti āha "**arūpo**"ti. Tenevāha "**sanidassanabhāvapaṭikkhepato**"ti.

230. **Pañca yojanasatānī**ti himavantato samuddaṁ paviṭṭhaṭṭhānavasena vuttaṁ, na anotattadahamukhato. Aññā nadiyo upādāya labbhamānaṁ gambhīrataṁ appameyya-udakatañca gahetvā "**gambhīrā appameyyā**"ti vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana tiṇukkāya tāpetabbattābhāvadassanaparametanti vuttaṁ "**etena payogenā**"ti-ādi.

231. Tūlinī viya **tūlinī**ti āha "**simbalitūlalatātūlasamānā**"ti. Sassaranti evaṁpavatto saddo **sassarasaddo.** Anuravadassanaṁ hetaṁ. Tathā **bhabbharasaddo.** Sabbametaṁ mettāvihārino cittassa dūsetuṁ asakkuṇeyyabhāvadassanaparaṁ. Ayaṁ hettha saṅkhepattho—yathā mahāpathavī kenaci purisena apathaviṁ kātuṁ na sakkā, yathā ākāse kiñci rūpaṁ paṭṭhapetuṁ na sakkā, yathā gaṅgāya udakaṁ tiṇukkāya tāpetuṁ na sakkā, yathā ca biḷārabhastaṁ thaddhaṁ pharusañca samphassaṁ kātuṁ na sakkā, evamevaṁ mettāya cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya pañca vacanapathe gahetvā āgatapurisena kenaci pariyāyena cittassa aññathattaṁ kātuṁ na sakkāti.

232. **Ocarakā**ti parūpaghātavasena hīnakammakārino. Tenāha "**nīcakammakārakā**"ti. **Anadhivāsanenā**ti akkhamanena. **Mayhaṁ ovādakaro na hotī**ti paramhi anatthakārimhi cittapadosanena āghātuppādanena mama sāsane sammāpaṭipajjamāno nāma na hoti.

233. **Aṇun**ti appakaṁ tanu parittakaṁ. **Thūlan**ti mahantaṁ oḷārikaṁ. Vacanapathassa pana adhippetattā taṁ sāvajjavibhāgena gahetabbanti āha "**appasāvajjaṁ vā mahāsāvajjaṁ vā**"ti. Khantiyā idaṁ bhāriyaṁ na hotīti avocuṁ "**anadhi -pa- passāmā**"ti. **Dīgharattan**ti cirakālaṁ, accantamevāti attho. Accantañca hitasukhaṁ nāma aññādhigamenevāti āha "**arahattena kūṭaṁ gaṇhanto**"ti.

Kakacūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. **Bādhayiṁsū**ti[1] haniṁsu. Taṁtaṁsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa[2] antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho, anatikkamanaṭṭhena tasmiṁ antarāye niyuttā, antarāyaṁ vā phalaṁ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti **antarāyikā.** Tenāha "**antarāyaṁ karontīti antarāyikā**"ti. **Ānantariyadhammā**ti ānantariyasabhāvacetanādhammā. Tatrāyaṁ vacanattho—cuti-anantaraphalaṁ anantaraṁ nāma, tasmiṁ anantare niyuttā, tannibbattanena anantarakaraṇasīlā, anantarapayojanāti vā ānantarikā, te eva **ānantariyā**ti vuttā. Kammāni eva antarāyikāti **kammantarāyikā. Mokkhasseva antarāyaṁ karoti, na saggassa** micchācāralakkhaṇābhāvato. Na hi bhikkhuniyā dhammarakkhitabhāvo atthi. Pākatikabhikkhunīvasena cetaṁ vuttaṁ, ariyāya pana pavattaṁ apāyasaṁvattaniyameva. Nandamāṇavako cettha nidassanaṁ. Ubhinnaṁ samānacchandatāvasena vā asaggantarāyikatā, mokkhantarāyikatā pana mokkhatthapaṭipattiyā[3] vidūsanato, abhibhavitvā pana

---

1. Sārattha-Ṭī 3. 86 piṭṭhādīsupi Passitabbaṁ. 2. Attasantānassa (Ka)
3. Mokkhatthāya paṭipattiyā (Sārattha-Ṭī 3. 87 piṭṭhe.)

pavattiyaṁ saggantarāyikatāpi na sakkā nivāretunti. Ahetukadiṭṭhi-akiriyadiṭṭhinatthikadiṭṭhiyova niyatabhāvaṁ pattā **niyatamicchādiṭṭhidhammā. Paṭisandhidhammā**ti paṭisandhicittuppādamāha. Paṇḍakādiggahaṇañcettha nidassanamattaṁ sabbāyapi ahetukapaṭisandhiyā vipākantarāyikabhāvato. Yā hi ariye upavadati, sā cetanā **ariyūpavādadhammā. Tato paran**ti khamāpanato upari. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ mahāsīhanādassa līnatthapakāsane vuttameva. **Yāva bhikkhubhāvaṁ paṭijānāti** pārājikaṁ āpanno. **Na vuṭṭhāti** sesaṁ garukāpattiṁ. **Na deseti** lahukāpattiṁ.

Ayaṁ bhikkhu ariṭṭho. **Rasena rasaṁ saṁsanditvā**ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjaṁ kāmaguṇaparibhogarasaṁ samānetvā. **Upanento viyā**ti bandhanaṁ upanento viya. "Ghaṭento viyā"tipi pāṭho. **Upasaṁharanto viyā**ti sadisataṁ upasaṁharanto viya ekantasāvajje anavajjabhāvapakkhepena. **Pāpakan**ti lāmakaṭṭhena duggatisampāpanaṭṭhena ca pāpakaṁ. Setukaraṇavasena **mahāsamuddaṁ bandhantena viya. Sabbaññutaññāṇena** "sāvajjan"ti diṭṭhaṁ "anavajjan"ti gahaṇena tena **paṭivirujjhanto.** Ekantato anantarāyikanti gahaṇena **vesārajjañāṇaṁ paṭibāhanto.** Kāmakaṇṭakehi ariyamaggasammāpaṭipatti na upakkilissatīti vadanto **"ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto"**ti vutto. Paṭhamapārājikasikkhāpadasaṅkhāte, "abrahmacariyaṁ pahāyā"ti[1] ādidesanāsaṅkhāte ca **āṇācakke.**

Pucchamānā **samanuyuñjanti nāma.** Pucchā hi anuyogoti. Tenādhigatāya laddhiyā anuvajjanatthaṁ paccanubhāsanena puna paṭijānāpanaṁ patiṭṭhāpanaṁ, taṁ panassa ādāya samādāpanaṁ viya hotīti āha **"samanugāhanti nāmā"**ti. Tassā pana laddhiyā anuyuñjitāya vuccamānampi kāraṇaṁ kāraṇapatirūpakamevāti tassa pucchanaṁ[2] **samanubhāsanaṁ. Anudahanaṭṭhena** anupāyapaṭipattiyā sampati āyatiñca anudahanaṭṭhena. **Mahābhitāpanaṭṭhena** anavaṭṭhitasabhāvatāya. **Ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena** muhuttaramaṇīyatāya[3]. **Tāvakālikaṭṭhena** parehi abhibhavanīyatāya. **Sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena** chedanabhedanādi-adhikaraṇabhāvena.

---

1. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.
2. Pucchāpanaṁ (Ka)
3. Muhuttakaraṇīyatāya (Sārattha-Ṭī 3. 88 piṭṭhe.)

Ugghāṭasadisatāya **adhikuṭṭanaṭṭhena.** Avaṇe vaṇaṁ uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya **vinivijjhanaṭṭhena.** Diṭṭhadhammikasamparāyika-anatthanimittatāya **sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena. Diṭṭhithāmenā**ti tassā diṭṭhiyā thāmagatabhāvena. **Diṭṭhiparāmāsenā**ti diṭṭhisaṅkhātaparāmasanena. Diṭṭhiyeva hi dhammasabhāvaṁ atikkamitvā parato āmasanena parāmāso. **Abhinivissā**ti taṇhābhinivesapubbaṅgamena diṭṭhābhinivesena "idamevettha tathan"ti abhinivisitvā. Yasmā hi abhinivesanaṁ tattha abhiniviṭṭhaṁ nāma hoti, tasmā āha **"adhiṭṭhahitvā"**ti.

235. **Natthīti vattukāmopī**ti attano laddhiṁ niguhetukāmatāya avajānitukāmopi. **Sampaṭicchati** paṭijānāti. **Dve kathā**ti visaṁvādanakathaṁ sandhāya vadati. Abhūtakathā hi pubbe pavattā bhūtakathāya vasena dve kathāti vuccati.

236. **Kassa kho nāmā**ti iminā satthā "na mama tuyhaṁ tādisassa atthāya dhammadesanā nāma bhūtapubbā"ti dasseti. Tenāha **"khattiyassa vā"**ti-ādi.

Ñāṇamayā usmā etassa atthīti usmī, tathārūpehi paccayehi anusmīkato tasmiṁ attabhāve paṭivedhagabbho-api **usmīkato**ti vikatabhāvato paññābījamassa imasmiṁ dhammavinaye api nu atthīti bhagavā bhikkhū pucchati. Te **paṭikkhipantā vadanti** ṭhānagatena duccaritena ñāṇupahatabhāvaṁ sampassantā. **Nittejabhūto**ti nittejaṁ bhūto tejohānippatto. Tato eva bhikkhūnampi[1] sammukhā oloketuṁ asamatthatāya **pattakkhandho** adhomukho. Sahadhammikaṁ kiñci vattuṁ avisahanato **appaṭibhāno. Sampattūpagan**ti sampatti-āvahaṁ. **Paṭippassambhento**ti paṭisedhento.

237. Antarāyakaraladdhiyā sabhāvavibhāvanena **parisaṁ sodheti. Nissāreti** nīharati avisuddhadiṭṭhitāya. **Kassaci** buddhānubhāvaṁ ajānantassa. Tassa hi evaṁ bhaveyya "sahasā kathitan"ti. Na hi kadāci buddhānaṁ sahasā kiriyā nāma atthi. **Assā**ti "kassacī"ti vuttabhikkhussa.

---

1. Bhikkhu-ādayopi (Aṁ-Ṭī 2. 163 piṭṭhe.)

Sutvāpi tuṇhībhāvaṁ āpajjeyyāti athāpi siyāti sambandho. **Taṁ sabban**ti "sace hī"ti-ādinā vuttaṁ sabbaṁ parikappanaṁ. **Na karissantī**ti parisāya laddhiṁ sodhetīti sambandho. **Laddhiṁ pakāsento**ti mahāsāvajjatāvasena pakāsento. **Saññāvitakkehī**ti subhanimittānubyañjanaggāhādivasena pavattehi saññāvitakkehi. Tenāha **"kilesakāmasampayuttehī"**ti. **Methunasamācāran**ti idaṁ adhikāravasena vuttaṁ, tadaññampi pana "apica kho mātugāmassa ucchādanaṁ parimaddanaṁ nahāpanaṁ sambāhanaṁ sādiyatī"ti-ādinā[1] āgataṁ visabhāgavatthuvisayaṁ āmisaparibhogaṁ. "Aññatreva kāmehi aññatra kāmasaññāhi aññatra kāmavitakkehi samācarissatī"ti **netaṁ ṭhānaṁ vijjati.**

238. Yoniso paccavekkhaṇena natthi ettha chandarāgoti nicchandarāgo, taṁ **nicchandarāgaṁ.** Kadāci uposathikabhāvena samādinnasīlāpi honti kadāci noti **anibaddhasīlānaṁ gahaṭṭhānaṁ.** Sīlasamādānabhāvato **antarāyakaraṁ.** Vatthukāmānaṁ **sacchandarāgaparibhogañca.** Apaccavekkhaṇena **bhikkhūnaṁ āvaraṇakaraṁ.** Paccayānaṁ **sacchandarāgaparibhogañca.** Ayaṁ ariṭṭho duggahitāya pariyattiyā vasena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khanati, bahuñca apuññaṁ pasavatīti evaṁ saññā mā hontūti **duggahitāya pariyattiyā dosaṁ dassento āha.** **Uggaṇhantī**ti sajjhāyanti ceva vācuggataṁ karontā dhārenti cāti attho.

Suttanti-ādinā navappabhedampi pariyattidhammaṁ pariyādiyati. Kathaṁ suttaṁ navappabhedaṁ. Sagāthakaṁ hi suttaṁ **geyyaṁ,** niggāthakaṁ suttaṁ **veyyākaraṇaṁ,** tadubhayavinimuttañca suttaṁ udānādivisesasaññāvirahitaṁ natthi, yaṁ suttaṅgaṁ siyā, maṅgalasuttādīnañca suttaṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṁ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

> Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare.
> Sanimittā nirūḷhattā, sahatāññena naññato[2].

1. Aṁ 2. 438 piṭṭhe.
2. Netti-Ṭṭha 13; Dī-Ṭī 1. 32; Aṁ-Ṭī 2. 224; Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṁ **sāmaññavidhi.** Tenevāha āyasmā mahākaccāno **nettiyaṁ**[1] "navavidhasuttantapariyeṭṭhī"ti. "Ettakaṁ tassa bhagavato suttāgataṁ suttapariyāpannaṁ[2], sakavāde pañca suttasatānī"ti[3] evamādi ca etassa atthassa sādhakaṁ. Tadekadesesu[4] pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṁ tabbhāvanimittaṁ. Lokepi hi sasilokaṁ sagāthakaṁ vā cuṇṇiyaganthaṁ "geyyan"ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchaṁ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṁ. Pucchāvissajjanaṁ hi "byākaraṇan"ti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇaṁ.

Evaṁ sante sagāthakādīnampi pucchaṁ katvā vissajjanavasena pavattānaṁ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati geyyādisaññānaṁ anokāsabhāvato, "gāthāvirahe satī"ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṁ gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu, "vuttaṁ hetan"ti[5] ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṁyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṁ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṁ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṁ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṁ, taṁ suttaṅgaṁ visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṁ suttaṁ geyyaṁ, niggāthakaṁ suttaṁ veyyākaraṇanti suttaṅgaṁ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitaṁ hi pubbe "gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa veyyākaraṇassa tabbhāvanimittan"ti.

Yañca vuttaṁ "gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṁ suttaṅgasaṅgaho na siyā"ti[6], taṁ **na, niruḷhattā.** Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṁ suttabhāvo. Na

1. Khu 10. 1 piṭṭhe. 2. Vi 2. 272, 470 piṭṭhesu.
3. Abhi-Ṭṭha 1. 5, 6, 9; Abhi-Ṭṭha 3. 105 piṭṭhesu.
4. Visesavidhayo pare sanimittā tadekadesesu (Dī-Ṭī 1. 32; Aṁ-Ṭī 2. 224 piṭṭhesu.)
5. Khu 1. 195 piṭṭhedīsu. 6. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

hi tāni dhammapadabuddhavaṁsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṁ "suttanāmakan"ti nāmaggahaṇaṁ kataṁ. Yaṁ pana vuttaṁ "sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā"ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena.** Saha gāthāhīti hi sagāthakaṁ, sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo "saha gāthāhī"ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṁ "ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṁ geyyaṅgasaṅgaho siyā"ti, tadapi **na aññato.** Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā, ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṁ geyyaṅgabhāvoti. Evaṁ suttādīnaṁ aṅgānaṁ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

Atthatthanti atthabhūtaṁ yathābhūtaṁ atthaṁ. Anatthampi keci vipallāsavasena "attho"ti gaṇhantīti "atthatthan"ti visesetvā vuttaṁ. **Kāraṇatthan**ti kāraṇabhūtaṁ atthaṁ, sīlaṁ samādhissa kāraṇaṁ, samādhi vipassanāyāti evaṁ tassa tassa kāraṇabhūtaṁ atthaṁ. Tenāha **"imasmiṁ ṭhāne sīlan"**ti-ādi. Tenetaṁ dasseti—imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ kathitaṁ, tañca yāvadeva samādhatthaṁ, samādhi vipassanattho, vipassanā maggatthā, maggo phalattho, vaṭṭaṁ kathitaṁ yāvadeva vivaṭṭādhigamatthanti jānituṁ na sakkontīti. Evaṁ pāḷiyaṁ "atthan"ti iminā bhāsitatthapayojanatthānaṁ gahitatā veditabbā. **Na pariggaṇhantī**ti na vicārenti, nijjhānapaññākkhamā na honti, nijjhāyitvā paññāya rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. **Iti** evaṁ etāya pariyattiyā **vādappamokkhānisaṁsā** attano upari parehi āropitavādassa niggahassa mokkhapayojanā hutvā dhammaṁ pariyāpuṇanti. **Vādappamokkho** vā nindāpamokkho. **Yassa cā**ti yassa ca sīlādipūraṇena pattabbassa, maggassa vā tadadhigamena pattabbassa, phalassa vā tadadhigamena pattabbassa, anupādāvimokkhassa vā atthāya. **Dhammaṁ pariyāpuṇanti,** ñāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. **Nānubhonti** na vindanti. **Tesaṁ te dhammā duggahitā**[1] upārambhamānadappamakkhapaḷāsādihetubhāvena **dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanti.**

1. Duggahitattā (Dī-Ṭī 1. 31 piṭṭhe.)

239. Alaṁ pariyatto gado assāti **alagaddo** anunāsikalopaṁ da-kārāgamañca katvā. Vaṭṭadukkhakantārato nittharaṇatthāya pariyatti **nittharaṇapariyatti.** Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṁ atthaṁ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti.** "Vaṁsānurakkhakovā"ti avadhāraṇaṁ sīhāvalokanañāyena **tantidhārakova paveṇipālakovā**ti purimapadadvayepi yojetabbaṁ.

Yadi tantidhāraṇādi-atthaṁ buddhavacanassa pariyāpuṇanaṁ bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā "khīṇāsavassā"ti visesetvā vuttaṁ, nanu ekaccassa puthujjanassapi ayaṁ nayo labbhatīti anuyogaṁ sandhāyāha **"yo panā"**ti-ādi. **Attano ṭhāne**ti nittharaṇaṭṭhāne. Kāmaṁ puthujjano "paveṇiṁ pālessāmī"ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti, attano pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa sā pariyatti nittharaṇapariyatti eva nāma hotīti adhippāyo. Tenāha **"puthujjanassā"**ti-ādi.

Nijjhānaṁ khamantīti nijjhānapaññaṁ khamanti. Tattha tattha āgate sīlādidhamme nijjhāyitvā paññāya rocetvā yāthāvato gahetabbā honti. Tenāha **"idha sīlan"**ti-ādi. Na kevalaṁ suggahitaṁ pariyattiṁ nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyā, paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanādīnipi ijjhantīti dassetuṁ **"paravāde"**ti-ādi vuttaṁ. Tenāha "uppannaṁ parappavādaṁ sahadhammena suniggahaṁ niggahitvā"ti-ādi[1]. **Icchiticchitaṭṭhānan**ti diṭṭhiviniveṭhanādivasena icchitaṁ icchitaṁ pāḷipadesaṁ. **Mocetun**ti apanetuṁ. Ahitāya dukkhāya asaṁvattanampi tadabhāve uppajjanakahitasukhassa kāraṇameva tasmiṁ sati bhāvatoti. Suggahita-alagaddassapi hitāya sukhāya saṁvattanatā daṭṭhabbā.

240. Uttaranti etenāti uttaro, sinanti bandhantīti setu, uttaro ca so setu cāti **uttarasetu.** Kūlaṁ paratīraṁ vahati pāpetīti **kullaṁ. Kalāpaṁ katvā baddho**ti veḷunaḷādīhi kalāpavasena baddho. **Aṇun**ti idaṁ aṭṭhasamāpatti-ārammaṇaṁ saṁyojanaṁ sandhāya vadati.

---

1. Dī 2. 89 piṭṭhe.

Thūlanti itaraṁ. **Diṭṭhin**ti yathābhūtadassanaṁ, vipassananti attho. **Evaṁ parisuddhaṁ evaṁ pariyodātan**ti tebhūmakesu dhammesu ñātaṁ "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti, evaṁ taṇhādiṭṭhisaṁkilesābhāvena sabbaso visuddhaṁ, parisuddhattā eva pariyodātaṁ. **Na allīyethā**ti nikantivasena na nissayetha. **Na kelāyethā**ti na mamāyetha. **Na dhanāyethā**ti dhanaṁ drabyaṁ na kayirātha. **Ubhayatthā**ti samathe vipassanāya ca.

Asaddhammeti-ādīsu asataṁ hīnajjhāsayānaṁ dhammoti **asaddhammo,** gāmavāsīnaṁ dhammoti **gāmadhammo,** kilesānaṁ vassanasabhāvatāya **vasaladhammo,** kileseti dūsitattā thūlattā ca **duṭṭhullo,** udakasuddhipariyosānatāya **odakantiko.** "Dhammāpi vo pahātabbā"ti **imināpi ovādena** bhikkhū uddissa kathentopi **ariṭṭhaṁyeva niggaṇhāti.**

241. **Tividhaggāhavasenā**ti taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena. Yadi evaṁ **"ahaṁ mamāti gaṇhātī"**ti gāhadvayameva kasmā vuttanti? Nayidamevaṁ tatthāpi gāhattayasseva vuttattā. "Ahan"ti hi iminā mānadiṭṭhiggāhā vuttā "ahamasmī"ti gāhasāmaññato. **Diṭṭhipi diṭṭhiṭṭhānaṁ** purimuppannāya diṭṭhiyā uttaradiṭṭhiyā sakkāyadiṭṭhiyā sassatadiṭṭhiyā ca kāraṇabhāvato. **Arammaṇaṁ** pañca khandhā, rūpārammaṇādīni ca. **Diṭṭhiyā paccayo** avijjāphassasaññāvitakka-ayonisomanasikārapāpamittaparatoghosādiko diṭṭhiyā upanissayādipaccayo. Vuttaṁ hetaṁ **paṭisambhidāyaṁ**[1] "katamāni aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni avijjāpi phassopi saññāpi vitakkopi ayonisomanasikāropi pāpamittopi paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānan"ti-ādi. **Rūpārammaṇā**ti ruppanasabhāvadhammārammaṇā. **Rūpaṁ pana attāti na vattabbaṁ** idha "rūpaṁ attato samanupassatī"ti[2] imassa gāhassa anadhippetattā. So hi "yampi taṁ diṭṭhiṭṭhānan"ti-ādinā parato vuccati. Idha pana "rūpavantaṁ attānaṁ samanupassati, attani rūpaṁ, rūpasmiṁ attānan"ti ime tayo gāhā adhippetāti keci, tadayuttaṁ. Yasmā rūpaṁ attā na hoti, attaggāhassa pana ālambanaṁ hoti, attasabhāveyeva vā rūpādidhamme ārabbha attadiṭṭhi uppajjati, na attānaṁ tassa paramatthato anupalabbhanato, tasmā rūpādi-ārammaṇāva attadiṭṭhīti

---

1. Khu 9. 132 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 79, 80, 81, 478; Khu 10. 194 piṭṭhesu.

katvā vuttaṁ, rūpaṁ pana "attā"ti na vattabbanti ayamettha attho. "Yampi taṁ diṭṭhiṭṭhānan"ti-ādinā pana vipassanāpaṭivipassanā viya diṭṭhi-anupassanā nāma dassitā.

Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṁ sampattagāhindriyavisayatāya patvā gahetabbatā. Taṁ hi tassa attano visayaṁ paribhutvā sambandhaṁ hutvā gaṇhāti. **Avasesāni sattāyatanāni viññātaṁ nāma** manasā viññātabbato. Aññathā itaresampi viññātatā siyā. **Pattan**ti adhigataṁ. **Pariyesitan**ti gavesitaṁ. **Anuvicaritan**ti cintitaṁ. Tenāha **"manasā"**ti. Ettha ca pattapariyesanānaṁ apaṭikkhepassa, visuṁ, ekajjhaṁ paṭikkhepassa ca vasena catukkoṭikaṁ dassetvā pattapariyesitehi anuvicaritassa bhedaṁ dassetuṁ **"lokasmiṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Pariyesitvā pattaṁ** paṭhamaṁ cetasā pacchā kāyena pattattā **pattaṁ nāma. Pariyesitvā nopattaṁ pariyesitaṁ nāma** kevalaṁ pariyesitabhāvato. **Apariyesitvā pattañca nopattañca** manasā anuvicaritabbato **manasānuvicaritaṁ nāma.**

Ayañca vikappo ākulo viyāti **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Pattaṭṭhenā**ti pattabhāvena pattatāsāmaññena. **Apariyesitvā nopattaṁ manasānuvicaritaṁ nāma** pattiyā pariyesanāya ca abhāvato. **Sabbaṁ vā etan**ti "pariyesitvā pattampī"ti-ādinā vuttaṁ catubbidhampi. **Iminā**ti "yampi taṁ diṭṭhiṭṭhānan"ti-ādivacanena. **Viññāṇārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā** pārisesañāyena. Evaṁ pārisesañāyapariggahe kiṁ payojananti āha **"desanāvilāsenā"**ti-ādi. Yesaṁ vineyyānaṁ desetabbadhammassa sarūpaṁ anāmasitvā ārammaṇakiccasampayuttadhammaphalavisesādipakārantaravibhāvanena paṭivedho hoti, tesaṁ tappakārabhedehi dhammehi, yesaṁ pana yena ekeneva pakārena sarūpeneva vā vibhāvane kate paṭivedho hoti, tesaṁ taṁ vatvā dhammissarattā tadaññaṁ niravasesākāravibhāvanañca **desanāvilāso.** Tenāha **"diṭṭhādi-ārammaṇavasena viññāṇaṁ dassitan"**ti.

Diṭṭhiṭṭhānanti diṭṭhi eva diṭṭhiṭṭhānaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayameva. Yaṁ rūpaṁ esā diṭṭhi "loko ca attā cā"ti gaṇhāti, taṁ rūpaṁ sandhāya "so loko so attā"ti vacanaṁ vuttanti yojanā. **So pecca**

bhavissāmīti uddhamāghātanikavādavasenāyaṁ diṭṭhīti āha **"so ahaṁ paralokaṁ gantvā nicco bhavissāmī"**ti-ādi. **Dhuvo**ti thiro. **Sassato**ti sabbadābhāvī. **Avipariṇāmadhammo**ti jarāya maraṇena ca avipariṇāmetabbasabhāvo, nibbikāroti attho. **Tampi dassanan**ti tampi tathāvuttaṁ diṭṭhidassanaṁ attānaṁ viya taṇhādiṭṭhiggāhavisesena gaṇhāti. Tenāha **"etaṁ mamā"**ti-ādi. **Diṭṭhārammaṇā**ti diṭṭhivisayā. Kathaṁ pana diṭṭhi diṭṭhivisayā hotīti āha **"vipassanāyā"**ti-ādi. **Paṭivipassanākāle**ti yamakato sammasanādikālaṁ sandhāyāha. Tattha akkharacintakānaṁ sadde viya, vedajjhāyīnaṁ[1] vedasatthe[2] viya ca diṭṭhiyaṁ diṭṭhigatikānaṁ diṭṭhiggāhappavatti daṭṭhabbā.

Samanupassatīti padassa catasso samanupassanā atthoti yojanā. Tena samanupassanā nāma catubbidhāti dasseti. Tattha ñāṇaṁ tāva samavisamaṁ sammā yāthāvato anupassatīti **samanupassanā.** Itarā pana saṁkilesavasena anu anu passantīti **samanupassanā.** Yadi evaṁ hotu tāva diṭṭhisamanupassanā micchādassanabhāvato, kathaṁ taṇhāmānāti? Taṇhāyapi sattānaṁ pāpakaraṇe upāyadassanavasena paññāpatirūpikā pavatti labbhateva, yāya vañcananikatisāciyogā[3] sambhavanti. Mānopi seyyādinā dassanavaseneva tathā attānaṁ ūhatīti taṇhāmānānaṁ samanupassanāpatirūpikā pavatti labbhatīti daṭṭhabbaṁ. **Avijjamāne**ti "etaṁ mamā"ti evaṁ gahetabbe taṇhāvatthusmiṁ ajjhattakhandhapañcake anupalabbhamāne vinaṭṭhe. **Na paritassati** bhayaparittāsataṇhāparittāsānaṁ maggena samugghātitattā.

242. **Catūhi kāraṇehī**ti "asati na paritassatī"ti vuttampi itarehi tīhi saha gahetvā vuttaṁ. **Catūhi kāraṇehī**ti catukkoṭikasuññatākathanassa kāraṇehi. **Bahiddhā asatī**ti bāhire vatthusmiṁ avijjamāne. Sā panassa avijjamānatā laddhavināsena vā aladdhālābhena vāti pāḷiyaṁ "ahu vata me, taṁ vata me natthi, siyā vata me, taṁ vatāhaṁ na labhāmī"ti vuttanti tadubhayaṁ parikkhāravasena vibhajitvā tattha paritassanaṁ dassetuṁ **"bahiddhā parikkhāravināse"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yānaṁ** "ratho vayhan"ti evamādi. **Vāhanaṁ** hatthi-assādi.

---

1. Vedaṭṭhādīnaṁ (Ka) 2. Vedasadde (Ka) 3. Yāya pana pakatiyā viyogā (Ka)

Yehi kilesehīti yehi asantapatthanādīhi kilesehi. **Evaṁ bhaveyyā**ti evaṁ "ahu vata me"ti-ādinā codanādi bhaveyya. **Diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhānapariyuṭṭhānābhinivesānusayānan**ti ettha aparāparaṁ pavattāsu diṭṭhīsu yā parato uppannā diṭṭhiyo, tāsaṁ purimuppannā diṭṭhiyo kāraṇaṭṭhena **diṭṭhiṭṭhānāni,** adhikaraṇaṭṭhena **diṭṭhādhiṭṭhānāni,** pariyuṭṭhānappattiyā sabbāpi **diṭṭhipariyuṭṭhānāni,** "idameva saccaṁ moghamaññan"ti[1] pavattiyā **abhinivesā,** appahīnabhāvena santāne sayantīti **anusayā**ti evaṁ diṭṭhiṭṭhānādīnaṁ padānaṁ vibhāgo veditabbo. Taṇhādīhi kampaniyatāya sabbasaṅkhārāva iñjitānīti **sabbasaṅkhāra-iñjitāni.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhi, khandhāva upadhi **khandhūpadhi.** Esa nayo sesesupi. Tadeva ca āgamma taṇhā khīyati virajjati nirujjhatīti yojanā. **Ucchijjissāmi nāmassū**ti-ādīsu **ssū**ti nipātamattaṁ, saṁsaye vā. **Tāso**ti attaniyābhāvaṁ paṭicca taṇhāparittāvaso ceva bhayaparittāso ca. Tenāha **"tāso heso"**ti-ādi. **No cassaṁ, no ca me siyā**ti "ahan"ti kira koci no cassaṁ, "me"ti ca kiñci no siyāti. Tāsappatīkāradassanaṁ hetaṁ.

243. **Ettāvatā**ti "evaṁ vutte"ti-ādinā, pucchānusandhivasena pavattāya "chayimāni bhikkhave diṭṭhiṭṭhānānī"ti-ādinā[2] vā. Sāpi hi ajjhattakhandhavināse paritassanakaṁ dassetvā aparitassanakaṁ dassentī pavattāti tassanakassa suññatādassanaṁ akiccasādhakampi suññatādassanamevāti imesaṁ vasena **"catukkoṭikā suññatā kathitā"**ti vuttaṁ. **Bahiddhā parikkhāran**ti bāhiraṁ saviññāṇakaṁ aviññāṇakañca sattopakaraṇaṁ. Taṁ hi jīvitavuttiyā parikkhārakaṭṭhena "parikkhāro"ti vuttaṁ. **Pariggahaṁ nāma katvā**ti "mama idan"ti pariggahetabbatāya pariggahitaṁ nāma katvā. Sabbopi diṭṭhiggāho "attā nicco dhuvo sassato, attā ucchijjati vinassatī"ti-ādinā attadiṭṭhisannissayoyevāti vuttaṁ **"sakkāyadiṭṭhipamukhā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo"**ti. Ayāthāvaggāhinā abhinivesanapaññāpanānaṁ upatthambhabhāvato diṭṭhi eva nissayoti **diṭṭhinissayo. Pariggaṇheyyā**ti niccādivisesayuttaṁ katvā pariggaṇheyya kimevaṁ pariggahetuṁ

---

1. Ma 2. 22, 23, 155, 166, 381; Khu 1. 162; Khu 7. 57; Khu 10. 80 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 188 piṭṭhe.

sakkuṇeyya. **Sabbatthā**ti "taṁ bhikkhave attavādupādānaṁ upādiyetha, taṁ bhikkhave diṭṭhinissayaṁ nissayethā"ti etesupi.

244. **Attani vā satī**ti yassa attano santakabhāvena kiñci attaniyanti vucceyya, tasmiṁ attani sati, so eva pana attā paramatthato natthīti adhippāyo. Sakkā hi vattuṁ bāhirakaparikappito[1] attā "paramattho"ti, siyā khandhapañcakaṁ ñeyyasabhāvattā yathā taṁ ghaṭo, yadi pana tadaññaṁ nāma kiñci abhavissa, na taṁ niyamato viparītaṁ siyāti. Na ca[2] so paramatthato atthi pamāṇehi anupalabbhamānattā turaṅgamavisāṇaṁ viyāti. **Attaniye vā parikkhāre satī**ti "idaṁ nāma attano santakan"ti tassa kiñcanabhāvena nicchite kismiñci vatthusmiṁ sati. Attano idanti hi attaniyanti. **Ahanti satī**ti "ahaṁ nāmāyan"ti ahaṁkāravatthubhūte paramatthato niddhāritasarūpe kismiñci sati tassa santakabhāvena mamāti kiñci gahetuṁ yuttaṁ bhaveyya. **Mamāti sati "ahan"**ti etthāpi eseva nayo. Iti paramatthato attano anupalabbhamānattā attaniyaṁ kiñci paramatthato natthevāti sabbasaṅkhārānaṁ anattatāya anattaniyataṁ, anattaniyatāya ca anattakataṁ dasseti. **Bhūtato**ti bhūtatthato. **Tathato**ti tathasabhāvato. **Thirato**ti ṭhitasabhāvato nibbikārato.

Yasmā hutvā na hotīti yasmā pubbe asantaṁ paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamena na hoti, tasmā na niccanti **aniccaṁ,** adhuvanti attho. Tato eva **uppādavayavattito**ti uppajjanavasena nirujjhanavasena ca pavattanato. Sabhāvavigamo idha **vipariṇāmo,** khaṇikatā **tāvakālikatā,** niccasabhāvābhāvo eva **niccapaṭikkhepo.** Aniccadhammā hi teneva attano aniccabhāvena atthato niccataṁ paṭikkhipanti nāma. Tathā hi vuttaṁ "na niccanti aniccan"ti. Uppādajarābhaṅgavasena rūpassa nirantarabādhatāti paṭipīḷanākārenassa **dukkhatā. Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṁ paridahanaṁ, tato evassa dussahatāya **dukkhamatā,** tissannaṁ dukkhatānaṁ saṁsāradukkhassa ca adhiṭṭhānatāya **dukkhavatthukatā,** sukhasabhāvābhāvo eva **sukhapaṭikkhepo. Vipariṇāmadhamman**ti jarāya maraṇena ca vipariṇamanasabhāvaṁ. Yasmā idaṁ rūpaṁ

---

1. Parikappita-attaparamatthasuñña (Ka)
2. Na vā (Ka)

paccayasamavāyena uppādaṁ, uppādānantaraṁ jaraṁ patvā avassameva bhijjati, bhinnañca bhinnameva, nāssa kassaci saṅkamoti bhavantarānupagamanasaṅkhātena saṅkamābhāvena vipariṇāmadhammataṁ pākaṭaṁ kātuṁ **"bhavasaṅkanti-upagamanasabhāvan"**ti vuttaṁ. **Pakatibhāvavijahanaṁ** sabhāvavigamo nirujjhanameva. **Tan**ti aniccaṁ dukkhaṁ vipariṇāmadhammaṁ rūpaṁ. **Iminā**ti "no hetaṁ bhante"ti rūpassa taṇhādiggāhānaṁ vatthubhāvapaṭikkhepena. Rūpaṁ hi uppannaṁ ṭhitiṁ mā pāpuṇātu, ṭhitippattaṁ mā jīratu, jarappattaṁ mā bhijjatu, udayabbayehi mā kilamiyatūti na ettha kassaci vasībhāvo atthi, svāyamassa avasavattanaṭṭho anattatāsallakkhaṇassa kāraṇaṁ hotīti āha **"avasavattanākārena rūpaṁ bhante anattāti paṭijānantī"**ti. Nivāsikārakavedaka-adhiṭṭhāyakavirahena tato suññatā **suññaṭṭho,** sāmibhūtassa kassaci abhāvo **assāmikaṭṭho,** yathāvuttavasavattibhāvābhāvo **anissaraṭṭho,** paraparikappita-attasabhāvābhāvo eva **attapaṭikkhepaṭṭho.**

Yasmā aniccalakkhaṇena viya dukkhalakkhaṇaṁ, tadubhayena anattalakkhaṇaṁ suviññāpayaṁ, na kevalaṁ, tasmā tadubhayenettha anattalakkhaṇavibhāvanaṁ katanti dassento **"bhagavā hī"**ti-ādimāha. Tattha **aniccavasenā**ti aniccatāvasena. **Dukkhavasenā**ti dukkhatāvasena. **Na upapajjatī**ti na yujjati. Tameva ayujjamānataṁ dassetuṁ **"cakkhussa uppādopī"**ti-ādi vuttaṁ. Yasmā attavādī attānaṁ niccaṁ paññapeti, cakkhuṁ pana aniccaṁ, tasmā cakkhu viya attāpi anicco āpanno. Tenāha **"yassa kho panā"**ti-ādi. Tattha **vetī**ti vigacchati nirujjhati. **Iti cakkhu anattā**ti cakkhussa udayabbayavantatāya aniccatā, attano ca attavādinā aniccatāya anicchitattā cakkhu anattā.

Kāmaṁ **anattalakkhaṇasutte**[1] "yasmā ca kho bhikkhave rūpaṁ anattā, tasmā rūpaṁ ābādhāya saṁvattatī"ti rūpassa anattatāya dukkhatā vibhāvitā viya dissati, tathāpi "yasmā rūpaṁ ābādhāya saṁvattati, tasmā anattā"ti pākaṭatāya sābādhatāya rūpassa attasārābhāvo vibhāvito, tato eva ca "na labbhati rūpe evaṁ me rūpaṁ hotu, evaṁ me rūpaṁ mā ahosī"ti rūpe kassaci anissaratā, tassa ca avasavattanākāro dassitoti āha **"dukkhavasena**

---

1. Saṁ 2. 55; Vi 3. 18 piṭṭhesu.

anattataṁ dassetī"ti. **Yadaniccaṁ taṁ dukkhan**ti yaṁ vatthu aniccaṁ, taṁ dukkhaṁ udayabbayapaṭipīḷitattā, yaṁ pana niccaṁ tadabhāvato, taṁ sukhaṁ yathā taṁ nibbānanti adhippāyo. **Yaṁ tan**ti kāraṇaniddesovāyaṁ, yasmā rūpaṁ aniccaṁ, taṁ tasmāti attho. **Yaṁ dukkhaṁ tadanattā**ti ettha vuttanayeneva attho veditabbo. **Aniccan**ti iminā ghaṭādi viya paccayuppannattā rūpaṁ aniccanti imamatthaṁ dasseti. Imināva nayena "anattā"ti vattuṁ labbhamānepi **"anattā"**ti **vattā nāma natthi.** Evaṁ **dukkhanti vadantī**ti etthāpi yathārahaṁ vattabbaṁ "akkhisūlādivikārappattakāle viya paccayuppannattā dukkhaṁ rūpan"ti-ādinā. **Duddasaṁ duppaññāpanaṁ.** Tathā hi sarabhaṅgādayopi satthāro nāddasaṁsu, kuto paññāpanā. **Tayidaṁ** anattalakkhaṇaṁ.

Tasmātihāti-ādinā tiyaddhagatarūpaṁ lakkhaṇattayaṁ āropetvā vuttanti āha **"etarahi aññadāpī"**ti. Taṁ pana yādisaṁ tādisampi tathā vuttanti ajjhattādivisesopi vattabbo. **Pi**-saddena vā tassāpi saṅgaho daṭṭhabbo.

245. **Ukkaṇṭhatī**ti nābhiramati. Aññattha "nibbidā"ti balavavipassanā vuccati, sānulomā pana saṅkhārupekkhā "vuṭṭhānagāminī"ti, sā idha kathaṁ nibbidā nāma jātāti āha **"vuṭṭhānagāminivipassanāya hī"**ti-ādi. Iminā sikhāpattanibbedatāya vuṭṭhānagāminī idha nibbidānāmena vuttāti dasseti.

"So anupubbena saññaggaṁ phusatī"ti[1] vatvā "saññā kho poṭṭhapāda paṭhamaṁ uppajjati, pacchā ñāṇan"ti[1] vuttattā **saññagganti vuttā** lokiyāsu pahānasaññāsu sikhāpattabhāvato. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti vuttā** idappaccayatādassanassa matthakappattīti katvā. Tato paraṁ hi asaṅkhatārammaṇaṁ ñāṇaṁ hoti. Tenāha "pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, pacchā nibbāne ñāṇan"ti[2]. **Pārisuddhipadhāniyaṅganti vuttā** maggādhigamassa paripanthabhūtasabbasaṁkilesavisuddhi padhānikassa yogino, padhānabhāvanāya vā jātaṁ aṅganti katvā. **Paṭipadāñāṇadassanavisuddhīti vuttā** paramukkaṁsagatapaṭipadāñāṇadassanavisuddhibhāvato. **Atammayatan**ti ettha **tammayatā nāma** taṇhā, kāmataṇhādīsu tāya tāya nibbattattā tammayaṁ[3] nāma tebhūmikappavattaṁ,

1. Dī 1. 172 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 344 piṭṭhe. 3. Tammayatā (Ka)

tassa bhāvoti katvā. Tassā taṇhāya pariyādānato vuṭṭhānagāminivipassanā **atammayatā**ti vuccati. **Nissāyā**ti taṁ atammayataṁ paccayaṁ katvā. **Āgammā**ti tasseva vevacanaṁ. **Nānattā**ti nānāsabhāvā bahū anekappakārā. **Nānattasitā**ti nānārammaṇanissitā rūpādivisayā. **Ekattā**ti ekasabhāvā. **Ekattasitā**ti ekaṁyeva[1] ārammaṇaṁ nissitā. **Taṁ nissāyā**ti taṁ ekattasitaṁ upekkhaṁ paccayaṁ katvā. **Etissā**ti etissā upekkhāya. **Pahānaṁ hotī**ti aññāṇupekkhato pabhusi sabbaṁ upekkhaṁ pajahitvā ṭhitassa "atammayatā"ti vuttāya vuṭṭhānagāminivipassanāya arūpāvacarasamāpatti-upekkhāya vipassanupekkhāya ca pahānaṁ hotīti **pariyādānanti vuttā**ti. Sabbasaṅkhāragatassa muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānassa sikhāpattabhāvato vuṭṭhānagāminī muñcitukamyatā paṭisaṅkhānanti ca vuttā. Mudumajjhādivasena pavatti-ākāramattaṁ, atthato **ekatthā** muñcitukamyatādayo, **byañjanameva nānaṁ. Dvīhi nāmehī**ti gotrabhu, vodānanti imehi dvīhi nāmehi.

Virāgoti maggo, accantameva virajjati etenāti **virāgo,** tena. **Maggena** hetubhūtena. **Vimuccatī**ti paṭippassaddhivimuttivasena vimuccati. Tenāha **"phalaṁ kathitan"**ti.

Mahākhīṇāsavoti pasaṁsāvacanaṁ yathā "mahārājā"ti. Tathā hi taṁ pasaṁsanto satthā **"ayaṁ vuccati bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho itipī"**ti-ādimāhāti. Tadatthaṁ vivarituṁ **"idāni tassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Yathābhūtehī**ti yāthāvato bhūtehi. **Durukkhipanaṭṭhenā**ti pacurajanehi ukkhipituṁ asakkuṇeyyabhāvena. Nibbānanagarappavese vibandhanena paligho viyāti **palighoti vuccati.** Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṁ anaṅgato tālāvatthu asive "sivā"ti samaññā viya. Tenāha **"sīsacchinnatālo viya katā"**ti. Punabbhavassa karaṇasīlo, punabbhavaṁ vā phalaṁ arahatīti **ponobhaviko.** Evaṁbhūto pana punabbhavaṁ deti nāmāti āha **"punabbhavadāyako"**ti. **Punabbhavakhandhānaṁ paccayo**ti iminā jātisaṁsāroti phalūpacārena kāraṇaṁ vuttanti desseti. **Parikkhāti vuccati** santānassa parikkhipanato. **Saṁkiṇṇattā**ti sabbaso kiṇṇattā vināsitattā. **Gambhīrānugataṭṭhenā**ti gambhīraṁ anupaviṭṭhaṭṭhena.

1. Ekaṁ rūpaṁyeva (Ka)

Luñcitvāti uddharitvā. **Etānī**ti kāmarāgasaññojanādīni. **Aggaḷāti vuccanti** avadhāraṇaṭṭhena. Aggamaggena patito mānaddhajo etassāti **patitamānaddhajo.** Itarabhāroropanassa purimapadehi pakāsitattā **"mānabhārasseva oropitattā pannabhāroti adhippeto"**ti vuttaṁ. **Mānasaṁyogeneva visaṁyuttattā**ti etthāpi eseva nayo. Pañcapi khandhe avisesato asmīti gahetvā pavattamāno "asmimāno"ti adhippetoti vuttaṁ **"rūpe asmīti māno"**ti-ādi.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sobhanatthañca ubhosu passesu esikatthambhe nikhaṇitvā ṭhapentīti āha **"nagaradvāre ussāpite esikatthambhe"**ti. Pākāraviddhaṁsaneneva parikkhāya bhūmisamakaraṇaṁ hotīti āha **"pākāraṁ bhindanto parikkhaṁ saṁkiritvā"**ti. **Evan**ti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. Santo saṁvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo,** upādānakkhandhapañcakaṁ. **Dvattiṁsa kammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatā. Akkhirogasīsarogādayo **aṭṭhanavuti rogā,** rājabhayādīni **pañcavīsati mahābhayāni.**

246. **Anadhigamanīyaviññāṇatan**ti "idaṁ nāma nissāya iminā nāma ākārena pavattatī"ti evaṁ duviññeyyacittataṁ. **Anvesan**ti paccatte ekavacananti āha **"anvesanto"**ti. **Sattopi tathāgatoti vuccati**[1] "tathāgato paraṁ maraṇā"ti-ādīsu[2] viya. Satto hi yatheko kammakilesehi itthattaṁ āgato, tathā aparopi āgatoti "tathāgato"ti vuccati. **Uttamapuggalo**ti bhagavantaṁ sandhāya vadati. **Khīṇāsavopī**ti yo koci khīṇāsavopi "tathāgato"ti adhippeto. Sopi hi yatheko catūsu satipaṭṭhānesu sūpaṭṭhitacitto satta bojjhaṅge yathābhūtaṁ bhāvetvā anuttaraṁ arahattaṁ āgato adhigato, tathā aparopi āgatoti "tathāgato"ti vuccati. **Asaṁvijjamāno**ti paramatthato anupalabbhanīyo. **Avindeyyo**ti na vinditabbo, duviññeyyoti attho.

Tathāgato satto puggaloti na paññapemi paramatthato sattasseva abhāvatoti adhippāyo. **Kiṁ paññapessāmi** paññatti-upādānassapi

---

1. Adhippeto (Aṭṭhakathāyaṁ.) 2. Dī 1. 26 piṭṭhe.

dharamānakassa abhāvato. "Anuppādo khemaṁ, anuppatti kheman"ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā pakkhandanavasena pavattaṁ aggaphalasamāpatti-atthaṁ **vipassanācittaṁ vā.**

Tucchāti karaṇe nissakkavacananti āha **"tucchakenā"**ti. Vinayatīti vinayo, so eva **venayiko. Tathā man**ti tathābhūtaṁ maṁ. Paramatthato vijjamānassa hi sattassa abhāvaṁ vadanto sattavināsapaññāpako ca nāma siyā, ahaṁ pana paramatthato avijjamānaṁ taṁ[1] "natthī"ti vadāmi. Yathā ca loko voharati, tatheva taṁ voharāmi, tathābhūtaṁ maṁ ye samaṇabrāhmaṇā "venayiko samaṇo gotamo"ti vadantā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti yojanā. Appaṭisandhikassa khīṇāsavassa carimacittaṁ nirupādānato anupādāno viya jātavedo parinibbutaṁ idaṁ nāma nissitanti na paññāyatīti vadanto kimettāvatā ucchedavādī bhaveyya, nāhaṁ kadācipi atthi, nāpi koci atthīti vadāmi, evaṁ sante kiṁ nissāya te moghapurisā sato sattassa nāma ucchedaṁ vināsaṁ vibhavaṁ paññapetīti vadantā asatā -pa- abbhācikkhantīti ayamettha adhippāyo.

Mahābodhimaṇḍamhīti bodhimaṇḍaggahaṇena sattasattāhamāha. Tena dhammacakkapavattanato[2] pubbe vuttaṁ tantidesanaṁ vadati. **Catusaccameva paññapemī**ti etena saccavimuttā satthudesanā natthīti dasseti. Ettha ca "pubbe ceva etarahi ca dukkhaṁ ceva paññapemi dukkhassa ca nirodhan"ti vadanto bhagavā nāhaṁ kadācipi "attā ucchijjati, vinassatī"ti vā, "attā nāma koci atthī"ti vā vadāmi, evaṁ sante kiṁ nissāya te moghapurisā "sato sattassa ucchedaṁ vināsaṁ vibhavaṁ paññapetī"ti asatā tucchena abbhācikkhantīti dasseti. **Pare**ti amāmakā, mama ovādassa abhājanabhūtāti atthoti āha **"saccāni -pa- asamatthapuggalā"**ti. **Adhippāyenā**ti iminā tesaṁ adhippāyamattaṁ, rosanavihesanāni pana tathāgatassa ākāsassa vilikhanaṁ viya na sambhavantiyevāti dasseti. Āhanati cittanti **āghāto.** Appatītā honti etenāti **appaccayo.** Cittaṁ na abhirādhayatīti **anabhiraddhi. Atuṭṭhī**ti tuṭṭhipaṭipakkho tathāpavatto cittuppādo, kodho eva vā.

1. Paramatthato yaṁ (Ka) 2. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

Pareti aññe ekacce. Ānandanti pamodanti etenāti **ānando,** pītiyā evetaṁ adhivacanaṁ. Sobhanamanatā **somanassaṁ,** cetasikasukhassetaṁ adhivacanaṁ. Uppilati purimāvatthāya bhijjati visesaṁ āpajjatīti uppilaṁ, tadeva uppilāvitaṁ, tassa bhāvo **uppilāvitattaṁ.** Yāya uppannāya kāyacittaṁ vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattaṁ hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etaṁ adhivacanaṁ. **Saccāni paṭivijjhituṁ asamatthā**ti dukkhameva uppajjati nirujjhati ca, na añño satto nāma atthīti evaṁ jānituṁ asamatthā "attā nāma atthī"ti evaṁdiṭṭhino appahīnavipallāsā. Uttamaṁ pasādanīyaṭṭhānaṁ **tathāgatampi akkosanti,** kimaṅgaṁ pana bhikkhūti adhippāyo.

247. Anattaniyepi khandhapañcake micchāgāhavasena attaniyasaññāya pavattassa chandarāgassa pahānaṁ. **Amhākaṁ neva attā**ti yasmā rūpavedanādiyeva attaggāhavatthu tabbinimuttassa lobhaneyyassa abhāvato. Etaṁ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṁ na amhākaṁ rūpaṁ, na viññāṇaṁ, tasmā amhākaṁ neva attāti yojanā. Ajjhattikassa vatthuno neva attāti paṭikkhittattā bāhiravatthu attaniyabhāvena paṭikkhittaṁ hotīti āha **"amhākaṁ cīvarādiparikkhāropi na hotī"**ti. **Khandhapañcakaṁyevā**ti bāhiravatthuṁ nidassanaṁ katvā khandhapañcakaṁyeva **na tumhākanti pajahāpeti. Na uppāṭetvā** kandaṁ viya. **Na luñcitvā vā** kese viyāti. Iminā rūpādīnaṁ nāmamukhena pahānaṁ icchanti. Ulliṅgitamatthaṁ **chandarāgavinayena pajahāpetī**ti sarūpato dasseti.

248. "Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave rūpaṁ niccaṁ vā"ti-ādi desanā **tiparivaṭṭaṁ. Yāva imaṁ ṭhānan**ti "evaṁ svākkhāto"ti yāvāyaṁ pāḷipadeso. Suviññeyyabhāvena akkhātattāpi **svākkhāto**ti āha **"sukathitattā eva uttāno vivaṭo pakāsito"**ti. Tiriyaṁ vidāraṇena **chinnaṁ,** dīghaso phālanena **bhinnaṁ,** tato eva tattha tattha sibbitagaṇṭhikatajiṇṇavatthaṁ pilotikā, tadabhāvato **chinnapilotiko,** pilotikarahitoti attho. Iriyāpathasaṇṭhapana-avijjamānajhānavipassanāni chinnāya avijjamānāya paṭipattiyā sibbanagaṇṭhikaraṇasadisāni, tādisaṁ idha natthīti āha **"na hettha -pa- atthī"**ti. **Patiṭṭhātuṁ na labhatī**ti

pesalehi saddhiṁ saṁvāsavasenapi patiṭṭhātuṁ na labhati, visesādhigamavasena pana vattabbameva natthi.

Kāraṇḍavaṁ niddhamathāti vipannasīlatāya kacavarabhūtaṁ puggalaṁ kacavaramiva nirapekkhā apanetha. **Kasambuñcāpakassathā**ti kasaṭabhūtañca naṁ khattiyādīnaṁ majjhagataṁ sambhinnaṁ paggharitakuṭṭhaṁ caṇḍālaṁ viya apakassatha nikkaḍḍhatha. Kiṁ kāraṇaṁ? Saṁghārāmo nāma sīlavantānaṁ kato, na dussīlānaṁ, yato etadeva. **Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine**ti yathā palāpā antosārarahitā ataṇḍulā bahi thusena vīhi viya dissanti, evaṁ pāpabhikkhū antosīlarahitāpi bahi kāsāvādiparikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā "palāpā"ti vuccanti, te palāpe vāhetha odhunātha vidhamatha. Paramatthato assamaṇe vesamattena samaṇamānine evaṁ **niddhamitvāna -pa- patissatā**ti. Tattha **kappayavho**ti kappetha, karothāti vuttaṁ hoti. **Patissatā**ti pati pati satā sampajānantā suṭṭhu pajānantā. **Patissatā** vā sappatissā aññamaññaṁ sagāravā. Athevaṁ suddhā suddhehi saṁvāsaṁ kappentā diṭṭhisīlasāmaññena **samaggā.** Anukkamena paripākagatapaññatāya **nipakā.** Sabbassevimassa dukkhavaṭṭassa **antaṁ karissatha,** parinibbānaṁ pāpuṇissathāti attho.

Vaṭṭaṁ tesaṁ natthi paññāpanāya sabbaso samucchinnavaṭṭamūlakattā.

Dhammaṁ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino.** Evaṁ saddh**ānusārino**pi veditabbā. **Paṭipannassā**ti paṭipajjamānassa, sotāpattimaggaṭṭhopi adhippeto. **Adhimattan**ti balavaṁ. **Paññāvāhī**ti paññaṁ vāheti, paññā vā imaṁ puggalaṁ vahatīti paññāvāhītipi vadanti. **Paññāpubbaṅgaman**ti paññaṁ purecārikaṁ katvā. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti **dhammānusārī. Saddhāvāhī**ti saddhaṁ vāheti, saddhā vā imaṁ puggalaṁ vahatīti saddhāvāhītipi vadanti. **Saddhāpubbaṅgaman**ti saddhaṁ purecārikaṁ katvā. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo saddhāya sarati anussaratīti saddhānusārī. **Saddhāmattan**ti "itipi so bhagavā"ti-ādinā buddhasubuddhatāya saddahanamattaṁ. Matta-saddena aveccappasādaṁ nivatteti. **Pemamattan**ti yathāvuttasaddhānusārena uppannaṁ tuṭṭhimattaṁ. Sinehoti keci. **Evaṁ vipassanaṁ paṭṭhapetvā**

nisinnānanti kalāpasammasanādivasena āraddhavipassanānaṁ. **Ekā saddhā**ti vipassanānusārena svākkhātadhammatā siddhā, tato eva ekā seṭṭhā uḷārā saddhā uppajjati. **Ekaṁ pemaṁ**ti etthāpi eseva nayo. **Sagge ṭhapitā viya hontī**ti tesaṁ saddhāpemānaṁ saggasaṁvattaniyatāya abyabhicārībhāvamāha. **Cūḷasotāpannoti vadanti** ekadesena saccānubodhe ṭhitattā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Alagaddūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249. **Piyavacanan**ti piyasamudācāro. Viññujātikā hi paraṁ piyena samudācarantā "bhavan"ti vā, "devānaṁ piyo"ti vā, "āyasmā"ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena "āvuso"ti, tirokkhaṁ "āyasmā"ti ayampi samudācāro. Mahākassapa-uruvelakassapādayo aññepi kassapanāmakā atthīti **"katarassa kassapassā"**ti pucchanti. **Raññā**ti kosalaraññā. **"Sañjāniṁsū"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"ayaṁ panā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Assā**ti kumārakassapassa, "sañjāniṁsū"ti vuttasañjānanassa vā. **Puññāni karonto**ti kappasatasahassaṁ devesu ca manussesu ca nibbattitvā dānādīni puññāni bhāvento. **Osakkante**ti parihāyamāne. **Paṭhaman**ti kumārikākāle. **Satthā upālittheraṁ paṭicchāpesi** taṁ adhikaraṇaṁ vinayakammenevassā bhikkhuniyā pabbajjāya ārogabhāvaṁ.

Paññattivibhāvanāti "andhavanan"tveva paññāyamānassa vibhāvanā. **Olīyatī**ti saṅkucati saṇikaṁ vattati. **Bhāṇako**ti sarabhāṇako. **Yaṁ atthi, taṁ gahetvā**ti idāni pariyesitabbaṭṭhānaṁ natthi, yathāgataṁ pana yaṁ atthi, taṁ gahetvā. **Balavaguṇe**ti adhimattaguṇe. Kassapabhagavato kāle niruḷhasamaññāvasena vacanasantatiyā avicchedena ca imasmimpi buddhuppāde taṁ "andhavanan"tveva paññāyittha, uparūpari vaḍḍhamānāya pathaviyā upari rukkhagacchādīsu sañjāyantesupīti[1]. **Sekkhapaṭipadan**ti sekkhabhāvāvahaṁ visuddhipaṭipattiṁ.

---

1. Upari rukkhagacchādayo saṁjāyantevāti (Ka)

Aññatara-saddo apākaṭe viya pākaṭepi vattati eka-saddena samānatthattāti dassetuṁ **"abhijānātī"**ti-ādi vuttaṁ. Bhayabheravadassitampi abhikkanta-saddassa atthuddhāraṁ idha dassento evaṁ heṭṭhā tattha tattha katā atthasaṁvaṇṇanā parato tasmiṁ tasmiṁ suttapadese yathārahaṁ vattabbāti nayadassanaṁ karoti. Kañcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha **"chaviyan"**ti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva "suvaṇṇavaṇṇo"ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇīyati kittīyati ugghosananti **vaṇṇo,** thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti **vaṇṇo,** kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṁ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo,** kāraṇaṁ. Vaṇṇanaṁ dīgharassādivasena saṇṭhahananti **vaṇṇo,** saṇṭhānaṁ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti[1] **vaṇṇo,** pamāṇaṁ. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṁ hadayaṅgatabhāvaṁ pakāsetīti **vaṇṇo,** rūpāyatanaṁ. Evaṁ tena tena pavattinimittena vaṇṇa-saddassa tasmiṁ tasmiṁ atthe pavatti veditabbā.

Anavasesattaṁ sakalatā kevalatā. **Kevalakappā**ti ettha keci īsaṁ[2] asamattā[3] kevalā kevalakappāti vadanti, evaṁ sati anavasesattho eva kevala-saddo siyā. Anatthantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṁ katvā kevalā eva kevalakappā. Tathā vā[4] kappanīyattā paññāpetabbattā kevalakappā. **Yebhuyyatā** bahulabhāvo. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṁmattatā[5] visesābhāvo. **Kevalakappan**ti kevalaṁ daḷhaṁ katvāti attho. Kevalaṁ vuccati nibbānaṁ sabbasaṅkhatavivittattā. Tenāha **"visaṁyogādi-anekattho"**ti. Kevalaṁ etassa adhigataṁ atthīti **kevalī,** sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṁ sa-upasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappanīyapade labbhamānaṁ okappasaddamattaṁ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappanīyapadaṁ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti

---

1. Ṭhapīyatīti (Ka) Saṁ-Ṭī 1. 42 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
2. Īsakaṁ (Aṁ-Ṭī 2. 213; Dī-Ṭī 3. 149 piṭṭhesu.)
3. Imassa pana sādhippāyo attho Moggallānabyākhyāyaṁ catutthakaṇḍe 120 suttabyākhyāto gahetabbo.
4. Atha vā (Dī-Ṭī 3. 149 piṭṭhe.)
5. Taṁparamatā (Dī-Ṭī 3. 149; Saṁ-Ṭī 1. 43; Aṁ-Ṭī 2. 213 piṭṭhesu.)

vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappan**ti niccakālaṁ. **Paññattī**ti nāmaṁ. Nāmaṁ hetaṁ tassa āyasmato, yadidaṁ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattarikāya cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappo**ti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikappo. **Leso**ti apadeso. anavasesaṁ pharituṁ samatthassapi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṁ pana sabbasova pharīti dassetuṁ samantattho kappa-saddo gahitoti āha **"anavasesaṁ samantato"**ti.

Samaṇasaññāsamudācārenāti "ahaṁ samaṇo"ti evaṁ uppannasaññāsamuṭṭhitena samudācārena, tannimittena vā tabbohārena. **Pubbeyoge**ti pubbayogakathāyaṁ. **Papañco esā**ti eso tumhesu āgatesu yathāpavatto paṭisanthāro kathāsamudācāro ca amhākaṁ papañco, ettakampi akatvā samaṇadhammameva karomāti adhippāyo.

Ariyabhūmiṁ pattoti anāgāmiphalaṁ adhigato. Pakkusātikulaputtaṁ sandhāya vadati. **Vibhajitvā**ti vibhāgaṁ katvā. **Turitālapanavasenā**ti turitaṁ ālapanavasena. Tena dullabho ayaṁ samaṇo, tasmā sīghamassa pañho kathetabbo, iminā ca sīghaṁ gantvā satthā pucchitabboti turitaṁ ālapīti dasseti. **"Yathā vā"**ti-ādinā pana vacanālaṅkāravasena dvikkhattuṁ ālapati. **Evamāhā**ti "bhikkhu bhikkhū"ti evaṁ dvikkhattuṁ avoca.

Vammikapariyāyena karajakāyaṁ paccakkhaṁ katvā dassentī devatā **"ayaṁ vammiko"**ti āha. Tāya pana bhāvatthassa abhāsitattā saddatthameva dassento **"purato ṭhitaṁ -pa- ayanti āhā"**ti avoca. Sesesupi eseva nayo. **Maṇḍūkan**ti thalamaṇḍūkaṁ. So hi uddhumāyikāti vuccati, na udakamaṇḍūko. Tassa nivāsato vāto mā kho bādhayitthāti **"uparivātato apagammā"**ti vuttaṁ. Kathaṁ panāyaṁ devatā iminā nīhārena ime pañhe therassa ācikkhīti? Keci tāva āhu—yathāsutamatthaṁ upamābhāvena gahetvā attano paṭibhānena upameyyatthaṁ manasā cintetvā taṁ bhagavāva imassa ācikkhissati, sā ca desanā atthāya hitāya sukhāya hotīti "ayaṁ vammiko"ti-ādinā upamāvaseneva pannarasa pañhe therassa ācikkhi. Kassapasammāsambuddhakāle kira bārāṇasiyaṁ eko seṭṭhi aḍḍho mahaddhano mahantaṁ

nidhānaṁ nidahitvā palighādi-ākārāni kānicipi laṅgāni tattha ṭhapesi. So maraṇakāle attano sahāyassa brāhmaṇassa ārocesi "imasmiṁ ṭhāne mayā nidhānaṁ nidahitaṁ, taṁ mama puttassa viññutaṁ pattassa dassehī"ti vatvā kālamakāsi. Brāhmaṇo sahāyakaputtassa viññutaṁ pattakāle taṁ ṭhānaṁ dassesi. So nikhanitvā[1] sabbapacchā nāgaṁ passi, nāgo attano puttaṁ disvā "sukheneva dhanaṁ gaṇhatū"ti apagacchi. Svāyamattho tadā loke pākaṭo jāto, ayaṁ pana devatā tadā bārāṇasiyaṁ gahapatikule nibbattitvā viññutaṁ patto satthari parinibbute uraṁ datvā sāsane pabbajito pañcahi sahāyakabhikkhūhi saddhiṁ samaṇadhammamakāsi. Ye sandhāya vuttaṁ "pañca bhikkhū nisseṇiṁ bandhitvā"ti-ādi. Tena vuttaṁ "yathāsutamatthaṁ upamābhāvena gahetvā"ti-ādi. Apare pana "devatā attano paṭibhānena ime pañhe evaṁ abhisaṅkharitvā therassa ācikkhī"ti vadanti. **Devaputte nissakkaṁ** devaputtapañhattā tassa atthassa.

251. Catūhi mahābhūtehi nibbattoti **cātumahābhūtiko.** Tenāha **"catumahābhūtamayassā"**ti. **Vamati** uggiranto viya hotīti attho. **Vantako**ti ucchaḍḍako. **Vantussayo**ti upacikāhi vantassa mattikāpiṇḍassa ussayabhūto. **Vantasinehasambaddho**ti vantena kheḷasinehena sampiṇḍito. **Asucikalimalaṁ vamatī**ti ettha mukhādīhi pāṇakānaṁ niggamanato pāṇake vamatīti ayampi attho labbhateva. **Ariyehi vantako**ti kāyabhāvasāmaññena vuttaṁ, dukkhasaccapariññāya vā sabbassapi tebhūmakadhammajātassa pariññātattā sabbopi kāyo ariyehi chandarāgappahānena vanto eva. **Taṁ sabban**ti yehi tīhi aṭṭhisatehi ussito, yehi nhārūhi sambaddho, yehi maṁsehi avalitto, yena allacammena pariyonaddho, yāya chaviyā rañjito, taṁ aṭṭhi-ādisabbaṁ accantameva jigucchitvā virattatāya vantameva. **"Yathā cā"**ti-ādinā vattabbopamatopi vammiko viya vammikoti imamatthaṁ dasseti.

Sambhavati etasmāti sambhavo, mātāpettiko sambhavo etassāti **mātāpettikasambhavo.** Tassa. Upaciyati etenāti upacayo, odanakummāsaṁ upacayo etassāti **odanakummāsūpacayo.** Tassa.

---

1. Disvā (Ka)

Adhuvasabhāvatāya **aniccadhammassa,** sedagūthapittasemhādidhātukkhobhagarubhāvaduggandhānaṁ vinodanāya **ucchādetabbadhammassa,** parito sambāhanena **parimadditabbadhammassa,** khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **bhedanadhammassa,** tato eva vikiraṇasabhāvatāya **viddhaṁsanadhammassā**ti dhamma-saddo paccekaṁ yojetabbo. **Tanuvilepanenā**ti kāyāvalepanena ucchādanavilepanena. **Aṅgapaccaṅgābādhavinodanatthāyā**ti tādisasamuṭṭhānasarīravikāravigamāya. Yasmā sukkasoṇitaṁ[1] āhāro, [2]ucchādanaṁ parimaddanañca[2] yathārahaṁ uppādassa, vuḍḍhiyā ca paccayo, tasmā āha **"mātāpettika -pa- kathito"**ti. **Uccāvacabhāvo**ti yathārahaṁ yojetabbo—odanakummāsūpacaya-ucchādanaparimaddanaggahaṇehi **uccabhāvo, vaḍḍhi,** mātāpettikasambhavaggahaṇena **samudayo,** itarehi **avacabhāvo, parihāni, atthaṅgamo** pakāsito. Aṅgapaccaṅgānaṁ saṇṭhāpanampi hi vaṭṭapaccayattā vaṭṭanti.

Kodho dhūmoti ettha dhūmapariyāyena kodhassa vuttattā dhūma-saddo kodhe vattatīti vuttaṁ **"dhūmo viya dhūmo"**ti. **Bhasmanī**ti **bhasmaṁ. Mosavajjan**ti musāvādo. Dhūmo eva **dhūmāyitaṁ.** Icchā dhūmāyitaṁ etissāti **icchādhūmāyitā,** pajā. Icchādhūmāyitasaddassa taṇhāya vutti vuttanayā eva. **Dhūmāyanto**ti vitakkasantāpena saṁtappento, vitakkentoti attho. **Palipo**ti dukkaramahākaddamaṁ. **Timūlan**ti tīhi mūlehi patiṭṭhitaṁ viya acalaṁ pavattanti vuttaṁ. **Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsitā**ti rajasabhāvakaraṇaṭṭhena "rajo"ti ca dhūmasabhāvakaraṇaṭṭhena "dhūmo"ti ca mayā pakāsitā. **Pakatidhūmo** viya aggissa kilesaggijālassa paññāṇabhāvato. **Dhammadesanādhūmo** ñāṇaggisandīpanassa pubbaṅgamabhāvato. **Ayaṁ rattiṁ dhūmāyanā**ti yā divā kattabbakammante uddissa rattiyaṁ anuvitakkanā, ayaṁ rattiṁ dhūmāyanā.

Sattannaṁ dhammānanti idaṁ sutte[3] āgatanayena vuttaṁ. Suttañca tathā ārādhanaveneyyajjhāsayavasena. Tadekaṭṭhatāya vā tadaññakilesānaṁ. **Sundarapañño**ti ñātatīraṇapahānapariññāya paññāya sundarapañño.

---

1. Sukkasoṇitabhāvitaṁ (Ka) 2-2. Ādito ca parato ca (Ka) 3. Khu 8. 84 piṭṭhe.

Etanti "satthan"ti etaṁ **adhivacanaṁ** saṁkilesadhammānaṁ sasanato samucchindanato. **Tan**ti vīriyaṁ. **Paññāgatikameva** paññāya hitasseva adhippetattā. Lokiyāya paññāya ārambhakāle lokiyavīriyaṁ gahetabbaṁ, lokuttarāya paññāya pavattikkhaṇe lokuttaravīriyaṁ gahetabbanti yojanā. **Atthadīpanā**ti upameyyatthadīpanī upamā.

Gāmatoti attano vasanagāmato. **Mante**ti āthabbanamante. Te hi brāhmaṇā araññe eva vācenti "mā aññe assosun"ti. **Tathā akāsī**ti cattāro koṭṭhāse akāsi. Evamettha vammikapañhasseva vasena upamā āgatā, sesānaṁ vasena heṭṭhā vuttanayena veditabbā.

Laṅganaṭṭhena nivāraṇaṭṭhena **laṅgī,** paligho. **Ñāṇamukhe**ti vipassanāñāṇavīthiyaṁ. **Patatī**ti pavattati. **Kammaṭṭhāna-uggahaparipucchāvasenā**ti catusaccakammaṭṭhānassa uggaṇhanena tassa atthaparipucchāvasena ceva vipassanāsaṅkhāta-atthavinicchayaparipucchāvasena ca. Sabbaso ñātuṁ icchā hi paripucchā. Vipassanā ca aniccādito sabbatebhūmakadhammānaṁ ñātuṁ icchati. Evaṁ vipassanāvasena avijjāpahānamāha, uparikattabbasabbhāvato na tāva maggavasena.

Valli-antare vāti **vā**-saddo paṁsu-antare vā mattikantare vāti avuttavikappattho. **Cittāvilamattakovā**ti cittakkhobhamattakova. **Aniggahito**ti paṭisaṅkhānabalena anivārito. **Mukhavikulanaṁ** mukhasaṅkoco. **Hanusañcopanaṁ pāpeti** antojappanāvatthāyaṁ. **Disāvilokanaṁ pāpeti** yattha bādhetabbo ṭhito, taṁdassanatthaṁ nivārakaparivāraṇatthaṁ. **Daṇḍasatthābhinipātan**ti daṇḍasatthānaṁ parassa upari nipātanāvatthaṁ. Yena kodhena aniggahitena mātādikaṁ aghātetabbaṁ ugghātetvā "ayuttaṁ vata mayā katan"ti attānampi hanati, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"paraghātanampi attaghātanampi pāpetī"**ti. Yena vā parassa haññamānassa vasena ghātakopi ghātanaṁ pāpuṇāti, tādisassa vasenāyamattho veditabbo. Kodhasāmaññena hetaṁ vuttaṁ **"paraṁ ghātetvā attānaṁ ghātetī"**ti. **Paramussadagato**ti paramukkaṁsagato. Daḷhaṁ parissayamāvahatāya **kodhova kodhūpāyāso.** Tenāha **"balavappatto"**ti-ādi.

Dvedhāpathasamā hoti appaṭipattihetubhāvato.

Kusaladhammo na tiṭṭhati nīvaraṇehi nivāritaparamattā. Samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāvayato paṭhamaṁ samathena nīvaraṇavikkhambhanaṁ hoti, vipassanā pana tadaṅgavaseneva tāni nīharatīti vuttaṁ **"vikkhambhanatadaṅgavasenā"**ti.

"Kummova aṅgāni sake kapāle"ti-ādīsu[1] kummassa aṅgabhāvena visesato pādasīsāni eva vuccantīti āha **"pañceva aṅgāni hontī"**ti. Vipassanācārassa vuccamānattā adhikārato sammasanīyānameva dhammānaṁ idha gahaṇanti **"sabbepi saṅkhatā dhammā"**ti visesaṁ katvāva vuttaṁ. Tenāha bhagavā "pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan"ti.

Sunanti koṭṭanti etthāti **sūnā,** adhikuṭṭananti āha **"sūnāya uparī"**ti. **Asinā**ti maṁsakantanena. **Ghātiyamānā**ti haññamānā vibādhiyamānā. **Vatthukāmānaṁ upari katvā**ti vatthukāmesu ṭhapetvā te accādhānaṁ katvā. **Kantitā**ti chinditā. **Koṭṭitā**ti bilaso vibhajitā. **Chandarāgappahānan**ti chandarāgassa vikkhambhanappahānaṁ.

Sammattāti mucchitā sammūḷhā. **Nandīrāgaṁ upagamma vaṭṭaṁ vaḍḍhentī**ti sammūḷhattā eva ādīnavaṁ apassantā nandīrāgassa ārammaṇaṁ upagantvā taṁ paribrūhenti. **Nandīrāgabaddhā**ti nandīrāge laggattā tena baddhā. **Vaṭṭe laggantī**ti tebhūmake vaṭṭe sajjanti. Tattha sajjattā eva **dukkhaṁ patvāpi na ukkaṇṭhanti** na nibbindanti. Idha anavasesappahānaṁ adhippetanti āha **"catutthamaggena nandīrāgappahānaṁ kathitan"**ti.

Anaṅgaṇasutte[2] **pakāsito eva** "chandādīhi na gacchantī"ti-ādinā. **"Buddho so bhagavā"**ti-ādi "namo karohī"ti[3] vuttanamakkārassa karaṇākāradassanaṁ. **Bodhāyā**ti catusaccasambodhāya. Tathā damathasamathataraṇaparinibbānāni ariyamaggavasena veditabbāni. Samathaparinibbānāni[4] pana anupādisesavasenapi yojetabbāni. **Kammaṭṭhānaṁ ahosī**ti vipassanākammaṭṭhānaṁ ahosi. **Etassa pañhassā**ti etassa pannarasamassa pañhassa attho. Evaṁ itaresupi vattabbaṁ vipassanākammaṭṭhānaṁ khīṇāsavaguṇehi matthakaṁ pāpento yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesi,

1. Saṁ 1. 7 piṭṭhe.
2. Ma-Ṭṭha 1. 157 piṭṭhe.
3. Ma 1. 196, 198 piṭṭhesu.
4. Damathaparinibbānāni (Ka)

na pucchitānusandhināti adhippāyo. Nanu ca pucchāvasenāyaṁ desanā āraddhāti? Saccaṁ āraddhā, evaṁ pana "pucchāvasiko nikkhepo"ti vattabbaṁ, na "pucchānusandhivasena niṭṭhapitā"ti. Antarapucchāvasena desanāya aparivattitattā ārambhānurūpameva pana desanā niṭṭhapitā.

Vammikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. Mahāgovindena pariggahitatākittanaṁ tadā magadharājena pariggahitūpalakkhaṇaṁ[1]. Tassa hi so purohito. **Mahāgovindo**ti purātano eko magadharājāti keci. Gayhatīti gaho, rājūnaṁ gaho **rājagahaṁ.** Nagara-saddāpekkhāya napuṁsakaniddeso. **Aññepettha pakāre**ti rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesaṁ gahaṁ gehabhūtantipi **Rājagahaṁ.** Ārakkhasampatti-ādinā anatthuppattihetutāya upagatānaṁ paṭirājūnaṁ gahaṁ gahabhūtantipi[2] **Rājagahaṁ,** ārāmarāmaṇīyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā **rājagahan**ti evamādike pakāre. **Buddhakāle ca cakkavattikāle cā**ti idaṁ yebhuyyavasena vuttaṁ. **Veḷūhi parikkhittaṁ ahosi,** na pana kevalaṁ kaṭṭhakapavanameva. Rañño uyyānakāle patiṭṭhāpita aṭṭālakavasena **aṭṭālakayuttaṁ.**

Jananaṁ jāti, jātiyā bhūmi jātibhūmaṁ[3], jāyi vā mahābodhisatto etthāti jāti, sā eva bhūmīti jātibhūmaṁ, sā imesaṁ nivāsoti **jātibhūmakā**ti āha **"jātibhūmakāti jātibhū mivāsino"**ti. Kassa panāyaṁ jātibhūmīti āha **"taṁ kho panā"**ti-ādi. Tena anaññasādhāraṇāya jātiyā adhippetattā sadevake loke supākaṭabhāvato visesanena vināpi visiṭṭhavisayova idha jāti-saddo viññāyatīti dasseti. Tenāha **"sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānasākiyajanapado"**ti. Tatthapi kapilavatthusannissayo padesoti āha **"Kapilavatthāhāro"**ti.

---

1. Pariggahitabhāvūpalakkhaṇaṁ (Sārattha-Ṭī 2. 112 piṭṭhe.)
2. Gehabhūtantipi (Dī-Ṭī 1. 208 piṭṭhe.)
3. Jātibhūmi (Ka)

Garudhammabhāvavaṇṇanā

Sākiyamaṇḍalassāti sākiyarājasamūhassa. Dasannaṁ appicchakathādīnaṁ vatthu dasakathāvatthu, appicchatādi. Tattha suppatiṭṭhitatāya tassa lābhī **dasakathāvatthulābhī. Tatthā**ti dasakathāvatthusmiṁ.

Garukaraṇīyatāya dhammo garu etassāti dhammagaru, tassa bhāvo **dhammagarutā,** tāya. **"Ajjhāsayena**[1] **veditabbo"**ti vatvā na kevalaṁ ajjhāsayeneva, atha kho kāyavacīpayogehipi veditabboti dassento **"dhammagarutāyeva hī"**ti-ādimāha. **Tiyāmarattiṁ dhammakathaṁ katvā**ti ettha "kumbhakārassa nivesane tiyāmarattiṁ vasanto dhammakathaṁ katvā"ti evaṁ vacanasesavasena attho veditabbo. Aññathā yathālābhavasena atthe gayhamāne tiyāmarattiṁ dhammakathā katāti āpajjati, na ca taṁ atthi. Vakkhati hi "bahudeva rattinti diyaḍḍhayāmamattan"ti. Dasabalādiguṇavisesā viya dhammagāravahetukā parahitapaṭipattipi sabbabuddhānaṁ majjhe bhinnasuvaṇṇaṁ viya sadisā evāti imassa bhagavato dhammagāravakittane **"kassapopi bhagavā"**ti-ādinā kassapabhagavato dhammagāravaṁ dasseti.

Cārikaṁ nikkhamīti janapadacārikaṁ carituṁ nikkhami. Janapadacārikāya akāle nikkhantattā kosalarājādayo vāretuṁ ārabhiṁsu. Pavāretvā hi caraṇaṁ buddhāciṇṇaṁ. Puṇṇāya sammāpaṭipattiṁ paccāsīsanto bhagavā **"kiṁ me karissasī"**ti āha.

Anahātovāti dhammasavanussukkena sāyanhe buddhāciṇṇaṁ nhānaṁ akatvāva. Attahitaparahitapaṭipattīsu ekissā dvinnañca atthitāsiddhā[2] catubbidhatā paṭipattikatā eva nāma hotīti vuttaṁ **"paṭipannako ca nāma -pa- catubbidho hotī"**ti. Paṭikkhepapubbakopi hi paṭipanno atthato paṭipannattho evāti. Kāmaṁ attahitāya paṭipanno tāya sammāpaṭipattiyā sāsanaṁ sobheti, na pana sāsanaṁ vaḍḍheti appossukkabhāvato, na ca kāruṇikassa bhagavato sabbathā manorathaṁ pūreti. Tathā hi bhagavā paṭhamabodhiyaṁ ekasaṭṭhiyā ca arahantesu

1. Uppannajjhāsayena (Aṭṭhakathāyaṁ.)
2. Atthitānatthitāsiddhā (?)

jātesu "caratha bhikkhave bahujanahitāyā"ti-ādinā[1] bhikkhū parahitapaṭipattiyaṁ niyojesi. Tena vuttaṁ **"evarūpaṁ bhikkhuṁ bhagavā na pucchati, kasmā? Na mayhaṁ sāsanassa vuḍḍhipakkhe ṭhito"**ti.

Samudāyo appakena ūnopi anūno viya hotīti bākulattheraṁ catuttharāsito bahi katvāpi **"asītimahātherā viyā"**ti vuttaṁ. Asītimahātherasamaññā vā avayavepi[2] aṭṭhasamāpattisāmaññā viya daṭṭhabbā. Īdise ṭhāne bahūnaṁ ekato kathanaṁ mahatā kaṇṭhena ca kathanaṁ satthu cittārādhanamevāti tehi bhikkhūhi tathā paṭipannanti dassento **"te bhikkhū meghasaddaṁ sutvā"**ti-ādimāha. **Guṇasambhāvanāyā**ti vakkhamānaguṇahetukāya sambhāvanāya sambhāvito, na yena kenaci kiccasamatthatādinā.

Garudhammabhāvavaṇṇanā niṭṭhitā.

Appicchatādivaṇṇanā

Appa-saddassa parittapariyāyataṁ manasi katvā āha **"byañjanaṁ sāvasesaṁ viyā"**ti. Tenāha **"na hi tassā"**ti-ādi. **Appa**-saddo panettha abhāvatthoti sakkā viññātuṁ "appābādhatañca sañjānāmī"ti-ādīsu[3] viya.

Atricchatā nāma[4] atra atra icchāti katvā. **Asantaguṇasambhāvanatā**ti attani avijjamānaṁ guṇānaṁ vijjamānānaṁ viya paresaṁ pakāsanā. **Saddhoti maṁ jano jānātū**ti vattapaṭipattikārakavisesalābhīti jānātu "vattapaṭipatti-āpāthakajjhāyitā"ti evamādinā. **Santaguṇasambhāvanā**ti icchācāre ṭhatvā attani vijjamānasīladhutadhammādiguṇavibhāvanā. Tādisassa hi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti.

Gaṇhantoyeva ummujji aññesaṁ ajānantānaṁyevāti adhippāyo.

Appicchatāpadhānaṁ puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṁ icchāpabhedaṁ dassetvā punapi puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṁ icchāpabhedaṁ dassento **"aparopi**

---

1. Dī 2. 39, 40, 41; Vi 3. 27 piṭṭhesu.
2. Sattapi, Sattasupi (Ka)
3. Ma 1. 175; Ma 2. 100 piṭṭhesu.
4. Aṁ-Ṭī 1. 112 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

catubbidho appiccho"ti-ādimāha. **Dāyakassa vasan**ti dāyakassa cittavasaṁ. **Deyyadhammassa vasan**ti deyyadhammassa appabahubhāvaṁ. **Attano thāman**ti attano yāpanamattakathāmaṁ.

Ekabhikkhupi na aññāsi sosānikavatte sammadeva vuttittā. **Abbokiṇṇan**ti avicchedaṁ. **Dutiyo maṁ na jāneyyā**ti dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṁ jānituṁ na sakkuṇeyya, tathā saṭṭhi vassāni nirantaraṁ susāne vasāmi, tasmā **ahaṁ aho sosānikuttamo.**

Dhammakathāya janataṁ khobhetvāti lomahaṁsanasādhukāradānacelukkhepādivasena sannipatitaṁ itarañca "kathaṁ nu kho ayyassa santikeva dhammaṁ sossāmā"ti kolāhalavasena mahājanaṁ khobhetvā. **Gato**ti "ayaṁ so, yena rattiyaṁ dhammakathā katā"ti jānanabhayena pariyatti-appicchatāya pariveṇaṁ gato.

Tayo kulaputtā viyāti pācīnavaṁsadāye samaggavāsaṁ vutthā tayo kulaputtā viya. **Pahāyā**ti pubbabhāge tadaṅgādivasena pacchā aggamaggeneva pajahitvā.

Appicchatādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Pakatidubbalādīnaṁ garucīvarādīni naphāsubhāvāvahāni sarīrakhedāvahāni ca hontīti payojanavasena na-atricchatādivasena tāni parivattetvā lahukacīvaraparibhogo na santosavirodhīti āha **"lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī"**ti. Mahagghacīvaraṁ, bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṁ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha **"tesaṁ -pa- dhārentopi santuṭṭhova hotī"**ti. Evaṁ sesapaccayesupi yathābalayathāsāruppasantosaniddesesu apisaddaggahaṇe adhippāyo veditabbo. **Yathāsāruppasantosoyeva aggo** alobhajjhāsayassa ukkaṁsanato.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Ekoti ekākī. **Gacchatī**ti cuṇṇika-iriyāpathavasena vuttaṁ, **caratī**ti vihārato bahi sañcāravasena, **viharatī**ti divāvihārādivasena. **Kāyaviveko**ti ca nekkhammādhimuttassa bhāvanānuyogavasena vivekaṭṭhakāyatā, na jhānavivekamattaṁ. Tenāha **"nekkhammābhiratānan"**ti. **Parisuddhacittānan**ti nīvaraṇādisaṁkilesato visuddhacittānaṁ. **Paramavodānappattānan**ti vitakkāditaṁtaṁjhānapaṭipakkhavigamena paramaṁ uttamaṁ vodānaṁ pattānaṁ. **Nirupadhīnan**ti kilesupadhi-ādīnaṁ vigamena nirupadhīnaṁ.

Tividhapavivekavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhasaṁsaggavaṇṇanā

Saṁsīdati etenāti saṁsaggo, rāgo. Savanahetuko, savanavasena vā pavatto saṁsaggo **savanasaṁsaggo.** Esa nayo sesesupi. **Kāyasaṁsaggo** pana kāyaparāmāso. **Itthī vā**ti vadhū, yuvatī vā. **Sandhānetun**ti[1] pubbenāparaṁ ghaṭetuṁ. **Sotaviññāṇavīthivasenā**ti idaṁ mūlabhūtaṁ savanaṁ sandhāya vuttaṁ, tassa piṭṭhivattakamanodvārikajavanavīthīsu uppannopi rāgo savanasaṁsaggoyeva. **Dassanasaṁsagge**pi eseva nayo. **Anitthigandha-abodhisatto** parehi kathiyamānavasena pavattasavanasaṁsaggassa nidassanaṁ. **Tissadaharo** attanā suyyamānavasena. Tattha paṭhamaṁ jātake veditabbanti itaraṁ dassento **"aharo kirā"**ti-ādimāha. **Kāmarāgena viddho**ti rāgasallena hadaye appito anto anuviddho.

Soti dassanasaṁsaggo. **Evaṁ veditabbo**ti vatthuvasena pākaṭaṁ karoti. Tasmiṁ kira gāme yebhuyyena itthiyo abhirūpā dassanīyā pāsādikā, tasmā thero **"sace antogāme na carissasī"**ti āha. Kālasseva paviṭṭhattā yāguṁ adāsi, tasmā yāgumeva gahetvā gacchantaṁ **"nivattatha bhante, bhikkhaṁ gaṇhāhī"ti āhaṁsu. Yācitvā**ti "na mayaṁ bhante bhikkhaṁ dātukāmā nivattema, apica idaṁ bhante kāraṇan"ti yācitvā.

---

1. Sandhāretunti (Ka) Aṁ-Ṭī 3. 160 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

Ādito lapanā **ālāpo,** vacanapaṭivacanavasena pavatto lāpo **sallāpo. Bhikkhuniyā**ti idaṁ nidassanamattaṁ. Yāya kāyacipi itthiyā santakaparibhogavasena uppannarāgopi **sambhogasaṁsaggova.**

Pañcavidhasaṁsaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā

Bhikkhuno bhikkhuhi kāyaparāmāso kāyasambāhanādivasena. **Kāyasaṁsaggan**ti kāyaparāmāsasaṁsaggaṁ. **Gāhagāhako**ti gaṇhanakānaṁ gaṇhanakoti attho. **Gāhamuttako**ti ayoniso āmisehi saṅgaṇhanakehi sayaṁ muccanako. **Muttagāhako**ti yathāvuttasaṅgahato muttānaṁ saṅgaṇhanako. **Muttamuttako**ti muccanakehi sayampi muccanako. **Gahaṇavasena** saṅgaṇhanavasena. **Upasaṅkamanti** tato kiñci lokāmisaṁ paccāsīsantā, na dakkhiṇeyyavasena. Bhikkhupakkhe **gahaṇavasenā**ti paccayalābhāya saṅgaṇhanavasenāti yojetabbaṁ. **Vuttanayenā**ti "āmisenā"ti-ādinā vuttanayena.

Ṭhānanti attano ṭhānāvatthaṁ. **Pāpuṇituṁ na deti** uppannameva taṁ paṭisaṅkhānabalena nīharanto vikkhambheti. Tenāha **"mantenā"**ti-ādi. Yathā jīvitukāmo puriso kaṇhasappena, amittena vā saha na saṁvasati, evaṁ khaṇamattampi kilesehi saha na saṁvasatīti attho.

Catupārisuddhisīlaṁ lokiyaṁ lokuttarañca. Tathā **samādhi**pi. Vipassanāya pādakā **vipassanāpādakā**ti aṭṭhasamāpattiggahaṇena yathā lokiyasamādhi gahito, evaṁ vipassanāpādakā etesanti **vipassanāpādakā**ti aṭṭhasamāpattiggahaṇeneva lokuttaro samādhi gahito. Yathā hi cattāri rūpajjhānāni adhiṭṭhānaṁ katvā pavatto maggasamādhi vipassanāpādako, evaṁ cattāri arūpajjhānāni adhiṭṭhānaṁ katvā pavattopi. Samāpattipariyāyo pana pubbavohārena veditabbo. Paṭipakkhasamucchedanena sammā āpajjanato vā yathā "sotāpattimaggo"ti. Evamettha sīlasamādhīnampi missakabhāvo veditabbo, na paññāya eva. **Vimuttīti ariyaphalan**ti vuttaṁ "vimuttisampanno"ti vuttattā. Taṁ hi nipphādanaṭṭhena sampādetabbaṁ, na nibbānanti.

Ettha ca appicchatāya laddhapaccayena paritussati, santuṭṭhatāya laddhā te agadhito amucchito ādīnavadassī nissaraṇapañño paribhuñjati, evaṁbhūto ca katthaci alaggamānasatāya pavivekaṁ paribrūhento kenaci asaṁsaṭṭho viharati gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. So evaṁ ajjhāsayasampanno vīriyaṁ ārabhati appattassa pattiyā, anadhigamassa adhigamāya. Ārabhanto ca yathāsamādinnaṁ attano sīlaṁ paccavekkhati, tassa sīlassa suparisuddhataṁ nissāya uppajjati avippaṭisāro, ayamassa **sīlasampadā.** Tassa avippaṭisāramūlakehi pāmojjapītipassaddhisukhehi sammā brūhitaṁ cittaṁ sammadeva sammādhiyati, ayamassa **samādhisampadā.** Tato yathābhūtaṁ jānaṁ passaṁ nibbindati, nibbindaṁ virajjati, virāgā vimuccati, ayamassa **paññāsampadā.** Vimuttacittatā panassa **vimuttisampadā,** tato vimuttito **ñāṇadassanan**ti etesaṁ dasannaṁ kathāvatthūnaṁ anupubbī veditabbā. Tassa yo dasahi kathāvatthūhi samannāgamo, ayaṁ **attahitāya paṭipatti.** Yā nesaṁ paresaṁ saṁkittanaṁ, ayaṁ **parahitāya paṭipatti.** Tāsu purimā ñāṇapubbaṅgamā ñāṇasampayuttā ca, itarā karuṇāpubbaṅgamā karuṇāsampayuttā cāti sabbaṁ ñāṇakaruṇākaṇḍaṁ vattabbaṁ.

Dasahi kathāvatthūhi karaṇabhūtehi bhikkhūnaṁ ovādaṁ deti, "bhikkhunā nāma atricchatādike dūrato vajjetvā sammadeva appicchena bhavitabban"ti-ādinā taṁ taṁ kathāvatthuṁ bhikkhūnaṁ upadisatīti attho. Upadisanto hi tāni "tehi bhikkhū ovadatī"ti vutto. **Ovadatiyeva** sarūpadassanamattena. **Sukhumaṁ atthaṁ parivattetvā**ti evampi appicchatā hoti evampīti appicchatādivasena aparāparaṁ appicchatāvuttiṁ dassetvā tattha sukhumanipuṇaṁ appicchatāsaṅkhātaṁ atthaṁ jānāpetuṁ na sakkoti. **Viññāpetī**ti yathāvuttehi visesehi viññāpeti. **Kāraṇan**ti yena kāraṇena appicchatā ijjhati, taṁ pana "mahicchātādīsu ete dosā, appicchatāya ayamānisaṁso"ti ādīnavānisaṁsadassanaṁ daṭṭhabbaṁ. Sammā hetunā appicchataṁ dassetīti **sandassako. Gāhetun**ti yathā gaṇhati, tathā kātuṁ, tattha patiṭṭhapetunti attho. **Ussāhajananavasenā**ti yathā taṁ samādānaṁ niccalaṁ hoti, evaṁ ussoḷhiyā uppādanavasena sammadeva uttejetīti **samuttejako. Ussāhajāte**ti appicchatāya jātussāhe. **Vaṇṇaṁvatvā** tattha sampattiṁ āyatiñca labbhamānaguṇaṁ kittetvā **sampahaṁseti** sammadeva pakārehi

tosetīti **sampahaṁsako.** Evaṁ santuṭṭhi-ādīsu yathārahaṁ yojanā kātabbā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcalābhavaṇṇanā

253. **Satthu sammukhā evaṁ vaṇṇo abbhuggato**ti iminā tassa vaṇṇassa yathābhūtaguṇasamuṭṭhitataṁ dasseti. **Mandamando viyā**ti ati viya acheko viya. **Abalabalo viyā**ti ati viya abalo viya. **Bhakuṭikabhākuṭiko viyā**ti ati viya dummukho viya. **Anumassā**ti anumasitvā, dasa kathāvatthūni sarūpato visesato ca anupariggahetvāti attho. Pariggaṇhanaṁ pana nesaṁ anupavisanaṁ viya hotīti vuttaṁ **"anupavisitvā"**ti. Sabrahmacārīhi vaṇṇabhāsanaṁ eko lābhoti yojanā. Evaṁ sesesupi. **Patthayamāno evamāha** dhammagarutāyāti adhippāyo.

Pañcalābhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cārikādivaṇṇanā

254. Abhiramanaṁ abhirataṁ, tadeva anunāsikalopaṁ akatvā vuttaṁ **"abhirantan"**ti. Bhāvanapuṁsakañcetaṁ. **Anabhirati nāma natthi, abhiramitvā ciravihāropi natthi** sammadeva pariññātavatthukattā. Sabbasahā hi buddhā bhagavanto asayhalābhino.

Pubbe dhammagarutākittanapasaṅgena gahitaṁ aggahitañca Mahākassapapaccuggamanādiṁ ekadesena dassetvā vanavāsitissasāmaṇerassa vatthuṁ vitthāretvā janapadacārikaṁ kathetuṁ **"bhagavā hī"**ti-ādi āraddhaṁ. Ākāsagāmīhi saddhiṁ gantukāmo **"chaḷabhiññānaṁ ārocehī"**ti āha. Saṁghakammena[1] sijjhamānāpi upasampadā satthu āṇāvaseneva sijjhanato **"buddhadāyajjaṁ te dassāmī"**ti vuttanti vadanti. Apare "aparipuṇṇavīsativassasseva tassa upasampadaṁ anujānanto satthā **'buddhadāyajjaṁ**

---

1. Saṁghakammavasena (Dī-Ṭī 1. 287 piṭṭhe.)

te dassāmī'ti avocā"ti vadanti. **Upasampādetvā**ti dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikaṁ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṁ nādhippetaṁ dandhatāvasena gamanato. **Samantā**ti gatagataṭṭhānassa catūsu passesu. **Aññenapi kāraṇenā**ti bhikkhūnaṁ samāthavipassanātaruṇabhāvato aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānaṁ ñāṇaparipākādikāraṇena nikkhamati, antomaṇḍalaṁ otarati. **Sattahi vā**ti-ādi **"ekaṁ māsaṁ vā"**ti-ādinā vuttānukkamena yojetabbaṁ.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmiṁyeva ṭhāne nibaddhavāsena ussannadhātukassa sarīrassa virecanena[1] phāsubhāvatthāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyā**ti Aggikkhandhūpamasutta[2]maghadevajātakādidesanānaṁ[3] viya dhammadesanāya aṭṭhuppattikālassa ākaṅkhanena. Surāpānasikkhāpadapaññāpane[4] viya **sikkhāpadapaññāpanatthāya. Bodhaneyyasatte** aṅgulimālādike **bodhanatthāya.** Nibaddhavāsañca puggalaṁ uddissa cārikā **nibaddhacārikā.**

255. Apariggahabhāvaṁ katthaci alaggabhāvaṁ dassetuṁ **"yūthaṁ pahāya -pa- mattahatthī viyā"**ti vuttaṁ. **Asahāyakicco**ti sahāyakiccarahito sīho viya. Tenassa ekavihāritaṁ tejavantatañca dasseti. **Tadā pana kāyaviveko na sakkā laddhun**ti idamettha kāraṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Bahūhī**ti-ādi pana sabhāvadassanavasena vuttaṁ, therassa parisā suvinītā ciṇṇagaruvāsā garuno icchānurūpameva vattati.

Vuttakāraṇayutte addhānagamane cārikānaṁ vohāro sāsane niruḷhoti āha **"kiñcāpī"**ti-ādi. Kenacideva nimittena kismiñci atthe pavattāya saññāya tannimittarahitepi aññasmiṁ pavatti **ruḷī** nāma. Vijitamārattā **saṅgāmavijayamahāyodho viya. Aññaṁ sevitvā**ti[5] "mama āgatabhāvaṁ satthu ārocehī"ti ārocanatthaṁ aññaṁ bhikkhuṁ sevitvā[6].

---

1. Vicaraṇena (Dī-Ṭī 1. 287 piṭṭhe.) 2. Aṁ 2. 495 piṭṭhe. 3. Khu 5. 3 piṭṭhe.
4. Vi 2. 144 piṭṭhe. 5. Pesitvāti (Ka) 6. Pesitvā (Ka)

Bhagavā dhammaṁ desento taṁtaṁpuggalajjhāsayānurūpaṁ tadanucchavikameva dhammiṁ kathaṁ karotīti dassento **"cūḷagosiṅgasutte"**ti-ādimāha. Tattha **sāmaggirasānisaṁsan**ti "kacci pana vo Anuruddhā samaggā sammodamānā"ti-ādinā[1] sāmaggirasānisaṁsaṁ kathesi. **Āvasathānisaṁsan**ti "sītaṁ uṇhaṁ paṭihanatī"ti-ādinā[2] āvasathapaṭisaṁyuttaṁ ānisaṁsaṁ. **Satipaṭilābhikan**ti Jotipālatthere lāmakaṁ ṭhānaṁ otiṇṇamatte mahābodhipallaṅke pana sabbaññutaṁ paṭivijjhituṁ patthanaṁ katvā pāramiyo pūrento āgato. Tādisassa nāma pamādavihāro na yuttoti yathā kassapo bhagavā bodhisattassa satiṁ paṭilabhituṁ dhammiṁ kathaṁ kathesi, tathā ayaṁ bhagavā tameva **pubbenivāsapaṭisaṁyuttakathaṁ** bhikkhūnaṁ ghaṭikārasuttaṁ[3] kathesi. **Cattāro dhammuddese**ti "upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko sabbaṁ pahāya gamanīyaṁ, ūno loko atitto taṇhādāso cā"ti[4] ime cattāro dhammuddese kathesi. Kāmañcete dhammuddesā **raṭṭhapālasutte**[4] āyasmatā raṭṭhapālattherena rañño korabyassa kathitā, te pana bhagavato eva āharitvā therena tattha kathitāti vuttaṁ **"raṭṭhapālasutte"**ti-ādi. Tathā hi vuttaṁ sutte "atthi kho mahārāja tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammuddesā uddiṭṭhā"ti-ādi[4]. **Pānakānisaṁsakathan**ti "aggihuttaṁ mukhaṁ yaññā"ti-ādinā[5] ānumodanaṁ vatvā puna pakiṇṇakakathāvasena pānakapaṭisaṁyuttaṁ ānisaṁsakathaṁ kathesi. **Ekībhāve ānisaṁsaṁ kathesi,** yaṁ sandhāya vuttaṁ "atha kho bhagavā Āyasmantaṁ Bhaguṁ dhammiyā kathāya sandassesī"ti-ādi[6]. **Anantanayan**ti aparimāṇadesanānayaṁ appicchatādipaṭisaṁyuttaṁ dhammiṁ kathaṁ. Tenāha **"puṇṇa ayampi appicchakathāyevā"**ti-ādi. Bahūhi pariyāyehi nānānayaṁ deseti, kathaṁ tathā desitaṁ thero aññāsīti āha **"paṭisambhidāpattassa** -pa- **ahosī"**ti.

Cārikādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 266 piṭṭhe.
2. Vi 4. 291, 314 piṭṭhesu.
3. Ma 2. 236 piṭṭhe.
4. Ma 2. 256 piṭṭhe.
5. Ma 2. 353; Khu 1. 370 piṭṭhesu.
6. Ma 3. 193 piṭṭhe.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256. **Tato paṭṭhāyā**ti yadā jātibhūmakā bhikkhū satthu sammukhā therassa vaṇṇaṁ bhāsiṁsu, tato paṭṭhāya. Sīsānulokī hutvā piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṁ therena samāgame ādaravasena katanti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi vuttaṁ pāṭhe "appeva nāmā"ti-ādi, "taramānarūpo"ti ca. Yaṁ pana vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ **"ekasmiṁ ṭhāne nilīnan"**ti-ādi, taṁ akāraṇaṁ. Na hi dhammasenāpati tassa therassa nisinnaṭṭhānaṁ abhiññāñāṇena jānituṁ na sakkoti. "Kacci nu kho maṁ adisvāva gamissatī"ti ayampi cintā ādaravasenevāti yuttaṁ. Na hi satthāraṁ daṭṭhuṁ āgato sāvako api āyasmā aññātakoṇḍañño satthukappaṁ dhammasenāpatiṁ tattha vasantaṁ adisvāva gacchanako nāma atthi. **Divāvihāran**ti sampadāne upayogavacananti āha **"divāvihāratthāyā"**ti.

257. **Purimakathāyā**ti paṭhamālāpe. **Appatiṭṭhitāyā**ti nappavattitāya. **Pacchimakathā na jāyatī**ti pacchā vattabbakathāya avasaro na hoti. **Satta visuddhiyo pucchi** diṭṭhasaṁsandanavasena. **Ñāṇadassanavisuddhi** nāma ariyamaggo. Yasmā tato uttarimpi pattabbaṁ attheva, tasmā **"catupārisuddhisīlādīsu ṭhitassapi brahmacariyavāso matthakaṁ na pāpuṇātī"**ti vuttaṁ. **Tasmā**ti brahmacariya vāsassa matthakaṁ appattattā. **Sabbaṁ paṭikkhipī**ti sattamampi pañhaṁ paṭikkhipi, itaresu vattabbameva natthi.

Appaccayaparinibbānanti anupādisesanibbānamāha. Idāni pakārantarenapi anupādāparinibbānaṁ dassetuṁ **"dvedhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **gahaṇūpādānan**ti daḷhaggahaṇabhūtaṁ upādānaṁ. Tenāha **"kāmupādānādikan"**ti. **Paccayūpādānan**ti yaṁ kiñci paccayamāha. So hi attano phalaṁ upādiyati upādānavasena gaṇhatīti **upādānan**ti vuccati. Tenāha **"paccayūpādānaṁ nāma -pa- paccayā"**ti. "Anupādāya āsavehi cittaṁ vimuccatī"ti vacanato[1] **arahattaphalaṁ anupādāparinibbānanti kathenti. Na ca upādāna sampayuttan**ti upādānehi etaṁ na sahitaṁ nāpi upādānehi saha pavatti hutvā. **Na ca kañci dhammaṁ upādiyatī**ti kassaci dhammassa ārammaṇakaraṇavasena na

---

1. Vi 3. 24, 26 piṭṭhesu.

upādiyati. **Parinibbutante**ti aggamaggena kātabbakilesaparinibbānapariyosānante jātattā. **Amatadhātumeva anupādāparinibbānaṁ kathenti,** kathentānañca yathā tassa koci paccayo nāma natthi, evaṁ adhigatopi yathā koci paccayo nāma na hoti, tathā parinibbānaṁ apaccayaparinibbānanti dassento **"ayaṁ anto"**ti-ādimāha. **Puna pucchaṁ ārabhi** anupādāparinibbānaṁ sarūpato patiṭṭhāpetukāmo.

258. **Sabbaparivattesū**ti sabbesu pañhaparivattanesu, pañhavāresūti attho. **Sagahaṇadhammamevā**ti "etaṁ mamā"ti-ādinā gaṇhatīti gahaṇaṁ, saha gahaṇenāti sagahaṇaṁ, upādāniyanti attho. Vivaṭṭasannissitassa abhāvato vaṭṭameva anugatoti **vaṭṭanugato.** Tenāha **"catupārisuddhisīlamattassapi abhāvato"**ti. Yo pana catubbidhe vivaṭṭūpanissaye sīle ṭhito, sopi **"aññatra imehi dhammehī"**ti vattabbataṁ arahati.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarathavinītavaṇṇanā

259. **Nissakkavacanametaṁ** "yāva heṭṭhimasopānakaḷevarā"ti-ādīsu viya. **Attho**ti payojanaṁ. Cittavisuddhi hettha sīlavisuddhiṁ payojeti tassa tadatthattā. **Sīlavisuddhikiccaṁ kataṁ nāma hoti** samādhisaṁvattanato. Samādhisaṁvattanikā hi sīlavisuddhi nāma. **Sabbapadesū**ti "cittavisuddhi yāvadeva diṭṭhivisuddhatthā"ti-ādīsu sabbapadesu, diṭṭhivisuddhiyaṁ ṭhitassa cittavisuddhakiccaṁ kataṁ nāma hotīti-ādinā yojetabbaṁ.

Sāvatthinagaraṁ viya sakkāyanagaraṁ atikkamitabbattā. **Sāketanagaraṁ viya nibbānanagaraṁ** pāpuṇitabbattā. **Accāyikassa kiccassa uppādakālo viya** navameneva khaṇena pattabbassa abhisamayakiccassa uppādakālo. Yathārañño sattamena rathavinītena sākete antepuradvāre oruḷhassa na tāva kiccaṁ niṭṭhitaṁ nāma hoti, saṁvidhātabbasaṁvidhānaṁ ñātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhoge niṭṭhitaṁ nāma siyā, evametaṁ ñāṇadassanavisuddhiyā kilese khepetvā tesaṁyeva paṭippassaddhipahānasādhaka-ariyaphalasamaṅgikāle abhisamayakiccaṁ niṭṭhitaṁ nāma hoti.

Tenāha **“yogino -pa- kālo daṭṭhabbo”**ti. Tattha **paropaṇṇāsa kusaladhammā nāma** cittuppādapariyāpannā phassādayo paropaṇṇāsa anavajjadhammā. **Nirodhasayane**ti nibbānasayane.

“Visuddhiyo”ti vā “kathāvatthūnī”ti vā atthato ekaṁ, byañjanameva nānanti tesaṁ atthato anaññabhāvaṁ dassetuṁ **“itī”**ti āraddhaṁ. **Āyasmā puṇṇo dasa kathāvatthūni vissajjesī**ti satta visuddhiyo nāma vissajjantopi dasa kathāvatthūni vissajjesi tesaṁ atthato anaññattā. Eteneva dhammasenāpati Sāriputtatthero satta visuddhiyo pucchanto dasa kathāvatthūni pucchīti ayampi attho vuttovāti veditabbo. **Tan**ti pañhaṁ. **Kiṁ jānitvā pucchī**ti visuddhipariyāyena kathāvatthūni pucchāmīti kiṁ jānitvā pucchi. Dasakathāvatthulābhinaṁ theraṁ visuddhiyo pucchanto pucchitaṭṭhāneyeva pucchanena kiṁ titthakusalo vā pana hutvā visayasmiṁ pucchi, udāhu pānīyatthikamatitthehi chinnataṭehi pātento viya atitthakusalo hutvā apucchitabbaṭṭhāne avisayasmiṁ pucchīti yojanā. Iminā nayena vissajjanapakkhepi atthayojanā veditabbā. Yadatthamassa vicāraṇā āraddhā, taṁ dassentena **“titthakusalo hutvā”**ti-ādiṁ vatvā visuddhikathāvatthūnaṁ atthato anaññattepi ayaṁ viseso veditabboti dassetuṁ **“yaṁ hī”**ti-ādi vuttaṁ. **Tadaminā**ti yaṁ “saṅkhittaṁ, vitthiṇṇan”ti ca vuttaṁ, taṁ iminā idāni vuccamānena nayena vidhinā veditabbaṁ.

Ekā sīlavisuddhīti visuddhīsu visuṁ ekā sīlavisuddhi. Dasasu kathāvatthūsu **cattāri kathāvatthūni hutvā āgatā** appicchatādīhi vinā sīlavisuddhiyā asambhavato. **Appicchakathā**ti-ādīsu kathāsīsena dasakathāvatthu gahitaṁ, kathetabbattā vā vatthu **kathāvatthū**ti vuttaṁ. Evañca upakārato, sabhāvato vā catunnaṁ kathāvatthūnaṁ sīlavisuddhisaṅgaho daṭṭhabbo. Tiṇṇaṁ kathāvatthūnaṁ cittavisuddhisaṅgahepi eseva nayo. **Pañca visuddhiyo**ti nāmarūpaparicchedo diṭṭhivisuddhi, sappaccayanāmarūpadassanaṁ kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, vipassanupakkilese pahāya uppannaṁ vipassanāñāṇaṁ maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, udayabbayañāṇādi navavidhañāṇaṁ paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, ariyamaggañāṇaṁ ñāṇadassanavisuddhīti imā pañca visuddhiyo.

Sattarathavinītavaṇṇanā niṭṭhitā.

260. **Sammoditun**ti anantaraṁ vuccamānena sammodituṁ. **Aṭṭhānaparikappenā**ti akāraṇassa vatthuno parikappanena tadā asambhavantaṁ atthaṁ parikappetvā vacanena. **Abhiṇhadassanassā**ti niccadassanassa, niyatadassanassāti attho.

Ukkhipīti guṇato kathitabhāvena ukkaṁseti. **Therassā**ti Āyasmato Puṇṇattherassa. **Imasmiṁ ṭhāne** imasmiṁ kāraṇe ekapadeneva sāvakavisaye anaññasādhāraṇaguṇāvikaraṇanimittaṁ. Idāni tamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"amaccaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Apacāyamāno**ti pūjayanto.

"Anumassa anumassa pucchitā"ti vuttattā vicāraṇavasenāha **"kiṁ pana pañhassa pucchanaṁ bhāriyaṁ udāhu vissajjanan"**ti. **Sahetukaṁ katvā**ti yuttāyuttaṁ katvā. **Sakāraṇan**ti tasseva vevacanaṁ. **Pucchanampī**ti evaṁ sahadhammena pucchitabbamatthaṁ sayaṁ sampādetvā pucchanampi bhāriyaṁ dukkaraṁ. **Vissajjanampī**ti sahadhammena vissajjanampi dukkaraṁ. Evaṁ hi vissajjento viññūnaṁ cittaṁ ārādhetīti. **Yathānusandhināva desanā niṭṭhitā** ādito saparikkhāraṁ sīlaṁ, majjhe samādhiṁ, ante vasībhāvappattaṁ paññaṁ dassetvā desanāya niṭṭhāpitattāti.

Rathavinītasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Nivāpasuttavaṇṇanā

261. Nivappatīti nivāpo, nivāpaṁ vatteti, nivāpabhojanaṁ vā etassāti **nevāpiko,** nivāpena mige palobhetvā gaṇhanakamāgaviko. **Tiṇabījānī**ti nivāpatiṇabījāni. **Vappan**ti sassaṁ viya vapitabbaṭṭhena vappaṁ. "Mayaṁ viya aññe ke īdisaṁ labhissantī"ti **mānamadaṁ āpajjissanti. Vissaṭṭhasatibhāvan**ti anussaṅkitaparisaṅkitabhāvaṁ. Tiracchānā hi vijātiyabalavatiracchānavasanaṭṭhānesu sāsaṅkā ubbiggahadayā appamattā honti visesato māgavikādimanussūpacāre, rasataṇhāya pana baddhā pamādaṁ āpajjissanti. Nivapati etthāti **nivāpo,** nivāpabhūmi nivāpaṭṭhānaṁ. Tenāha **"nivāpaṭṭhāne"**ti. "Yathākāmakaraṇīyā"ti vuttamatthaṁ vivarituṁ **"ekaṁ**

kirā"ti-ādi vuttaṁ. Tattha **nīvāravanaṁ viyā**ti nīvārassa samūho viya. **Nīvāro** nāma araññe sayaṁjātavīhijāti. **Meghamālā viyā**ti meghaghaṭā viya. **Ekagghanan**ti ekajjhaṁ viya aviraḷaṁ. **Pakkamantī**ti āsaṅkaparisaṅkā hutvā pakkamanti. **Kaṇṇe cālayamānā**ti anāsaṅkantānaṁ pahaṭṭhākāradassanaṁ. **Maṇḍalagumban**ti maṇḍalakākārena ṭhitaṁ gumbaṁ.

262. **Kappetvā**ti upamābhāvena parikappetvā. Mige attano vase vattāpanaṁ **vasībhāvo.** So eva ijjhanaṭṭhena **iddhi,** pabhāvanaṭṭhena[1] **ānubhāvo.**

263. **Bhayena bhogato**ti bhayena saha sabhayaṁ nivāpaparibhogato. **Balavīriyan**ti kāyabalañca uṭṭhānavīriyañca. Aṭṭhakathāyaṁ pana balameva vīriyaṁ. **Balan**ti ca sarīrabalaṁ, tañca atthato manasikāramaggehi aparāparaṁ sañcaraṇakavātoti vuttaṁ **"aparāparaṁ sañcaraṇavāyodhātū"**ti.

264. **Sikkhitakerāṭikā**ti paricitasāṭheyyā, vañcakāti attho. **Iddhimanto viya** ānubhāvavanto viya. Pacurajanehi parabhūtā jātāti **parajanā,** mahābhūtā. Tenāha **"yakkhā"**ti. **Samantā sappadesan**ti samantato padesavantaṁ vipulokāsasannivāsaṭṭhānaṁ. Tassa pana sappadesatā mahā-okāsatāyāti vuttaṁ **"mahantaṁ okāsan"**ti.

265. **Ghaṭṭessantī**ti "sabhayasamuṭṭhānan"ti saññādānavasena cittaṁ cetessanti, tāsessantīti attho. **Pariccajissantī**ti[2] nibbisissanti[3]. **Mahallako**ti jātiyā mahallako jiṇṇo. **Dubbalo**ti byādhivasena, pakatiyā vā balavirahito.

267. Nivāpasadisatāya **nivāpoti vā.** Lokapariyāpannaṁ hutvā kilesehi āmasitabbatāya **lokāmisānīti vā.** Vaṭṭe āmisabhūtattā **vaṭṭāmisabhūtānaṁ.** **Vasaṁ vattetī**ti kāmaguṇehi kāmaguṇe giddhe satte tasseva gedhassa vasena attano vase vattetīti. Tenāha—

---

1. Pakāsanaṭṭhena (Ka) 2. Riñcissantīti (Ka) 3. Nivajjessanti (?)

"Antalikkhacaro pāso, yvāyaṁ carati mānaso.
Tena taṁ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī"ti[1].

Ayanti paṭhamamigajātūpamā. Vānapatthassa satova papañcaparadattikā[2]disaputtadāranikkhamanaṁ sandhāyāha **"saputtabhariyapabbajjāyā"**ti.

268. Kāmato cittassa vimutti idha cetovimuttīti adhippetāti āha **"cetovimutti nāma -pa- uppanna-ajjhāsayo"**ti. Kāme vissajjetvā puna tattha nimuggatāya dutiyasamaṇabrāhmaṇā dutiyamigajātūpamā vuttā.

269. Tatiyasamaṇabrāhmaṇā yathāpariccatte kāme pariccajitvā evaṁ ṭhitā, na dutiyā viya tattha nimuggāti adhippāyena **"kiṁ pana te akaṁsū"**ti pucchati. Itare kāmaṁ ujukaṁ kāmaguṇesu na nimuggā, pariyāyena pana nimuggā diṭṭhijālena ca ajjhotthaṭāti dassento **"gāmanigamajanapadarājadhāniyo"**ti-ādimāha. Diṭṭhijālampi taṇhājālānugatamevāti āha **"mārassa pāpimato diṭṭhijālena parikkhipitvā"**ti.

271. Khandhakilesābhisaṅkhāramārā vā idha **māra**ggahaṇena gahitāti daṭṭhabbaṁ. **Akkhīni bhindi** daṭṭhuṁ asamatthabhāvāpādanena. Tenāha **"vipassanāpādakajjhānan"**ti-ādi. Kiñcāpi Māro yaṁ kiñci jhānaṁ samāpannassapi bhikkhuno cittaṁ imaṁ nāma ārammaṇaṁ nissāya vattatīti na jānāti, idhādhippetassa pana bhikkhuno vasena **"vipassanāpādakajjhānan"**ti vuttaṁ. **Teneva pariyāyenā**ti "na mārassa akkhīni bhindī"ti evamādinā yathāvuttapariyāyena. **Adassanaṁ gato**ti etthāpi eseva nayo. Cakkhussa padaṁ patiṭṭhāti ca idha ārammaṇaṁ adhippetaṁ taṁ pariggayha pavattanatoti āha **"appatiṭṭhaṁ nirārammaṇan"**ti. **So**ti Māro. **Disvā**ti dassanahetu. Yasmā maggena catusaccadassanahetu āsavā na parikkhīṇā. Phalakkhaṇe hi te khīṇāti vuccantīti.

Loketi sattaloke saṅkhāraloke ca. **Sattavisattabhāvenā**ti laggabhāvena ceva savisesaṁ āsattabhāvena ca. **Atha vā**ti-ādinā **niddesanaya**vasena[3] visattikāpadaṁ niddisati. **Visatā**ti

---

1. Saṁ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu. 2. Pañcamarattikā (Ka)
3. Khu 7. 7; Khu 8. 76, 242 piṭṭhesu.

vitthaṭā rūpādīsu tebhūmakadhammesu byāpanavasena. **Visaṭā**ti purimavacanameva takārassa ṭakāraṁ katvā vuttaṁ. **Visālā**ti vipulā. **Visakkatī**ti parisakkati sahati. Ratto hi rāgavatthunā pādena[1] tāliyamānopi sahati. Osakkanaṁ, vipphandanaṁ vā **visakkanan**tipi vadanti. **Visaṁharatī**ti yathā tathā kāmesu ānisaṁsaṁ dassentī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṁ saṁharati saṅkhipati, visaṁ vā dukkhaṁ, taṁ harati upanetīti attho. **Visaṁvādikā**ti aniccādiṁ niccādito gaṇhāpentī visaṁvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā,** visaṁ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṁ etissāti **visamūlā.** Dukkhasamudayattā visaṁ phalaṁ etissāti **visaphalā.** Taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā **"visaparibhogā"**ti vuttā. Sabbattha niruttivasena saddasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṁ dassetuṁ puna **"visālā vā panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Nittiṇṇo uttiṇṇo**ti upasaggavasena padaṁ vaḍḍhitaṁ, niravasesato vā tiṇṇo **nittiṇṇo,** tena tena maggena uddhamuddhaṁ tiṇṇo **uttiṇṇo,** yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Nivāpasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Pāsarāsisuttavaṇṇanā

272. **Sādhu mayan**ti ettha **sādhu**-saddo āyācanattho, na "sādhāvuso"ti-ādīsu[2] viya abhinandanādi-atthoti āha **"āyācantā"**ti. Tenāha pāḷiyaṁ "labheyyāmā"ti-ādi vuttaṁ. **Na sakkonti,** kasmā? **Buddhā hi garū honti,** paramagarū uttamaṁ gāravaṭṭhānaṁ, na yathā tathā upasaṅkamanīyā. Tenāha **"ekacāriko sīho"**ti-ādi.

"Pākaṭakiriyāyā"ti saṅkhepena vuttaṁ vivarituṁ **"yaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. bhagavā sabbakālaṁ kimevamakāsīti? Na sabbakālamevamakāsi. Yadā pana akāsi, taṁ dassetuṁ **"bhagavā paṭhamabodhiyan"**ti-ādi vuttaṁ. **Manussattabhāve**ti iminā purisattabhāvaṁ ulliṅgeti. **Dhanapariccāgo kato nāma natthi** bhagavato dharamānakāleti adhippāyo.

---

1. Parena (Aṁ-Ṭī 2. 383 piṭṭhe.)
2. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

Mālākacavaranti milātamālākacavaraṁ. **Rajojallaṁ na upalimpati** acchatarachavibhāvato. Vuttaṁ hetaṁ "sukhumattā chaviyā kāye rajojallaṁ na limpatī"ti. Yadi evaṁ kasmā bhagavā nahāyatīti āha **"utuggahaṇatthan"**ti.

Vihāroti jetavanavihāro. **Vīsati-usabhaṁ** gāvutassa catuttho bhāgoti vadanti. **Kadācī**ti kasmiñci buddhuppāde. **Acalamevā**ti aparivattameva anaññabhāvato, mañcānaṁ pana appamahantatāhi pādānaṁ patiṭṭhitaṭṭhānassa hānivaḍḍhiyo hontiyeva.

Yantanāḷikāhi paripuṇṇasuvaṇṇarasadhārāhi. **Nhānavattan**ti "pabbajitena nāma evaṁ nhāyibhabban"ti nahānacārittaṁ dassetvā. Yasmā bhagavato sarīraṁ sudhantacāmīkarasamānavaṇṇaṁ suparisodhitapavāḷarucirakaracaraṇāvaraṁ suvisuddhanīlaratanāvaḷisadisakesatanuruhaṁ, tasmā tahaṁ tahaṁ vinissatajātihigulakarasūpasobhitaṁ upari mahaggharatanāvaḷisañchāditaṁ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṁ virocittha. Tasmiṁ ca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇṇarasmiyo samantato asītihatthappamāṇe padese ādhāvantī vidhāvantī ratanāvaḷiratanadāmaratanacuṇṇavippakiṇṇaṁ viya pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva āsiñcamānalākhārasadhārācitamiva ukkāsatanipātasamākulamiva nirantaraṁ vippakiṇṇakaṇikārakiṅkiṇikapupphamiva vāyuvegasamuddhatacinapiṭṭhacuṇṇarañjitamiva indadhanuvijjulatāvitānasanthatamiva gaganatalaṁ taṁ ṭhānaṁ pavanañca sammā pharanti. Tena vuttaṁ **"vaṇṇabhūmi nāmesā"**ti-ādi. **Atthan**ti upameyyatthaṁ. **Upamāyo**ti "īdiso ca hotī"ti yathārahaṁ tadanucchavikā upamā. **Kāraṇānī**ti upamupameyyasambandhavibhāvanāni kāraṇāni. **Pūretvā**ti vaṇṇanaṁ paripuṇṇaṁ katvā. **Thāmo veditabbo** "atitthe pakkhando"ti avattabbattā.

273. **Kaṇṇikā**ti sarīragatabindukatāni maṇḍalāni. **Parikkhārabhaṇḍan**ti uttarāsaṅgaṁ saṅghāṭiñca sandhāya vadati. Kiṁ panāyaṁ nayo buddhānampi sarīre hotīti? Na hoti, vattadassanatthaṁ panetaṁ katanti dassetuṁ **"buddhānaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. Gamanavasena kāyassābhinīharaṇaṁ **gamanābhihāro.** Yathādhippāyāvattanaṁ **adhippāyakopanaṁ.**

Aññatarāya pāramiyāti nekkhammapāramiyā. Vīriyapāramiyāti apare. **Mahābhinikkhamanassā**ti mahantassa carimabhave abhinikkhamanassa. Taṁ hi

mahantaṁ bhogakkhandhaṁ mahantañca ñātiparivaṭṭaṁ mahantañca cakkavattisiriṁ pajahitvā sadevakassa lokassa samārakassa ca acinteyyāparimeyyabhedassa mahato atthāya hitāya sukhāya pavattattā mahanīyatāya ca mahantaṁ abhinikkhamananti vuccati.

Purimoti "katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathā"ti evaṁ vutta-attho. **Kā ca pana vo**ti ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṁ vippakatabhāvaṁ joteti. **Pana**saddo vacanālaṅkāre. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna pucchīyati. **Aññā**ti antarā-saddassa atthamāha. Aññattho hi ayaṁ antarā-saddo "bhūmantaraṁ[1] samayantaran"ti-ādīsu viya, **antarā**ti vā vemajjheti attho. **Dasakathāvatthunissitā**ti "kiṁ sīlaṁ nāma, kathañca pūretabbaṁ, kāni cassa saṁkilesavodānānī"ti-ādinā appicchādinissitā sīlādinissitā ca kathā. **Ariyo**ti niddoso. Atha vā atthakāmehi araṇīyoti **ariyo,** ariyānaṁ ayanti vā **ariyo**ti. Bhāvanāmanasikāravasena **tuṇhī** bhavanti, na ekaccabāhirakapabbajitā viya mūgabbatasamādānena. **Dutiyajjhānampi ariyo tuṇhībhāvo** vacīsaṅkhārapahānato. **Mūlakammaṭṭhānan**ti pārihāriyakammaṭṭhānampi. **Jhānan**ti dutiyajjhānaṁ.

274. "Sannipatibhānaṁ vo bhikkhave dvayan"ti[2] aṭṭhuppattivasena desanā pavattāti tassā uparidesanāya sambandhaṁ dassetuṁ **"dvemā bhikkhave pariyesanāti ko anusandhī"**ti anusandhiṁ pucchati. **Ayaṁ tumhākaṁ pariyesanā**ti yā mahābhinikkhamanapaṭibaddhā dhammī kathā, sā tumhākaṁ dhammapariyesanā dhammavicāraṇā ariyapariyesanā nāma. **Apāyamaggan**ti anatthāvahaṁ maggaṁ. **Uddesānukkamaṁ bhinditvā**ti uddesānupubbiṁ laṅghitvā. **Dhamma**-saddo "amosadhammaṁ nibbānan"ti-ādīsu viya pakatipariyāyo. **Jāyanasabhāvo**ti jāyanapakatikoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Sabbatthāti yathā "puttabhariyan"ti dvandasamāsavasena ekattaṁ, esa nayo sabbattha "dāsidāsan"ti-ādīsu sabbapadesu. Parato vikāraṁ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 4 piṭṭhe.
2. Ma 1. 217; Khu 1. 89, 113, 114 piṭṭhesu.

anāpajjitvā sabbadā jātarūpameva hotīti **jātarūpaṁ,** suvaṇṇaṁ. Dhavalasabhāvatāya rañjīyatīti **rajataṁ,** rūpiyaṁ. Idha pana suvaṇṇaṁ ṭhapetvā yaṁ kiñci yaṁ kiñci upabhogaparibhogārahaṁ rajataṁteva gahitaṁ. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhayo. Cutisaṅkhātaṁ maraṇan**ti ekabhavapariyāpannaṁ khandhanirodhasaṅkhātaṁ maraṇamāha. Khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe. Tenāha **"sattānaṁ viyā"**ti. **Saṁkilissatī**ti dūsavisena viya attānaṁ[1] dūsissati. Tenāha bhagavā "pañcime bhikkhave jātarūpassa upakkilesā ayo lohan"ti-ādi[2]. **Malaṁ gahetvā**ti yehi sahayogato malinaṁ hoti, tesaṁ malinabhāvapaccayānaṁ vasena malaṁ gahetvā. Jīraṇato jarādhammavāre jātarūpaṁ gahitanti yojanā. Ye pana jātidhammavārepi jātarūpaṁ na paṭhanti, tesaṁ itaresaṁ viya jīraṇadhammavāre sarūpato anāgatampi upadhiggahaṇena gahitamevāti daṭṭhabbaṁ. Pariggahe ṭhitānaṁ pana vasena vuccamāne apākaṭānampi jātijarāmaraṇānaṁ vasena yojanā labbhateva. Jātarūpasīsena cettha sabbassapi anindriyabaddhassa gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, puttabhariyādiggahaṇena viya mittāmaccādiggahaṇaṁ.

275. Ariyehi pariyesanā, ariyānaṁ pariyesanāti vā **ariyapariyesanā**ti samāsadvayaṁ dasseti **"ayaṁ bhikkhave"**ti-ādinā.

276. **Mūlato paṭṭhāyā**ti yaṁ mahābhinikkhamanassa mūlabhāvesu ādīnavadassanaṁ, tato paṭṭhāya. Yasmā te bhikkhū tattha mahābhinikkhamanakathāya sannisinnā, sā ca nesaṁ antarākathā vippakatā, tasmā bhagavā tesaṁ mūlato paṭṭhāya mahābhinikkhamanakathaṁ kathetuṁ ārabhi. **Ahampi pubbe**ti visesavacanaṁ aparipakkañāṇena sayaṁ carimabhave tīsu pāsādesu tividhanāṭakaparivārassa dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā anubhavanaṁ, abhinikkhamitvā padhānapadahanavasena attakilamathānuyogañca sandhāyāha. **Anariyapariyesanaṁ pariyesinti** etthāpi eseva nayo. **Pañcavaggiyāpī**ti yathāsakaṁ gihibhogaṁ anuyuttā taṁ pahāya pabbajitvā attakilamathānuyoge ṭhitā satthu dhammacakkapavattanadesanāya[3] tampi pahāya ariyapariyesanaṁ pariyesiṁsūti.

---

1. Sattānaṁ sarīraṁ (Ka) 2. Aṁ 2. 13 piṭṭhe.
3. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

277. Kāmaṁ **dahara**-saddo “daharaṁ kumāraṁ mandaṁ uttānaseyyakan”ti[1] ettha bāladārake āgato, “bhadrena yobbanena samannāgato”ti pana vakkhamānattā yuvāvatthā idha dahara-saddena vuttāti āha **“taruṇova samāno”**ti. **Paṭhamavayena** ekūnatiṁsavayattā. Jātiyā hi yāva tettiṁsavayā paṭhamavayo. **Anādaratthe sāmivacanaṁ** yathā “devadattassa rudantassa pabbajī”ti. Kāmaṁ assumuccanaṁ rodanaṁ, taṁ **assumukhānan**ti iminā pakāsitaṁ, taṁ pana vatvā **“rudantānan”**ti vacanaṁ balavasokasamuṭṭhānaṁ ārodanavatthuṁ pakāsetīti āha **“kanditvā rodamānānan”**ti. **Kiṁ kusalanti gavesamāno**ti kinti sabbaso avajjarahitaṁ ekantaniyyānikaṁ pariyesamāno. **Varapadan**ti vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi ekantena varaṇīyaṭṭhena varaṁ, pajjitabbaṭṭhena padaṁ. Tuṅgasarīratāya dīgho, piṅgalacakkhutāya piṅgaloti **dīghapiṅgalo. Dhammo**ti vinayo, samayoti attho. **Sutvāva uggaṇhin**ti tena vuccamānassa savanamatteneva uggaṇhiṁ vācuggataṁ akāsiṁ.

Paṭilapanamattakenāti puna lapanamattakena. Jānātīti ñāṇo, ñāṇoti vādo ñāṇavādo, taṁ **ñāṇavādaṁ.** “Vadāmī”ti āgatattā aṭṭhakathāyaṁ **“jānāmī”**ti uttamapurisavasena attho vutto. **Aññepi bahū**ti aññepi bahū mama tathābhāvaṁ jānantā “ayaṁ imaṁ dhammaṁ jānātī”ti, “akampanīyatāya thiro”ti vā evaṁ vadanti. **Lābhīti aññāsī**ti dhammassa uddisanena mahāpaññatāya “ayaṁ attanā gatamaggaṁ pavedeti, na anussutiko”ti aññāsi. **Assā**ti bodhisattassa. **Etadahosī**ti etaṁ “na kho āḷāro kālāmo”ti-ādi manasi ahosi, cintesīti attho.

Heṭṭhimasamāpattīhi vinā uparimasamāpattīnaṁ sampādanassa asambhavato **“satta samāpattiyo maṁ jānāpesī”**ti āha. **Payogaṁ kareyyan**ti bhāvanaṁ anuyuñjeyyanti attho. **Evamāhā**ti evaṁ “ahaṁ āvuso”ti-ādimāha, sattannaṁ samāpattīnaṁ adhigamaṁ paccaññāsīti attho.

Anusūyakoti anissukī. Tena mahāpurise pasādaṁ pavedesi. Bodhisattassa tā samāpattiyo nibbattetvā ṭhitassa purimajātiparicayena ñāṇassa ca mahantatāya tāsaṁ gati ca abhisamparāyo ca

---

1. Ma 1. 399 piṭṭhe.

upaṭṭhāsi. Tena "vaṭṭapariyāpannā evetā"ti nicchayo udapādi. Tenāha **"nāyaṁ dhammo nibbidāyā"**ti-ādi. Ekaccānaṁ virāgabhāvanāsamatikkamāvahopi[1] neva tesampi accantāya samatikkamāvaho, sayañca vaṭṭapariyāpannoyeva, tasmā neva vaṭṭe nibbindanatthāya, yadaggena na nibbidāya, tadaggena na virajjanatthāya, rāgādīnaṁ pāpadhammānaṁ na nirujjhanatthāya, na upasamatthāya, tasmā taṁ abhiññeyyadhammaṁ na abhijānanatthāya -pa- saṁvattatīti yojanā.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanupapattiyāti sattasu samāpattīsu ukkaṭṭhaṁ gahetvā vadati. Uṭṭhāya samuṭṭhāya acutidhammaṁ pariyesituṁ yuttattā tañca anatikkantajātidhammamevāti mahāsatto pajahatīti āha **"yañca ṭhānaṁ pāpetī"**ti-ādi. **Tato paṭṭhāyā**ti yadā samāpattidhammassa gatiñca abhisamparāyañca abbhaññāsi, tato paṭṭhāya. **Makkhikāvasenā**ti bhojanassa makkhikāmissatāvasena **manaṁ na uppādeti** bhuñjitunti adhippāyo. **Mahantena ussāhenā**ti idaṁ katipāhaṁ tattha bhāvanānuyogamattaṁ sandhāya vuttaṁ, na aññesaṁ viya kasiṇaparikammādikaraṇaṁ. Na hi antimabhavikabodhisattānaṁ samāpattinibbattane bhāriyaṁ nāma. **Analaṅkaritvā**ti anu anu alaṁkatvā punappunaṁ "Iminā na kiñci payojanan"ti katvā.

278. **Vācāya uggahitamattovā**ti ettha pubbe vuttanayānusārena attho veditabbo.

279. Mahāvelā viya **mahāvelā,** vipulavālikapuñjatāya mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha **"mahāvālikarāsīti attho"**ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanameva nānaṁ.

Senā nigacchi nivisi etthāti **senānigamo,** senāya niviṭṭhaṭṭhānaṁ. **Senānigāmo**ti pana ayaṁ samaññā aparakālikā. Gocaragāmanidassanaṁ cetaṁ. **Uparisuttasmin**ti mahāsaccakasutte[2]. **Idha pana bodhipallaṅko adhippeto** ariyapariyesanāya vuccamānattā.

---

1. Ekaccānaṁ bhāvanāsamatikkamāvahopi (Ka)
2. Ma 1. 307 piṭṭhe.

280. "Ñāṇadassanan"ti ca ekajjhaṁ gahitapadadvayavisayavisesassa anāmaṭṭhattā "me"ti ca gahitattā anavasesañe yyāvabodhanasamatthameva ñāṇavisesaṁ bodheti, na ñāṇamattaṁ, na dassanamattanti āha **"sabbadhammadassanasamatthañca me sabbaññutaññāṇaṁ udapādī"**ti. **Akuppatāyā**ti vimokkhantatāya sabbaso paṭipakkhadhammehi asaṅkhobhanīyatāya. Tenāha **"rāgādīhi na kuppatī"**ti. Ārammaṇasantatāyapi tadārammaṇānaṁ atthi viseso yathā taṁ "āneñjavihāre"ti āha **"akuppārammaṇatāya cā"**ti. **Paccavekkhaṇañāṇampī**ti na kevalaṁ sabbaññutaññāṇameva, atha kho yathādhigate paṭivedhasaddhamme ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇañāṇampi.

281. **Paṭividdhoti**[1] sayambhuñāṇena "idaṁ dukkhan"ti-ādinā paṭimukhaṁ nibbijjhanavasena patto, yathābhūtaṁ avabuddhoti attho. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṁ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Tenāha **"uttānabhāvapaṭikkhepavacanametan"**ti. Yo alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhitumasakkuṇeyyatāya sarūpato ca passituṁ na sakkāti āha **"gambhīrattāva duddaso"**ti. **Dukkhena daṭṭhabbo**ti kicchena kenacideva daṭṭhabbo. Yaṁ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha **"duddasattāva duranubodho"**ti. **Dukkhena avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṁ ṭhāne "taṁ kiṁ maññatha bhikkhave, katamaṁ nu kho dukkarataraṁ vā durabhisambhavataraṁ vā"ti **suttapadaṁ**[2] vattabbaṁ. Santārammaṇatāya vā **santo.** Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto.** Padhānabhāvaṁ nītoti vā **paṇīto.** Atittikaraṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṁ viya. Ettha ca nirodhasaccaṁ santaṁ ārammaṇanti **santārammaṇaṁ,** maggasaccaṁ santaṁ santārammaṇañcāti **santārammaṇaṁ.** Anupasantasabhāvānaṁ kilesānaṁ saṅkhārānañca abhāvato nibbutasabbapariḷāhatāya santapaṇītabhāveneva ca asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha **"idaṁ dvayaṁ lokuttarameva sandhāya vuttan"**ti. Uttamañāṇavisayattā **na takkena avacaritabbo,** tato eva nipuṇañāṇagocaratāya ca **saṇho.** Sukhumasabhāvattā ca **nipuṇo,** bālānaṁ

1. Dī-Ṭī 2. 57; Saṁ-Ṭī 1. 229; Sārattha-Ṭī 3. 151 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Saṁ 3. 395 piṭṭhe.

avisayattā paṇḍitehi[1] eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo.** Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā,** pañca kāmaguṇā. Ālayanti allīyanti abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā,** taṇhāvicaritāni. **Ramantī**ti ratiṁ vindanti kīḷanti laḷanti. **Ālayaratā**ti ālayaniratā.

Ṭhānaṁ sandhāyāti ṭhāna-saddaṁ sandhāya. Atthato pana **ṭhānan**ti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṁ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṁ,** saṅkhārādīnaṁ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṁ saṅkhārādīnaṁ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva **idappaccayatā** yathā "devo eva devatā"ti, idappaccayānaṁ vā avijjādīnaṁ attano phalaṁ pati paccayabhāvo[2] uppādanasamatthatā **idappaccayatā.** Tena samatthapaccayalakkhaṇo[3] paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṁ etasmāti **paṭiccasamuppādo.** Padadvayenapi dhammānaṁ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha **"saṅkhārādipaccayānaṁ etaṁ adhivacanan"**ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[4] vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathoti-ādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādisaddābhidheyyaṁ sabbaṁ atthato **nibbānameva.** Idāni tassa nibbānabhāvaṁ dassetuṁ **"yasmā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tan**ti nibbānaṁ. **Āgammā**ti paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu. **Sammantī**ti appaṭisandhikūpasamavasena[5] sammanti. Tathā santā savisesaṁ upasantā nāma hontīti āha **"vūpasammantī"**ti. Etena "sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho,** nibbānan"ti dasseti. Sabbasaṅkhatavisaṁyutte ca nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Sesapadesupi eseva nayo. **Paṭinissaṭṭhā**ti samucchedavasena pariccattā honti. **Sabbā taṇhā**ti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgā**ti kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha "kilesarāgā"ti veditabbā, na lobhavisesā eva cittassa

---

1. Avisayattā yathāvuttehi paṇḍitehi (Ka)
2. Paccayabhāve (Ka)
3. Paramatthapaccayalakkhaṇo (Dī-Ṭī 2. 59; Saṁ-Ṭī 1. 230 piṭṭhesu.)
4. Visuddhi-Ṭī 2. 228 piṭṭhe.
5. Paṭippassaddhi vūpasamavasena (Saṁ-Ṭī 1. 230 piṭṭhe.)

vipariṇatabhāvāpādanato[1]. Yathāha "rattampi cittaṁ vipariṇataṁ, duṭṭhampi cittaṁ vipariṇataṁ, mūḷhampi cittaṁ vipariṇatan"ti[2]. **Virajjantī**ti palujjanti.

Ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhi-āgilāyanatālugalasosādivasena **kāyakilamatho** ceva **kāyavihesā** ca veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṁ ajānantānaṁ vasena vuttā, jānantānaṁ pana desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā "na ca maṁ dhammādhikaraṇaṁ vihesesī"ti[3]. Tenevāha **"yā ajānantānaṁ desanā nāma, so mama kilamatho assā"**ti. **Ubhayan**ti cittakilamatho ceva cittavihesā cāti ubhayampetaṁ **buddhānaṁ natthi** bodhimūleyeva samucchinnattā.

Anubrūhanaṁ sampiṇḍanaṁ. **So**ti "apissū"ti nipāto. **Man**ti paṭi-saddayogena sāmi-atthe upayogavacananti āha **"mamā"**ti. Vuddhippattā vā acchariyā **anacchariyā.** Vuddhi-atthopi hi a-kāro hoti yathā "asekkhā dhammā"ti[4]. Kappānaṁ satasahassaṁ cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṁvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni adhigatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanatā[5], gāthātthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbaṁ. Atthadvārena hi gāthānaṁ anacchariyatā. **Gocarā ahesun**ti upaṭṭhahesuṁ. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāti āha **"parivitakkayitabbataṁ pāpuṇiṁsū"**ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṁ kicchatāti āha **"pāramīpūraṇakāle panā"**ti-ādi. **Evamādīni** duppariccajāni **dentassa. Ha-**iti vā "byattan"ti etasmiṁ atthe nipāto. Ekaṁsattheti keci. Ha byattaṁ, ekaṁsena vā alaṁ nippayojanaṁ evaṁ kicchena adhigatassa dhammassa desitunti yojanā. **Halan**ti vā "alan"ti iminā samānatthaṁ padaṁ "halanti vadāmī"ti-ādīsu[6] viya. **Rāgadosapariphuṭṭhehī**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehī**ti rāgena ca dosena ca anubandhehi.

---

1. Pariḷāhabhāvāpādanato (Saṁ-Ṭī 1. 231 piṭṭhe.)
2. Vi 1. 174 piṭṭhe.
3. Khu 1. 86 piṭṭhe Udāne.
4. Abhi 1. 2 piṭṭhe.
5. Appossukkatāpattidīpanattā (Sārattha-Ṭī 3. 153 piṭṭhe.)
6. Dī-Ṭī 2. 60; Saṁ-Ṭī 1. 232 piṭṭhesupi.

Kāmarāgarattā bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutatāya, diṭṭhirāgarattā viparītābhinivesena. **Na dakkhantī**ti yāthāvato dhammaṁ na paṭivijjhissanti. **Evaṁ gāhāpetun**ti "aniccan"ti-ādinā sabhāvena yāthāvato dhammaṁ jānāpetuṁ. Rāgadosaparetatāpi nesaṁ sammūḷhabhāvenevāti āha "**tamokhandhena āvuṭā**"ti.

282. Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṁ vibhāvetuṁ "**kasmā panā**"ti-ādinā sayameva codanaṁ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññātavesenā**ti imassa bhagavato sāvakabhāvūpagamanena aññātarūpena. Tāpasavesenāti keci. So pana arahattādhigameneva vigaccheyya. Tividhaṁ kāraṇaṁ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca sātisayaṁ gāravanti, taṁ dassetuṁ "**tassa hī**"ti-ādi āraddhaṁ. (Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesaṁ balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṁ adhibhavitvā ajjhottharitvā anayabyasanaṁ āpādentā anekasatayojanāyāmavitthāraṁ sunivitaṁ ghanasannivesaṁ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrappabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyataṁ pana dassetuṁ "**athassā**"ti-ādi vuttaṁ. Tattha ca anto amaṭṭhatāya **kiñjiyapuṇṇā lābu,** cirapārivāsikatāya **takkabharitā cāṭi,** snehatintadubbalabhāvena **vasāpītapilotikā,** telamissitatāya **añjanamakkhitahattho** dubbisodhanīyā vuttā, hīnūpamā cetā rūpapabandhabhāvato acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṁkileso eva pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā anusayitattā ca. Tenāha "**atisaṁkiliṭṭhā**"ti. Yathā ca dubbisodhanīyataratāya, evaṁ gambhīraduddasaduranubodhānampi vutta-upamā hīnūpamāva.)[1]

Paṭipakkhavigamanena gambhīropi dhammo supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavigamanaṁ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṁ, sā saddhammassavanādhīnā, taṁ satthari dhamme ca pasādāyattaṁ, so garuṭṭhāniyānaṁ ajjhesanahetukoti panāḷikāya sattānaṁ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanānimittanti taṁ dassento "**apicā**"ti-ādimāha.

---

1. ( ) Etthantare pāṭho porāṇapotthake na dissati. Dī-Ṭī 2. 61; Saṁ-Ṭī 1. 232 piṭṭhesuyeva dissati.

Upakkilesabhūtaṁ appaṁ rāgādirajaṁ etassāti apparajaṁ, apparajaṁ akkhi paññācakkhu yesaṁ te taṁsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti ayamattho vibhāvito **"paññāmaye"**ti-ādinā. Appaṁ rāgādirajaṁ yesaṁ taṁsabhāvā **apparajakkhajātikā**ti evampi saddattho sambhavati. Dānādidasapuññakiriyavatthūni saraṇagamanaparahitapariṇāmanehi saddhiṁ (dvādasa hontīti)[1] **"dvādasapuññakiriyavasenā"**ti vuttaṁ.

Rāgādimalena **samalehi** pūraṇādīhi **chahi satthārehi** satthupaṭiññehi kabbaracanāvasena cintākavi-ādibhāve ṭhatvā takkapariyāhataṁ vīmaṁsānucaritaṁ sayaṁ paṭibhānaṁ **cintito.** Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalaṁ lokaṁ vañcetvā kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṁ paṭijānantā yaṁ kiñci adhammaṁyeva dhammoti dīpesuṁ. Tenāha **"te hi puretaraṁ uppajjitvā"**ti-ādi. **Apāpuretan**ti etaṁ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṁ nibbānanagarassa mahādvāraṁ ariyamaggaṁ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selapabbato ucco hoti thiro ca, na paṁsupabbato missakapabbato cāti āha **"sele yathā pabbatamuddhanī"**ti. **Dhammamayaṁ pāsādan**ti lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho, sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca. Paññāpariyāyo vā idha **dhamma**-saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena "pāsādo"ti **abhidhamme**[2] niddiṭṭhā. Tathā cāha—

> "Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṁ pajaṁ.
> Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī"ti[3].

Uṭṭhehīti vā dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito kilāsubhāvato uṭṭhaha.

283. Garuṭṭhāniyaṁ payirupāsitvā garutaraṁ payojanaṁ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha **"ajjhesananti yācanan"**ti. Padesavisayaṁ ñāṇadassanaṁ ahutvā

---

1. ( ) Osānasodhakehi pakkhittapāṭho.
2. Abhi-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe.
3. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade.

buddhānaṁyeva āveṇikabhāvato idaṁ ñāṇadvayaṁ "buddhacakkhū"ti vuccatīti āha **"imesaṁ hi dvinnaṁ ñāṇānaṁ buddhacakkhūti nāman"**ti. **Tiṇṇaṁ maggañāṇānan**ti heṭṭhimānaṁ tiṇṇaṁ maggañāṇānaṁ **"dhammacakkhū"**ti nāmaṁ catusaccadhammadassanamattabhāvato[1]. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṁ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā na dassanamattaṁ hotīti "dhammacakkhū"ti na vuccati, tato taṁ vajirūpamabhāvena vuttaṁ. **Vuttanayenā**ti "apparajakkhā"ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā **"apparajakkhā"**ti vuttā, tasmā bahalakilesā **"mahārajakkhā"**ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni. Saddhādayo ākārā**ti saddahanādippakāre vadati. **Sundarā**ti kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṁ**[2] pana "yesaṁ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā, viparītā dvākārā"ti vuttaṁ, taṁ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṁsandati sametīti daṭṭhabbaṁ. **Kāraṇaṁ** nāma paccayākāro, saccāni vā.

Ayaṁ panettha pāḷīti ettha apparajakkhādipadānaṁ atthavibhāvane ayaṁ tassatthassa vibhāvanī pāḷi. Saddhādīnaṁ vimuttiparipācakadhammānaṁ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṁ pāpadhammānaṁ dubbalabhāveneva hoti, tesañca balavabhāvo saddhādīnaṁ dubbalabhāvenāti vimuttiparipācakadhammānaṁ atthitānatthitāvasena apparajakkhamahārajakkhatādayo pāḷiyaṁ vibhajitvā dassitā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko.** Sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko,** sugatisaṅkhāto upapattibhavo. Sampatti sambhavati etenāti **sampattisambhavaloko.** Sugatisaṁvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhāta-upapattibhavaduggatisaṁvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisambhavalokā.**

Puna ekakadukādivasena lokaṁ vibhajitvā dassetuṁ **"eko loko"**ti-ādi vuttaṁ. Āhārādayo viya hi āhāraṭṭhitikā saṅkhārā lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti. Ettha **eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti yāyaṁ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṁ paccayāyattavutti, tāya sabbe saṅkhārā ekova loko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**ti-ādīsupi

1. Catusaccammedassananti katvā dassanamattabhāvato (Dī-Ṭī 2. 62 piṭṭhe.)
2. Abhi-Ṭṭha 2. 440 piṭṭhe.

iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṁ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca **āhāraṭṭhitikā**ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṁ dukkhasaccadhammānaṁ idha "loko"ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṁgahaṇarahitānaṁ lokuttarānaṁ natthi lokatā. Upādānānaṁ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni. Sesamettha suviññeyyameva.

Vivaṭṭajjhāsayassa adhippetattā tassa ca sabbaṁ tebhūmakakammaṁ garahitabbaṁ vajjitabbañca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṁ **"sabbe abhisaṅkhārā vajjaṁ, sabbe bhavagāmikammā vajjan"**ti. Apparajakkhamahārajakkhādīsu pañcasu dukesu ekekasmiṁ dasa dasa katvā **"paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānātī"**ti vuttaṁ. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnaṁ indriyānaṁ paropariyattaṁ jānātīti katvā tathā vuttaṁ. Ettha ca apparajakkhādibhabbādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha[1] santīti **uppalinī,** gacchopi jalāsayopi, idha pana jalāsayo adhippetoti āha **"uppalavane"**ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposīni. Dīpitānī**ti aṭṭhakathāyaṁ pakāsitāni, idheva vā "aññānipī"ti-ādinā bhāsitāni[2].

Ugghaṭitaññūti ugghaṭitaṁ nāma ñāṇugghaṭanaṁ, ñāṇe ugghaṭitamatte eva jānātīti attho. Vipañcitaṁ vitthāritameva atthaṁ jānātīti **vipañcitaññū.** Uddesādīhi netabboti **neyyo. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṁ abhisamayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā nayena saṁkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṁ pesetvā arahattaṁ gaṇhituṁ samattho puggalo **"ugghaṭitaññū"**ti vuccati. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ saṁkhittena mātikaṁ ṭhapetvā vitthārena

---

1. Etissā (Ka)

2. Dīpitāni (Dī-Ṭī 2. 64 piṭṭhe.)

atthe vibhajiyamāne arahattaṁ pāpuṇituṁ samattho puggalo **"vipañcitaññū"**ti vuccati. **Uddesato**ti uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchato**ti atthaṁ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena maggaṁ vā phalaṁ vā antamaso jhānaṁ vā vipassanaṁ vā nibbattetuṁ na sakkoti. **Ayaṁ vuccati puggalo padaparamo**ti ayaṁ puggalo byañjanapadameva paramaṁ assāti padaparamoti vuccati.

Kammāvaraṇenāti[1] pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi "vipākāvaraṇamevā"ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhā**ti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṁ paviṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṁ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattan**ti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṁ maggaṁ okkamituṁ adhigantuṁ abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**ti-ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

Nibbānassa dvāraṁ pavisanamaggo. **Vivaritvā ṭhapito** mahākaruṇūpanissayena sayambhuñāṇena adhigatattā. **Saddhaṁ pamuñcantū**ti attano saddhaṁ pavesentu, saddahanākāraṁ upaṭṭhapentūti attho. Sukhena akicchena pavattanīyatāya **suppavattitaṁ. Na bhāsiṁ** na bhāsissāmīti cintesiṁ.

284. Dhammaṁ desessāmīti evaṁ pavattitadhammadesanāpaṭisaṁyuttassa[3] vitakkassa sattamasattāhato paraṁ aṭṭhamasattāheyeva uppannattā vuttaṁ **"aṭṭhame sattāhe"**ti. Na itarasattāhāni viya paṭiniyatakiccalakkhitassa aṭṭhamasattāhassa nāma pavattitassa sabbhāvā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 442 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Pavedentu (Dī-Ṭī 2. 66 piṭṭhe.)
3. ...paṭisaṁyutto (Ka)

Vivaṭanti devatāviggahena vivaṭa-aṅgapaccaṅganiddāya janānaṁ pākaṭaṁ vippakāranti attho. "Buddhattaṁ anadhigantvā na paccāgamissāmī"ti uppannavitakkātisayahetukena **pathavīparivattanacetiyaṁ**[1] **nāma dassetvā.** Sākiyakoliyamallarajjavasena **tīṇi rajjāni. Rukkhamūle**ti nigrodhamūle. **Vatvā pakkāmi,** pakkamantiyā cassā mahāsatto ākāraṁ dassesi suvaṇṇathālaggahaṇāya, sā "tumhākaṁ taṁ pariccattamevā"ti pakkāmi.

Divāvihāraṁ katvāti nānāsamāpattiyo samāpajjanena divāvihāraṁ viharitvā. "Kāmaṁ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu, upasussabhu sarīre maṁsalohitan"ti-ādinā **sutte**[2] āgatanayena **caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhahitvā.**

Navayojananti ubbedhato vuttaṁ, puthulato dvādasayojanā, dīghato yāva cakkavāḷā āyatāti vadanti. Ajjhottharanto upasaṅkamitvā "uṭṭhehi bho siddhattha, ahaṁ imassa pallaṅkassa anucchaviko"ti vatvā tattha sakkhiṁ otārento attano parisaṁ niddisi. Ekappahāreneva "ayameva anucchaviko, ayameva anucchaviko"ti kolāhalamakāsi, taṁ sutvā **mahāsatto -pa- hatthaṁ pasāreti.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Acetanāyaṁ pathavī, aviññāya sukhaṁ dukhaṁ.
Sāpi dānabalā mayhaṁ, sattakkhattuṁ pakampathā"ti[3].

Pubbenivāsañāṇaṁ visodhetvāti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. **Vaṭṭavivaṭṭaṁ sammasitvā**ti catusaccamanasikāraṁ sandhāyāha. **Imassa pallaṅkassa atthāyā**ti pallaṅkasīsena adhigatavisesaṁ dasseti. Tattha hi sikhāppattavimuttisukhaṁ avijahanto antarantarā ca paṭiccasamuppādaṅgaṁ manasikaronto ekapallaṅkena nisīdi. **Ekaccānan**ti yā adhigatamaggā sacchikatanirodhā ekadesena ca buddhaguṇe jānanti, tā ṭhapetvā tadaññesaṁ devatānaṁ. **Aññepi buddhattakarā**ti visākhāpuṇṇamato paṭṭhāya rattindivaṁ evaṁ niccasamāhitabhāvahetukānaṁ buddhaguṇānaṁ upari

---

1. Kaṇḍakanivattanacetiyaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ, buddhavaṁsa-Ṭṭha 332 piṭṭhepi.)
2. Ma 2. 146; Saṁ 1. 266, 464; Aṁ 1. 52; Aṁ 3. 33; Khu 7. 50, 379 piṭṭhesu.
3. Khu 4. 396 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

aññepi buddhattasādhakā, "ayaṁ buddho"ti buddhabhāvassa paresaṁ vibhāvanā dhammā kiṁ nu kho atthīti yojanā.

Animisehīti dhammapītivipphāravasena pasādavikasitaniccalatāya nimesarahitehi. **Ratanacaṅkame**ti devatāhi māpite ratanamayacaṅkame. Ratanabhūtānaṁ sattannaṁ pakaraṇānaṁ tattha ca anantanayassa dhammaratanassa sammasanena **taṁ ṭhānaṁ ratanagharacetiyaṁ nāma jātan**tipi vadanti. **Evan**ti vakkhamānākārena. Chabbaṇṇānaṁ rasmīnaṁ dantehi nikkhamanato **chaddantanāgakulaṁ viyā**ti nidassanaṁ vuttaṁ.

Heṭṭhā lohapāsādappamāṇoti navabhūmakassa sabbapaṭhamassa lohapāsādassa heṭṭhā lohapāsādappamāṇo. **Khandhakaṭṭhakathāyaṁ**[1] pana tattha "bhaṇḍāgāragabbhappamāṇan"ti vuttaṁ.

Paccaggheti abhinave. Paccekaṁ mahagghatāya **paccagghe**ti keci, taṁ na sundaraṁ. Na hi buddhā bhagavanto **maha**gghaṁ paṭiggaṇhanti paribhuñjanti vā. **Piṇḍapātan**ti ettha manthañca madhupiṇḍikañca sandhāya vadati. **Ayaṁ vitakko**ti "kassa nu kho ahaṁ paṭhamaṁ dhammaṁ deseyyan"ti ayaṁ parivitakko.

Paṇḍiccenāti samāpattipaṭilābhasaṁsiddhena adhigamabāhusaccasaṅkhātena paṇḍitabhāvena. **Veyyattiyenā**ti samāpattipaṭilābhapaccayena pārihāriyapaññāsaṅkhātena byattabhāvena. **Medhāvī**ti tihetukapaṭisandhipaññāsaṅkhātāya taṁtaṁitikattabbatāpaññāsaṅkhātāya ca medhāya samannāgatoti evampettha attho daṭṭhabbo. **Mahājāniyo**ti mahāparihāniko. **Āgamanapādāpi natthī**ti idaṁ paṭhamaṁ vattabbaṁ, athāhaṁ tattha gaccheyyaṁ, gantvā desiyamānaṁ dhammampissa sotuṁ sotapasādopi natthīti yojanā. Kiṁ pana bhagavatā attano buddhānubhāvena te dhammaṁ ñāpetuṁ na sakkāti? Āma na sakkā. Na hi paratoghosaṁ antarena sāvakānaṁ dhammābhisamayo sambhavati, aññathā itarapaccayarahitassapi dhammābhisamayena bhavitabbaṁ, na ca taṁ atthi. Vuttaṁ hetaṁ "dveme bhikkhave paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ajjhattañca yonisomanasikāro"ti[2]. Pāḷiyaṁ rāmasseva samāpattilābhitā āgatā, na udakassa, taṁ tassa bodhisattena samāgatakālavasena

1. Vi-Ṭṭha 3. 240 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 86 piṭṭhe.

vuttaṁ. So hi pubbepi tattha yuttappayutto viharanto mahāpurisena khippaññeva samāpattīnaṁ nibbattitabhāvaṁ sutvā saṁvegajāto mahāsatte tato nibbijja pakkante ghaṭento vāyamanto nacirasseva aṭṭha samāpattiyo nibbattesi. Tena vuttaṁ **"nevasaññānāsaññāyatane nibbattoti addasā"**ti. Ete aṭṭha brāhmaṇāti sambandho. **Chaḷaṅgavā**ti chaḷaṅgaviduno. **Mantan**ti mantapadaṁ. "Nijjhāyitvā"ti vacanaseso, mantetvāti attho. **Viyākariṁsū**ti kathesuṁ.

Yathāmantapadanti lakkhaṇamantasaṅkhātavedavacanānurūpaṁ. **Gatā**ti paṭipannā. "Dveva gatiyo bhavanti anaññā"ti[1] vuttaniyāmena nicchinituṁ asakkontā brāhmaṇā vuttameva paṭipajjiṁsu, na mahāpurisassa buddhabhāvappattiṁ paccāsīsiṁsu. **Ime pana** koṇḍaññādayo **pañca** "ekaṁsato buddho bhavissatī"ti jātanicchayattā **mantpadaṁ atikkantā. Puṇṇapattan**ti tuṭṭhidānaṁ. **Nibbitakkā**ti nibbikappā, na dvedhā takkā.

Vappakāleti vapanakāle. Vapanatthaṁ bījāni nīharaṇantena tattha aggaṁ gahetvā dānaṁ **bījaggadānaṁ** nāma. **Lāyanaggā**dīsupi eseva nayo. Dhaññaphalassa nātipariṇatakāle **puthukakāle. Lāyane**ti sassalāyane. Yathā lūnaṁ hatthakaṁ katvā veṇivasena bandhanaṁ **veṇikaraṇaṁ.** Veṇiyo pana purisabhāravasena bandhanaṁ **kalāpo.** Khale kalāpānaṁ ṭhapanadivase aggaṁ gahetvā dānaṁ **khalaggaṁ.** Madditvā vīhīnaṁ rāsikaraṇadivase aggaṁ gahetvā dānaṁ **bhaṇḍaggaṁ.** Koṭṭhāgāre dhaññassa pakkhipanadivase dānaṁ **koṭṭhaggaṁ. Uddharitvā**ti khalato dhaññassa uddharitvā. **Navannaṁ aggadānānaṁ dinnattā**ti idaṁ tassa rattaññūnaṁ aggabhāvatthāya katābhinīhārānurūpaṁ pavattitasāvakapāramiyā ciṇṇante pavattitattā vuttaṁ. Tiṇṇampi hi bodhisattānaṁ taṁtaṁpāramiyā sikhāppattakāle pavattitaṁ puññaṁ apuññaṁ vā garutaravipākameva hoti, dhammassa ca sabbapaṭhamaṁ sacchikiriyāya vinā kathaṁ rattaññūnaṁ aggabhāvasiddhīti. **Bahukārā kho ime pañcavaggiyā**ti idaṁ pana upakārānussaraṇamattakameva paricayavasena āḷārudakānussaraṇaṁ viya.

285. **Vivare**ti majjhe. Tenāha **"tigāvutantare ṭhāne"**ti. **Ayojiyamāne upayogavacanaṁ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge

1. Dī 1. 83; Dī 2. 14; Dī 3. 117, 118; Ma 2. 335, 350 piṭṭhesu.

antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenāha **“antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṁ katan”**ti.

Sabbaṁ tebhūmakadhammaṁ abhibhavitvā pariññābhisamayavasena atikkamitvā. **Catubhūmakadhammaṁ** anavasesaṁ ñeyyaṁ sabbaso ñeyyāvaraṇassa pahīnattā sabbaññutaññāṇena **avediṁ.** Rajjanadussanamuyhanādinā **kilesena.** Appahātabbampi kusalābyākataṁ tappaṭibaddhakilesamathanena pahīnattā na hotīti āha **“sabbaṁ tebhūmakadhammaṁ jahitvā ṭhito”**ti. **Ārammaṇato**ti ārammaṇakaraṇavasena.

Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi, lokuttaradhamme panassa lesopi natthīti āha **“lokuttaradhamme mayhaṁ ācariyo nāma natthī”**ti. **Paṭibhāgapuggalo**ti sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo. **Sahetunā**ti sahadhammena sapāṭihīrakatāya. **Nayenā**ti abhijānanatādividhinā. **Cattāri saccānī**ti idaṁ tabbinimuttassa ñeyyassa abhāvato vuttaṁ. **Sayaṁ buddho**ti sayameva sayambhuñāṇena buddho. Vigatapariḷāhatāya **sītibhūto.** Tato eva **nibbuto.** **Āhañchanti** āhanissāmi. Veneyyānaṁ amatādhigamāya ugghosanādiṁ katvā satthu dhammadesanā **amatadundubhī**ti vuttā.

Anantañāṇo jitakilesoti **anantajino. Evampi nāma bhaveyyā**ti evaṁvidhe nāma rūparatane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Ayaṁ hissa pabbajjāya paccayo jāto, katādhikāro cesa. Tathā hi bhagavā tena samāgamatthaṁ padasāva taṁ maggaṁ paṭipajji.

Koṭṭhāsasampannāti aṅgapaccaṅgasaṅkhāta-avayavasampannā. **Aṭṭīyatī**ti aṭṭo hoti, domanassaṁ āpajjatīti attho.

Avihaṁ upapannāseti avihesu nibbattā. **Vimuttā**ti aggaphalavimuttilā vimuttā. **Te hitvā mānusaṁ dehaṁ, dibbayogaṁ upajjhagun**ti te upakādayo mānusaṁ attabhāvaṁ jahitvā orambhāgiyasaṁyojanappahānena avihesu nibbattamattāva aggamaggādhigamena dibbayogaṁ uddhambhāgiyasaṁyojanaṁ samatikkamiṁsu.

286. **Saṇṭhapesun**ti "neva abhivādetabbo"ti-ādinā[1] saṇṭhaṁ kiriyākāraṁ akaṁsu. Tenāha **"katikaṁ akaṁsū"**ti. **Padhānato**ti pubbe anuṭṭhitadukkaracaraṇato. **Pabhāvitan**ti vācāsamuṭṭhānaṁ, vacīnicchāraṇanti attho. "Ayaṁ na kiñci visesaṁ adhigamissatī"ti **anukkaṇṭhanatthaṁ.** "Mayaṁ yattha katthaci gamissāmā"ti **mā vitakkayittha. Obhāso**ti vipassanobhāso. **Nimittan**ti kammaṭṭhānanimittaṁ. **ekapadenevā**ti ekavacaneneva. "Anena pubbepi na kiñci micchā[2] vuttapubban"ti **satiṁ labhitvā.** Yathābhūtavādīti **uppannagāravā.**

Antovihāreyeva ahosi daharakumāro viya tehi bhikkhūhi pariharito. **Male**ti saṁkilese. Gāmato bhikkhūhi nīhaṭaṁ upanītaṁ bhattaṁ etassāti nīhaṭabhatto, tena **nīhaṭabhattena** bhagavatā. **Ettakaṁ kathāmaggan**ti "dvemā bhikkhave pariyesanā"ti ārabhitvā yāva "natthi dāni punabbhavo"ti padaṁ, ettakaṁ desanāmaggaṁ. Kāmañcettha "tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṁ āruḷhā, ariyapariyesanā tumhākaṁ pariyesanā"ti aṭṭhakathāvacanaṁ, tena pana "so kho ahaṁ bhikkhave attanā jātidhammo samāno -pa- asaṁkiliṭṭhaṁ anuttaraṁ yogakkhemaṁ nibbānaṁ ajjhagamanti, atha kho bhikkhave pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṁ ovadiyamānā -pa- Anuttaraṁ yogakkhemaṁ nibbānaṁ ajjhagamaṁsu -pa- natthi dāni punabbhavo"ti imasseva suttapadassa attho vibhāvitoti katvā vuttaṁ **"bhagavā yaṁ pubbe avaca tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṁ āruḷhā, ariyapariyesanā tumhākaṁ pariyesanāti. Imaṁ ekameva anusandhiṁ dassento āharī"**ti.

287. **Anagāriyānampī**ti pabbajitānampi. **Pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti** gadhitādibhāvena paribhuñjanato. Micchājīvavasenapi anariyapariyesanā hotīti tato visesanatthaṁ **"pañcakāmaguṇavasenā"**ti vuttaṁ sacchandarāgaparibhogassa adhippetattā. Idāni catūsu paccayesu kāmaguṇe niddhāretuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Paribhogaraso**ti paribhogapaccayapītisomanassaṁ. Ayaṁ pana rasasamānatāvasena gahaṇaṁ upādāya "raso"ti vutto, na sabhāvato. Sabhāvena gahaṇaṁ

1. Vi 3. 12 piṭṭhe. 2. Musā (?)

upādāya pītisomanassaṁ dhammārammaṇaṁ siyā, na rasārammaṇaṁ. **Appaccavekkhaṇaparibhogo**ti paccavekkhaṇarahito paribhogo, idamatthitaṁ[1] anissāya gadhitādibhāvena paribhogoti attho. **Gadhitā**ti taṇhāya baddhā. **Mucchitā**ti mucchaṁ mohaṁ pamādaṁ āpannā. **Ajjhogāḷhā**ti adhi-ogāḷhā, taṁ taṁ ārammaṇaṁ anupavisitvā ṭhitā. **Ādīnavaṁ apassantā**ti sacchandarāgaparibhoge dosaṁ ajānantā. Apaccavekkhitaparibhogahetu-ādīnavaṁ nissarati atikkamati etenāti **nissaraṇaṁ,** paccavekkhaṇañāṇaṁ.

Pāsarāsinti pāsasamudāyaṁ. Luddako hi pāsaṁ oḍḍento na ekaṁyeva, na ca ekasmiṁyeva ṭhāne oḍḍeti. Atha kho taṁtaṁmigānaṁ āgamanamaggaṁ sallakkhetvā tattha tattha oḍḍento bahūyeva oḍḍeti, tasmā te cittena ekato gahetvā **"pāsarāsī"**ti vuttaṁ, vāgurassa vā pāsapadesānaṁ bahubhāvato **"pāsarāsī"**ti vuttaṁ.

Pāsarāsisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288. **Setaparivāro**ti setapaṭicchado, setavaṇṇālaṅkāroti attho. Pubbe pana "setālaṅkārā"ti assālaṅkāro gahito, idha cakkapañjarakubbarādirathāvayavesu kātabbā laṅkāro. **Evaṁ vuttenā**ti evaṁ "setāya sudan"ti-ādinā pakārena saṁyuttamahāvagge[2] vuttena. **Nātimahā** yuddhamaṇḍale sañcārasukhatthaṁ. Yodho sārathīti **dvinnaṁ,** paharaṇadāyakena saddhiṁ **tiṇṇaṁ vā.**

Nagaraṁ padakkhiṇaṁ karoti nagarasobhanatthaṁ. Idaṁ kira tassa brāhmaṇassa jāṇussoṇiṭṭhānantaraṁ jātisiddhaṁ paramparāgataṁ cārittaṁ. Tenāha **"ito ettakehi divasehī"**ti-ādi. Cārittavasena nagaravāsinopi tathā tathā paṭipajjanti. Puññavādimaṅgalakathane niyuttā **maṅgalikā.** Suvatthipatthanāya **sovatthikā. Ādi**-saddena vandī-ādīnaṁ[3] saṅgaho. **Yasasirisampattiyā**ti yasasampattiyā sirisampattiyā ca, parivārasampattiyā ceva vibhavasobhāsampattiyā cāti attho.

---

1. Imatthaṁ (Ka)
2. Saṁ 3. 4 piṭṭhe.
3. Vandanādīnaṁ (Ka), ettha pana vandīti thutipāṭhako.

Nagarābhimukho pāyāsi attano bhikkhācāravelāya. **Paṇḍito maññe**ti ettha **maññe**ti idaṁ "maññatī"ti iminā samānatthaṁ nipātapadaṁ. Tassa iti-saddaṁ ānetvā atthaṁ dassento **"paṇḍitoti maññatī"**ti āha. Anumatipucchāvasena cetaṁ vuttaṁ. Tenevāha **"udāhu no"**ti. "Taṁ kiṁ maññati bhavaṁ vacchāyano samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyan"ti hi vuttamevatthaṁ puna gaṇhanto **"paṇḍito maññe"**ti āha. Tasmā vuttaṁ **"bhavaṁ vacchāyano samaṇaṁ gotamaṁ paṇḍitoti maññati, udāhu no"**ti, yathā te khameyya, tathā naṁ kathehīti adhippāyo.

Ahaṁ ko nāma, mama avisayo esoti dasseti. **Ko cā**ti hetunissakke paccattavacananti āha **"kuto cā"**ti. Tathā cāha **"kena kāraṇena jānissāmī"**ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṁ jāneyyaṁ, taṁ kāraṇaṁ mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhaveyya,** abuddhassa sabbathā buddhañāṇānubhāvaṁ jānituṁ na sakkāti. Vuttaṁ hetaṁ "appamattakaṁ khoti panetaṁ bhikkhave oramattakaṁ sīlamattakaṁ, yena puthujjano Tathāgatassa vaṇṇaṁ vadamāno vadeyya[1], atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā -pa- yehi tathāgatassa yathābhuccaṁ vaṇṇaṁ sammā vadamāno vadeyyā"ti[2] ca. **Etthā**ti "sopi nūnassa tādisovā"ti etasmiṁ pade. **Pasatthapasattho**ti pasatthehi attano guṇeheva so pasattho, na tassa kittinā[3], pasaṁsāsabhāveneva pāsaṁsoti attho. Tenāha **"sabbaguṇānan"**ti-ādi. **Maṇiratanan**ti cakkavattino maṇiratanaṁ. Sadevake loke pāsaṁsānampi pāsaṁsoti dassetuṁ **"pasatthehi vā"**ti dutiyavikappo gahito.

Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti **atthavaso,** tassa tassa payogassa ānisaṁsabhūtaṁ phalanti āha **"atthavasanti atthānisaṁsan"**ti. Attho vā vuttalakkhaṇo[4] vaso etassāti **atthavaso,** kāraṇaṁ. **Nāgavanavāsiko**ti hatthināgānaṁ vicaraṇavane tesaṁ gahaṇatthaṁ vasanako. **Anuggahitasippo**ti asikkhitahatthisippo

1. Dī 1. 3 piṭṭhe. 2. Dī 1. 11 piṭṭhe.
3. Kittimā (Ka) Aṁ-Ṭī 3. 60 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
4. Atha vā attho phalaṁ tadadhīnavuttitāya (Sāratthа-Ṭī 2. 33 piṭṭhe), attho vā phalaṁ tadadhīnavuttitāya (Aṁ-Ṭī 3. 60 piṭṭhe.)

āyatavitthatassa padamattassa dassanena "mahā vata bho nāgo"ti niṭṭhāgamanato. **Parato pana** bhagavatā vuttaṭṭhāne. **Uggahitasippo puriso nāgavanikoti āgato** āyatavitthatassa padassa uccassa ca nisevitassa byaticārabhāvaṁ ñatvā tattakena niṭṭhaṁ agantvā mahāhatthiṁ disvāva niṭṭhāgamanato. Ñāṇaṁ pajjati etthāti **ñāṇapadāni,** khattiyapaṇḍitādīnaṁ dhammavinaye vinītattā vinayehi adhigatajjhānādīni. Tāni hi tathāgatagandhahatthino desanāñāṇena akkantaṭṭhānāni. **Cattārī**ti pana vineyyānaṁ idha khattiyapaṇḍitādivasena catubbidhānaṁyeva gahitattā.

289. Puggalesu paññāya ca nipuṇatā paṇḍitasamaññā nipuṇatthassa dassanasamatthatāvasenevāti āha **"sukhuma-atthantarapaṭivijjhanasamatthe"**ti. **Kata**-saddo idha nipphannapariyāyo. Pare pavadanti ettha, etenāti **parappavādo,** parasamayo. Parehi pavadanaṁ **parappavādo,** viggāhikakathāya paravādamaddanaṁ. Tadubhayampi ekato katvā pāḷiyaṁ vuttanti āha **"viññātaparappavāde ceva parehi saddhiṁ katavādaparicaye cā"**ti, parasamayesu paravādamaddanesu ca nipphanneti attho. **Vālavedhirūpe**ti vālavedhipatirūpe. Tenāha **"vālavedhidhanuggahasadise"**ti. **Vālan**ti anekadhā bhinnassa vālassa aṁsusaṅkhātaṁ vālaṁ. **Bhindantā viyā**ti ghaṭādiṁ saviggahaṁ muggarādinā bhindantā viya, diṭṭhigatāni ekaṁsato bhindantāti adhippāyo. "Atthaṁ guyhaṁ paṭicchannaṁ katvā pucchissāmā"ti saṅkhataṁ padapañhaṁ pucchantīti dassetuṁ **"dupadampī"**ti-ādi vuttaṁ. Vadanti etenāti **vādo,** doso. Pucchīyatīti **pañho,** attho. Pucchati etenāti **pañho,** saddo. Tadubhayaṁ ekato gahetvā āha **"evarūpe pañhe"**ti-ādi. **"Evaṁ puccheyya, evaṁ vissajjeyyā"**ti ca pucchāvissajjanānaṁ sikhāvagamanaṁ dasseti. **Seyyo**ti uttamo, paramo lābhoti adhippāyo.

Evaṁ attano vādavidhamanabhayenapi pare bhagavantaṁ pañhaṁ pucchituṁ na visahantīti vatvā idāni vādavidhamanena vināpi na visahanti evāti dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Cittaṁ pasīdati** pare attano attabhāvampi vissatthaṁ[1] niyyādetukāmā honti odhisakamettāpharaṇasadisattā tassa mettāyanassa. **Dassanasampannā**ti daṭṭhabbatāya sampannā dassanānuttariyabhāvato, ativiya dassanīyāti attho.

---

1. Visaṭṭhaṁ (Ka)

Saraṇagamanavasena sāvakāti lokiyasaraṇagamanena sāvakā, lokuttarasaraṇagamanena pana sāvakattaṁ parato āgamissati, tañca pabbajitavasena vuccati, idha gahaṭṭhavasena, ubhayatthāpi saraṇagamanena sāvakattaṁ veditabbaṁ. Te hi paralokavajjabhayadassāvino kulaputtā, ācārakulaputtāpi tādisā bhavanti. **Thokenā**ti iminā "manaṁ anassāmā"ti padassatthaṁ vadati.

290. Udāharīyati ubbegapītivasenāti, tathā vā udāharaṇaṁ **udānaṁ.** Tenāha **"udāhāraṁ udāharī"**ti. **Assa dhammassā**ti assa paṭipattisaddhammapubbakassa paṭivedhasaddhammassa. **So**ti hatthipadopamo hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo. **Ettāvatā**ti ettakena paribbā jakena vuttakathāmaggamattena. Kāmaṁ tena vuttakathāmaggenapi hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo paripuṇṇova arahattaṁ pāpetvā paveditattā, so ca kho saṅkhepato, na vitthāratoti āha **"na ettāvatā vitthārena paripūro hotī"**ti. Yadi yathā vitthārena hatthipadopamo paripūro hoti, tathā desanā āraddhā, **atha kasmā kusaloti na vutto**ti codanā.

291. **Āyāmatopīti pi-**saddena ubbedhenapi rassāti dasseti. Nīcakāyā hi tā honti. **Uccā**ti uccakā. Nisevanaṁ, nisevati etthāti vā **nisevitaṁ.** Nisevanañcettha kaṇḍuyitavinodanatthaṁ ghaṁsanaṁ. Tenāha **"khandhappadese ghaṁsitaṭṭhānan"**ti. **Uccā**ti anīcā, ubbedhavantiyoti attho. **Kāḷārikā**ti viraḷadantā, visaṅgatadantāti attho. Tenāha **"dantānan"**ti-ādi. **Kaḷāratāyā**ti viraḷatāya. **Āraññitānī**ti rañjitāni, vilikhitānīti attho. **Kaṇerutāyā**ti kuṭumalasaṇṭhānatāya. **Ayaṁ vā**ti[1] ettha **vā-**saddo saṁsayitanicchayattho[2] yathā aññatthāpi "ayaṁ vā imesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ sabbabālo sabbamūḷho"ti-ādīsu[3].

Nāgavanaṁ viyāti mahāhatthino vāmanikādīnañca padadassanaṭṭhānabhūtaṁ nāgavanaṁ viya. **Ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā**

1. "Ayamevā"ti pāḷiyaṁ aṭṭhakathāyañca dissati. 2. Vibhāvanatthoti aññattha vutto.
3. Dī 1. 55 piṭṭhe.

tathāgatassa bāhiraparibbājakādīnañca padadassanabhāvato. **Ādito paṭṭhāyā**ti ca "taṁ suṇāhī"ti padato paṭṭhāya. **Kusalo nāgavaniko viya yogāvacaro** pariyesanavasena pamāṇaggahaṇato. **Matthake ṭhatvā**ti imassa suttassa pariyosāne ṭhatvā. **Imasmimpi ṭhāne**ti "evameva kho brāhmaṇā"ti-ādinā upameyyassa atthassa upaññāsanaṭṭhānepi.

Svāyanti[1] idha-saddamattaṁ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṁ idha-saddaṁ. Tathā hi vakkhati "katthaci padapūraṇamattamevā"ti. **Lokaṁ upādāya vuccati** loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttattā. Sesapadadvaye pana saddantarasannidhānamattena taṁ taṁ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Okāsan**ti kañci padesaṁ indasālaguhāya adhippetattā. **Padapūraṇamattameva** okāsāpadisanassapi asambhavato.

Tathāgata-saddādīnaṁ atthaviseso **mūlapariyāyaṭṭhakathā**[2] **Visuddhimaggasaṁvaṇṇanāsu** vutto eva. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya **"idha pana sattaloko adhippeto"**ti vatvā tatthāyaṁ yasmiṁ sattanikāye, yasmiṁ ca okāse uppajjati, taṁ dassetuṁ **"sattaloke uppajjamāno**pi **cā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **imasmiṁyeva cakkavāḷe**ti imissā eva lokadhātuyā. "Aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṁ acarimaṁ uppajjeyyun"ti[3] ettha jātikhettabhūtā dasasahassilokadhātu "ekissālokadhātuyā"ti vuttā, idha pana imaṁyeva lokadhātuṁ sandhāya "imasmiṁyeva cakkavāḷe"ti vuttaṁ. Tisso hi saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane visayakhettaṁ āṇākhettaṁ jātikhettanti tividhe khette ṭhapetvā imaṁ cakkavāḷaṁ aññasmiṁ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṁ natthi, na uppajjantīti pana atthi. Kathaṁ? "Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati[4], ekomhi sammāsambuddho"ti[5] evamādīni imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā, "kiṁ panāvuso Sāriputta

---

1. Dī-Ṭī 1. 234 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Ma-Ṭṭha 1. 47 piṭṭhe.
3. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Aṁ 1. 29; Abhi 2. 348; Khu 10. 78; Khu 11. 231 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228, 230 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyanti evaṁ puṭṭhāhaṁ bhante noti vadeyyan"ti[1] vatvā tassa kāraṇaṁ dassetuṁ "aṭṭhānametaṁ anavakāso, yaṁ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā"ti[1] imaṁ suttaṁ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhānaṁ uppattiṭṭhānabhūtaṁ imaṁ lokadhātuṁ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti.

Sujātāyāti-ādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyaṁ ṭhito **"uppajjatī"**ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutiyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṁ tusitabhavūpapattito[2] paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṁ nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvāpattito pabhuti hi viññūhi **"buddho uppajjatī"**ti vattuṁ sakkā uppādassa-ekantikattā, yathā pana "tiṭṭhanti pabbatā, sandanti nadiyo"ti tiṭṭhanasandanakiriyānaṁ avicchedamupādāya vattamānapayogo, evaṁ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu **"uppajjati nāmā"**ti vuttaṁ. **Sabbapaṭhamaṁ uppannabhāvan**ti sabbehi upari vuccamānehi visesehi paṭhamaṁ tathāgatassa uppannatāsaṅkhātaṁ atthitāvisesaṁ.

So bhagavāti[3] yo "tathāgato arahan"ti-ādinā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṁ lokan**ti nayidaṁ mahājanassa sammukhāmattaṁ lokaṁ sandhāya vuttaṁ, atha kho anavasesaṁ pariyādāyāti dassetuṁ **"sadevakan"**ti-ādi vuttaṁ. Tenāha **"idāni vattabbaṁ nidassetī"**ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṁ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ** pārisesañāyena itaresaṁ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevakan**ti ca avayavena viggaho samudāyo samāsattho. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ** paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Brahmakāyikādibrahmaggahaṇan**ti etthāpi eseva nayo.

---

1. Dī 3. 94 piṭṭhe.
2. Uppattibhavūpapattito (Ka)
3. Sārattha-Ṭī 2. 321; Aṁ-Ṭī 2. 152 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametaṁ apaccatthikānaṁ asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṁ sassamaṇabrāhmaṇivacanena gahitattā. Kāmaṁ "sadevakan"ti-ādivisesanānaṁ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṁ, "salomako sapakkhako"ti-ādīsu pana atulyayogepi ayaṁ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha **"pajāvacanena sattalokaggahaṇan"**ti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā "dibbantīti **devā"**ti imaṁ nibbacanaṁ labhantīti āha **"sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito"**ti. Tenevāha "ākāsānañcāyatanūpagānaṁ devānaṁ sahabyatan"ti[1]. **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesaṁ mārassa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visuṁ gahitattā. **Catuparisavasenā**ti khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā bhāgaso lokaṁ gahetvā yojanaṁ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgasova lokaṁ gahetvā yojanaṁ dassetuṁ **"apicetthā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedato**ti ukkaṁsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devalokova seṭṭho[2]. Tatthāpi arūpino "dūrasamussāritakilesadukkhatāya, santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyā"ti evamādīhi visesehi ativiya itarehi ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvo**ti-ādiṁ dasasahassiyaṁ mahābrahmuno vasena vadati. "Ukkaṭṭhaparicchedato"ti hi vuttaṁ. **Anuttaran**ti seṭṭhaṁ navalokuttaraṁ. **Bhāvānukkamo** bhāvavasena paresaṁ ajjhāsayavasena "sadevakan"ti-ādīnaṁ padānaṁ anukkamo. **Tīhākārehī**ti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesū**ti "sadevakan"ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenā**ti sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinnanti porāṇā panāhūti yojanā.

---

1. Aṁ 1. 270 piṭṭhe.
2. Deva gatipariyāpannāva seṭṭhā (Sārattha-Ṭi 1. 323; Dī-Ṭī 1. 236 piṭṭhesu.)

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṁ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha **"abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvā"**ti. **Anumānādipaṭikkhepo**ti anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇācāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaraṁ vivekasukhan**ti phalasamāpattisukhaṁ. Tena vītimissāpi[1] kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti āha **"hitvāpī"**ti. Bhagavā hi dhammaṁ desento yasmiṁ khaṇe parisā sādhukāraṁ vā deti, yathāsutaṁ vā dhammaṁ paccavekkhati, taṁ khaṇaṁ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṁ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāyaṁ dhammaṁ deseti.

Desakāyattena āṇādividhinā atisajjanaṁ pabodhanaṁ **desanā**ti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha **"desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāyā"**ti-ādi. Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsanaṁ tadaṅgavinayādivasena vinayanaṁ **sāsanan**ti taṁ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha **"sīlasamādhivipassanā"**ti-ādi. **Kusalānan**ti maggakusalānaṁ, **kusalānan**ti vā anavajjānaṁ. Tena phaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Ādi**bhāvo sīladiṭṭhīnaṁ tammūlakattā uttarimanussadhammānaṁ. Tasmiṁ tasmiṁ atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo idheva "desanā"ti vutto, tassa pana attho visesena sīlādi evāti āha **"bhagavā hi dhammaṁ desento -pa- nibbānaṁ dassetī"**ti. Tattha **sīlaṁ dassetvā**ti sīlaggahaṇena sasambhāraṁ sīlaṁ gahitaṁ. Tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayena anavasesato pariyatti-atthaṁ pariyādiyati. **Tenā**ti sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasaṇṭhitī**ti kathikassa saṇṭhānaṁ kathanavasena samavaṭṭhānaṁ.

Na so sātthaṁ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vā**ti sithilādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva, dvippakāreneva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Sabbattha niroṭṭhaṁ katvā vattabbatāya **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbattheva

1. Dhitimissāpi (Ka), ṭhitimissāpi (Dī-Ṭī 1. 237 piṭṭhe), vimissāpi (Aṁ-Ṭī 2. 154 piṭṭhe.)

vissajjanīyayuttatāya **sabbavissaṭṭhabyañjanā vā** yavanabhāsā[1] viya. Sabbattheva sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādimilakkhabhāsā[2] viya. Sabbāpesā ekadesabyañjanavaseneva[3] pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā **"abyañjanā"**ti vuttā. **Amakkhetvā**ti apalicchetvā[4] avināsetvā, ahāpetvāti vā attho.

Bhagavā yamatthaṁ ñāpetuṁ ekagāthampi ekavākyampi deseti, tamatthaṁ tāya desanāya sabbaso paripuṇṇameva katvā deseti, evaṁ sabbatthāti āha **"ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī"**ti. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenā**ti saṁkilesapakkhato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇasabhāvāvaṭṭhitena cittena. **Tasmā**ti yasmā sikkhāttayasaṅgahaṁ sakalaṁ sāsanaṁ idha "brahmacariyan"ti adhippetaṁ, tasmā. **Brahmacariyan**ti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṁ dassento **"so dhammaṁ deseti -pa- pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo"**ti āha.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajātikassāti āha **"nihatamānattā"**ti. **Ussannattā**ti bahulabhāvabho. Bhogārogyādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavaṭṭhānato, na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrāhmaṇakulīnānaṁ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṁ duppajahanti āha **"yebhuyyena hi -pa- mānaṁ karontī"**ti. **Vijātitāyā**ti nihīnajātitāya. **Patiṭṭhātuṁ na sakkontī**ti suvisuddhiṁ katvā sīlaṁ rakkhituṁ na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane patiṭṭhāti. **Patiṭṭhātun**ti vā saccapaṭivedhena lokuttarāya patiṭṭhāya patiṭṭhātuṁ. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṁ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddhaṁ. **Saddhaṁ paṭilabhatī**ti pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānaṁ hi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi[5] dhammapamāṇadhammappasannabhāvato. **Jāyampatikā vasantī**ti kāmaṁ "jāyampatikā"ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnaṁyeva gahaṇaṁ viññāyati, yassa

---

1. Savarabhāsā (Dī-Ṭī 1. 238 piṭṭhe.)
2. Pādasikādimilakkhubhāsā (Ka), Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhepi.
3. Byañjanekadesavasena (Dī-Ṭī 1. 238; Aṁ-Ṭī 2. 156 Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhesu.)
4. Amilecchetvā (Dī-Ṭī 1. 238; Aṁ-Ṭī 2. 156 piṭṭhesu.)
5. Satthusiddhi (Ka)

pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kiṁ vattabbaṁ. Ekāyapi tāya vāso[1] sambādhoti dassanatthaṁ **"dve"**ti vuttaṁ. Rāgādinā **sakiñcanaṭṭhena,** khettavatthu-ādinā **sapalibodhaṭṭhena.** Rāgarajādīnaṁ āgamanapathatāpi uppajjanaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanameva nānaṁ. **Alagganaṭṭhenā**ti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṁ akusalakusalappavattīnaṁ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṁ sambādhabbhokāsataṁ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesaṁ taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ.

Saṅkhepakathāti visuṁ visuṁ paduddhāraṁ akatvā saṅkhepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasan**ti ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṁ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṁ katvā. **Kilesamalena amalīnan**ti taṇhāsaṁkilesādivasena asaṁkiliṭṭhaṁ katvā. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṁ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhi-āvahaṁ **agārassa hitaṁ. Bhogakkhandho**ti bhogarāsi bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti "putto nattā"ti-ādinā pemavasena saparicchedaṁ sambandhanaṭṭhena. "Amhākamete"ti ñāyantīti **ñātī.** Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo.**

292. Sāmaññavācīpi **sikkhā**-saddo sājīva-saddasannidhānato upari vuccamānavisesāpekkhāya ca visesaniviṭṭhova hotīti vuttaṁ **"yā bhikkhūnaṁ adhisīlasaṅkhātā sikkhā"**ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā.** Saha ājīvanti etthāti **sājīvo. Sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṁ paripūrento**ti sīlasaṁvaraṁ paripūrento. **Sājīvañca avītikkamanto**ti "nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo"ti[2] vuttasikkhāpadaṁ bhagavato vacanaṁ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṁ "sikkhanan"ti vuttaṁ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāpāripūrī hotīti.

Pajahitvāti samādānavasena pariccajitvā. **Pahīnakālato paṭṭhāya -pa- viratovā**ti etena pahānassa viratiyā ca samānakālataṁ

1. Ekāyapi saṁvāso (Dī-Ṭī 1. 240; Aṁ-Ṭī 2. 370 piṭṭhesu.) 2. Vi-Ṭṭha 1. 187 piṭṭhepi.

dasseti[1]. Yadi evaṁ "pahāyā"ti kathaṁ purimakālaniddesoti? Tathā gahetabbataṁ upādāya. Dhammānaṁ hi paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṁ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇapavatti-ākāravasena paccayabhūtesu hirottappañāṇādīsu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti "pahāya paṭivirato hotī"ti vuttaṁ. **Pahāyā**ti vā samādānakālavasena vuttaṁ, pacchā vītikkamitabbavatthusamāyogavasena **paṭivirato**ti. **Pahāyā**ti vā—

> "Nihantvāna tamokhandhaṁ, uditoyaṁ divākaro.
> Vaṇṇapabhāya[2] bhāseti, obhāsetvā samuggato"ti[3] ca—

evamādīsu viya samānakālavasena veditabbo. Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto,** pāṇaghātahetubhūto ahirikānottappadosamohavihiṁsādiko cetanāpadhāno saṁkilesadhammo, taṁ samādānavasena pahāya. **Tato -pa- viratova hotī**ti avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena apariyantataṁ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvikādihetu samādānaṁ bhindanteva, na evamayaṁ. Ayaṁ pana pahīnakālato paṭṭhāya orato viratoti. **Adinnādānaṁ pahāyā**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo.

Daṇḍanaṁ daṇḍanipātanaṁ **daṇḍo.** Muggarādipaharaṇavisesopi idha paharaṇavisesoti adhippeto. Tenāha **"ṭhapetvā daṇḍaṁ sabbampi avasesaṁ upakaraṇan"**ti. Daṇḍanasaṅkhātassa paraviheṭhanassa parivajjitabhāvadīpanatthaṁ daṇḍasatthānaṁ nikkhepavacananti āha **"parūpaghātatthāyā"**ti-ādi. **Vihiṁsanabhāvato**ti vibādhanabhāvato. **Lajjī**ti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttanti daṭṭhabbaṁ. Na hi pāpajigucchanapāputtāsarahitaṁ, pāpabhayaṁ vā alajjanaṁ atthi. Yassa vā dhammagarutāya dhammassa ca attādhīnattā attādhipatibhūtā lajjākiccakārī, tassa lokādhipatibhūtaṁ ottappaṁ kiccakaranti vattabbameva natthīti "lajjī"icceva vuttaṁ. **Dayaṁ mettacittataṁ āpanno**ti kasmā vuttaṁ,

---

1. Etena pahānahetukā idhādhippetā samucchedaviratīti dasseti. (Dī-Ṭī 1. 114; Aṁ-Ṭī 2. 175 piṭṭhesu.)
2. Vaṇṇapaññāya (Ka)
3. Visuddhi-Ṭī 2. 238 piṭṭhepi.

nanu **dayā**-saddo "adayāpanno"ti-ādīsu karuṇāya vattatīti? Saccametaṁ, ayaṁ pana dayā-saddo anurakkhaṇatthaṁ antonītaṁ katvā pavattamāno mettāya ca karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, sā etassa atthīti mettaṁ, mettaṁ cittaṁ etassa atthīti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā,** mettā-icceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratiyā sattavasena[1] apariyantataṁ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampako**ti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṁ **"tāya eva dayāpannatāyā"**ti. Evaṁ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito saddhiṁ piṭṭhivaṭṭakadhammehīti daṭṭhabbaṁ. Etthāha—kasmā "pāṇātipātaṁ pahāyā"ti ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṁ pāṇānaṁ atipātato virati idhādhippetā. Tathā hi vuttaṁ "sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī"ti. Teneva hi aṭṭhakathāyaṁ "sabbe pāṇabhūte hitena anukampako"ti puthuvacananiddesoti? Saccametaṁ, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha pāḷiyaṁ ādito ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena puthuttaṁ viññāyamānamevāti sāmaññaniddesaṁ akatvā bhedavacanicchāvasena dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ bahuvacanavasena attho vutto. Kiñca bhiyyo—sāmaññato saṁvarasamādānaṁ, tabbisesato saṁvarabhedoti imassa visesassa dassanatthaṁ ayaṁ vacanabhedo katoti veditabbaṁ. **Viharatī**ti vuttappakāro hutvā ekasmiṁ iriyāpathe uppannaṁ dukkhaṁ aññena iriyāpathena vicchinditvā attabhāvaṁ harati pavattetīti attho. Tenāha **"iriyati pāletī"**ti.

Na kevalaṁ kāyavacīpayogavasena ādānameva, atha kho ākaṅkhāpissa pariccattavatthuvisayāvāti dassetuṁ **"cittenapī"**ti-ādi vuttaṁ. Theneti theyyaṁ karotīti **theno,** coro. **Sucibhūtenā**ti ettha sucibhāvo adhikārato saddantarasannidhānato ca theyyasaṁkilesaviramaṇanti āha **"athenattāyeva sucibhūtenā"**ti. Kāmañcettha

---

1. Pavattavasena (Aṁ-Ṭī 2. 176 piṭṭhe.)

"lajjī dayāpanno"ti-ādi na vuttaṁ, adhikāravasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbaṁ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātapahānassa visesapaccayo, evaṁ adinnādānapahānassapīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenā**ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṁ vuttamevāti "lajjī"ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṁ cariyaṁ, aseṭṭhaṁ vā cariyaṁ. Mithunānaṁ vuttākārena sadisabhūtānaṁ ayanti **mithuno,** yathāvutto durācāro. **Ārācārī methunā**ti etena "idha brāhmaṇa ekacco -pa- na heva kho mātugāmena saddhiṁ dvayaṁdvayasamāpattiṁ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṁ sādiyati, so tadassādeti, taṁ nikāmeti, tena ca vittiṁ āpajjatī"ti-ādinā[1] vuttā sattavidhamethunasaṁyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbaṁ.

Saccena saccanti purimena vacīsaccena pacchimaṁ vacīsaccaṁ **sandahati** asaccena anantarikattā. Tenāha **"yo hī"**ti-ādi. **Haliddirāgo viya na thirakato hotī**ti ettha kathāya anavaṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa. **Pāsāṇalekhā viyā**ti etthāpi eseva nayo. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva **saddhāyiko** yathā "venayiko"ti[2], saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko,** saddheyyoti attho. **Vattabbataṁ āpajjati** visaṁvādanatoti adhippāyo.

Anuppadātāti[3] anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṁ padānañcāti? "Sahitānan"ti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha **"sandhānānuppadātā"**ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṁ ādhānaṁ, rakkhaṇaṁ vā daḷhīkaraṇaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"dve jane samagge disvā"**ti-ādi. Āramanti etthāti **ārāmo,** ramitabbaṭṭhānaṁ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā vuttaṁ **"samaggarāmotipi pāḷi, ayamevettha attho"**ti.

---

1. Aṁ 2. 438 piṭṭhe.
2. Ma 1. 193; Aṁ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.
3. Dī-Ṭī 1. 120; Aṁ-Ṭī 2. 371 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Etthāti—

"Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho.
Anīghaṁ passa āyantaṁ, chinnasotaṁ abandhanan"ti[1]—

imissā gāthāya. Sīlaṁ hettha "nelaṅgan"ti vuttaṁ. Tenevāha citto gahapati "nelaṅganti kho bhante sīlānametaṁ adhivacanan"ti[2]. **Sukumārā**ti apharusatāya mudukā. **Purassa esā**ti ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo "gāmo āgato"ti-ādīsu[3] viya. Tenevāha **"nagaravāsīnan"**ti. Manaṁ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā.** Tena vuttaṁ **"cittavuddhikarā"**ti.

Kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṁ. Atthasaṁhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anatthaviññāpanavācaṁ anulometi, tasmā samphappalāpaṁ pajahantena akālavāditā pariharitabbāti vuttaṁ "kālavādī"ti. Kāle vadantenapi ubhayānatthasādhanato abhūtaṁ parivajjetabbanti āha **"bhūtavādī"**ti. Bhūtañca vadantena yaṁ idhalokaparalokahitasampādakaṁ, tadeva vattabbanti dassetuṁ **"atthavādī"**ti vuttaṁ. Atthaṁ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṁ katvā vattabbanti dassanatthaṁ **"dhammavādī"**ti vuttaṁ. Yathā **ca** attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṁdassanatthaṁ **"vinayavādī"**ti vuttaṁ. Pañcannaṁ hi saṁvaravinayānaṁ, pañcannañca pahānavinayānaṁ vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṁ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṁ **"nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsitā"**ti vuttaṁ. Idāni taṁ desanākosallaṁ vibhāvetuṁ **"kālenā"**ti-ādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvatthusmiṁ ekaṁsādibyākaraṇavibhāgaṁ sallakkhetvā ṭhapanāhetu-udāharaṇasaṁsandanādiṁ taṁtaṁkālānurūpaṁ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrodāraparamattha[4] vitthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṁ pare yāthāvato dhamme patiṭṭhāpento "desanākusalo"ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

---

1. Saṁ 2. 482; Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 482 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭī 1. 121 piṭṭhepi. 4. ...pahūtatta (Dī-Ṭī 1. 121 piṭṭhe.)

293. Evaṁ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhāvetvā satipi abhijjhādipahāna-indriyasaṁvarasatisampajaññajāgariyānuyogādike uttaradesanāyaṁ vibhāvetuṁ taṁ pariharitvā ācārasīlasseva vibhajanavasena pāḷi pavattāti tadatthaṁ vivarituṁ **"bījagāmabhūtagāmasamārambhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha bījānaṁ gāmo samūho **bījagāmo.** Bhūtānaṁ jātānaṁ nibbattānaṁ rukkhagacchalatādīnaṁ samūho **bhūtagāmo.** Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinne viruhanato visadisajātikabhāvato catuyoni-apariyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇānampi vijjatīti na tesaṁ jīvabhāve kāraṇaṁ, visayaggahaṇañca nesaṁ parikappanāmattaṁ supanaṁ viya ciñcādīnaṁ, tathā dohaḷādayo, tattha[1] kasmā bījagāmabhūbhagāmasamārambhā paṭivirati icchi tāti? Samaṇasāruppato tannivāsisattānurakkhaṇato ca. Tenevāha "jīvasaññino hi moghapurisa manussā rukkhasmin"ti-ādi[2].

Mūlameva bījaṁ **mūlabījaṁ,** mūlabījaṁ etassātipi **mūlabījaṁ.** Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubījan**ti pabbabījaṁ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhaṇasamatthe sāraphale niruḷho bījasaddo tadatthasaṁsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṁ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṁ **"bījabījan"**ti "rūparūpaṁ[3], dukkhadukkhan"ti[4] ca yathā. Kasmā panettha bījagāmabhūtagāmaṁ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ, nanu avocumha "mūlameva bījaṁ mūlabījaṁ, mūlabījaṁ etassātipi mūlabījan"ti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa mūlabījañca mūlabījañca **mūlabījan**ti sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha **"pañcavidhassā"**ti-ādi. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṁ saṅgaho.

Ekaṁ bhattaṁ ekabhattaṁ, taṁ assa atthīti **ekabhattiko.** So pana rattibhojanenapi siyāti tannivattanatthaṁ āha **"rattūparato"**ti. Evampi aparaṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṁ **"virato**

---

1. Atha (Aṁ-Ṭī 2. 373 piṭṭhe.)
2. Vi 2. 51 piṭṭhe.
3. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 453; Saṁ 3. 52; Khu 10. 12 piṭṭhesu.

vikālabhojanā"ti vuttaṁ. Aruṇuggamanakālato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṁ buddhādīnaṁ ariyānaṁ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño **vikālo.** Aṭṭhakathāyaṁ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā **"atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṁ vikālabhojanaṁ nāmā**"ti vuttaṁ.

"Sabbapāpassa akaraṇan"ti-ādinayappavattaṁ[1] bhagavato sāsanaṁ accantarāguppattiyā[2] naccādidassanaṁ na anulometīti āha **"sāsanassa ananulomattā**"ti. Attanā payojiyamānaṁ, parehi payojāpiyamānañca naccaṁ naccabhāvasāmaññena pāḷiyaṁ ekeneva **nacca**-saddena gahitaṁ, tathā gītavādita-saddena cāti āha **"naccananaccāpanādivasenā**"ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgayhanti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṁ virūpekasesanayena. Yathāsakaṁ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṁ viññāṇānaṁ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato **"dassanā"** icceva vuttaṁ. Tenāha "pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṁ paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā"ti. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṁ kadāci vaṭṭatīti āha **"visūkabhūtā dassanā**"ti. Tathā hi vuttaṁ paramatthajotikāyaṁ **Khuddakaṭṭhakathāyaṁ**[3] "dhammūpasaṁhitaṁ gītaṁ vaṭṭati, gītūpasaṁhito dhammo na vaṭṭatī"ti. **Yaṁ kiñcī**ti ganthitaṁ vā aganthitaṁ vā yaṁ kiñci pupphaṁ. **Gandhajātan**ti gandhajātikaṁ. Tassapi "yaṁ kiñcī"ti vacanato pisitassa apisitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti.

Uccāti ucca-saddena samānatthaṁ ekaṁ saddantaraṁ. Seti etthāti **sayanaṁ.** Uccāsayanaṁ mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṁ adhippetanti āha **"pamāṇātikkantaṁ akappiyattharaṇan**"ti. Āsanaṁ[4] cettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārā kiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā "uccāsayanamahāsayanā" icceva vuttaṁ,

1. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhesu.
2. Sacchandarāgapavattito (Aṁ-Ṭī 2. 177 piṭṭhe), accantachandarāgapavattito (Dī-Ṭī 1. 123; Saṁ-Ṭī 2. 547 piṭṭhesu.)
3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 26 piṭṭhe.
4. Āsandādi-āsanaṁ (Dī-Ṭī 1. 124; Saṁ-Ṭī 2. 548; Aṁ-Ṭī 2. 178 piṭṭhesu.)

atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṁ. Atha vā uccāsayanamahāsayanañca uccāsayanamahāsayanañca **uccāsayanamahāsayanan**ti etasmiṁ atthe ekasesena ayaṁ niddeso kato yathā "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti[1], āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇena āsanampi gahitanti veditabbaṁ.

Dārumāsakoti ye vohāraṁ gacchantīti **iti**-saddena evaṁpakāre dasseti. Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha **"neva naṁ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṁ sādiyatī"**ti. Atha vā tividhaṁ paṭiggahaṇaṁ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṁ **uggaṇhanaṁ,** vācāya paṭiggahaṇaṁ **uggahāpanaṁ,** manasā paṭiggahaṇaṁ **sādiyanan**ti tividhampi paṭiggahaṇaṁ ekajjhaṁ gahetvā "paṭiggahaṇā"ti vuttanti āha **"neva naṁ uggaṇhātī"**ti-ādi. Esa nayo **āmakadhaññapaṭiggahaṇā**ti-ādīsupi. Nīvārādi-upadhaññassa sāli-ādimūladhaññantogadhattā vuttaṁ **"sattavidhassā"**ti. "Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasaṁ macchavasaṁ susukāvasaṁ sūkaravasaṁ[2] gadrabhavasan"ti[3] vuttattā idaṁ odissa anuññātaṁ nāma, tassa pana "kāle paṭiggahitan"ti[4] vuttattā paṭiggahaṇaṁ vaṭṭati sati paccayeti āha **"aññatra odissa anuññātā"**ti.

Sarūpena[5] vañcanaṁ **rūpakūṭaṁ,** patirūpena vañcanāti attho. Aṅgena attano sarīrāvayavena vañcanaṁ **aṅgakūṭaṁ.** Gahaṇavasena vañcanaṁ **gahaṇakūṭaṁ.** Paṭicchannaṁ katvā vañcanaṁ **paṭicchannakūṭaṁ. Akkamatī**ti nippīḷeti, pubbabhāge akkamatīti sambandho.

Hadayanti nāḷi-ādīnaṁ mānabhājanānaṁ abbhantaraṁ. Tilādīnaṁ nāḷi-ādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva sikhā. **Sikhābhedo** tassā hāpanaṁ.

---

1. Ma 3. 109; Saṁ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhesu.
2. Saṁsumāravasaṁ (Ka)
3. Vi 3. 291 piṭṭhe.
4. Vi 3. 292 piṭṭhe.
5. Sāruppena (Ka) Saṁ-Ṭī 2. 549 piṭṭhe passitabbaṁ.

Kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. **Vadho**ti muṭṭhipahārakasātāḷanādīhi vihesanaṁ, vibādhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati "attānaṁ vadhitvā vadhitvā rodatī"ti-ādīsu[1]. Yathā hi apariggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvibhāgasandassanatthaṁ itthikumāridāsidāsādayo vibhāgena vuttā, evaṁ parassa haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanatthaṁ vibhāgena vuttā, na evaṁ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṁ atthi, tattha sayaṁkāro, idha paraṁkāroti ca na sakkā vattuṁ "kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā"ti vacanato, tasmā yathāvutto evettha attho yutto. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"vadhoti māraṇan"**ti vuttaṁ, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātuṁ māraṇa-saddassapi vihiṁsane dissanato.

294. Cīvarapiṇḍapātānaṁ yathākkamaṁ kāyakucchipariharaṇamattajotanāyaṁ avisesato aṭṭhannaṁ parikkhārānaṁ antare tappayojanatā sambhavatīti dassento **"te sabbepī"**ti-ādimāha. **Etepī**ti navaparikkhārikādayopi appicchāva santuṭṭhāva. Na hi tattakena mahicchatā, asantuṭṭhitā vā hotīti.

Catūsu disāsu sukhaṁ viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti vā **cātuddiso.** Tattha cāyaṁ satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭigho.** Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanako **santussamāno. Itarītarenā**ti uccāvacena. **Parissayānaṁ** bāhirānaṁ sīhabyagghādīnaṁ, abbhantarānañca kāmacchandādīnaṁ kāyacittupaddavānaṁ abhibhavanato parissayānaṁ **sahitā.** Thaddhabhāvakarabhayābhāvena[2] **acchambhī. Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasiṅgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho, asañjātapakkho vā sakuṇo gantuṁ na sakkotīti **"pakkhī sakuṇo"**ti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāḷiyaṁ

1. Vi 2. 364; 365 piṭṭhesu.
2. Baddhabhāvakarabhayābhāvena (Ka) Suttanipāta-Ṭṭha 1. 78 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

vuttoti āha **"pakkhayutto sakuṇo"**ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbaṁ sāpekkhāya ṭhapanañca natthi, tādiso ayaṁ bhikkhūti dassento **"ayaṁ panettha saṅkhepattho"**ti-ādimāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti **ariyo**ti āha **"ariyenāti niddosenā"**ti. **Ajjhattan**ti attani. **Niddosasukhan**ti nirāmisasukhaṁ kilesavajjarahitattā.

295. Yathāvutte sīlasaṁvare patiṭṭhitasseva indriyasaṁvaro icchitabbo tadadhiṭṭhānato, tassa ca paripālakabhāvatoti vuttaṁ **"so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhū"**ti. **Sesapadesū**ti "na nimittaggāhī hotī"ti-ādīsu padesu. Yasmā **Visuddhimagge**[1] vuttaṁ, tasmā tassa **līnatthappakāsiniyaṁ saṁvaṇṇanāyaṁ**[2] vuttanayeneva veditabbaṁ. Rūpādīsu nimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇattā indriyasaṁvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

296. **Paccayasampattin**ti paccayapāripūriṁ. **Ime cattāro**ti sīlasaṁvaro santoso indriyasaṁvaro satisampajaññanti ime cattāro araññavāsassa sambhārā. **Tiracchānagatehi vattabbataṁ āpajjati** isisiṅgassa pitu-ādayo viya. **Vanacarakehī**ti vanacarakamātugāmehi. **Bheravasaddaṁ sāventi,** tāvatā apalāyantānaṁ **hattheti sīsaṁ -pa- karonti.** Paṇḍattivītikkamasaṅkhātaṁ **kāḷakaṁ vā.** Micchāvitakkasaṅkhātaṁ **tilakaṁ vā.** **Tan**ti pītiṁ vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto.**

Vivittanti janavivittaṁ. Tenāha **"suññan"**ti. Sā ca vivittatā nissaddabhāvena lakkhitabbāti āha **"appasaddaṁ appanigghosan"**ti. Āvasathabhūtaṁ senāsanaṁ viharitabbaṭṭhena **vihārasenāsanaṁ.** Masārakādi mañcapīṭhaṁ tattha attharitabbaṁ bhisi-upadhānañca mañcapīṭhasambandhito **mañcapīṭhasenāsanaṁ.** Cimilikādi bhūmiyaṁ santharitabbatāya **santhatasenāsanaṁ.** Rukkhamūlādi paṭikkamitabbaṭṭhānaṁ caṅkamanādīnaṁ okāsabhāvato **okāsasenāsanaṁ.**

Anucchavikaṁ dassento"ti vatvā tameva anucchavikabhāvaṁ vibhāvetuṁ **"tattha hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Acchannan**ti iṭṭhakachadanādinā antamaso rukkhasākhāhipi na channaṁ.

---

1. Visuddhi 1. 20 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 1. 47 piṭṭhe.

Bhattassa pacchatoti bhattabhuñjanassa pacchato. **Ūrubaddhāsanan**ti ūrūnaṁ adhobandhanavasena nisajjaṁ. Heṭṭhimakāyassa anujukaṭṭhapanaṁ nisajjāvacaneneva bodhitanti. **Ujuṁ kāyan**ti ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha **"uparimaṁ sarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā"**ti. Taṁ pana ujukaṭṭhapanaṁ sarūpato payojanato ca dassetuṁ **"aṭṭhārasā"**ti-ādi vuttaṁ. **Na paṇamantī**ti na oṇamanti. **Na paripatatī**ti na vigacchati, vīthiṁ na vilaṅgheti. Tato eva pubbenāparaṁ visesappattiyā kammaṭṭhānaṁ **vuddhiṁ phātiṁ upagacchati. Mukhasamīpe**ti mukhassa samīpe nāsikagge vā uttaroṭṭhe vā. Idha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha **"kammaṭṭhānābhimukhan"**ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṁyeva purakkhatvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** "pariṇāyikā"ti-ādīsu[1] viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyānasatin**ti sabbathā gahitāsammosaṁ pariccattasammosaṁ satiṁ katvā, paramaṁ satinepakkaṁ upaṭṭhapetvāti attho.

Vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanaṁ anuppādanaṁ appavattanaṁ na paṭipakkhena suppahīnatā. **Pahīnattā**ti ca pahīnasadisataṁ sandhāya vuttaṁ jhānassa anadhigatattā. Tathāpi nayidaṁ cakkhuviññāṇaṁ viya sabhāvato vigatābhijjhaṁ, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha **"na cakkhuviññāṇasadisenā"**ti. **Eseva nayo**ti yathā cakkhuviññāṇaṁ sabhāvena vigatābhijjhaṁ abyāpannañca, na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidaṁ. Idaṁ pana cittaṁ bhāvanāya parisodhitattā abyāpannaṁ vigatathinamiddhaṁ anuddhataṁ nibbicikicchañcāti attho. **Idaṁ ubhayan**ti satisampajaññamāha.

297. **Ucchinditvā pātentī**ti ettha ucchindanaṁ pātanañca tāsaṁ paññānaṁ anuppannānaṁ uppajjituṁ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānaṁ ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇā dhammā itarāya ca samatthataṁ vihanantiyevāti **paññāya dubbalīkaraṇā** vuttā. Idampi paṭhamajjhānaṁ veneyyasantāne patiṭṭhāpiyamānaṁ ñāṇaṁ pajjati etthāti **ñāṇapadaṁ.** Ñāṇaṁ vaḷañjeti etthāti **ñāṇavaḷañjaṁ.**

299. **Na tāva niṭṭhaṁ gato** bāhirakānaṁ ñāṇena akkantaṭṭhānānipi siyunti. Yadi evaṁ anaññasādhāraṇe maggañāṇapade kathaṁ na niṭṭhaṅgatoti

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

āha **“maggakkhaṇepī”**ti-ādi. **Tīsu ratanesu niṭṭhaṁ gato hotī**ti buddhasubuddhataṁ dhammasudhammataṁ saṁghasuppaṭipattitañca ārabbha ñāṇena niṭṭhaṁ nicchayaṁ upagato hoti. Kāmaṁ cettha paṭhamamaggeneva sabbaso vicikicchāya pahīnattā sabbassapi ariyasāvakassa kaṅkhā vā vimati vā natthi, tattha pana yathā paññāvepullappattassa arahato savisaye ñāṇaṁ savisesaṁ ogāhati, na tathā anāgāmi-ādīnanti ratanattaye sātisayaṁ ñāṇanicchayagamanaṁ sandhāya “aggamaggavasena tattha niṭṭhāgamanaṁ vuttan”ti vuttaṁ. Yaṁ panettha avibhattaṁ, taṁ suviññeyyamevāti.

Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. **Jaṅgalānan**ti ettha yo nipicchalena amuduko nirudakatāya thaddhalūkhabhūmippadeso, so “jaṅgalo”ti vuccati, tabbahulatāya pana idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo, tasmiṁ jaṅgale jātā, bhavāti vā jaṅgalā, tesaṁ jaṅgalānaṁ. Evaṁ hi nadīcarānampi hatthīnaṁ saṅgaho kato hoti. Samodhātabbānaṁ viya hi samodhāyakānampi jaṅgalaggahaṇena gahetabbato. **Pathavītalacārīnan**ti iminā jalacārino ca nivatteti adissamānapādattā. **Pāṇānan**ti sādhāraṇavacanampi “padajātānī”ti saddantarasannidhānena visesaniviṭṭhameva hotīti āha **“sapādakapāṇānan”**ti. “Muttagatan”ti-ādīsu[1] gata-saddo anatthantaro viya **jāta**-saddo anatthantaroti āha **“padajātānīti padānī”**ti. **Samodhānan**ti samavarodhaṁ, antogamaṁ vā. **Mahantattenā**ti vipulabhāvena.

Kusalā dhammāti anavajjasukhavipākā dhammā, na anavajjamattadhammā. Kusalattike āgatanayena hi idha kusalā dhammā gahetabbā, na bāhitikasutte āgatanayena. **Catubbidho saṅgaho**ti kasmā vuttaṁ, nanu ekavidhovettha saṅgaho adhippetoti? Na, atthaṁ aggahetvā aniddhāritatthassa saddasseva gahitattā. Saṅgaha-saddo tāva attano

---

1. Ma 2. 87; Aṁ 3. 181 piṭṭhesu.

atthavasena catubbidhoti ayaṁ hettha attho, atthopi vā aniddhāritaviseso sāmaññena gahetabbataṁ patto "saṅgahaṁ gacchatī"ti ettha saṅgaha-saddena vacanīyataṁ gatoti na koci doso, niddhārite visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. **Sajātisaṅgaho**ti samānajātiyā, samānajātikānaṁ vā saṅgaho. Dhātukathāvaṇṇanāyaṁ pana **"jātisaṅgaho"** icceva vuttaṁ, taṁ jāti-saddassa sāpekkhasaddattā jātiyā saṅgahoti vutte attano jātiyāti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti katvā vuttaṁ. Idha pana **rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṁ**[1] viya pākaṭaṁ katvā dassetuṁ **"sajātisaṅgaho"** icceva vuttaṁ. Sañjāyanti etthāti sañjāti, sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho,** sañjātidesavasena saṅgahoti attho. "Sabbe rathikā"ti vutte sabbe rathayodhā rathena yujjhanakiriyāya ekasaṅgahoti, "sabbe dhanuggahā"ti vutte sabbe issāsā dhanunā vijjhanakiriyāya ekasaṅgahoti āha **"evaṁ kiriyavasena saṅgaho"**ti. **Rūpakkhandhena saṅgahitan**ti rūpakkhandhena ekasaṅgahaṁ rūpakkhandhoteva gaṇitaṁ, gahaṇaṁ gatanti attho.

Diyaḍḍhameva saccaṁ bhajati maggasaccadukkhasaccakadesabhāvato. Saccekadesantogadhampi saccantogadhameva hotīti āha **"saccānaṁ antogadhattā"**ti. Idāni tamatthaṁ sāsanato ca lokato ca upamaṁ āharitvā dīpetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sādhikamidaṁ bhikkhave diyaḍḍhasikkhāpadasatan**ti idaṁ yasmiṁ kāle taṁ suttaṁ desitaṁ, tadā paññattasikkhāpadavasena vuttaṁ, tato paraṁ pana sādhikāni dvesatāni sikkhāpadānīti. **Sikkhānaṁ antogadhattā** adhisīlasikkhāya. Ettha ca "sīlaṁ sikkhantopi tisso sikkhā sikkhatī"ti visamoyaṁ upaññāso. Tattha hi yo pahātabbaṁ pajahahi, saṁvaritabbato saṁvaraṁ āpajjati, ayamassa **adhisīlasikkhā.** Yo tattha cetaso avikkhepo, ayamassa **adhicittasikkhā.** Yā tattha vīmaṁsā, ayamassa **adhipaññāsikkhā.** Iti so kulaputto sarūpato labbhamānā eva tisso sikkhā sikkhatīti dīpito, na sikkhānaṁ antogadhatāmattena. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "yo tathābhūtassa saṁvaro, ayamettha adhisīlasikkhā, yo

1. Abhi-Ṭṭha 1. 343 piṭṭhe.

tathābhūtassa samādhi, ayamettha adhicittasikkhā, yā tathābhūtassa paññā, ayaṁ adhipaññāsikkhā, imā tisso sikkhā tasmiṁ ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotī"ti. Idha pana saccānaṁ antogadhattā sacca-saddābhidheyyatāmattena catūsu saccesu gaṇanantogadhā hontīti? Na, tatthāpi hi nippariyāyato adhisīlasikkhāva labbhati, itarā pariyāyatoti katvā **"sikkhānaṁ antogadhattā"**ti vuttaṁ.

Catūsu ariyasaccesu saṅgahaṁ gacchantīti ca tato amuccitvā tasseva antogadhataṁ sandhāya vuttaṁ. Evañca katvā "yathā ca ekassa hatthipadassā"ti-ādinā dassitā hatthipadopamā samatthitā daṭṭhabbā. **Ekasmimpi dvīsupi tīsupi saccesu gaṇanaṁ gatā dhammā**ti idaṁ na kusalattikavaseneva veditabbaṁ, atha kho tikadukesu yathārahaṁ labbhamānapadavasena veditabbaṁ. Tattha ekasmiṁ sacce gaṇanaṁ gato dhammo asaṅkhatadhammo daṭṭhabbo, dvīsu saccesu gaṇanaṁ gatā kusalā dhammā, tathā akusalā dhammā abyākatā ca dhammā, tīsu saccesu gaṇanaṁ gatā saṅkhatā dhammā, evaṁ aññesampi tikadukapadānaṁ vasena ayamattho yathārahaṁ vibhajitvā vattabbo. Tenāha **"ekasmimpi -pa- gatāva hontī"**ti. Ekadeso hi samudāyantogadhattā viseso viya sāmaññena samūhena saṅgahaṁ labhati. Tenāha **"saccānaṁ antogadhattā"**ti. **Desanānukkamo**ti ariyasaccāni uddisitvā dukkhasaccaniddesavasena pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ vibhajanaṁ. Tattha ca rūpakkhandhaniddesavasena ādito ajjhattikāya pathavīdhātuyā vibhajananti ayaṁ imissā desanāya anukkamo.

301. Taṁ panetaṁ upamāhi vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sujātan**ti sundaraṁ, susaṇṭhitaṁ supariṇatañcāti adhippāyo. **Pesiyo**ti vilīve. Mudubhāvato **kucchibhāgaṁ ādāya. Itare ca cattāro koṭṭhāse**ti pañcadhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca cattāro koṭṭhāse. **Itare ca tayo koṭṭhāse**ti-ādito catudhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca tayo koṭṭhāse.

Rājaputtūpamāyāti rañño jeṭṭhaputta-upamāya. **Tan**ti piḷandhanaṁ. Ure vāyāmajanita-ariyajātiyā **oraso. Mukhato jāto**ti mukhato

niggatadhammadesanāya jāto, buddhānaṁ vā dhammakāyassa mukhabhūta-ariyadhammato jāto. Tato eva **dhammajo dhammanimmito.** Satthu dhammadāyādasseva gahitattā **dhammadāyādo.** Tenāha **"no āmisadāyādo"**ti. **Tan**ti "bagavato putto"ti-ādivacanaṁ. Mahāpaññatādiguṇehi sātisayaṁ anupubbabhāve ṭhitattā **sammā** yathābhūtaṁ **vadamāno** vattuṁ sakkonto **vadeyya.**

Akutobhayaṁ nibbānaṁ nibbānagāminiñca. Rāgarajādīnaṁ vigamena vigatarajaṁ dhammaṁ desentaṁ sugataṁ sammāsambuddhaṁ bhikkhūnaṁ parosahassaṁ payirupāsatīti yojanā.

"Sevetha bhajathā"ti vatvā tattha kāraṇamāha **"paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā"**ti. Paṇḍitāpi samānā na appassutā, atha kho ovādānusāsanīhi anuggāhakāti purimā upamā therasseva vasena udāhaṭā dutiyā pana bagavato bhikkhusaṁghassapi vasena udāhaṭā.

302. **Ajjhattikā**ti sattasantānapariyāpannā. **Ajjhattaṁ paccattan**ti padadvayenapi taṁtaṁpāṭipuggalikadhammā vuccantīti āha **"ubhayampetaṁ niyakādhivacanamevā"**ti. Sasantatipariyāpannatāya pana attāti[1] gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṁ adhikicca uddissa pavattaṁ **ajjhattaṁ,** taṁtaṁsattasantānapariyāpannatāya **paccattaṁ.** Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ**[2] "attani pavattattā ajjhattaṁ, attānaṁ paṭicca paṭicca pavattattā paccattan"ti. **Kakkhaḷan**ti kathinaṁ. Yasmā taṁ thaddhabhāvena sahajātānaṁ patiṭṭhā hoti, tasmā **"thaddhan"**ti vuttaṁ. **Kharigatan**ti kharasabhāvesu gataṁ tappariyāpannaṁ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṁ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṁ hoti, tasmā vuttaṁ **"pharusan"**ti. **Upādinnaṁ** nāma sarīraṭṭhakaṁ. Tattha yaṁ kammasamuṭṭhānaṁ, taṁ nippariyāyato **"upādinnan"**ti vuccati, itaraṁ **anupādinnaṁ.** Tadubhayampi idha taṇhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena upādinnamevāti dassetuṁ **"sarīraṭṭhakañhī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ādinnan**ti abhiniviṭṭhaṁ. Mamanti **gahitaṁ.** Ahanti **parāmaṭṭhaṁ.** **Dhātukammaṭṭhānikassā**ti catudhātuvavatthānavasena dhātukammaṭṭhānaṁ pariharantassa.

---

1. Attani (Visuddhi-Ṭī 1. 429 piṭṭhe.)
2. Visuddhi 1. 344 piṭṭhe.

Etthāti etasmiṁ dhātukammaṭṭhāne. **Tīsu koṭṭhāsesū**ti tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo cattāro koṭṭhāsā.

Vuttappakārāti "kesā lomā"ti-ādinā vuttappakārā. **Nānāsabhāvato**ti satipi kakkhaḷabhāvasāmaññe sasambhāravibhattito pana kesādisaṅghātagatanānāsabhāvato. **Ālayo**ti apekkhā. **Nikantī**ti nikāmanā. **Patthanā**ti taṇhāpatthanā. **Pariyuṭṭhānan**ti taṇhāpariyuṭṭhānaṁ. **Gahaṇan**ti kāmupādānaṁ. **Parāmāso**ti parato āmasanā micchābhiniveso. **Na balavā** ālayādi. Yadi evaṁ kasmā vibhaṅge bāhirāpi pathavīdhātu vitthāreneva vibhattāti? Yathādhammadesanattā tattha vitthāreneva desanā pavattā, yathānulomadesanattā panettha vuttanayena desanā saṁkhittā.

Yojetvā dassetīti ekajjhaṁ katvā dasseti. **Sā**ti ajjhattikā pathavīdhātu. **Sukhapariggaho hoti** "na me so attā"ti. Siddhe hi anattalakkhaṇe dukkhalakkhaṇaṁ aniccalakkhaṇañca siddhameva hoti saṅkhatadhammesu tadavinābhāvatoti. **Visūkāyatī**ti visūkaṁ virūpakiriyaṁ pavatteti. Sā pana atthato vipphandanamevāti āha **"vipphandatī"**ti. **Assā**ti ajjhattikāya pathavīdhātuyā. **Acetanābhāvo pākaṭo hoti** dhātumattatāya dassanato. **Taṁ ubhayampī**ti taṁ pathavīdhātudvayampi.

Tato visesatarenāti tato bāhiramahāpathavito visesavantatarena, lahutarenāti attho. **Kuppatī**ti luppati. **Vilīyamānā**ti pakati-udake loṇaṁ viya vilayaṁ gacchantī. **Udakānugatā**ti udakaṁ anugatā udakagatikā. Tenāha **"udakameva hotī"**ti. Abhāvo eva **abhāvatā,** na bhavatīti vā abhāvo, tathāsabhāvo dhammo. Tassa bhāvo **abhāvatā.** Vayo vināso dhammo sabhāvo etassāti vayadhammo, tassa bhāvo **vayadhammatā,** atthato khayo eva. Sesapadesupi eseva nayo. Tenāha **"sabbehipi imehi padehi aniccalakkhaṇameva vuttan"**ti. Viddhaṁsanabhāvassa pana paveditabbattā kāmaṁ aniccalakkhaṇameva vuttaṁ sarūpato, itarānipi atthato vuttānevāti dassento āha **"yaṁ panā"**ti-ādi.

Mattaṁ khaṇamattaṁ tiṭṭhatīti mattaṭṭho, appamattaṭṭho **mattaṭṭhako,** ati-ittarakhaṇikoti attho. Tenāha **"parittaṭṭhitikassā"**ti. **Ṭhitiparittatāyā**ti ekacittapavattimattatāṭhānalakkhaṇassa itarabhāvena. Ekassa cittassa pavattikkhaṇamatteneva hi sattānaṁ paramatthato jīvanakkhaṇo paricchinno. Tenāha **"ayaṁ hī"**ti-ādi.

Jīvitanti jīvitindriyaṁ. **Sukhadukkhā**ti sukhadukkhā vedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvo**ti jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalā**ti attaniccabhāvena avomissā. **Ekacittasamāyuttā**ti ekena cittena sahitā ekacittakkhaṇikā. **Lahuso vattate khaṇo**ti tāya eva ekakkhaṇikatāya lahuko ati-ittaro jīvitādīnaṁ khaṇo vattati vītivattatīti attho. **Idan**ti gāthāvacanaṁ.

Yasmā sattānaṁ jīvitaṁ assāsapassāsānaṁ aparāparasañcaraṇaṁ labhamānameva pavattati, na alabhamānaṁ, tasmā **assāsapassāsūpanibaddhaṁ.** Tathā mahābhūtānaṁ samavuttitaṁ labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyāhi āpodhātu-ādīnaṁ vā aññatarapakopena balasampannopi puriso patthaddhakāyo vā, atisārādivasena kilinnapūtikāyo vā, mahāḍāhapareto vā, sañchijjamānasandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṁ pāpuṇāti. Kabaḷīkārāhārānaṁ yuttakāle labhantasseva jīvitaṁ pavattati, alabhantassa parikkhayaṁ gacchati, viññāṇe pavattamāneyeva ca jīvitaṁ pavattati, na tasmiṁ appavattamāne. **Jīvitan**ti ettha **iti-**saddena iriyāpathūpanibaddhatāsītuṇhūpanibaddhatādīnaṁ saṅgaho. Catunnaṁ hi iriyāpathānaṁ samavuttitaṁ labhamānameva jīvitaṁ pavattati, aññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchijjanti, sītuṇhānampi samavuttitaṁ labhamānameva pavattati, atisītena pana ati-uṇhena vā abhibhūtassa vipajjatīti.

Taṇhupādinnassāti iminā hi paccayuppannatākittanena sarasapabhaṅgutaṁyeva vibhāveti. Dukkhānupassanāya taṇhāggāhassa aniccānupassanāya mānaggāhassa anattānupassanāya diṭṭhiggāhassa ujuvipaccanīkabhāvato ekaṁseneva tīhi anupassanāhi gāhāpi vigacchantīti āha **"noteva hotī"**ti. **Ekaṁyeva āgataṁ** bāhirāya pathavīdhātuyā antaradhānadassanapavattajotanāya.

Pariggahanti dhātupariggahaṇaṁ. **Paṭṭhapento**ti ārabhanto desento. Sotadvāre balaṁ dassetīti yojanā. Kammaṭṭhānikassa baladassanāpadesena kammaṭṭhānassa ānubhāvaṁ dasseti. **Vācāya ghaṭṭanameva vuttaṁ** sotadvāre baladassanabhāvato. **Balan**ti ca bāhirāya viya ajjhattikāyapi pathavīdhātuyā acetanābhāvadassanena rukkhassa viya akkosantepi paharantepi nibbikāratā. **Sampativattamānuppannabhāvenā**ti tadā paccuppannabhāvena. **Samudācāruppannabhāvenā**ti āpāthagate tasmiṁ aniṭṭhe saddārammaṇe ārammaṇakaraṇasaṅkhāta-uppattivasena sotadvāre javanavedanā dukkhāti vacanato. Tathā hi **"upanissayavasenā"**ti vuttaṁ. **Vedanādayopī**ti "vedanā aniccā"ti ettha vuttavedanā ceva saññādayo ca. Te hi phassena samānabhūmikā na pubbe vuttavedanā. **Dhātusaṅkhātameva ārammaṇan**ti yathāpariggahitaṁ pathavīdhātusaṅkhātameva visayaṁ. **Pakkhandatī**ti vipassanācittaṁ aniccantipi dukkhantipi anattātipi sammasanavasena anupavisati. Etena bahiddhāvikkhepābhāvamāha, **pasīdatī**ti pana iminā kammaṭṭhānassa vīthipaṭipannataṁ. **Santiṭṭhatī**ti iminā uparūpari visesāvahabhāvena avatthānaṁ paṭipakkhābhibhavena niccalabhāvato. **Vimuccatī**ti iminā taṇhāmānadiṭṭhiggāhato visesena muccanaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana samuṭṭhānavasena attho vutto **"adhimokkhaṁ labhatī"**ti. **Sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagate**ti idaṁ mūlapariññāya mūladassanaṁ. Sotadvārehi āvajjanavoṭṭhabbanānaṁ ayoniso āvajjayato voṭṭhabbanavasena iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana "itthī, puriso"ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṁ **mūlaṁ,** sabbaṁ vā bhavaṅgādi. Evaṁ manodvārajavanassa mūlavasena **pariññā. Āgantukatāvakālikapariññā** pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena itarabhāvavasena ca veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana satipaṭṭhānasaṁvaṇṇanāyaṁ vutto eva.

Yāthāvato dhātūnaṁ pariggaṇhanavasena katapariggahassapi anādikālabhāvanāvasena **ayoniso āvajjanaṁ sacepi uppajjati. Voṭṭhabbanaṁ patvā**ti voṭṭhabbanakiccataṁ patvā. **Ekaṁ dve vāre āsevanaṁ labhitvā, na** āsevanapaccayaṁ. Na hi upekkhāsahagatāhetukacittaṁ āsevanapaccayabhūtaṁ atthi. Yadi siyā, paṭṭhāne kusalattike

paṭiccavārādīsu "na maggapaccayā āsevane dve, āsevanapaccayā na magge dve"ti ca vattabbaṁ siyā, "na maggapaccayā āsevane ekaṁ[1], āsevanapaccayā na magge ekan"ti[2] ca pana vuttaṁ. **Ekaṁ dve vāre**ti ettha ca ekaggahaṇaṁ vacanasiliṭṭhatāya vasena vuttaṁ. Na hi dutiye moghavāre ekavārameva voṭṭhabbanaṁ pavattati. Dvikkhattuṁ vā tassa pavattiṁ sandhāya ekavāraggahaṇaṁ, tikkhattuṁ pavattiṁ sandhāya dvevāraggahaṇaṁ. Tattha dutiyaṁ tatiyañca pavattamānaṁ laddhāsevanaṁ viya hoti. Yasmā pana "voṭṭhabbanaṁ patvā ekaṁ dve vāre āsevanaṁ labhitvā cittaṁ bhavaṅgameva otaratī"ti idaṁ dutiyamoghavāravasena vuttaṁ bhaveyya, so ca ārammaṇadubbalatāya eva hotīti abhidhammaṭṭhakathāyaṁ niyamito, idha pana tikkhānupassanānubhāvena akusaluppattiyā asambhavavasena ayonisova āvajjato ayoniso vavatthānaṁ siyā, na yoniso, tasmiṁ ca pavatte mahati atimahati vā ārammaṇe javanaṁ na uppajjeyyāti ayamattho vicāretvā gahetabbo.

Etasseva vā satipi duvidhatāparikappane so ca yadi anulome vedanāttike paṭiccavārādīsu "āsevanapaccayā na magge dve, na maggapaccayā āsevane dve"ti ca vuttaṁ siyā, (labbheyya), na ca vuttaṁ. Yadi pana voṭṭhabbanampi āsevanapaccayo siyā, kusalākusalānampi siyā. Na hi āsevanapaccayaṁ laddhuṁ yuttassa āsevanapaccayatāpi dhammo āsevanapaccayo hotīti avutto atthi, voṭṭhabbanassa pana kusalākusalānaṁ āsevanapaccayabhāvo avutto "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjati nāsevanapaccayā. Akusalaṁ -pa- nāsevanapaccayā"ti[3] vacanato paṭikkhitto ca. Athāpi siyā asamānavedanānaṁ vaseneva vuttanti ca, evamapi yathā "āvajjanā kusalānaṁ khandhānaṁ akusalānaṁ khandhānaṁ anantarapaccayena paccayo"ti[4] vuttaṁ, evaṁ "āsevanapaccayena paccayo"tipi vattabbaṁ siyā. Taṁ jātibhedā na vuttanti ce? Bhūmibhinnassa kāmāvacarassa rūpāvacarādīnaṁ āsevanapaccayabhāvo viya jātibhinnassapi bhaveyyāti vattabbo eva siyā, abhinnajātikassa ca vasena yathā "āvajjanā sahetukānaṁ khandhānaṁ anantarapaccayena

---

1. Abhi 8. 63 piṭṭhe. 2. Abhi 8. 49 piṭṭhe. 3. Abhi 8. 36 piṭṭhe. 4. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

paccayo”ti vuttaṁ, evaṁ “āsevanapaccayena paccayo”tipi vattabbaṁ siyā, na ca vuttaṁ, tasmā vedanāttikepi “āsevanapaccayā na magge ekaṁ, na maggapaccayā āsevane ekan”ti evaṁ gaṇanāya niddhāriyamānāya voṭṭhabbanassa āsevanapaccayattassa abhāvā ayaṁ moghavāro upaparikkhitvā gahetabbo.

Voṭṭhabbanaṁ pana vīthivipākasantatiyā āvaṭṭanato āvajjanā, tato visadisassa javanassa karaṇato manasikāroti ca vattabbataṁ labheyya, evañca katvā **paṭṭhāne** “voṭṭhabbanaṁ kusalānaṁ khandhānaṁ anantarapaccayena paccayo”ti-ādi na vuttaṁ, “āvajjanā” icceva[1] vuttaṁ, tampi voṭṭhabbanato paraṁ catunnaṁ pañcannaṁ vā javanānaṁ ārammaṇapurejātaṁ bhavituṁ asakkontaṁ rūpādiṁ ārabbha pavattamānaṁ voṭṭhabbanaṁ javanaṭṭhāneṭhatvā bhavaṅgaṁ otarati. **Javanaṭṭhāne ṭhatvā**ti ca javanassa uppajjanaṭṭhāne dvikkhattuṁ pavattitvāti attho, na javanabhāvenāti. **Āsevanaṁ labhitvā**ti cettha āsevanaṁ viya āsevananti vuttovāyamattho. Vipphārikattā cassa dvikkhattuṁ vā tikkhattuṁ vā pavattiyeva cettha āsevanasadisatā. Vipphārikatāya hi viññattisamuṭṭhāpakatā cassa vuccati, vipphārikampi javanaṁ viya anekakkhattuṁ appavattiyā asuppatiṭṭhitatāya ca na nippariyāyato āsevanabhāvena vattatīti na imassa āsevanatthaṁ vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana phalacittesu maggapariyāyo viya pariyāyavasena vuttaṁ.

Ayanti “sacepī”ti-ādinā vutto ekavārampi rāgādīnaṁ anuppādanavasena vipassanāya kammaṁ karonto yogāvacaro. **Koṭippatto**ti matthakaṁ patto. Paṭipakkhehi anabhibhūtattā visadavipassanāñāṇatāya **tikkhavipassako.** **Ārammaṇaṁ pariggahitameva hoti** “evaṁ me javanaṁ javitan”ti sārammaṇassa javanassa hutvā abhāvavavatthāpanassa kammaṭṭhānabhāvato, tathā āvajjanavasena vā taṁ ārammaṇaṁ vissajjetvā tāvadeva mūlakammaṭṭhānabhūtaṁ ārammaṇaṁ pariggahitameva hoti. **Dutiyassa pana vasenā**ti “aparassa rāgādivasena ekavāraṁ javanaṁ javatī”ti-ādinā vuttassa nātitikkhavipassakassa vasena “tassa dhātārammaṇameva cittaṁ pakkhandatī”ti-ādinā imasmiṁ sutte āgatattā. “Tamenaṁ upadhipahānāya paṭipannaṁ upadhipaṭinissaggāya kadāci karahaci satisammosā upadhipaṭisaṁyuttā sarasaṅkappā samudācaranti. Dandho udāyi satuppādo, atha

1. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

kho naṁ khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṁ gametī"ti **laṭukikopame**[1]**.** Tassa hi **aṭṭhakathāyaṁ**[2] "sotāpannādayo tāva pajahantu, puthujjano kathaṁ pajahatī"ti codanaṁ paṭṭhapetvā "āraddhavipassako hi satisammosena sahasā kilese uppanne "mādisassa nāma bhikkhuno kileso uppanno"ti saṁvegaṁ katvā vīriyaṁ paggayha vipassanaṁ vaḍḍhetvā maggena kilese samugghāteti, iti so pajahati nāmā"ti attho vutto. Tena vuttaṁ "tassa dhātārammaṇameva cittaṁ pakkhandatīti-ādinā imasmiṁsutte āgatattā"ti-ādi. **Indriyabhāvane ca** majjhimassa vasena **ayamattho veditabbo.**

Pariggahavasenāti dhātupariggahavasena. Mammacchedanādivasena pavatta-akkosanādiṁ aniṭṭhaṁ ārammaṇaṁ patvā **sotadvāre kilamati** puggalo, tathā pothanapaharaṇādikaṁ aniṭṭhaṁ ārammaṇaṁ patvā **kāyadvāre kilamati.**

Samudācarantīti sabbaso uddhaṁ ācaranti. Tayidaṁ amanāpehi samudācaraṇaṁ nāma pothanapaharaṇādivasena upakkamanamevāti āha **"upakkamantī"**ti, bādhantīti attho. **Tathāsabhāvo**ti yathā pāṇippahārādīhi ghaṭṭitamatto vikāraṁ āpajjati, tathāsabhāvo. "Ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacenā"ti-ādinā[3] ovādadānaṁ nāma anaññasādhāraṇaṁ buddhānaṁyeva āveṇikanti āha **"vuttaṁ kho panetaṁ bagavatāti anussarantopi -pa- kakacūpamovādaṁ anussarantopī"**ti vuttaṁ. Tassapi pariyattidhammabhāvatoti keci. Yaṁ pana kakacokantakesupi manussesu appadussanaṁ nibbikāraṁ, taṁ satthusāsanaṁ anussarantopi sammāpaṭipattilakkhaṇaṁ dhammaṁ anussaratiyevāti evaṁ vā ettha attho veditabbo. **Bhikkhuno guṇan**ti ariyadhammādhigamanasiddhaṁ guṇamāha. So ca sabbesampi ariyānaṁ guṇoti taṁ anussarantopi saṁghaṁ anussarati evāti vuttaṁ.

Vipassanupekkhā adhippetā, tasmā upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātīti vipassanāvasena sabbasmimpi saṅkhāragate ajjhupekkhanaṁ na labhatīti attho. **Chaḷaṅgupekkhā**ti chaḷaṅgupekkhā viya chaḷaṅgupekkhā iṭṭhāniṭṭhesu

---

1. Ma 2. 117 piṭṭhe. 2. Ma-Ṭṭha 3. 119 piṭṭhe. 3. Ma 1. 181 piṭṭhe.

nibbikāratāsāmaññena. Tenāha **"sā panesā"**ti-ādi. **Chaḷaṅgupekkhāṭhāne ṭhapeti** "lābhā vata me, suladdhaṁ vata me"ti-ādinā attamanataṁ āpajjanto.

303. **Āpogatan**ti ābandhanavasena āpo, tadeva āposabhāvaṁ gatattā āpogataṁ, sabhāveneva āpobhāvaṁ vā pattanti attho. Yasmā pana so āpobhāvasaṅkhāto allayūsabhāvo sasambhārapathavīsasambhāra-udakādigate sabbasmimpi āpasmiṁ vijjati, tasmā vuttaṁ **"sabba-āpesu gataṁ allayūsabhāvalakkhaṇan"**ti, dravabhāvalakkhaṇanti attho. "Pakuppatī"ti pākatikapakopaṁ sandhāyāha **"oghavasena vaḍḍhatī"**ti. Tenāha **"ayamassa pākatiko pakopo"**ti. Itaraṁ pana dassetuṁ **"āposaṁvaṭṭakāle panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ogacchantī**ti ettha ogamananti pariyādānaṁ adhippetaṁ, na adhogamanamattanti āha **"uddhane -pa- pāpuṇantī"**ti.

304. **Sabbatejesu gatan**ti indhanādivasena anekabhedesu sabbesu tejokoṭṭhāsesu gataṁ pavattaṁ. Yathā pīti eva pītigataṁ, evaṁ **tejo eva tejogataṁ,** tejanavasena pavattimattanti attho. Evaṁ āpogataṁ vāyogatañca veditabbanti āha **"purime"**ti-ādi. **Ekāhikajarādibhāvenā**ti ekāhikādijarābhedena. **Usumajāto**ti usmābhibhūto. **Jīratī**ti jiṇṇo hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmiṁ kāye jarāpavatti pākaṭajarāvasena veditabbāti dassetuṁ **"indriyavekallattan"**ti-ādi vuttaṁ. **Valipalitādibhāvan**ti valitapalitabhāvaṁ, aṅgapaccaṅgānaṁ sithilabhāvañca. **Kuppitenā**ti khubhitena. Satakkhattuṁ tāpetvā tāpetvā sītūdake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappī**ti vadanti. Sarīre pakati-usumaṁ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo,** sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāho**ti ayameva tesaṁ viseso. **Asitan**ti bhuttaṁ. **Khāyitan**ti khāditaṁ. **Sāyitan**ti assāditaṁ. **Sammā paripākaṁ gacchatī**ti samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttaṁ. Asammāparipākopi visamapākiniyā gahaṇiyā vasena veditabbo. **Rasādibhāvenā**ti rasarudhiramaṁsamedanhāru-aṭṭhi-aṭṭhimiñjasukkabhāvena. **Vivekan**ti puthubhāvaṁ aññamaññaṁ visadisabhāvaṁ.

Asitādibhedassa āhārassa pariṇāme raso hoti, taṁ paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evaṁ rasassa pariṇāme "rudhiran"ti-ādinā sabbaṁ netabbaṁ.

Haritantanti haritameva, anta-saddena padavaḍḍhanaṁ kataṁ yathā "vanantaṁ suttantan"ti. **Cammanillekhanaṁ** cammaṁ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṁ.

305. **Uggārahikkārādī**ti ettha **ādi**-saddena uddekakhīpanādipavattakavātānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādī**ti **ādi**-saddena pittasemhalasikādinīharaṇavātassa ceva usumavātassa ca saṅgaho veditabbo. Yadipi **kucchi**-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana abbhantarassa vuccamānattā tadavasiṭṭho udarapadeso idha icchi-saddena vuccatīti āha **"kucchisayā vātāti antānaṁ bahivātā"**ti. **Samiñjanapasāraṇādīnī**ti **ādi**-saddena ālokanavilokana-uddharaṇādikā sabbā kāyikakiriyā saṅgahitā. Avasavati udakaṁ etasmāti **ossavanaṁ,** chadananto. **Idhā**ti imasmiṁ ṭhāne.

306. **Nissattabhāvan**ti anattakataṁ. Yathādassitā hi catasso dhātuyo anattaniyaṁ kevalaṁ dhātumattā nissattanijjīvāti imamatthaṁ dasseti. **Parivārito**ti parivāritabhāvena ṭhito parivuto. Tenāha **"etānī"**ti-ādi, kaṭṭhādīni sannivesavisesavasena ṭhapitānīti adhippāyo. Aññāthā agārasamaññāya bhāvato. Tenāha **"kaṭṭhādīsu panā"**ti-ādi. Yadatthaṁ pāḷiyaṁ "seyyathāpi āvuso"ti-ādi āraddhaṁ, tamatthaṁ pākaṭaṁ katvā dassetuṁ **"yathā kaṭṭhādīnī"**ti-ādi vuttaṁ.

Kāmaṁ heṭṭhā "mattaṭṭhakassa kāyassā"ti-ādinā[1] avibhāgena ekadesena ca upādārūpampi kathitaṁ, tathā vedanādayo khandhabhāvena pariggahetvā na kathitā, tathā taṇhāpi samudayasaccabhāvena. Itarāni pana saccāni sabbena sabbaṁ na kathitāni. Tenevāha **"heṭṭhā -pa- na kathitānī"**ti. **Cakkhupasāde niruddhe**ti cakkhupasāde vinaṭṭhe. **Upahate**ti pubbakimi-ādīhi upaddute. **Palibuddhe**ti pubbādi-uppattiyā vinā paṭicchādite. **Tajjo**ti tassānurūpo, cakkhuviññāṇuppattiyā anurūpoti attho.

---

1. Ma 1. 243 piṭṭhe.

Cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagate uppajjanamanasikāro hadayasannissayopi cakkhumhi sati hoti, asati na hotīti katvā **"cakkhuṁ paṭicca uppajjanamanasikāro"**ti vutto. Bhavaṅgāvaṭṭanaṁ tassa yathā ārammaṇapaccaye, evaṁ pasādapaccayepi hotīti vuttaṁ **"cakkhuñca rūpe ca paṭiccā"**ti. **Tan**ti cakkhudvāre kiriyamanodhātucittaṁ. **Aññavihitassā**ti aññārammaṇapasutassa. **Tadanurūpassā**ti tesaṁ cakkhurūpatadābhogānaṁ anurūpassa.

Cattāri saccāni dasseti sarūpato atthāpattito cāti adhippāyo. Tappakāro bhūto, tappakāraṁ vā patto **tathābhūto,** tassa, yathā cakkhuviññāṇaṁ uppajjati, tādisassa paccayākārasamavetassāti attho. **Tisamuṭṭhānarūpan**ti utukammāhārasamuṭṭhānarūpaṁ. Idañca satipi tadā bhavaṅgāvaṭṭanacittasamuṭṭhānarūpe kevalaṁ cakkhuviññāṇasamuṭṭhitarūpassa abhāvamattaṁ gahetvā vuttaṁ. **Saṅgahaṁ gacchatī**ti nagaraṁ viya rajje rūpakkhandhe saṅgahetabbataṁ gahetabbataṁ gacchati. "Tathābhūtassā"ti vuttattā **vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva, viññāṇampi cakkhuviññāṇameva. Saṅkhārāti cetanāva vuttā** cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassāti adhippāyo. Tattha pana phassajīvitindriyamanasikāracittaṭṭhitiyopi saṅkhārakkhandhadhammāva. **Ekato saṅgaho** "pañcakkhandhā"ti ekato gaṇanā. **Samāgamo**ti yathāsakaṁ paccayavasena samodhānaṁ. **Samavāyo**ti aññamaññassa paccayabhāvena samavetatāya samuditabhāvo.

Paccayuppannadhammo paṭicca samuppajjati etasmāti **paṭiccasamuppādo,** paccayākāro. Paccayadhamme passantopi paccayuppannadhamme passati, te passantopi paccayadhamme passatīti vuttaṁ **"yo paṭiccasamuppādan"**ti-ādi. **Chandakaraṇavasenā**ti taṇhāyanavasena. **Ālayakaraṇavasenā**ti apekkhākaraṇavasena. **Anunayakaraṇavasenā**ti anurajjanavasena. **Ajjhogāhitvā**ti ārammaṇaṁ anupavisitvā viya gilitvā viya niṭṭhapetvā viya daḷhaggahaṇavasena. Chandarāgo vinayati pahīyati etthāti **chandarāgavinayo chandarāgapahānañcā**ti vuccati nibbānaṁ. **Āharitvā**ti pāḷiyaṁ sarūpato anāgatampi atthato ānetvā saṅgaṇhanavasena gahetabbaṁ. Āharaṇavidhiṁ pana dassento **"yā imesū"**ti-ādimāha. **Imesu tīsu ṭhānesū**ti yathāvuttesu sukhadukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. **Diṭṭhī**ti pariññābhisamayādivasena pavattā sammādiṭṭhi yāthāvadassanaṁ. Evaṁ

saṅkappādayopi yathārahaṁ veditabbā. **Bhāvanāpaṭivedho**ti bhāvanāvasena paṭivedho, na ārammaṇakaraṇamattena. **Ayaṁ maggo**ti ayaṁ catunnaṁ ariyasaccānaṁ paṭivijjhanavasena pavatto aṭṭhaṅgiko maggo. **Ettāvatāpī**ti evaṁ ekasmiṁ cakkhudvāre vatthu pariggahamukhenapi catusaccakammaṭṭhānassa matthakaṁ pāpanena **bahuṁ** vipulaṁ paripuṇṇameva **bagavato sāsanaṁ kataṁ** anuṭṭhitaṁ **hoti.**

Uppajjitvā niruddhameva bhavaṅgacittaṁ āvajjanacittassa paccayo bhavatīti vuttaṁ **"taṁ niruddhampī"**ti. **Mandathāmagatamevā**ti mahatiyā niddāya abhibhūtassa vasena vuttaṁ, kapimiddhaparetassa pana bhavaṅgacittaṁ kadāci āvajjanassa paccayo bhaveyyāti. **Bhavaṅgasamayenevā**ti bhavaṅgasseva pavattanasamayena paguṇajjhānapaguṇakammaṭṭhānapaguṇaganthesu tesaṁ paguṇabhāveneva ābhogena vināpi manasikāro pavattati. Tathā hi paguṇaṁ ganthaṁ paguṇabhāveneva nirantaraṁ viya ajjhayamāne aññavihitatāya "ettako gantho gato, ettako avasiṭṭho"ti sallakkhaṇā na hoti. **Catusamuṭṭhānampī**ti sabbaṁ catusamuṭṭhānarūpaṁ, na pubbe viya tisamuṭṭhānamevāti adhippāyo. Pubbaṅgamattā oḷārikattā ca phassacetanāva saṅkhārakkhandhoti gahitā, na aññesaṁ abhāvā. **Ekadesameva sammasanto**ti yathā-uddiṭṭhaṁ atthaṁ heṭṭhā anavasesato aniddisitvā ekadesameva niddisanavasena desanāya āmasanto. **Imasmiṁ ṭhāne**ti yathā-uddiṭṭhassa atthassa "ajjhattikañceva āvuso cakkhun"ti-ādinā[1] chadvāravasena niddisanaṭṭhāne. **Heṭṭhā parihīnadesanan**ti "yaṁ upādārūpaṁ cattāro arūpino khandhā upari tīṇi ariyasaccānī"ti niddesavasena parihīnaṁ atthajātaṁ sabbaṁ. **Taṁtaṁdvāravasenā**ti cakkhudvārādikaṁ taṁtaṁdvāravasena. Catusaccavasena āraddhā desanā catusaccaneva pariyosāpitāti āha **"yathānusandhināva suttantaṁ niṭṭhapesī"**ti.

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ma 1. 248 piṭṭhe.

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307. **Nacirapakkante**ti na ciraṁ pakkante, pakkantassa sato na cirasseva. **Saliṅgenevā**ti muṇḍiyakāsāyaggahaṇādinā attano purimaliṅgeneva. **Pāṭiyekke jāte**ti vipannācāradiṭṭhitāya pakāsanīyakammakaraṇato paraṁ aññatitthiyasadise visuṁ bhūte. **Kulaputto**ti jātimattena kulaputto. **Asambhinnāyā**ti sambhedarahitāya, jātisaṅkaravirahitāyāti attho. Jātisīsena idha jātivatthukaṁ dukkhaṁ vuttanti āha **"otiṇṇoti yassa jāti anto anupaviṭṭhā"**ti. Jāto hi satto jātakālato paṭṭhāya jātinimittena dukkhena anto anupaviṭṭho viya vibādhīyati. **Jarāyā**ti-ādīsupi eseva nayo. Cattāro paccayā labbhantīti lābhā, catunnaṁ paccayānaṁ labbhamānānaṁ sukatabhāvo suṭṭhu abhisaṅkhatabhāvo. **Vaṇṇabhaṇanan**ti guṇakittanaṁ. **Apaññātā**ti sambhāvanāvasena na paññātā. Lābhādinibbattiyābhāvadassanañhetaṁ. Tenāha **"ghāsacchādanamattampi na labhantī"**ti. **Appesakkhā**ti appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā adhipateyyasampattiyā ca parivārasampattiyā ca abhāvena pākaṭā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvaṁ dassento **"appaparivārā"**ti āha.

Sārenapi keci ajānanena aññālābhena vā asārabhūtampi kattabbaṁ karontīti tato visesanatthaṁ "sārena sārakaraṇīyan"ti vuttanti taṁ dassento **"akkhacakkayuganaṅgalādikan"**ti āha. **Brahmacariyassā**ti sikkhāttayasaṅgahassa sāsanabrahmacariyassa. Mahārukkhassa maggaphalasārassa ñāṇadassanapheggukassa samādhitacassa sīlapapaṭikassa cañcalasabhāvā saṁsappacārīti ca **cattāro paccayā sākhāpalāsaṁ nāma. Tenevā**ti lābhasakkārasilokanibbattaneneva. **Sāro me patto**ti imasmiṁ sāsane adhigantabbasāro nāma iminā lābhādinibbattanena anuppattoti vosānaṁ niṭṭhitakiccaṁ āpanno.

310. **Ñāṇadassanan**ti ñāṇabhūtaṁ dassanaṁ visayassa sacchikaraṇavasena pavattaṁ abhiññāñāṇaṁ. **Sukhumaṁ rūpan**ti devādīnaṁ, aññampi vā sukhumasabhāvaṁ rūpaṁ. Tenāha **"antamaso -pa- viharantī"**ti, dibbacakkhu hi idha ukkaṭṭhaniddesena "ñāṇadassanan"ti gahitaṁ.

311. **Asamayavimokkhaṁ ārādhetī**ti ettha adhippetaṁ asamayavimokkhaṁ pāḷiyā eva dassetuṁ **"katamo asamayavimokkho"**ti-ādi vuttaṁ. Aṭṭhannaṁ hi samāpajjanasamayopi atthi asamayopi, maggavimokkhena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa bhuñjantassa ca maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti na vattabbaṁ, iti maggavimokkhena vimuccantassa samayo vā asamayo vā natthīti so **asamayavimokkho.** Tenāha **"lokiyasamāpattiyo hī"**ti-ādi.

Na kuppati na nassatīti **akuppā,** kadācipi aparihānasabhāvā. Sabbasaṁkilesehi paṭippassaddhivasena cetaso vimuttīti **cetovimutti.** Tenāha **"arahattaphalavimuttī"**ti. Ayamattho payojanaṁ etassāti **etadatthaṁ,** sāsanabrahmacariyaṁ, tassa **esā** paramakoṭi. Yathāraddhassa sāropamena phalena desanā niṭṭhāpitāti āha **"yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesī"**ti. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Mahāsāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā

312. **Piṅgaladhātuko**ti piṅgalasabhāvo piṅgalacchaviko, piṅgalakkhoti vā attho. **Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṁgho,** na sīlādiguṇehi saṅgahitabbabhāvena. Saṁgho etesaṁ atthi parivārabhūtoti **saṁghino. Svevā**ti so eva pabbajitasamūhasaṅkhāto. **Ācārasikkhāpanavasenā**ti attanā parikappita-acelavatādi-ācārasikkhāpanavasena. **Paññātā**ti yathāsakaṁ samādinnavatavasena ceva viññātaladdhivasena ca paññātā. **Laddhikarā**ti tassā micchādiṭṭhiyā uppādakā. **Bahujanassā**ti puthujanassa, tassa pana āgamasampadāpi nāma natthi, kuto adhigamoti ekaṁsato andhaputhujjano evāti āha **"assutavato andhabālaputhujjanassā"**ti. Na hi viññū appasādanīye pasīdanti. Maṅgalesu kātabbadāsakiccakaro dāso **maṅgaladāso.**

Tantāvutānanti tante pasāretvā vītānaṁ. **Gaṇṭhanakileso**ti saṁsāre bandhanakileso. **Evaṁ vāditāyā**ti evaṁ paṭiññatāya, evaṁ diṭṭhitāya vā. **Niyyānikā**ti niyyānagatisappāṭihīrakā anupārambhabhūtattāti adhippāyo. No ce niyyānikāti ānetvā yojanā. [1]Tesaṁ sabbaññupaṭiññāya abhūtattā tassā abhūtabhāvakathanena[1] tassa brāhmaṇassa na kāci atthasiddhīti āha **"nesaṁ aniyyānikabhāvakathanena atthābhāvato"**ti.

318. Nihīnalokāmise[2] līno ajjhāsayo etassa, na pana nibbāneti[3] **līnajjhāsayo. Sāsanaṁ sithilaṁ katvā gaṇhāti** sikkhāya na tibbagāravattā.

323. **Heṭṭhā**ti anantarātītasutte mahāsāropame. **Paṭhamajjhānādidhammā vipassanāpādakā**ti vipassanāya padaṭṭhānabhūtā. **Idhā**ti imasmiṁ cūḷasāropame āgatā. **Nirodhapādakā**ti anāgāmino, arahanto vā nirodhasamāpattiṁ samāpajjituṁ samatthā. **Tasmā**ti nirodhapādakattā. Paṭhamajjhānādidhammā ñāṇadassanato **uttaritarā**ti veditabbā.

Cūḷasāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca opammavaggavaṇṇanā.

1-1. Yasmā sabbaññupaṭiññāto sā ca abhūtattābhāvakathanena (Ka)
2. Nihīnalokāmisena (Ka)
3. Na pana so nibbānenāti (Ka)

4. Mahāyamakavagga

1. Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā

325. Ñātīnaṁ[1] nivāsaṭṭhānabhūto gāmo ñātiko, so eva **nātiko.** So kira gāmo yesaṁ santako, tesaṁ pubbapurisena attano ñātīnaṁ sādhāraṇabhāvena nivesito, tena "nātiko"ti paññāyittha. Atha pacchā tattha dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajitvā paribhutto. Tenāha **"dvinnaṁ cūḷapitimahāpitiputtānaṁ dve gāmā"**ti. Giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhiyeva kato āvasatho **giñjakāvasatho.** Tasmiṁ kira padese mattikā sakkharamarumbavālikādīhi asammissā akaṭhinā saṇhā sukhumā, tāya katāni kulālabhājanānipi silāmayāni viya daḷhāni, tasmā te upāsakā tāya mattikāya dīghaputhula-iṭṭhakā kāretvā tāhi ṭhapetvā dvārabāhavātapānakavāṭatulāyo[2] sesaṁ sabbaṁ dabbasambhārena vinā iṭṭhakāhi eva pāsādaṁ kāresuṁ. Tenāha **"iṭṭhakāhevā"**ti-ādi.

Gosiṅgasālavanadāyanti gosiṅgasālavananti laddhanāmaṁ rakkhitaṁ araññaṁ. **Jeṭṭhakarukkhassā**ti vanappatibhūtassa sālarukkhassa. **Sāmaggirasan**ti samaggabhāvādiguṇaṁ vivekasukhaṁ. **Uparipaṇṇāsake** upakkilesasutte[3] puthujjanakālo kathito, **idha** cūḷagosiṅgasutte **khīṇāsavakālo kathito.** Katakiccāpi hi te mahātherā attano diṭṭhadhammasukhavihāraṁ paresaṁ diṭṭhānugatiṁ āpajjanañca sampassantā paramañca vivekaṁ anubrūhantā sāmaggirasaṁ anubhavamānā tattha viharanti. **Tadā**ti tasmiṁ upakkilesasuttadesanākāle. **Te**ti anuruddhappamukhā kulaputtā. **Laddhassādā**ti vipassanāya vīthipaṭipattiyā[4] adhigatassādā. Vipassanā hi pubbenāparaṁ visesaṁ āvahantī pavattamānā sātisayaṁ pītisomanassaṁ āvahati. Tenāha bagavā—

"Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhati pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānatan"ti[5].

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 98 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Dvāravātapānakavāṭatulāyo (Aṁ-Ṭī 3. 98 piṭṭhe.)
3. Ma 3. 193 piṭṭhe. 4. Vidhipaṭipattiyā (Ka) 5. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

Laddhapatiṭṭhā maggaphalādhigamanena. Sati hi maggaphalādhigame sāsane patiṭṭhā laddhā nāma hoti, no aññathā.

Kāmaṁ Sāriputtamoggallānāpi mahāsāvakapariyāpannāva, aggasāvakabhāvena pana nesaṁ visesadassanatthaṁ **"dhammasenāpatimahāMoggallānattheresu vā"**ti visuṁ gahaṇaṁ. Satipi hi sāmaññayoge visesavanto visuṁ gayhanti yathā "brāhmaṇā āgatā, vāsiṭṭhopi āgato"ti. Tesu pana visuṁ gahitesupi **"asītimahāsāvakesū"**ti **asīti**ggahaṇaṁ appakaṁ ūnamadhikaṁ vā gaṇanupagaṁ na hotīti. **Antamaso**ti idaṁ dhammabhaṇḍāgārikassa upaṭṭhākabhāvena āsannacāritāya vuttaṁ. **Anīkā**ti hatthānīkā, hatthānīkato hatthisamūhatoti attho. Kāḷasīho yebhuyyena yūthacaroti katvā vuttaṁ **"yūthā nissaṭo kāḷasīho viyā"**ti. Kesarī pana ekacarova. **Vātacchinno valāhako viyā**ti vātacchinno pabbatakūṭappamāṇo valāhakacchedo viya. **Tesaṁ paggaṇhanato**ti yathā nāma jighacchitassa bhojane, pipāsitassa pānīye, sītena phuṭṭhassa uṇhe, uṇhena phuṭṭhassa sīte, dukkhitassa sukhe abhiruci uppajjati, evamevaṁ bagavato kosambake bhikkhū aññamaññaṁ vivādāpanne disvā apare samaggāvāsaṁ vasante āvajjitassa ime tayo kulaputtā āpāthaṁ āgamiṁsu, atha ne paggaṇhitukāmo upasaṅkami, evāyaṁ paṭipatti-anukkamena kosambakānaṁ bhikkhūnaṁ vinayanupāyo hotīti. Tenāha "tesaṁ paggaṇhanato"ti. Eteneva **pacchimajanataṁ anukampanato**ti idampi kāraṇaṁ ekadesena saṁvaṇṇitanti daṭṭhabbaṁ. **Ukkaṁsitvā**ti yathābhūtehi guṇehi sampahaṁsanena visesetvā visiṭṭhe katvā pasaṁsāvasena cetaṁ āmeḍitavacanaṁ.

Taṁ araññaṁ rakkhati vanasāminā āṇatto. Rakkhitagopitaṁ vanasaṇḍaṁ, na mahāvanādi viya apariggahitaṁ. Sīlādippabhedāya attatthāya paṭipannā **attakāmā,** na apariccattasinehāti āha **"attano hitaṁ kāmayamānā"**ti. Tenāha **"yo hī"**ti-ādi. **Bhindeyyā**ti vināseyya.

Dubbalamanussāti paññāya dubbalā aviddasuno manussā. **Tānī**ti abhijāti-ādīsu uppannapāṭihāriyāni. **Cīvaragabbhena paṭicchādetvā**ti cīvarasaṅkhāte ovarake nigūhitvā viya. Na hi cīvarapārupanamattena buddhānubhāvo paṭicchanno hoti. "Mā Sudha kocimaṁ buddhānubhāvaṁ aññāsī"ti

pana tathārūpena iddhābhisaṅkhārena taṁ chādetvā gato bagavā tathā vutto. Tenāha **"aññātakavesena agamāsī"**ti.

Abhikkamathāti padaṁ abhimukhabhāvena vidhimukhena vadatīti āha **"ito āgacchathā"**ti. Buddhānaṁ kāyo nāma suvisuddhajātimaṇi viya sobhano, kiñci malaṁ apanetabbaṁ natthi, kimatthaṁ bagavā pāde pakkhālesīti āha **"buddhānan"**ti-ādi.

326. **Anuruddhā**ti vā ekasesanayena vuttaṁ virūpekasesassapi icchitabbattā, evañca katvā bahuvacananiddesopi samatthito hoti. **Iriyāpatho khamatī**ti sarīrassa lahuṭṭhānatāya catubbidhopi iriyāpatho sukhappavattiko. **Jīvitaṁ yāpetī**ti yāpanālakkhaṇaṁ jīvitaṁ imaṁ sarīrayantaṁ yāpeti sukhena pavatteti. **Uḷuṅkayāguṁ vā kaṭacchubhikkhaṁ vā**ti idaṁ makaravuttiyā[1] missakabhattena yāpanaṁ vattanti katvā vuttaṁ. Tenāha **"bhikkhācāravattaṁ pucchatī"**ti.

Aññamaññaṁ saṁsandatīti satipi ubhayesaṁ kalāpānaṁ paramatthato bhede pacurajanehi duviññeyyanānattaṁ khīrodakasammoditaṁ accantameva saṁsaṭṭhaṁ viya hutvā tiṭṭhati. Tenāha **"visuṁ na hoti, ekattaṁ viya upetī"**ti. Piyabhāvadīpanāni cakkhūni **piyacakkhūni.** Piyāyati, piyāyitabboti vā **piyo**ti. Samaggavāsassa yaṁ ekantakāraṇaṁ, taṁ pucchanto bagavā **"yathā kathaṁ panā"**ti-ādimāhāti **"kathanti kāraṇapucchā"**ti vuttaṁ. Yo nesaṁ mettāsahitānaṁyeva kammādīnaṁ aññamaññasmiṁ paccupaṭṭhānākāro, taṁ sandhāya **"kathan"**ti pucchā. Tathā hi parato "evaṁ kho mayaṁ bhante"ti-ādinā therehi vissajjanaṁ kathitaṁ.

Mittaṁ etassa atthīti **mettaṁ,** kāyakammaṁ. **Āvī**ti pakāsaṁ. **Raho**ti appakāsaṁ. Yaṁ hi uddissa mettaṁ kāyakammaṁ paccupaṭṭhapeti, taṁ tassa sammukhā ce, pakāsaṁ hoti, parammukhā ce, appakāsaṁ. Tenāha **"āvi ceva raho cāti sammukhā ceva parammukhā cā"**ti. **Itarānī**ti parammukhā kāyavacīkammāni. **"Tatthā"**ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"yaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. Sammajjanādivasena **paṭijaggitabbayuttaṁ ṭhānaṁ vā. Tathevā**ti yathā sammukhā kate mettākāyakamme vuttaṁ,

---

1. Saṅkaravuttiyā (?)

tatheva. "Kacci khamanīyan"ti evamādikā kathā **sammodanīyakathā.** Yathā parehi saddhiṁ attano chiddaṁ na hoti, tathā paṭisanthāravasena pavattā kathā **paṭisanthārakathā.** "Aho tadā therena mayhaṁ dinno ovādo, dinnā anusāsanī"ti evaṁ kālantare saritabbayuttā, chasāraṇīyapaṭisaṁyuttā vā kathā **sāraṇīyakathā.** Suttapadaṁ nikkhipitvā tassa atthaniddesavasena sīlādidhammapaṭisaṁyuttā kathā **dhammīkathā.** Sarena suttassa uccāraṇaṁ **sarabhaññaṁ.** Pañhassa ñātuṁ icchitassa atthassa pucchanaṁ **pañhapucchanaṁ.** Tassa yathāpucchitassa ādisanaṁ **pañhavissajjanaṁ. Evaṁ samannāharato**ti evaṁ manasikaroto, evaṁ mettaṁ upasaṁharatoti attho.

Ekato kātuṁ na sakkā, tasmā **nānā. Hitaṭṭhenā**ti attano viya aññamaññassa hitabhāvena. **Nirantaraṭṭhenā**ti antarābhāvena bhedābhāvena. **Aviggahaṭṭhenā**ti avirodhabhāvena. **Samaggaṭṭhenā**ti sahitabhāvena. **Paribhaṇḍaṁ katvā**ti bahalatanumattikālepehi limpetvā. **Cīvaraṁ vā dhovantī**ti attano cīvaraṁ vā dhovanti. **Paribhaṇḍaṁ vā**ti attano paṇṇasālāya paribhaṇḍaṁ vā karonti.

327. **Paṭiviruddhā evā**ti etthāpi "yebhuyyenā"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Tesaṁ appamādalakkhaṇan**ti tesaṁ appamajjanasabhāvaṁ. **Kacci pana vo anuruddhā samaggā**ti etthāpi **vo**ti nipātamattaṁ, paccattavacanaṁ vā, kacci tumheti evamattho veditabbo. **Samuggapātin**ti samuggapuṭasadisaṁ pātiṁ.

Paṇṇasālāyaṁ anto bahi ca sammajjanena sodhitaṅgaṇatā **vattapaṭipatti. Paṭivisamattamevā**ti attano yāpanapaṭivisamattameva. **Osāpetvā**ti pakkhipitvā. **Pamāṇamevā**ti attano yāpanapamāṇameva. **Vuttanayena jahitvā**ti pāḷiyaṁ vuttanayena jahitvā.

Hatthena hatthaṁ saṁsibbantāti attano hatthena itarassa hatthaṁ daḷhaggahaṇavasena bandhantā. Vilaṅgheti desantaraṁ pāpeti etenāti vilaṅghako, hattho. Hattho eva vilaṅghako hatthavilaṅghako, tena **hatthavilaṅghakena.**

Taṁ akhaṇḍaṁ katvāti taṁ tīsupi divasesu dhammassavanaṁ pavattanavasena akhaṇḍikaṁ katvā. **Etan**ti "pañcāhikaṁ kho panā"ti-ādivacanaṁ. Pañcame

pañcame ahani bhavatīti **pañcāhikaṁ. Bhagavatā pucchitena** anuruddhattherena. **Pamādaṭṭhānesuyevā**ti aññesaṁ pamādaṭṭhānesuyeva. **"Pamādaṭṭhānesuyevā"**ti vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"aññesañhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Papañcakaraṇaṭṭhānānī**ti kathāpapañcassa karaṇaṭṭhānāni vissaṭṭhakathāpavattanena kammaṭṭhāne pamajjanaṭṭhānāni. Tatthāpi "mayaṁ bhante kammaṭṭhānaviruddhaṁ na paṭipajjāmā"ti sikhāppattaṁ attano appamādalakkhaṇaṁ thero dasseti. **Ettakaṁ ṭhānaṁ muñcitvā**ti pana idaṁ tadā vihārasamāpattīnaṁ vaḷañjābhāvena vuttaṁ.

328. Jhānassa adhippetattā **"alamariyañāṇadassanaviseso"**icceva vuttaṁ. Attano sammāpaṭipannatāya satthu cittārādhanatthaṁ tassa ca visesādhigamassa satthu paccakkhabhāvato thero **"kiṁ hi no siyā bhante"**ti āha. **Yāvadevā**ti yattakaṁ kālaṁ ekaṁ divasabhāgaṁ vā sakalarattiṁ vā yāva satta vā divase.

329. **Samatikkamāyā**ti sammadeva atikkamanāya. Sati hi upari visesādhigame heṭṭhimajjhānaṁ samatikkantaṁ nāma hoti paṭippassaddhi ca. Tenāha **"paṭippassaddhiyā"**ti. **Ñāṇadassanaviseso**ti kāraṇūpacārena vuttoti veditabbo. **Vedayitasukhato**ti vedanāsahitajjhānasukhato vā phalasukhato vā. **Avedayitasukhan**ti nibbānasukhaṁ viya vedanārahitaṁ sukhaṁ. **Avedayitasukhan**ti ca nidassanamattametaṁ, taṁ pana aphassaṁ asaññaṁ acetananti sabbacittacetasikarahitameva. Tato ca satipi rūpadhammappavattiyaṁ tassa acetanattā sabbaso saṅkhāradukkhavirahitatāya santatarā paṇītatarā ca nirodhasamāpattīti vuccate. Tenāha **"avedayitasukhaṁ santataraṁ paṇītataraṁ hotī"**ti. Tena vuttaṁ "imamhā cā"ti-ādi.

330. **Sāmaggirasānisaṁsameva nesaṁ bagavā kathesi** ajjhāsayānukūlattā tassa. **Anusāvetvā**ti[1] anupagamanavasena sammadeva ārocetvā. "Anusaṁsāvetvā"ti vā pāṭho, so evattho. **Tato paṭinivattitvā**ti etarahi bagavato ekavihāre ajjhāsayoti satthu manaṁ gaṇhantā "idheva tiṭṭhathā"ti vissajjitaṭṭhānato

---

1. Anusaṁyāyitvāti (Pāḷiyaṁ aṭṭhakathāyañca)

nivattitvā. **Pabbajjādīnī**ti **ādi**-saddena upasampadāvisuddhidhutakammaṭṭhānānuyoga jhānavimokkhasamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādike saṅgaṇhāti, **adhigantvāpī**ti **pi**-saddena yathādhigatānampi. **Attano guṇakathāya aṭṭiyamānā**ti bagavantaṁ nissāya adhigantvāpi dhammādhikaraṇaṁ satthuvihesābhāvadīpane bagavato pākaṭaguṇānaṁ kathāya aṭṭiyamānāpīti yojanā. **Devatā**ti taṁtaṁsamāpattilābhiniyo devatā. **Mukhaṁ me sajjan**ti mukhaṁ me kathane samatthaṁ, kathane yogyanti attho.

331. **Evaṁ āgato**ti evaṁ āṭānāṭiyasutte āgato. **Paliveṭhente**ti codente. **Maccharāyantī**ti attano guṇānaṁ bagavatopi ārocanaṁ asahamānā maccharāyantīti so cintetīti katvā vuttaṁ.

Tesaṁ lābhāti tesaṁ vajjirājūnaṁ vajjiraṭṭhavāsīnañca manussattaṁ, patirūpadesavāsādiko, bagavato tiṇṇañca kulaputtānaṁ dassanavandanadānadhammassavanādayo lābhā. Suladdhā lābhāti yojanā. **Pasannacittaṁ anussareyyā**ti taṁ kulaṁ tesaṁ sīlādiguṇe cittaṁ pasādetvā anussareyya. Vuttaṁ hetaṁ "anussaraṇampāhaṁ bhikkhave tesaṁ bhikkhūnaṁ bahūpakāraṁ vadāmī"ti[1].

Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā

332. **Kocidevā**ti gosiṅgasālavanasāmantato niviṭṭhesu yo koci gāmo gocaragāmo bhavissati, tasmā anibaddhabhāvato gocaragāmo na gahito, vasanaṭṭhānameva paridīpitaṁ, tato eva araññanidānakaṁ nāmetaṁ. **Sabbatthā**ti devaloke manussaloke ca. **Thirakārakehī**ti sāsane thirabhāvakārakehi. **Savanante jātattā**ti catusaccagabbhassa dhammassavanassa pariyosāne ariyāya jātiyā jātattā. Yathā paṭivedhabāhusaccaṁ ijjhati, tathā dhammassa savanato

1. Khu 1. 267; Saṁ 3. 61 piṭṭhesu.

sāvakā. **Sūriyo viya** bhāsuraguṇaraṁsitāya mohandhakāravidhamanato. **Cando viya** ramaṇīyamanoharasītalaguṇatāya kilesapariḷāhavūpasamato. **Sāgaro viya** gambhīrathiravipulānekaguṇatāya ṭhitadhammasabhāvato. Guṇamahantatāya therassa abhiññātatā, guṇamahantatā ca suttesu āgatanayeneva ñātabbāti taṁ vitthārato dassetuṁ **"na kevalan"**ti-ādi vuttaṁ. **Sīhanādasuttan**ti majjhimanikāye āgataṁ mahāsīhanādasuttaṁ[1]. **Therapañhasuttan**ti suttanipāte aṭṭhakavagge āgataṁ Sāriputtasuttaṁ[2]. **Therasīhanādasuttan**ti imassa ca therassa janapadacārikāya satthu sammukhā sīhanādasuttaṁ. **Abhinikkhamanan**ti therasseva mahatā ñātiparivaṭṭena mahatā ca bhogaparivaṭṭena saha gharāvāsapariccāgo abhinikkhamanaṁ. Esa nayo ito paresupi. **Yadidan**ti nipāto, yo ayanti attho.

Mahāpaññe bhikkhū gahetvāti āyasmato kira Sāriputtattherassa parivārabhikkhūpi mahāpaññā eva ahesuṁ. Dhātuso hi sattā saṁsandanti. **Sayaṁ iddhimā**ti-ādīsupi eseva nayo. Ayaṁ panattho **dhātusaṁyuttena**[3] dīpetabbo—gijjhakūṭapabbate gilānaseyyāya nisinno bagavā ārakkhatthāya parivāretvā vasantesu Sāriputtamoggallānādīsu ekamekaṁ attano parisāya saddhiṁ caṅkamantaṁ voloketvā bhikkhū āmantesi "passatha no tumhe bhikkhave Sāriputtaṁ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṁ caṅkamantanti. Evaṁ bhante. Sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū mahāpaññā"ti[3] sabbaṁ vitthāretabbaṁ.

Vananteti upavanante. **Meghavaṇṇāyā**ti nīlābhāya. Samuddakucchito uggacchantassa viya upaṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ. Cakkavāḷapabbatamatthakasamīpe ābhāpharaṇavasena pavattiyā **"pācīnacakkavāḷapabbatamatthake"**ti vuttaṁ, na cakkavāḷapabbatamatthake candamaṇḍalassa vicaraṇato. Tathā sati lokantarikanirayesupi candimasūriyānaṁ ābhā phareyya. Ubbedhavasena hi cakkavāḷapabbatassa vemajjhato candimasūriyā vicaranti. Sālakusumapabhānaṁ atirattatāya vuttaṁ **"lākhārasena siñcamānaṁ viyā"**ti. **Upagāyamānā viyā**ti payirupāsanavasena upecca gāyamānā

---

1. Ma 1. 97 piṭṭhe. 2. Khu 1. 426 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 368, 369 piṭṭhesu.

viya. **Kāya nu kho ajja ratiyā**ti ajja jhānasamāpattiratiyā eva nu kho, udāhu dhammasākacchāratiyā dhammadesanāratiyāti cintesi.

Dve candamaṇḍalāni viya paramasobhaggappattāya kantiyā. **Dve sūriyamaṇḍalāni viya** ativiya suvisuddhasamujjalāya guṇavibhūtiyā. **Dve chaddantanāgarājāno viya** mahānubhāvatāya. **Dve sīhā viya** tejussadatāya. **Dve byagghā viya** anolīnavuttitāya. **Sabbapāliphullamevā**ti sabbameva samantato vikasitaṁ.

333. Kathā upacarati pavattati etthāti kathā-upacāro, savanūpacāro padeso, taṁ **kathā-upacāraṁ.** Ramaṇīyameva **rāmaṇeyyakaṁ. Ujjaṅgale**ti lūkhapadese kaṭhinapadese. Dosehi itā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṁ katvā. **Dibbā maññe gandhā**ti devaloke gandhā viya. Divi bhavāti **dibbā. Dve therā**ti sāriputtatthera-ānandattherā. Ānandatthero tāva mamāyatu akhīṇāsavabhāvato, sāriputtatthero kathanti? Na idaṁ mamāyanaṁ gehassitapemavasena, atha kho guṇabhattivasenāti nāyaṁ doso.

Anumatiyā pucchā **anumatipucchā,** anumatiggahaṇatthaṁ pucchanaṁ. Tattha yasmā adhammikampi[1] vuddhassa anumatiṁ itaro paṭikkhipituṁ na labhati, tena sā anujānitabbāva hoti, tasmā saṁghakhuddakato paṭṭhāya anumati pucchitabbā. Tenāha **"anumatipucchā nāmesā"**ti-ādi. **Khuddakato paṭṭhāyā**ti kaṇiṭṭhato paṭṭhāya. Paṭibhāti upaṭṭhātīti paṭibhānaṁ, yathādhippeto attho, taṁ **paṭibhānaṁ. Sikhāppattā vepullappattā na bhavissati** padesañāṇe ṭhitehi bhāsitattā. **Sikhāppattā vepullappattābhavissati** sabbaññutaññāṇena saṁsanditattā. Vuttamevatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha paccatthikā aṭṭiyanti dukkhāyanti etenāti **aṭṭo,** vinicchitabbavohāro. **Gāmabhojakan**ti yasmiṁ gāme so uppanno, taṁ gāmabhojakaṁ. **Janapadabhojakan**ti yasmiṁ janapade so uppanno, taṁ janapadabhojakaṁ. **Mahāvinicchaya-amaccan**ti yasmiṁ rajje so janapado[2], tassa[3] rājadhāniyaṁ mahāvinicchaya-amaccaṁ. **Senāpatin**ti yassa rañño so amacco, tassa senāpatiṁ. Tathā

---

1. Dhammikaṁ (Ka) 2. Uppanno (Ka) 3. Tassaṁ (Ka)

uparājanti. Idaṁ panettha pakaticārittavasena vuttaṁ upameyyatthānurūpatoti daṭṭhabbaṁ. **Aparāparaṁ na sañcarati** vinicchayanārahena vinicchitabhāvato.

Pakaṭṭhānaṁ[1] ukkaṭṭhānaṁ sīlādi-atthānaṁ bodhanato, sabhāvaniruttivasena buddhādīhi bhāsitattā ca pakaṭṭhānaṁ vacanappabandhānaṁ āḷīti **pāḷi,** pariyattidhammo. Purimassa atthassa pacchimena atthena anusandhānaṁ **anusandhi.** Atthamukhena pana pāḷipadesānampi anusandhi hotiyeva, so ca pubbāparānusandhipucchānusandhi-ajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena catubbidho. Taṁtaṁdesanānaṁ pana pubbāparasaṁsandanaṁ **pubbāparaṁ.** Pāḷivasena anusandhivasena pubbāparavasenāti paccekaṁ yojetabbaṁ. **Uggahitan**ti byañjanaso atthaso ca uddhaṁ uddhaṁ gahitaṁ, pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho. Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato sutaṁ, pariyattidhammo, taṁ dhāretīti **sutadharo.** Yo hi sutadharo, sutaṁ tasmiṁ patiṭṭhitaṁ hoti suppatiṭṭhitaṁ, tasmā vuttaṁ **"sutassa ādhārabhūto"**ti. Tenāha **"yassa hī"**ti-ādi. Ekapadaṁ ekakkharampi avinaṭṭhaṁ hutvā sannicīyatīti sannicayo, sutaṁ sannicayo etasminti **sutasannicayo. Ajjhosāyā**ti anupavisitvā. **Tiṭṭhatī**ti na mussati.

Ṭhitā paguṇāti paguṇā vācuggatā. **Niccalitan**ti aparivattitaṁ. **Saṁsanditvā**ti aññehi saṁsanditvā. **Samanuggāhitvā**ti paripucchāvasena atthaṁ ogāhetvā. Pabandhassa vibandhābhāvato[2] **Gaṅgāsotasadisaṁ,** "bhavaṅgasotasadisan"ti vā pāṭho, akittimaṁ sukhappavattīti attho. Suttekadesassa suttassa ca vacasā paricayo idha nādhippeto, vaggādivasena pana adhippetoti āha **"suttadasaka -pa- sajjhāyitā"**ti. "Dasa suttāni gatāni, dasa vaggā gatā"ti-ādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā. Rūpagataṁ viya paññāyatī**ti rūpagataṁ viya cakkhussa vibhūtaṁ hutvā paññāyati. **Suppaṭividdhā**ti nijjaṭaṁ niggumbaṁ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

Pajjati attho ñāyati etenāti **padaṁ,** tadeva atthaṁ byañjetīti **byañjanan**ti āha **"padameva atthassa byañjanato padabyañjanan"**ti. Akkharapāripūriyā

---

1. Aṁ-Ṭī 2. 247 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Vicchedābhāvato (Aṁ-Ṭī 2. 247; Sārattha-Ṭī 3. 39 piṭṭhesu.)

padabyañjanassa parimaṇḍalatā, sā pana pāripūrī evaṁ veditabbāti āha **"dasavidhabyañjanabuddhiyo aparihāpetvā"**ti. **Aññaṁ upārambhakaran**ti yathānikkhittasuttato aññaṁ tassa ananulomakaṁ suttaṁ āharati. **Tadatthaṁ otāretī**ti tassa āhaṭasuttasseva atthaṁ vicāreti. **Tassa kathā aparimaṇḍalā nāma hoti** atthassa aparipuṇṇabhāvato. Yathānikkhittassa suttassa atthasaṁvaṇṇanāvaseneva suttantarampi ānento **bahi ekapadampi na gacchati nāma. Amakkhento**ti avināsento. Taṁ taṁ atthaṁ suṭṭhu vavatthitaṁ katvā dassento **tulikāya paricchindanto viya.** Gambhīrataramatthaṁ gamento **gambhīramātikāya udakaṁ pesento viya.** Uttānamātikāya hi mariyādaṁ ottharitvā udakaṁ aññathā gaccheyya. Ekaṁyeva padaṁ anekehi pariyāyehi punappunaṁ saṁvaṇṇento **padaṁ koṭṭento sindhavājānīyo viya.** So hi vaggitāya gatiyā pade padaṁ koṭṭento gacchati. Kathāmaggena **tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti** dhammato atthato anusandhito pubbāparato ācariyuggahatoti sabbaso paripuṇṇabhāvato.

Anuppabandhehīti vissaṭṭhehi āsajjamānehi. Nātisīghaṁ nātisaṇikaṁ nirantaraṁ ekarasañca katvā parisāya ajjhāsayānurūpaṁ dhammaṁ kathento vissaṭṭhāya kathāya katheti nāma, na aññathāti dassento **"yo bhikkhū"**ti-ādimāha. **Araṇiṁ manthento viya, uṇhakhādanīyaṁ khādanto viyā**ti sīghaṁ sīghaṁ kathanassa udāharaṇaṁ, **gahitaṁ gahitamevā**ti-ādi laṅghetvā kathanassa. Purāṇapaṇṇantaresu hi paripātiyamānagodhā kadāci dissati, evamekaccassa atthavaṇṇanā katthaci na dissati. **Ohāyā**ti ṭhapetvā. **Yopī**ti-ādinā ekarūpena kathāya akathanaṁ dasseti. **Petaggi** nijjhāmataṇhikapetassa mukhato niccharaṇaka-aggi. **Vitthāyatī**ti appaṭibhānatamāpajjati. Kenaci rogena dukkhaṁ patto viya **nitthunanto. Kandanto viyā**ti ukkuṭṭhiṁ karonto viya. **Appabandhā nāma hoti** sukhena appavattabhāvato. **Ācariyehi dinnanaye ṭhito**ti ācariyuggahaṁ amuñcanto, yathā ca ācariyā taṁ taṁ suttaṁ saṁvaṇṇesuṁ, teneva nayena saṁvaṇṇentoti attho. **Acchinnadhāraṁ katvā**ti "nātisīghaṁ nātisaṇikan"ti-ādinā heṭṭhā vuttanayena avicchinnaṁ kathāpabandhaṁ katvā. **Anusayasamugghātāyā**ti iminā tassā kathāya arahattapariyosānataṁ

dasseti. **Evarūpenā**ti nayidaṁ ekavacanaṁ tattakavasena[1] gahetabbaṁ, atha kho lakkhaṇe pavattanti dassento **"tathārūpeneva bhikkhusatena bhikkhusahassena vā"**ti vuttaṁ. **Pallaṅkenā**ti pallaṅkapadesena, allaṅkāsanantenāti attho. **Iminā nayenā**ti vārantarasādhāraṇaṁ atthaṁ atidisati, asādhāraṇaṁ pana vakkhatevāti.

334. Āramati etenāti **ārāmo.**

335. **Dhuvasevanan**ti niyatasevitaṁ. **Pāsādapariveṇe**ti pāsādaṅgaṇe. **Nābhiyā patiṭṭhitānan**ti nābhiyā bhūmiyaṁ patiṭṭhitānaṁ. **Arantarānī**ti aravivarāni taṁtaṁarānaṁ vemajjhaṭṭhānāni.

336. **Samādinna-araññadhutaṅgo āraññiko,** na araññavāsamattena.

337. **Na osādentī**ti na avasādenti, na avasādanāpekkhā aññamaññaṁ pañhaṁ pucchantīti attho. **Pavattinī**ti paguṇā.

338. **Lokuttarā vihārasamāpatti** nāma therassa arahattaphalasamāpattiyo, pariyāyato pana nirodhasamāpattipi veditabbā.

339. **Sādhukāro ānandattherassa dinno.** Tenāha bagavā "yathā taṁ ānandova sammā byākaramāno byākareyyā"ti-ādi. **Sammā**ti suṭṭhu, yathā-ajjhāsayanti adhippāyo. Yena hi yaṁ yathācittaṁ kathitaṁ, taṁ sammā kathitaṁ nāma hoti. Sampattavasena hi yathākārī tathāvādī sobhati. Tenāha **"attano anucchavikamevā"**ti-ādi. Bahussuto bhikkhu tattha tattha sutte sīlādīnaṁ āgataṭṭhāne tesaṁ suviditattā yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāno tāni paripūretīti āha **"sīlassa āgataṭṭhāne"**ti-ādi. Maggādipasavanāya **vipassanāgabbhaṁ gaṇhāpetvā** paripākaṁ gametvāti attho.

340. "Eseva nayo"ti atidesavasena saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"āyasmā hi revato"**ti-ādimāha.

---

1. Tatravasena (Ka)

342. **Aparepi nānappakāre kilese**ti aparepi nānappakāre dosamohādikilese. **Dhunitvā**ti vidhametvā.

343. Āyasmā mahāmoggallāno evaṁ byākāsīti sambandho. Sakalampi cakkhuviññāṇavīthigataṁ cittaṁ cakkhuviññāṇanti aggahetvā cakkhusannissitameva pana viññāṇaṁ cakkhuviññāṇaṁ, tadanantaraṁ sampaṭicchanaṁ, tadanantaraṁ santīraṇanti-ādinā saṇhaṁ sukhumaṁ ati-ittarakhaṇavantaṁ **cittantaraṁ** cittanānattaṁ. Khandhādīnañca nānattasaṅkhātaṁ **khandhantarādi.** Pathavīkasiṇe paṭhamajjhānaṁ samāpajjitvā tatheva tatiyaṁ jhānanti-ādinā ārammaṇaṁ anukkamitvā jhānasseva ekantarikabhāvena ukkamanaṁ **jhānokkantikaṁ** nāma. Pathavīkasiṇe paṭhamaṁ jhānaṁ samāpajjitvā puna tadeva tejokasiṇeti-ādinā jhānaṁ anukkamitvā ārammaṇasseva ekantarikabhāvena ukkamanaṁ **ārammaṇokkantikaṁ** nāma. "Paṭhamajjhānaṁ pañcaṅgikan"ti-ādinā yāva nevasaññānāsaññāyatanaṁ duvaṅgikanti jhānaṅgamattasseva vavatthāpanaṁ **aṅgavavatthānaṁ.** "Idaṁ pathavīkasiṇaṁ -pa- idaṁ odātakasiṇan"ti ārammaṇamattasseva vavatthāpanaṁ **ārammaṇavavatthānaṁ.** Pathavīkasiṇe paṭhamaṁ jhānaṁ samāpajjitvā tattheva itaresampi samāpajjanaṁ **aṅgasaṅkanti.** Pathavīkasiṇe paṭhamaṁ jhānaṁ samāpajjitvā tadeva āpokasiṇeti evaṁ sabbakasiṇesu ekasseva jhānassa samāpajjanaṁ **ārammaṇasaṅkanti. Ekatovaḍḍhanaṁ ubhatovaḍḍhanan**ti idaṁ khandhādidesanāyaṁ labbhati. Abhidhammabhājanīye hi vedanākkhandhaṁ bhājento bagavā tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, idaṁ **ekatovaḍḍhanaṁ.** Tike ca duke ca ubhatovaḍḍhananīhārena kathesi, idaṁ **ubhatovaḍḍhanaṁ.** Evaṁ sesakhandhesu dhātāyatanādīsu ca yathārahaṁ **vibhaṅgappakaraṇe**[1] abhidhammabhājanīye āgatanayena veditabbaṁ. Tenāha **"ābhidhammikadhammakathikasseva pākaṭan"**ti. Khandhādīsu sabhāvadhammesu tīsu lakkhaṇesu paññattiyaṁ samayantaresu ca kosallābhāvato **ayaṁ sakavādo ayaṁ paravādoti na jānāti.** Tato eva **sakavādaṁ -pa- dhammantaraṁ visaṁvādeti.** Khandhādīsu pana kusalatāya **ābhidhammiko sakavādaṁ -pa- na visaṁvādeti.**

---

1. Abhi 2. 13, 69, 89 piṭṭhesu.

344. **Cittaṁ attano vase vattetuṁ sakkoti** paṭisaṅkhānabhāvanābalehi pariggaṇhanasamatthattā. Idāni tamatthaṁ byatirekato anvayato ca vibhāvetuṁ **"duppañño hī"**ti-ādimāha. Tattha **sabbānassā**ti sabbāni assa. **Visevitavipphanditānī**ti kilesavisūkāyikāni ceva duccaritavipphanditāni ca. **Bhañjitvā**ti madditvā. **Bahī**ti kammaṭṭhānato bahi puthuttārammaṇe.

345. **Pariyāyenā**ti ettha **pariyāya**-saddo "atthi khvesa brāhmaṇapariyāyo"ti-ādīsu[1] viya kāraṇatthoti āha **"sobhanakāraṇaṁ atthī"**ti. Yadi bagavā "idha Sāriputta bhikkhu pacchābhattaṁ piṇḍapātapaṭikkanto"ti-ādinā attano mahābodhipallaṅkaṁ sandhāyāha, evaṁ sante sammāsambuddheheva saṁghārāmo sobhetabbo, na aññehīti āpannanti āha **"apica pacchimaṁ janatan"**ti-ādi. Nibbānatthāya paṭipattisāraṁ etassāti paṭipattisāro, taṁ **paṭipattisāraṁ. Nippariyāyenevā**ti kenaci pariyāyena lesena vinā mukhyena nayeneva. Yo "arahattaṁ appatvā na vuṭṭhahissāmī"ti daḷhasamādānaṁ katvā nisinno taṁ adhigantvāva uṭṭhahati, evarūpena idaṁ gosiṅgasālavanaṁ sobhati sāsane sabbārambhānaṁ tadatthattāti attho. Āsavakkhayāvahaṁ paṭipattiṁ ārabhitvā āsavakkhayeneva desanāya pariyosāpitattā **yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesī**ti.

Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā

346. **Tatthā**ti gopālakasutte. **Tisso kathā**ti[2] tisso aṭṭhakathā, tividhā suttassa atthavaṇṇanāti attho. Ekekaṁ padaṁ nāḷaṁ mūlaṁ etissāti evaṁsaññitā **ekanāḷikā,** ekekaṁ vā padaṁ nāḷaṁ atthaniggamanamaggo etissāti **ekanāḷikā.** Tenāha **"ekekapadassa atthakathanan"**ti. Cattāro aṁsā bhāgā atthasallakkhaṇūpāyā etissāti **caturassā.** Tenāha **"catukkaṁ bandhitvā kathanan"**ti. Niyamato nisinnassa

---

1. Aṁ 3. 19, 20; Vi 1. 2, 3 piṭṭhesu. 2. Aṁ-Ṭī 3. 363 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

āraddhassa vatto saṁvatto etissā atthīti **nisinnavattikā,** yathāraddhassa atthassa visuṁ visuṁ pariyosāpikāti kattho. Tenāha **"paṇḍitaṁ gopālakaṁ dassetvā"**ti-ādi. **Ekekapadassā**ti piṇḍatthadassanavasena bahunnaṁ padānaṁ ekajjhaṁ atthaṁ akathetvā ekamekassa padassa atthavaṇṇanā. Ayaṁ sabbattheva labbhati. **Catukkaṁ bandhitvā**ti kaṇhapakkhe upamūpameyyadvayaṁ, tathā sukkapakkheti idaṁ catukkaṁ yojetvā. Ayaṁ īdisesu eva suttesu labbhati. **Pariyosānagamananan**ti keci tāva āhu "kaṇhapakkhe upamaṁ dassetvā upamā ca nāma yāvadeva upameyyasampaṭidānatthāti upameyyatthaṁ āharitvā saṁkilesapakkhaniddeso ca vodānapakkhavibhāvanatthāyāti sukkapakkhampi upamūpameyyavibhāgena āharitvā suttatthassa pariyosāpanan"ti. Kaṇhapakkhe upameyyaṁ dassetvā pariyosānagamanādīsupi eseva nayo. Apare pana "kaṇhapakkhe sukkapakkhe ca taṁtaṁupamūpameyyatthānaṁ visuṁ visuṁ pariyosāpetvāva kathanaṁ pariyosānagamanan"ti vadanti. **Ayan**ti nisinnavattikā. **Idhā**ti imasmiṁ gopālakasutte. **Sabbācariyānaṁ āciṇṇā**ti sabbehipi pubbācariyehi ācaritā saṁvaṇṇitā, tathā ceva pāḷi pavattāti.

Aṅgīyanti avayavabhāvena ñāyantīti **aṅgāni,** bhāgā. Tāni panettha yasmā sāvajjasabhāvāni, tasmā āha **"aṅgehīti aguṇakoṭṭhāsehī"**ti. **Gomaṇḍalan**ti gosamūhaṁ. **Pariharitun**ti rakkhituṁ. Taṁ pana pariharaṇaṁ pariggahetvā vicaraṇanti āha **"pariggahetvā vicaritun"**ti. **Vaḍḍhin**ti gunnaṁ bahubhāvaṁ bahugorasatāsaṅkhātaṁ parivuddhiṁ. "Ettakamidan"ti rūpīyatīti **rūpaṁ,** parimānaparicchedopi sarīrarūpampīti āha **"gaṇanato vā vaṇṇato vā"**ti. **Na pariyesati** vinaṭṭhabhāvasseva ajānanato. **Nīlā**ti ettha **iti-**saddo ādi-attho. Tena setasabalādivaṇṇaṁ saṅgaṇhāti.

Dhanusattisūlādīti ettha issāsācariyānaṁ gāvīsu kataṁ **dhanulakkhaṇaṁ.** Kumārabhattigaṇānaṁ gāvīsu kataṁ **sattilakkhaṇaṁ.** Issarabhattigaṇānaṁ gāvīsu kataṁ **sūlalakkhaṇan**ti yojanā. **Ādi**-saddena rāmavāsudevagaṇādīnaṁ gāvīsu kataṁ pharasucakkādilakkhaṇaṁ saṅgaṇhāti.

Nīlamakkhikāti piṅgalamakkhikā, khuddamakkhikā eva vā. Saṭati rujati etāyāti sāṭikā, saṁvaddhā sāṭikāti **āsāṭikā.** Tenāha **"vaḍḍhantī"**ti-ādi.

Vākenāti vākapattena. **Cīrakenā**ti pilotikena. **Antovasse**ti vassakālassa abbhantare. **Niggāhan**ti susumārādiggāharahitaṁ. **Pītan**ti pānīyassa pītabhāvaṁ. Sīhabyagghādiparissayena **sāsaṅko sappaṭibhayo.**

Pañca ahāni bhūtāni etassāti pañcāhiko, so eva vāroti **pañcāhikavāro.** Evaṁ **sattāhikavāro**pi veditabbo. **Ciṇṇaṭṭhānan**ti caritaṭṭhānaṁ gocaraggahitaṭṭhānaṁ.

Pituṭṭhānanti pitarā kātabbaṭṭhānaṁ, pitarā kātabbakaraṇanti attho. **Yathāruciṁ gahetvā gacchantī**ti gunnaṁ ruci-anurūpaṁ gocarabhūmiyaṁ vā nadipāraṁ vā gahetvā gacchanti. **Gobhattan**ti kappāsaṭṭhikādimissaṁ gobhuñjitabbaṁ bhattaṁ, bhattaggahaṇeneva yāgupi gahitā.

347. **"Dvīhākārehī"**ti vuttaṁ ākāradvayaṁ dassetuṁ **"gaṇanato vā samuṭṭhānato vā"**ti vuttaṁ. **Evaṁ pāḷiyaṁ āgatā**ti "upacayo santatī"ti jātiṁ dvidhā bhinditvā hadayavatthuṁ aggahetvā "dasa āyatanāni pañcadasa sukhumarūpānī"ti evaṁ rūpakaṇḍapāḷiyaṁ[1] āgatā. **Pañca vīsati rūpakoṭṭhāsā**ti salakkhaṇato aññamaññasaṅkarābhāvato rūpabhāgā. **Rūpakoṭṭhāsā**ti vā visuṁ visuṁ appavattitvā kalāpabhāveneva pavattanato rūpakalāpā. **Koṭṭhāsā**ti ca aṁsā, avayavāti attho. **Koṭṭhan**ti vā sarīraṁ, tassa aṁsā kesādayo koṭṭhāsāti aññepi avayavā koṭṭhāsā viya **koṭṭhāsā. Seyyathāpī**ti upamāsaṁsandanaṁ. Tattha **rūpaṁ pariggahetvā**ti yathāvuttaṁ rūpaṁ salakkhaṇato ñāṇena pariggaṇhitvā. **Arūpaṁ vavatthapetvā**ti taṁ rūpaṁ nissāya ārammaṇañca katvā pavattamāne vedanādike cattāro khandhe "arūpan"ti vavatthapetvā. **Rūpārūpaṁ pariggahetvā**ti puna tattha yaṁ ruppanalakkhaṇaṁ, taṁ rūpaṁ, tadaññaṁ arūpaṁ, ubhayavinimuttaṁ kiñci natthi attā vā attaniyaṁ vāti evaṁ rūpārūpaṁ pariggahetvā. Tadubhayañca avijjādinā paccayena sappaccayanti **paccayaṁ sallakkhetvā** aniccādilakkhaṇaṁ **āropetvā** yo kalāpasammasanādikkamena kammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpetuṁ na sakkoti, so na vaḍḍhatīti yojanā.

---

1. Abhi 1. 171 piṭṭhādīsu.

Ettakaṁ rūpaṁ ekasamuṭṭhānanti cakkhāyatanaṁ, sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṁ itthindriyaṁ purisindriyaṁ jīvitindriyanti aṭṭhavidhaṁ kammavasena, kāyaviññattivacīviññattīti idaṁ dvayaṁ cittavasenāti ettakaṁ rūpaṁ ekasamuṭṭhānaṁ. Saddāyatanamekaṁ utucittavasena **dvisamuṭṭhānaṁ.** Rūpassa lahutā mudutā kammaññatāti ettakaṁ rūpaṁ utucittāhāravasena **tisamuṭṭhānaṁ.** Rūpa, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṁ ākāsadhātu āpodhātu kabaḷīkāro āhāroti ettakaṁ rūpaṁ utucittāhārakammavasena **catusamuṭṭhānaṁ.** Upacayo santati jaratā rūpassa aniccatāti **ettakaṁ** rūpaṁ **na kutoci samuṭṭhātīti na jānāti. Samuṭṭhānato rūpaṁ ajānanto**ti-ādīsu vattabbaṁ "gaṇanato rūpaṁ ajānanto"ti-ādīsu vuttanayeneva veditabbaṁ.

Kammalakkhaṇoti attanā kataṁ duccaritakammaṁ lakkhaṇaṁ etassāti kammalakkhaṇo, bālo. Vuttaṁ hetaṁ "tīṇimāni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Duccintitacintī hoti dubbhāsitabhāsī dukkaṭakammakārī. Imāni kho -pa- lakkhaṇānī"ti[1]. Attanā kataṁ sucaritakammaṁ lakkhaṇaṁ etassāti **kammalakkhaṇo,** paṇḍito. Vuttampi cetaṁ "tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Sucintitacintī hoti subhāsitabhāsī sukatakammakārī. Imāni kho -pa- paṇḍitalakkhaṇānī"ti[2]. Tenāha **"kusalākusalaṁ kammaṁ paṇḍitabālalakkhaṇan"**ti. **Bāle vajjetvā paṇḍite na sevatī**ti yaṁ bālapuggale vajjetvā paṇḍitasevanaṁ atthakāmena kātabbaṁ, taṁ na karoti. Tathābhūtassa ayamādīnavoti dassetuṁ puna **"bāle vajjetvā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yaṁ bagavatā "idaṁ vo kappatī"ti anuññātaṁ, tadanulomañce, taṁ **kappiyaṁ.** Yaṁ "idaṁ vo na kappatī"ti paṭikkhittaṁ, tadanulomañce, taṁ **akappiyaṁ.** Yaṁ kosallasambhūtaṁ, taṁ **kusalaṁ,** tappaṭipakkhaṁ **akusalaṁ.** Tadeva **sāvajjaṁ,** kusalaṁ **anavajjaṁ.** Āpattito ādito dve āpattikkhandhā **garukaṁ,** tadaññaṁ **lahukaṁ.** Dhammato mahāsāvajjaṁ **garukaṁ,** appasāvajjaṁ **lahukaṁ.** Sappaṭikāraṁ **satekicchaṁ,** appaṭikāraṁ **atekicchaṁ.** Dhammatānugataṁ **kāraṇaṁ,** itaraṁ **akāraṇaṁ. Taṁ ajānanto**ti kappiyākappiyaṁ garukalahukaṁ satekicchātekicchaṁ ajānanto suvisuddhaṁ katvā sīlaṁ rakkhituṁ na sakkoti, kusalākusalaṁ sāvajjānavajjaṁ kāraṇākāraṇaṁ ajānanto

1. Ma 3. 201; Aṁ 1. 100; Khu 10. 148, 210 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 208; Aṁ 1. 101; Khu 10. 148 piṭṭhesu.

khandhādīsu akusalatāya rūpārūpapariggahampi kātuṁ na sakkoti, kuto tassa kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhanā. Tenāha **"kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkotī"**ti.

Govaṇasadise attabhāve uppajjitvā tattha dukkhuppattihetuto micchāvitakkā āsāṭikā viyāti **āsāṭikā**ti āha **"akusalavitakkaṁ āsāṭikaṁ ahāretvā"**ti.

"Gaṇḍoti kho bhikkhave pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan"ti vacanato[1] chahi vaṇamukhehi vissandamānayūso gaṇḍo viya pilotikakhaṇḍena chahi dvārehi vissandamānakilesāsuci attabhāvavaṇo satisaṁvarena pidahitabbo, ayaṁ pana evaṁ na karotīti āha **"yathā so gopālako vaṇaṁ na paṭicchādeti, evaṁ saṁvaraṁ na sampādetī"**ti.

Yathā dhūmo indhanaṁ nissāya uppajjamāno saṇho sukhumo taṁ taṁ vivaraṁ anupavissa byāpento sattānaṁ ḍaṁsamakasādiparissayaṁ vinodeti, aggijālasamuṭṭhānassa pubbaṅgamo hoti, evaṁ dhammadesanāñāṇassa indhanabhūtaṁ rūpārūpadhammajātaṁ nissāya uppajjamānā saṇhā sukhumā taṁ taṁ khandhantaraṁ āyatanantarañca anupavissa byāpeti, sattānaṁ micchāvitakkādiparissayaṁ vinodeti, ñāṇaggijālasamuṭṭhānassa pubbaṅgamoti dhūmo viyāti **dhūmo**ti āha **"gopālako dhūmaṁ viya dhammadesanādhūmaṁ na karotī"**ti. Attano santikaṁ upagantvā nisinnassa kātabbā tadanucchavikā dhammakathā **upanisinnakathā.** Katassa dānādipuññassa anumodanakathā **anumodanā. Tato**ti dhammakathādīnaṁ akaraṇato. **"Bahussuto guṇavā"**ti na jānantīti kasmā vuttaṁ, nanu attano jānāpanatthaṁ dhammakathādi na kātabbamevāti? Saccaṁ na kātabbameva, suddhāsayena pana dhamme kathite tassa guṇajānanataṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tenāha bagavā—

"Nābhāsamānaṁ jānanti, missaṁ bālehi paṇḍitaṁ.
Bhāsaye jotaye dhammaṁ, paggaṇhe isinaṁ dhajan"ti[2].

Taranti etthāti **titthaṁ,** nadītaḷākādīnaṁ nahānādi-atthaṁ otaraṇaṭṭhānaṁ. Yathā pana taṁ udakena otiṇṇasattānaṁ sarīramalaṁ pavāheti, parissamaṁ vinodeti, visuddhiṁ uppādeti, evaṁ bahussutā attano samīpaṁ

---

1. Saṁ 2. 304; Aṁ 3. 114 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ.) 2. Saṁ 1. 468 piṭṭhe.

otiṇṇasattānaṁ dhammūdakena cittamalaṁ pavāhenti, parissamaṁ vinodenti, visuddhiṁ uppādenti, tasmā te titthaṁ viyāti **titthaṁ.** Tenāha **"titthabhūte bahussutabhikkhū"**ti. **Byañjanaṁ kathaṁ ropetabban**ti bhante idaṁ byañjanaṁ ayaṁ saddo kathaṁ imasmiṁ atthe ropetabbo, kena pakārena imassa atthassa vācako jāto. "Nirūpetabban"ti vā pāṭho, nirūpetabbaṁ ayaṁ sabhāvanirutti kathamettha niruḷhāti adhippāyo. **Imassa bhāsitassa ko attho**ti saddatthaṁ pucchati. **Imasmiṁ ṭhāne**ti imasmiṁ pāḷipadese. **Pāḷi kiṁ vadetī**ti bhāvatthaṁ pucchati, **attho kiṁ dīpetī**ti bhāvatthaṁ vā saṅketatthaṁ vā. **Na paripucchatī**ti vimaticchedanapucchāvasena sabbaso pucchaṁ na karoti. **Na paripañhatī**ti pari pari attano ñātuṁ icchaṁ na ācikkhati na vibhāveti. Tenāha **"na jānāpetī"**ti. **Te**ti bahussutabhikkhū. **Vivaraṇaṁ** nāma atthassa vibhajitvā kathananti āha **"bhājetvā na dassentī"**ti[1]. **Anuttānīkatan**ti ñāṇena apākaṭīkataṁ guyhaṁ paṭicchannaṁ. **Na uttānīkarontī**ti sinerumūlakaṁ vālikaṁ uddharanto viya pathavīsandhārodakaṁ vivaritvā dassento viya ca uttānaṁ na karonti. Evaṁ yassa dhammassa vasena bahussutā "titthan"ti vuttā pariyāyato, idāni tameva dhammaṁ nippariyāyato titthanti dassetuṁ **"yathā cā"**ti-ādi vuttaṁ. Dhammo hi taranti etena nibbānaṁ nāma taḷākanti **"titthan"**ti vuccati. Tenāha bagavā sumedhabhūto—

> "Evaṁ kilesamaladhovaṁ, vijjante amatantaḷe.
> Na gavesati taṁ taḷākaṁ, na doso amatantaḷe"ti[2].

Dhammasseva nibbānassotaraṇatitthabhūtassa otaraṇapakāraṁ ajānanto **"dhammatitthaṁ na jānātī"**ti vutto.

Pītāpītanti gogaṇe pītaṁ apītañca gorūpaṁ na jānāti na vindati. Avindanto hi na labhatīti vutto. **"Ānisaṁsaṁ na vindatī"**ti vatvā tassa avindanākāraṁ dassento **"dhammassavanaggaṁ gantvā"**ti-ādimāha.

Ayaṁ lokuttaroti padaṁ sandhāyāha **"ariyan"**ti. Paccāsattiñāyena anantaravidhippaṭisedho vā, ariya-saddo vā niddosapariyāyo daṭṭhabbo. **Aṭṭhaṅgikan**ti ca visuṁ ekajjhañca aṭṭhaṅgikaṁ upādāya gahetabbaṁ,

---

1. Na desentīti (Ka)
2. Khu 4. 307 piṭṭhe Buddhavaṁse.

aṭṭhaṅgatā bāhullato ca. Evañca katvā sattaṅgassapi ariyamaggassa saṅgaho siddho hoti.

Cattāro satipaṭṭhāneti-ādīsu avisesena satipaṭṭhānā vuttā. Tattha kāyavedanācittadhammārammaṇā satipaṭṭhānā lokiyā, tattha sammohaviddhaṁsanavasena pavattā nibbānārammaṇā lokuttarāti evaṁ **ime lokiyā, ime lokuttarāti yathābhūtaṁ na pajānāti.**

Anavasesaṁ duhatīti paṭiggahaṇe mattaṁ ajānanto kismiñci dāyake saddhāhāniyā kismiñci paccayahāniyā anavasesaṁ duhati. Vācāya abhihāro **vācābhihāro.** Paccayānaṁ abhihāro **paccayābhihāro.**

Ime amhesu garucittīkāraṁ na karontīti iminā navakānaṁ bhikkhūnaṁ dhammasampaṭipattiyā abhāvaṁ dasseti ācariyupajjhāyesu pitupemassa anupaṭṭhāpanato. Tena ca sikkhāgāravatābhāvadīpanena saṅgahassa abhājanabhāvaṁ, tena therānaṁ tesu anuggahābhāvaṁ. Na hi sīlādiguṇehi sāsane thirabhāvappattā ananuggahetabbe sabrahmacārī anuggaṇhanti, niratthakaṁ vā anuggahaṁ karonti. Tenāha **"navake bhikkhū"**ti. **Dhammakathābandhan**ti paveṇi-āgataṁ[1] pakiṇṇakadhammakathāmaggaṁ. Saccasattapaṭisandhipaccayākārapaṭisaṁyuttaṁ suññatādīpanaṁ **guyhaganthaṁ. Vuttavipallāsavasenā**ti "na rūpaññū"ti-ādīsu vuttassa paṭisedhassa paṭikkhepavesena aggahaṇavasena. **Yojetvā**ti "rūpaññū hotīti gaṇanāto vā vaṇṇato vā rūpaṁ jānātī"ti-ādinā, "tassa gogaṇopi na parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi na paribāhiro hotī"ti-ādinā ca atthaṁ yojetvā. **Veditabbo**ti tasmiṁ tasmiṁ padese yathārahaṁ attho veditabbo.

Mahāgopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā

350. **Celukkāhī**ti celamayāhi ukkāhi. Ukkabhūtāni celāni etthāti **ukkacelā,** nagaraṁ. **Sabbā gaṅgā pākaṭā hutvā paññāyatī**ti

---

1. Sabbaso āgataṁ (Ka)

pakaticakkhussa pākaṭā hutvā upaṭṭhāti, dibbacakkhussa pana samantacakkhussa vā yattha katthaci nisinnassapi bagavato pākaṭā hutvā paññāyateva. **Sotthī**ti anupaddavo. **Vaḍḍhī**ti aparihāni. **Ārogyan**ti arogatā ābādhābhāvo.

Magadho janapado nivāso etassāti māgadho, māgadhova **māgadhiko.** Paññāya nāma duṭṭhubhāvo natthi ekantānavajjatāya, tasmā **du**-saddo abhāvavācī "dussīlo"ti-ādīsu viya, **jāti**-saddo ca sabhāvatthoti āha **"nippaññasabhāvo"**ti. **Pa**-saddo ārambhatthoti āha **"patāresīti tāretuṁ ārabhī"**ti paratīraṁ gāvīnaṁ appattattā. **Suvidehānan**ti sundaravidehānaṁ. Videharaṭṭhaṁ kira bhūmibhāgadassanasampattiyā ca vanarāmaṇeyyakādinā ca sundaraṁ. **Āmaṇḍalikaṁ karitvā**ti āvatte patitā temaṇḍalākārena paribbhamitvā. Katipayāpi gāviyo asesetvā nadīsotena vūḷhattā vuttaṁ **"avaḍḍhiṁ vināsaṁ pāpuṇiṁsū"**ti. Katipayāsupi hi avasiṭṭhāsu gāvīsu anukkamenapi siyā gopaṇassa vaḍḍhīti. **Vissamaṭṭhānan**ti parissamavinodanaṭṭhānaṁ. **Titthā bhaṭṭhā**ti gahetuṁ asamatthatāya titthaṁ appattā. **Arogo nāma nāhosī**ti[1] lomamattampi asesetvā sabbā gāviyo nadīsote vinaṭṭhāti attho.

Yesu khandhāyatanadhātūsu idha lokasamaññā, te ajānantā "akusalā imassa lokassā"ti vuttāti āha **"idhaloke khandhadhātāyatanesu akusalā achekā"**ti. Ayameva nayo "akusalā parassa lokassā"ti etthāpīti āha **"paralokepi eseva nayo"**ti. Māro ettha dhīyatīti **māradheyyaṁ. Māro**ti cettha kilesaMāro veditabbo. Khandhābhisaṅkhārā hi tassa pavattanabhāvena gahitā, maccuMāro visuṁ gahito eva, kilesamāravaseneva ca devaputtamārassa kāmabhave ādhipaccanti. **Tesan**ti ye idhalokādīsu achekā, tesaṁ. Te pana ukkaṭṭhaniddesena dassento āha **"iminā cha satthāro dassitā"**ti.

351. **Balavagāvo**ti balavante gorūpe. Te pana dammataṁ upagatagoṇā ceva dhenuyo cāti āha **"dantagoṇe ceva dhenuyo**

1. Ārogyaṁ nāhosīti (Ka)

cā”ti. **Avijātagāvo**ti na vijātagāviyo. **Vacchake**ti khuddakavacche. Appattho hi ayaṁ ka-saddo. Tenāha **“taruṇavacchake**”ti. **Kisābalake**ti dubbale.

352. **Mārassa taṇhāsotaṁ chetvā**ti khandhamārasambandhītaṇhāsaṅkhātaṁ sotaṁ samucchinditvā. **Tayo koṭṭhāse khepetvā ṭhitā**ti anāgāmino sandhāyāha. **Sabbavāresū**ti sakadāgāmisotāpanna-aṭṭhamakavāresu. Tattha pana yathākkamaṁ catumaggavajjhānaṁ kilesānaṁ dve koṭṭhāse khepetvā ṭhitā, ekakoṭṭhāsaṁ khepetvā ṭhitā, paṭhamaṁ koṭṭhāsaṁ khepentoti vattabbaṁ. Dhammaṁ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino. Dhammo**ti cettha paññā adhippetā. Saddhaṁ anussaranti, saddhāya vā anussaraṇasīlāti **saddhānusārino.**

Jānatāti ettha jānanakiriyāvisayassa avisesitattā adhikāravasena anavasesañeyyavisesā adhippetāti āha **“sabbadhamme jānantenā**”ti. Antosāravirahato abbhuggataṭṭhena ca naḷo viyāti **naḷo,** mānoti āha **“vigatamānanaḷaṁ katan**”ti. **Khemaṁ patthethā**ti ettha catūhi yogehi anupaddavattā “kheman”ti arahattaṁ adhippetaṁ. **Patthanā** ca chandapatthanā, na taṇhāpatthanāti āha **“katthukamyatāchandena arahattaṁ patthethā**”ti. **Pattāyeva nāma** tassa pattiyā na koci antarāyo. Sotthinā pāragamanaṁ uddissa desanaṁ ārabhitvā khemappattiyā desanāya pariyosāpitattā **yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhāpesī**ti.

Cūḷagopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā

353. **Haṁsavaṭṭakacchannenā**ti haṁsavaṭṭakapaṭicchannena, haṁsamaṇḍalākārenāti attho.

Vadanti etenāti vādo, maggo, kiṁ vadanti? Uttaraṁ. Vādānaṁ satāni **vādasatāni.** “Nigaṇṭho pañcavādasatāni, nigaṇṭhī pañcavādasatānī”ti evaṁ

nigaṇṭho ca nigaṇṭhī ca pañca pañca vādasatāni uggahetvā vicarantā. Kiriyato te **pucchiṁsu,** liṅgato pana nigaṇṭhabhāvo ñāto. Tenāha **"ahaṁ vādaṁ āropessāmī"**ti.

Jagganto sammajjanādivasena. **Divātaran**ti atidivaṁ. "Kassa pucchā, kassa vissajjanaṁ hotū"ti paribbājikāhi vutte thero āha **"pucchā nāma amhākaṁ pattā"**ti. Pucchā vādānaṁ pubbapakkho, yasmā tumhe vādapasutā vādābhiratā dhajaṁ paggayha vicaratha, tasmā vādānaṁ pubbapakkho amhākaṁ patto, evaṁ santepi tumhākaṁ mātugāmabhāvato pubbapakkhaṁ demāti āha **"tumhe pana mātugāmā nāma paṭhamaṁ pucchathā"**ti. **Tā** paribbājikā ekekā aḍḍhateyyasatavādamaggaṁ pucchantiyo **vādasahassaṁ pucchiṁsu.** Yathā nisitassa khaggassa kumudanāḷacchedane kimatthi bhāriyaṁ, evaṁ paṭisambhidāppattassa sāvakesu paññavantānaṁ aggabhāve ṭhitassa dhammasenāpatino puthujjanaparikappitapañhavissajjane kimatthi bhāriyaṁ. Tenāha **"thero khaggenā"**ti-ādi. Tattha **nijjaṭaṁ niggaṇṭhiṁ katvā**ti yathā tā puna tattha jaṭaṁ gaṇṭhiṁ kātuṁ na visahanti, tathā vijaṭetvā kathesi. Ayaṁ thero caturaṅgasamannāgate andhakāre sahassavaṭṭikaṁ dīpento viya aññesaṁ avisaye andhakārabhūte pañhe pucchitamatteyeva vissajjesīti therassa paññāveyyattiyaṁ disvā sayañca antimabhavikatāya kohaññe ṭhātuṁ asakkontiyo **"ettakameva bhante mayaṁ jānāmā"**ti āhaṁsu. **Therassa visayan**ti therassa paññāvisayaṁ.

Neva antaṁ na koṭiṁ addasaṁsūti ekanti vattabbassa bahubhāvato tassā pucchāya attho evamanto evamavasānakoṭīti na passiṁsu na jāniṁsu. Thero tāsaṁ ajjhāsayaṁ olokento pabbajjāruciṁ disvā āha **"idāni kiṁ karissathā"**ti. **Uttaritarapañño**ti vādamaggaparicayena modhāvitāya ca yādisā tāsaṁ paññā, tato uttaritarapañño.

Kathāmaggoti vādamaggo. Tasmā tehi tehi parappavādādīhi bhassaṁ vādamaggaṁ pakārehi vadetīti **bhassappavādako. Paṇḍitavādo**ti ahaṁ paṇḍito nipuṇo bahussutoti evaṁvādī. **Yaṁ yaṁ nakkhattācārena ādisatī**ti nakkhattagatiyā kālañāṇena "asukadivase candaggāho bhavissati, sūriyaggāho bhavissatī"ti-ādinā yaṁ yaṁ ādesaṁ bhaṇati. **Sādhuladdhiko** ñāṇasampattiyā sundaro. **Āropito**ti

paṭiññāhetunidassanādidosaṁ upari āropito vādo svāropito. Dosapadaṁ āropentena vādinā paravādimhi abhibhuyya tassa dhātukkhobhopi siyā, cittavikkhepena yena doso tena saṅkappito sampavedhitoti. **Thūṇan**ti sarīraṁ khobhitanti katvā. **Thūṇan**ti hi lohitapittasemhānaṁ adhivacanaṁ sabbaṅgasarīradhāraṇato. Apica thūṇapado nāma atthi kathāmaggo vādamaggaṁ gaṇhantānaṁ. Saccako pana kohaññe ṭhatvā attano vādappabhedavasena pare vimhāpento **"thūṇaṁ cepāhan"**ti-ādimāha. Sāvakānaṁ vinayaṁ nāma sikkhāpadaṁ, tañca dhammadesanā hotīti esā eva cassa anusāsanīti vinayanādimukhena sammāsambuddhassa mataṁ sāsanaṁ pucchanto saccako **"kathaṁ pana bho assajī"**ti-ādimāha. Athassa thero "lakkhaṇattayakathā nāma anaññasādhāraṇā buddhāveṇikā dhammadesanā, tatra ca mayā aniccakathāya samuṭṭhāpitāya taṁ asahanto saccako tucchamānena paṭapaṭāyanto kurumāno licchavī gahetvā bagavato santikaṁ āgamissati, athassa bagavā vādaṁ madditvā aniccanti patiṭṭhapento dhammaṁ kathessati, tadā bhavissati vijahitavādo sammāpaṭipattiyā patiṭṭhito"ti cintetvā aniccānattalakkhaṇapaṭisaṁyuttaṁ bagavato anusāsanaṁ dassento **"evaṁ bho aggivessanā"**ti-ādimāha.

Kasmā panettha dukkhalakkhaṇaṁ aggahitanti āha **"thero panā"**ti-ādi. **"Upārambhassa okāso hotī"**ti saṅkhepato vuttaṁ vivarituṁ **"maggaphalānī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **pariyāyenā**ti saṅkhāradukkhatāpariyāyena. **Ayan**ti saccako. **Nayidaṁ tumhākaṁ sāsanaṁ nāmā**ti yattha tumhe avaṭṭhitā, idaṁ tumhākaṁ sabbaññusāsanaṁ nāma na hoti dukkhato anissaraṇattā, atha kho **mahā-āghātanaṁ nāmetaṁ,** mahādukkhaniddiṭṭhattā pana **nirayussado nāma** ussadanirayo nāma, tasmā **natthi** nāma **tumhākaṁ sukhāsā. Uṭṭhāyuṭṭhāyā**ti ussukkaṁ katvā **dukkhameva jīrāpentā** sabbaso dukkhameva anubhavantā **āhiṇḍatha** vicarathāti. Sabbamidaṁ tassa micchāparikappitameva. Kasmā? Dukkhasaccūpasañhitāyeva hettha nippariyāyakathā nāma. Tassa hi pariññatthaṁ bagavati brahmacariyaṁ vussati. Maggaphalāni saṅkhārabhāvena "yadaniccaṁ, taṁ dukkhan"ti pariyāyato dukkhaṁ, na nippariyāyato. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Sotuṁ ayuttaṁ** micchāvādattāti adhippāyo.

354. Saha atthānusāsanaṁ agāranti santhāgāraṁ[1], rājakulānaṁ santhāpana-agārantipi santhāgāraṁ, tasmiṁ **santhāgāre**ti attho. Ekasmiṁ kāle tādise kāle rājakiccānaṁ santhānamettha[2] vicārentīti santhāgāraṁ, tasmiṁ **santhāgāre**tipi attho. **Patiṭṭhitan**ti "aniccaṁ anattā"ti ca paṭiññātaṁ. **Idāneva piṭṭhiṁ parivattento**ti bagavato nalāṭaṁ anoloketvā vimukhabhāvaṁ āpajjanto. **Surāghare**ti surāsampādakagehe. **Piṭṭhakilañjan**ti piṭṭhaṭhapanakiḷañjaṁ. **Vālan**ti[3] caṅgavāraṁ. **Sāṇasāṭakakaraṇatthan**ti sāṇasāṭakaṁ karonti etenāti **sāṇasāṭakakaraṇaṁ,** suttaṁ, tadatthaṁ. Sāṇavākā etesu santīti **sāṇavākā,** sāṇadaṇḍā. Te gahetvā sāṇānaṁ dhovanasadisaṁ kīḷitajātaṁ yathā "uddālapupphabhañjikā[4], sāṇabhañjikā"ti ca. **Kiṁ so bhavamāno**ti kīdiso hutvā so bhavamāno, kiṁ honto loke aggapuggalassa sammāsambuddhassa vādāropanaṁ nāma tato uttaritarasūraguṇo eva yakkhādibhāvena so bhavamāno abhisambhuṇeyya, ayaṁ pana appānubhāvatāya pisācarūpo kiṁ ettakaṁ kālaṁ niddāyanto ajja pabujjhitvā evaṁ vadatīti adhippāyo. Tenāha **"kiṁ yakkho"**ti-ādi.

355. **Mahāmajjhanhikasamaye**ti mahati majjhanhikakāle, gaganamajjhe sūriyagatavelāya. **Divāpadhānikā** padhānānuyuñjakā. **Vattaṁ dassetvā**ti pacchābhattaṁ divāvihārūpagamanato pubbe kātabbavattaṁ dassetvā paṭipajjitvā. **Bhagavantaṁ dassento**ti bagavati gāravabahumānaṁ vibhāvento ubho hatthe kamalamakulākāre katvā ukkhippa bagavantaṁ dassento.

Taṁ sandhāyāti taṁ aparicchinnagaṇanaṁ sandhāya evaṁ "mahatiyā licchaviparisāyā"ti vuttaṁ. Kiṁ sīsena bhūmiṁ paharanteneva vandanā katā hoti. **Kerāṭikā**ti saṭhā. **Mocentā**ti bhikkhādānato mocentā. **Avakkhittamattikāpiṇḍo viyā**ti heṭṭhākhittamattikāpiṇḍo viya. **Yattha katthacī**ti attano anurūpaṁ vacanaṁ asallapento yattha katthaci.

---

1. Sandhāgāraṁ (Ka) evamuparipi īdisesu ṭhānesu.
2. Sandhānamettha (Ka)
3. Thālanti (Ka)
4. Udakapuñjikā (Ka)

356. Dissati "idaṁ imassa phalan"ti apadissati etenāti **deso,** kāraṇaṁ, tadeva tassa pavattiṭṭhānatāya okāsoti āha **"kañcideva desanti kañci okāsaṁ kiñci kāraṇan"**ti. Okāso ṭhānanti ca kāraṇaṁ vuccati "aṭṭhānametaṁ anavakāso"ti-ādīsu[1]. **Yadākaṅkhasīti na vadanti** anavasesadhammavisayattā paṭiññāya. **Tumhan**ti tumhākaṁ. **Yakkha -pa- paribbājakānan**ti ettha "pucchāvuso yadākaṅkhasī"ti-ādīni[2] pucchāvacanāni yathākkamaṁ yojetabbāni.

Ñatvā sayaṁ lokamimaṁ parañcāti idaṁ mahāsatto nirayaṁ saggañca tesaṁ paccakkhato dassetvā āha.

Taggha te ahamakkhissaṁ, yathāpi kusalo tathāti yathā pakārena sukusalo sabbaññū jānāti katheti, tathā ahaṁ kathessāmi. Tassa pana kāraṇaṁ akāraṇañca avijānanto rājānaṁ karotu vā mā vā, ahaṁ pana te akkhissāmīti āha **"rājā ca kho -pa- na vā"**ti.

Kathitaniyāmeneva kathentoti teparivaṭṭakathāya dukkhalakkhaṇampesa kathessati, idha pana aññathā sāvakena assajinā kathitaṁ, aññathā samaṇena gotamenāti vacanokāsapariharaṇatthaṁ dukkhalakkhaṇaṁ anāmasitvā therena kathitaniyāmeneva aniccānattalakkhaṇameva kathentena bagavatā "rūpaṁ anattā yāva viññāṇaṁ anattā"ti vutte saccako taṁ asampaṭicchanto upamāya atthañāpane upamāpamāṇaṁ yathā "go viya gavayo"ti attānaṁ upameyyaṁ katvā upamāpamāṇena patiṭṭhāpetukāmo āha **"upamā maṁ bho gotama paṭibhātī"**ti, upamaṁ te karissāmi, upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṁ ājānantīti adhippāyo. Bhagavā upamāsatena, aññena vāpi pamāṇena tava attā patiṭṭhāpetuṁ na labbhā attano viya pamāṇassapi anupalabbhanatoti āha **"paṭibhātu taṁ aggivessanā"**ti. Yathā hi attā nāma koci paramatthato na upalabbhati ekaṁsena anupaladdhito, evassa ñāpakapuggalaṁ pamāṇampi na upalabbhati. Tenāha **"āhara**

1. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Aṁ 1. 29; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

taṁ upamaṁ vissattho"ti, na tena tava attavādo patiṭṭhaṁ labhatīti adhippāyo.

Yaṁ diṭṭhaṁ kāyikaṁ vā puññāpuññaṁ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **rūpattāyaṁ purisapuggalo,** tathā yaṁ diṭṭhaṁ sukhadukkhapaṭisaṁvedanaṁ purisapuggale upalabbhati, yaṁ diṭṭhaṁ nīlādisañjānanaṁ, yaṁ diṭṭhaṁ rajjanadussanādi, yaṁ diṭṭhaṁ ārammaṇapaṭivijānanaṁ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **viññāṇattāyaṁ purisapuggalo**ti. Evaṁ rūpādilakkhaṇo attā tattha tattha kāye kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākaṁ sukhadukkhaṁ paṭisaṁvedeti, evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ, aññathā kammaphalasambandho na yujjeyyāti imamatthaṁ dassento **"iminā kiṁ dīpetī"**ti-ādimāha. Tattha **te**ti sattā. **Patiṭṭhāyā**ti nissāya. "Rūpattāyaṁ purisapuggalo"ti-ādinā rūpādidhamme "attā"ti vatvā puna "rūpe patiṭṭhāyā"ti-ādiṁ vadanto ayaṁ nigaṇṭho attano vādaṁ bhindati patiṭṭhānassa[1], patiṭṭhāyakassa ca abhedadīpanato. Rūpādayo vedanādisabhāvā attā[2] tannissayena puññādikiriyāsamupaladdhito idha[3] yaṁ nissāya puññādikiriyā samupalabbhati, te rūpādayo sattasaññitā attasabhāvā diṭṭhā yathā taṁ devatādīsu, ye pana sattasaññitā tato aññe asattasabhāvā diṭṭhā yathā taṁ kaṭṭhakaliṅgarādīsūti evaṁ sādhetabbaṁ atthaṁ sahetuṁ katvā dassento nigaṇṭho nidassanaṁ ānesīti āha **"ativiya sakāraṇaṁ katvā upamaṁ āharī"**ti. Tassa pana "balakaraṇīyā"ti vuttapurisappayogā viya bījagāmabhūtagāmāpi sajīvā evāti laddhīti te sadisūdāharaṇabhāvena vuttāti daṭṭhabbaṁ. Sace pana ye jīvassa ādhāraṇabhāvena sahitena pavattetabbabhāvena sallakkhetabbā, te sajīvāti icchitā, na kevalena pavattetabbabhāvena, evaṁ sati "balakaraṇīyā kammantā"ti vadantena visadisūdāharaṇabhāvena upanītanti daṭṭhabbaṁ.

Samattho nāma natthi attavādabhañjanassa anattatāpatiṭṭhāpanassa ca sugatāveṇikattā. Yaṁ panetarahi sāsanikā yathāsatti tadubhayaṁ karonti, taṁ buddhehi dinnanaye ṭhatvā tesaṁ desanānusārato.

---

1. Patiṭṭhāya (Ka) 2. Vedanādisabhāvo attānaṁ (Ka), vedakādisabhāvo attā (?)
3. Iti (?)

Nivattetvāti nīharitvā, visuṁ katvāti attho. **Sakalaṁ vesālin**ti sabbavesālivāsinaṁ janaṁ nissayūpacārena nissitaṁ vadati yathā "gāmo āgato"ti. **Saṁvaṭṭitvā**ti sampiṇḍitvā, ekajjhaṁ gahetvāti attho.

357. **Patiṭṭhapetvā**ti yathā taṁ vādaṁ na avajānāti, evaṁ paṭiññaṁ kāretvāti attho. **Ghāti**-saddo hiṁsanattho, tato ca saddavidū arahatthaṁ tāya-saddaṁ uppādetvā ghātetāyanti rūpasiddhiṁ icchantīti āha **"ghātārahan"**ti. **Jāpetāyan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Vattituñca marahatī**ti ma-kāro padasandhikaro. **Visesetvā dīpetī**ti "vattati" icceva avatvā "vattituñca marahatī"ti dutiyena padena bagavatā vuttaṁ visesetvā dīpeti.

Pāsādikaṁ abhirūpanti abhimatarūpasampannaṁ sabbāvayavaṁ. Tato eva susajjitaṁ sabbakālaṁ suṭṭhu sajjitākārameva. **Evaṁvidhan**ti yādisaṁ sandhāya vuttaṁ, taṁ dasseti **"dubbaṇṇan"**ti-ādinā. **Imasmiṁ ṭhāne**ti "vattati te tasmiṁ rūpe vaso"ti etasmiṁ kāraṇaggahaṇe. Kāraṇaṁ hetaṁ bagavatā[1] gahitaṁ "vattati -pa- mā ahosī"ti. Tenetaṁ dasseti rūpaṁ anattā avasavattanato, yañhi vase na vattati, taṁ anattakameva diṭṭhaṁ yathā taṁ sampatti. **Vādan**ti dosaṁ niggahaṁ āropessati. **Sattadhā muddhā phalatī**ti sahadhammikasākacchāhi tathāgate pucchante abyākaraṇena vihesāya kayiramānattā tatiye vāre dhammatāvasena vihesakassa sattadhā muddhā phalati yathā taṁ sabbaññupaṭiññāya bagavato sammukhabhāvūpagamane. Vajirapāṇi pana kasmā ṭhito hotīti? Bhagavā viya anukampamāno mahantaṁ bhayānakaṁ rūpaṁ māpetvā tāsetvā imaṁ diṭṭhiṁ vissajjāpemīti tassa purato ākāse vajiraṁ āharanto tiṭṭhati, na muddhaṁ phāletukāmo. Na hi bagavato purato kassaci anattho nāma hoti. Yasmā pana bagavā ekaṁsato sahadhammikameva pañhaṁ pucchati, tasmā aṭṭhakathāyaṁ **"pucchite"** icceva vuttaṁ.

Ādittanti dippamānaṁ. **Akkhināsādīnī**ti **ādi**-saddena eḷakasīsasadisakesamassu-ādīnaṁ saṅgaṇhāti. **"Diṭṭhivissajjāpanatthan"**ti vatvā nayidaṁ

---

1. Bhagavā (Ka)

yadicchāvasena āgamanaṁ, atha kho ādito mahābrahmānaṁ purato katvā attanā katapaṭiññāvasenāti dassento **"apicā"**ti-ādimāha. **Tan**ti vajirapāṇiṁ. **Taṁ** saccakassa paṭiññāya parivattana**kāraṇaṁ. Aññepi nu kho**ti-ādi saccakassa vīmaṁsakabhāvadassanaṁ. Avīmaṁsakena hi taṁ disvā mahāyakkhoti vadeyya, tenassa asāruppaṁ siyā, ayaṁ pana aññesaṁ abhītabhāvaṁ upadhāretvā "addhāme yakkhaṁ na passanti, tasmā mayhameva bhayaṁ uppannan"ti tīretvā yuttappattavasena paṭipajji.

358. **Upadhāretvā**ti byākātabbamatthaṁ sallakkhetvā. **Eseva nayo**ti saṅkhāraviññāṇesupi saññāya viya nayoti attho. **Vuttavipariyāyenā**ti "akusalā dukkhā vedanā mā ahosi, akusalā domanassasampayuttā saññā mā ahosī"ti-ādinā nayena attho veditabbo. **Sappadaṭṭhavisan**ti sabbasattānaṁ sappadaṭṭhaṭṭhāne sarīrapadese patitaṁ visaṁ. **Allīno**ti saṁsiliṭṭho. **Upagato**ti na apagato. **Ajjhosito**ti gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhito. **Parito jāneyyā**ti samantato sabbaso kiñcipi asesetvā jāneyya. **Parikkhepetvā**ti āyatiṁ anuppattidhammatāpādanavasena sabbaso khepetvā. Tathābhūto cassa khayavayaṁ upaneti nāmāti āha **"khayaṁ vayaṁ anuppādaṁ upanetvā"**ti.

359. Attano vādassa asārabhāvato, yathāparikappitassa vā sārassa abhāvato antosāravirahito **ritto. Vippakāran**ti diṭṭhiyā sīlācārassa ca vasena virūpataṁ sāparādhataṁ sāvajjataṁ tesaṁ upari āropetvā. **Sinnapatto**ti tanukapatto. **Viphāritan**ti viphāḷitaṁ[1].

Asārakarukkhaparicitoti palāsādi-asārarukkhakoṭṭane kataparicayo. **Thaddhabhāvan**ti vipakkabhāvaṁ, tikkhabhāvanti attho. **Natthī**ti sadā natthīti na vattabbaṁ. **Parisatī**ti catuparisamajjhe. Tathā hi **"gaṇṭhikaṁ paṭimuñcitvā paṭicchannasarīrā"**ti vuttaṁ. **Yantāruḷhassa viyā**ti byākaraṇatthaṁ vāyamayantaṁ āruḷhassa viya.

1. Uttamaṅgaṁ vibhijjitanti sīsaṁ bhinnaṁ (Jātaka-Ṭṭha 2. 149 piṭṭhe.)

360. **Diṭṭhivisūkānī**ti diṭṭhikiñcakāni. **Diṭṭhisañcaritānī**ti diṭṭhitāḷanāni. **Diṭṭhivipphanditānī**ti diṭṭhi-iñjitāni. **Tesaṁ adhippāyaṁ ñatvā**ti tesaṁ licchavikumārānaṁ iñjiteneva ajjhāsayaṁ jānitvā. Tenāha **"ime"**ti-ādi.

361. Yasmiṁ adhigate puggalo satthusāsane visārado hoti parehi asaṁhāriyo, taṁ ñāṇaṁ visāradassa bhāvoti katvā **vesārajjan**ti āha **"vesārajjappattoti ñāṇappatto"**ti. Tato evamassa na paro paccetabbo etassa atthīti **aparappaccayo.** Na paro pattiyo saddahātabbo etassa atthīti **aparappattiyo.** Kāmaṁ saccako sekkhabhūmi asekkhabhūmīti idaṁ sāsanavohāraṁ na jānāti. Passatīti pana dassanakiriyāya vippakatabhāvassa vuttattā "na ettāvatā bhikkhukiccaṁ pariyositan"ti aññāsi, tasmā puna "kittāvatā panā"ti pucchaṁ ārabhi. Tena vuttaṁ **"passatīti vuttattā"**ti-ādi.

Yathābhūtaṁ passatīti dassanaṁ, visiṭṭhaṭṭhena anuttariyaṁ, dassanameva anuttariyanti **dassanānuttariyaṁ,** dassanesu vā anuttariyaṁ **dassanānuttariyaṁ. Lokiyapaññā**ti cettha vipassanāpaññā veditabbā. Sā hi sabbalokiyapaññāhi visiṭṭhaṭṭhena "anuttarā"ti vuttā. Lokiyapaṭipadānuttariyesupi eseva nayo. Idāni nippariyāyatova tividhampi anuttariyaṁ dassetuṁ **"suddhalokuttaramevā"**ti-ādi vuttaṁ. Satipi sabbesampi lokuttaradhammānaṁ anuttarabhāve ukkaṭṭhaniddesena aggamaggapaññā tato uttaritarassa abhāvato **dassanānuttariyaṁ.** Tenāha **"arahattamaggasammādiṭṭhī"**ti. **Sesāni maggaṅgānī**ti sesāni arahattamaggaṅgāni. Tāni hi matthakappattāni nibbānagāminī paṭipadāti. **Aggaphalavimuttī**ti aggamaggassa phalavimutti arahattaphalaṁ. **Khīṇāsavassā**ti sabbaso khīyamānāsavassa. **Nibbānadassanan**ti aggamaggasammādiṭṭhiyā sacchikiriyābhisamayamāha. Tattha **maggaṅgānī**ti aṭṭha maggaṅgāni. Catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyadhammassa **"cattāri saccāni buddho"**ti vuttaṁ. Saccānugatasammohaviddhaṁsaneneva hi bagavato sabbaso ñeyyāvaraṇappahānaṁ. **Nibbisevano**ti niruddhakilesavisevano[1].

362. **Dhaṁsī**ti anuddhaṁsanasīlā. **Anupahatan**ti avikkhittaṁ. **Sakalan**ti anūnaṁ. **Kāyaṅgan**ti kāyameva aṅganti vadanti, kāyasaṅkhātaṁ aṅgaṁ

1. Viruddhakilesanisevano (Ka)

sīsādi-avayavanti attho. Tathā[1] "hotu, sādhū"ti evamidaṁ vācāya avayavo **vācaṅgan**ti.

363. **Āharantī**ti abhiharanti. **Puññan**ti puññaphalasaṅkhāto ānubhāvo. Puññaphalampi hi uttarapadalopena "puññan"ti vuccati "kusalānaṁ bhikkhave dhammānaṁ samādānahetu evamidaṁ puññaṁ pavaḍḍhatī"ti-ādīsu[2]. Tenāha **"āyatiṁ vipākakkhandhā"**ti. **Puññamahī**ti mahati puññaphalavibhūti setacchattamakuṭacāmarādi. Tena vuttaṁ **"vipākakkhandhānaṁyeva parivāro"**ti. Licchavīhi pesitena khādanīyabhojanīyena samaṇo gotamo sasāvakasaṁgho mayā parivisito, tasmā licchavīnameva taṁ puññaṁ hotīti. Tenāha **"taṁ dāyakānaṁ sukhāya hotū"**ti. Yasmā pana bagavato bhikkhusaṁghassa ca saccakena dānaṁ dinnaṁ, na licchavīhi, tasmā bagavā saccakassa satiṁ parivattento **"yaṁ kho"**ti-ādimāha. Tena vuttaṁ **"iti bagavā"**ti-ādi. **Nigaṇṭhassa matena vināyevā**ti saccakassa cittenā vinā eva tassa dakkhiṇaṁ khettagataṁ katvā dasseti. Tenāha **"attano dinnaṁ dakkhiṇaṁ -pa- niyyātesī"**ti.

Cūḷasaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā

364. **Ekaṁ samayaṁ bagavā vesāliyaṁ viharatī**ti iminā tadā bagavato vesāliyaṁ nivāsaparicchinno pubbaṇhādibhedo sabbo samayo sādhāraṇato gahito, tathā **tena kho pana samayenā**ti ca iminā. **Pubbaṇhasamayan**ti pana iminā tabbiseso, yo bhikkhācāratthāya paccavekkhaṇakālo[3]. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"tīhi padehi ekova samayo vutto"**ti vuttaṁ visesassa sāmaññantogadhattā. Mukhadhovanassa pubbakālakiriyābhāvasāmaññato vuttaṁ **"mukhaṁ dhovitvā"**ti. Mukhaṁ dhovitvā eva hi vāsadhuro ce, velaṁ sallakkhetvā yathāciṇṇaṁ bhāvanānuyogaṁ, ganthadhuro ce, ganthaparicaye katipaye nisajjavāre anuyuñjitvā pattacīvaraṁ ādāya vitakkamāḷaṁ upagacchati.

---

1. Yathā (Ka) 2. Dī 3. 48 piṭṭhe. 3. Paccanakālo (Ka)

Kāraṇaṁ yuttaṁ, anucchavikanti attho. Pubbe yathācintitaṁ pañhaṁ apucchitvā aññaṁ pucchanto maggaṁ ṭhapetvā ummaggato parivattento viya hotīti āha **"passena tāva pariharanto"**ti.

365. **Ūrukkhambhopi nāma bhavissatī**ti ettha **nāma**-saddo vimhayatthoti katvā vuttaṁ **"vimhayatthavasenā"**ti-ādi. "Andho nāma pabbataṁ abhiruhissatī"ti-ādīsu viya vimhayavācīsaddayogena hi "bhavissatī"ti anāgatavacanaṁ. **Kāyanvayan**ti kāyānugataṁ. "Ayampi kho kāyo evaṁdhammo evaṁbhāvī evaṁanatīto"ti-ādinā[1] kāyassa asubhāniccāditāya anupassanā kāyabhāvanāti āha **"kāyabhāvanāti pana vipassanā vuccatī"**ti. **Anāgatarūpan**ti atīte atthe anāgatasaddāropanaṁ anāgatappayogo[2] na sameti. **Atthopī**ti "ūrukkhambhopi nāma bhavissatī"ti vutta-atthopi na sameti. **Ayan**ti attakilamathānuyogo. **Tesan**ti nigaṇṭhānaṁ.

366. Attano adhippetakāyabhāvanaṁ vitthārento vitthārato dassento ye taṁ anuyuttā, te nāmagottato vibhāvento **"nando vaccho"**ti-ādimāha. **Kiliṭṭhatapānan**ti kāyassa kilesanatapānaṁ puggalānaṁ. **Jātamedan**ti medabhāvāpattivasena uppannamedaṁ. **Purimaṁ pahāyā**ti kālaparicchedena anāhāra-appāhāratādivasena kāyassa apacinanaṁ khedanaṁ pariccajitvā. **Kāyabhāvanā pana na paññāyatī**ti niyamaṁ paramatthato kāyabhāvanāpi tava ñāṇena na ñāyati, sesatopi[3] na dissati.

367. **Imasmiṁ pana ṭhāne**ti "kāyabhāvanampi kho tvaṁ aggivessana na aññāsi, kuto pana tvaṁ cittabhāvanaṁ jānissasī"ti imasmiṁ ṭhāne. Tathā "yo tvaṁ evaṁ oḷārikaṁ dubbalaṁ kāyabhāvanaṁ na jānāsi, so tvaṁ kuto santasukhumaṁ cittabhāvanaṁ jānissasī"ti etasmiṁ atthavaṇṇanāṭhāne. **Abuddhavacanaṁ nāmetaṁ padan**ti kāyabhāvanāsaññitavipassanāto cittabhāvanā santā, vipassanā pana pādakajjhānato oḷārikā ceva dubbalā cāti ayañca etassa padassa attho. "Abuddhavacanaṁ nāmetaṁ

---

1. Dī 2. 235; Ma 1. 74; Ma 3. 133 piṭṭhesu.
2. Anāgatappayogena (Ka)
3. Lesatopi (?)

vacanaṁ siyā"ti vatvā thero pakkamituṁ ārabhati. Atha naṁ mahāsīvatthero "vipassanā nāmesā na ādito subrūhitā balavatī tikkhā visadā hoti, tasmā taruṇavasenāyamattho[1] veditabbo"ti dassento **"dissati bhikkhave"**ti suttapadaṁ[2] āhari. Tattha **ādānan**ti paṭisandhi. **Nikkhepanan**ti cuti. **Oḷārikan**ti arūpadhammehi duṭṭhullabhāvattā oḷārikaṁ. **Kāyan**ti catusantatirūpasamūhabhūtaṁ kāyaṁ. **Oḷārikan**ti bhāvanapuṁsakaniddeso, oḷārikākārenāti attho. Teneva vuttaṁ **"ādānampi nikkhepanampī"**ti.

368. **Sukhasārāgena samannāgato**ti sukhavedanāya balavatararāgena samaṅgībhūto. **Paṭṭhāne paṭisiddhā** avacaneneva. **Tasmā**ti sukhe ṭhite eva dukkhassānuppajjanato. **Evaṁ vuttan**ti "sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanā"ti evaṁ vuttaṁ, na anantarāva uppajjanato. **Khepetvā**ti kusalāni khepetvā. **Gaṇhitvā** attano eva okāsaṁ gahetvā. **Ubhatopakkhaṁ hutvā**ti "kadāci sukhavedanā, kadāci dukkhavedanā"ti pakkhadvayavasenapi vedanā cittassa pariyādāya hoti yathākkamaṁ abhāvitakāyassa abhāvitacittassa.

369. **Vipassanā ca sukhassa paccanīkā**ti sukkhavipassakassa ādikammikassa mahābhūtapariggahādikāle bahi cittacāraṁ nisedhetvā kammaṭṭhāne eva satiṁ saṁharantassa aladdhassādaṁ kāyasukhaṁ na vindati, sambādhe vaje sanniruddho gogaṇo viya vihaññati vipphandati, accāsannahetukañca sarīre dukkhaṁ uppajjateva. Tena vuttaṁ **"dukkhassa āsannā"**ti. Tenāha **"vipassanaṁ paṭṭhapetvā"**ti-ādi. **Addhāne gacchente gacchante**ti mahābhūtapariggahādivasena kāle gacchante. **Tattha tatthā**ti tasmiṁ tasmiṁ sarīrapadese. **Dukkhaṁ dūrāpagataṁ hoti** samāpattibalena vikkhambhitattā appanābhāvato. **Anappakaṁ** vipulaṁ. **Sukhan**ti jhānasukhaṁ. **Okkamatī**ti jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpavasena rūpakāyaṁ anupavisati, nāmakāyokkamane vattabbameva natthi. Kāyapassaddhikammikassapi sammasanabhāvanā paṭṭhapetvā nisinnassa kassaci āditova kāyakilamatha cittupaghātāpi sambhavanti, samādhissa pana apaccanīkattā siniddhabhāvato

---

1. Karuṇāvasenāyamattho (Ka)
2. Saṁ 1. 320 piṭṭhe.

ca na sukkhavipassanā viya sukhassa vipaccanīko, anukkamena ca dukkhaṁ vikkhambhetīti āha **"yathā samādhī"**ti. Yathā samādhi, vipassanāya panetaṁ natthīti āha **"na ca tathā vipassanā"**ti. **Tena vuttan**ti yasmā vipassanā sukhassa paccanīkā, sā ca kāyabhāvanā, tena vuttaṁ **"uppannāpi sukhā vedanā cittaṁ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassā"**ti. Tathā yasmā samādhi dukkhassa paccanīko, so ca cittabhāvanā, tena vuttaṁ **"uppannāpi dukkhā vedanā cittaṁ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassā"**ti yojanā.

370. **Guṇe ghaṭṭetvā**ti apadesena vinā samīpameva netvā. Taṁ vata mama cittaṁ uppannā sukhā vedanā pariyādāya ṭhassatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjatīti yojanā.

371. **Kiṁ na bhavissati,** sukhāpi dukkhāpi vedanā yathāpaccayaṁ uppajjatevāti attho. **Tamatthan**ti sukhadukkhavedanānaṁ uppattiyā attano cittassa anabhibhavanīyatāsaṅkhātaṁ atthaṁ. **Tattha** tāva pāsarāsisutte **bodhipallaṅke nisajjā** "tattheva nisīdin"ti vuttā, **idha** mahāsaccakasutte **dukkarakārikāya** dukkaracaraṇe **nisajjā** "tattheva nisīdin"ti vuttā.

374. **Chandakaraṇavasenā**ti taṇhāyanavasenāti attho. **Sinehakaraṇavasenā**ti sinehanavasena. **Mucchākaraṇavasenā**ti mohanavasena pamādāpādanena. **Pipāsākaraṇavasenā**ti pātukamyatāvasena. **Anudahanavasenā**ti rāgagginā anudahanavasena. **Lokuttaramaggavevacanameva** vaṭṭanissaraṇassa adhippetattā.

Allaggahaṇena kilesānaṁ asamucchinnabhāvaṁ dasseti, sasnehaggahaṇena avikkhambhitabhāvaṁ, udake pakkhittabhāvaggahaṇena samudācārāvatthaṁ, udumbarakaṭṭhaggahaṇena attabhāvassa asārakattaṁ. **Imināva nayenā**ti "allaṁ udumbarakaṭṭhan"ti-ādinā vuttanayena. **Saputtabhariyapabbajjāyā**ti[1] puttabhariyehi saddhiṁ kataparibbājakapabbajjāvasena veditabbā. Kuṭīcakabahūdakahaṁsaparamahaṁsādibhedā **brahmaṇapabbajjā.**

---

1. Saputtabhariyapabbajjāvasenāti (Ka)

376. Kutopi imassa āposineho natthīti **koḷāpaṁ.** Tenāha **"chinnasinehaṁ nirāpan"**ti. **Koḷan**ti vā sukkhakaliṅgaraṁ vuccati, koḷaṁ koḷabhāvaṁ āpannanti **koḷāpaṁ.** Paṭipannassa upakkamamahattanissitatā pakatiyā kilesehi anabhibhūtatāya. **Atintatā** paṭipakkhabhāvanāya. Tathā hi sukkhakoḷāpabhāvo, ārakā udakā thale nikkhittabhāvo ca nidassito. **Opakkamikāhī**ti kilesa-abhiniggaṇhanupakkamappabhavāhi. **Vedanāhī**ti paṭipattivedanāhi. Dukkhā paṭipadā hi idhādhippetā.

377. **Kiṁ pana na samattho,** yato evaṁ parehi cintitumpi asakkuṇeyyaṁ dukkaracariyaṁ chabbassāni akāsīti adhippāyo. **Katvāpi akatvāpi samatthova** kāraṇassa nipphannattā. "Yathāpi sabbesampi kho bodhisattānaṁ carimabhave antamaso sattāhamattampi dhammatāvasena dukkaracariyā hotiyeva, evaṁ bagavā samattho dukkaracariyaṁ kātuṁ, evañca naṁ akāsi, na pana tāya buddho jāto, atha kho majjhimāya eva paṭipattiyā"ti tassā byatirekamukhena sadevakassa lokassa bodhāya amaggabhāvadīpanatthaṁ, imassa pana bagavato kammavipākavasena chabbassāni dukkaracariyā ahosi. Vuttaṁ hetaṁ—

"Avacāhaṁ jotipālo, kassapaṁ sugataṁ tadā.
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

Tena kammavipākena, acariṁ dukkaraṁ bahuṁ.
Chabbassānuruvelāyaṁ, tato bodhimapāpuṇiṁ.

Nāhaṁ etena maggena, pāpuṇiṁ bodhimuttamaṁ.
Kumaggena gavesissaṁ, pubbakammena vārito"ti[1].

Dukkaracariyāya bodhāya amaggabhāvadassanatthaṁ dukkaracariyaṁ akāsīti keci. Atha vā lokanāthassa attano parakkamasampattidassanatthāya dukkaracariyā. Paṇītādhimuttiyā hi paramukkaṁsagatābhāvato abhinīhārānurūpaṁ sambodhiyaṁ tibbachandatāya sikhāppattiyā tadatthaṁ īdisampi nāma dukkaracariyaṁ akāsīti loke attano vīriyānubhāvaṁ vibhāvetuṁ "so ca me pacchā pītisomanassāvaho bhavissatī"ti lokanātho

1. Coditoti (Ka) Khu 3. 349, 350 piṭṭhesu pana passitabbaṁ.

dukkaracariyaṁ akāsi. Tenāha **"sadevakassa lokassā"**ti-ādi. Tattha **vīriyanimmathanaguṇo**ti vīriyassa saṁvaḍḍhanasampādanaguṇo. Yathāvuttamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"pāsāde"**ti-ādi vuttaṁ. **Saṅgāme dve tayo sampahāre**ti dvikkhattuṁ tikkhattuṁ vā parasenāya pahārapayoge. **Padhānavīriyan**ti sammappadhānehi āsevanavīriyaṁ, sabbaṁ vā pubbabhāgavīriyaṁ.

Abhidantanti abhibhavanadantaṁ, uparidantanti attho. Tenāha **"uparidantan"**ti. So hi itaraṁ musalaṁ viya udukkhalaṁ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittenā**ti balavasammāsaṅkappayuttena kusalacittena. **Akusalacittan**ti kāmavitakkādisahitaṁ akusalacittaṁ. Akusalacittassa pavattituṁ appadānaṁ **niggaho.** Taṁtaṁpaṭikkhepavasena vinodanaṁ **abhinippīḷanaṁ.** Vīriyatāpena vikkhambhanaṁ **abhisantāpanaṁ. Sadaratho**ti sapariḷāho. **Padhānenā**ti padahanena, kāyassa kilamathuppādakena vīriyenāti attho. **Viddhassā**ti tudassa. **Sato**ti samānassa.

378. **Sīsaveṭhanan**ti sīsaṁ rajjuyā bandhitvā daṇḍakena parivattakaveṭhanaṁ. **Arahanto nāma evarūpā hontī**ti iminā yathāyaṁ, evaṁ visaññībhūtāpi hutvā viharantīti dasseti. Tenāha **"matakasadisā"**ti, vedanāppattā viya hontīti attho. **Supinappaṭiggahaṇato paṭṭhāyā**ti paṭisandhiggahaṇe setavāraṇasupinaṁ passitvā brāhmaṇehi byākatakālato paṭṭhāya.

379. Dhammasarīrassa arogabhāvena sādhūti marisaniyoti **māriso,** piyāyanavacanametaṁ. Tenāha **"sampiyāyamānā"**ti-ādi. **Ajajjitan**ti evaṁ abhuñjitaṁ bhakārassa jakārādesaṁ katvā. Tenāha **"abhojanan"**ti. **Evaṁ mā karitthā**ti "lomakūpehi ajjhohāressāma anuppavesessāmā"ti[1] yathā tumhehi vuttaṁ, evaṁ mā karittha. Kasmā? **Yāpessāmahan**ti ahañca yāvadatthaṁ āhāramattaṁ bhuñjanto yathā yāpessāmi, evaṁ āhāraṁ paṭisevissāmi.

380-1. **Etāva paraman**ti ettakaṁ paramaṁ, na-ito paraṁ opakkamikadukkhavedanāvediyanaṁ atthīti attho. Rañño gahetabbanaṅgalato aññāni

---

1. Jālakūpehi ajjhoharissāma anuppavesissāmāti (Ka)

sandhāya **“ekena ūnan”**ti vuttaṁ. Taṁ suvaṇṇaparikkhataṁ, itarāni rajataparikkhatāni. Tenāha **“amaccā ekenūna-aṭṭhasatarajatanaṅgalānī”**ti. Āḷārudakasamāgame laddhajjhānāni vaṭṭapādakāni, ānāpānasamādhi pana kāyagatāsatipariyāpannattā sabbesañca bodhisattānaṁ vipassanāpādakattā “bodhāya maggo”ti vutto. **Bujjhanatthāyā**ti catunnaṁ ariyasaccānaṁ, sabbasseva vā ñeyyadhammassa abhisambujjhanāya. Satiyā anussaraṇakaviññāṇaṁ **satānusāriviññāṇaṁ.** Kassā pana satiyāti taṁ dassetuṁ **“nayidan”**ti-ādi vuttaṁ.

382. **Paccupaṭṭhitā**ti taṁtaṁvattakaraṇavasena pati-upaṭṭhitā upaṭṭhāyakā. Tenāha **“paṇṇasālā”**ti-ādi. **Paccayabāhulliko**ti paccayānaṁ bāhullāya paṭipanno. **Āvatto**ti pubbe paccayagedhappahānāya paṭipanno, idāni tato paṭinivatto. Tenāha **“rasagiddho -pa- āvatto”**ti. **Dhammaniyāmenā**ti dhammatāya. Tameva dhammataṁ dassetuṁ **“bodhisattassā”**ti-ādimāha. **Bārāṇasimeva** tatthāpi ca sabbabuddhānaṁ avijahitadhammacakkapavattanaṭṭhānameva **agamaṁsu.** Pañcavaggiyā kira visākhamāsassa addhamāsiyaṁ gatā. Tenāha **“tesu gatesu aḍḍhamāsaṁ kāyavivekaṁ labhitvā”**ti.

387. “Addhābhoto gotamassa sāvakā cittabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, no kāyabhāvanan”ti imaṁ sandhāyāha **“ekaṁ pañhaṁ pucchin”**ti. **Imaṁ dhammadesanan**ti “abhijānāmi kho panāhan”ti-ādikaṁ dhammadesanaṁ. **Asallīno** taṇhādiṭṭhikilesānaṁ samucchinnattā tehi sabbaso na litto. **Anupalitto**ti tasseva vevacanaṁ taṇhānandiyā abhāvena. **Gocarajjhattamevā**ti gocarajjhattasaññite phalasamāpattiyā ārammaṇe, nibbāneti attho. Yaṁ sandhāya pāḷiyaṁ “purimasmiṁ samādhinimitte”ti vuttaṁ. **Sannisīdāpemī**ti phalasamāpattisamādhinā accantasamādānavasena cittaṁ sammadeva nisīdāpemi. **Pubbābhogenā**ti samāpajjanato pubbe pavatta-ābhogena. **Paricchinditvā**ti samāpajjanakkhaṇaṁ paricchinditvā. Tenāha **“sādhukāra -pa- avicchinneyevā”**ti. Evamassa paricchinnakālasamāpajjanaṁ yathāparicchinnakālaṁ vuṭṭhānañca buddhānaṁ na bhāriyaṁ vasībhāvassa tathāsuppaguṇabhāvatoti dassento āha **“buddhānaṁ hī”**ti-ādi. Dhammasampaṭiggāhakānaṁ **assāsavāre** vā. Tadā hi desiyamānaṁ dhammaṁ upadhāretuṁ

na sakkonti, tasmā tasmiṁ khaṇe desitadesanā niratthakā siyā. Na hi buddhānaṁ niratthakā kiriyā atthi.

Okappanīyametanti "tassā eva kathāyā"ti-ādinā vuttaṁ ativiya acchariyagataṁ aṭṭhuppattiṁ sutvā īdisī paṭipatti sammāsambuddhasseva hotīti upavādavasena vadati, na sabhāvena. Tenāha **"satthari pasādamattampi na uppannan"**ti. **Kāyadaratho**ti paccayavisesavasena rūpakāyassa parissamākāro. **Upādinnake**ti indriyabaddhe. **Anupādinnake**ti anindriyabaddhe. **Vikasanti** sūriyarasmisamphassena. Tadabhāvena **makulāni honti. Kesañci** tintinikādirukkhānaṁ. **Patilīyanti** nissayarūpadhamma-avipphārikatāya. Arūpadhammatāya pañcaviññāṇānañceva kiriyāmayaviññāṇānañca appavattisaññitā avipphārikatā hoti, yattha niddāsamaññā. Tenāha **"darathavasena bhavaṅgasotañca idha niddāti adhippetan"**ti. Tattha **darathavasenā**ti darathavaseneva, na thinamiddhavasenāti avadhāraṇaṁ avadhāraṇaphalañca niddhāretabbaṁ. **Taṁ sandhāyā**ti kāyassa darathasaṅkhātasarīragilānahetukaṁ niddaṁ sandhāya. Sarīragilānañca bagavato natthīti na sakkā vattuṁ "piṭṭhi me āgilāyatī"ti[1] vacanato. **Sammohavihārasmin**ti paccatte etaṁ bhummavacananti āha **"sammohavihāroti vadantī"**ti, **sammohavihārasmiṁ** vā pariyāpannaṁ etaṁ vadanti, yadidaṁ divā niddokkamananti yojanā.

389. **Upanītehī**ti dosamaggaṁ nindāpathaṁ[2] upanītehi. **Abhinanditvā**ti sampiyāyitvā. Tenāha **"cittena sampaṭicchanto"**ti. **Anumoditvā**ti "sādhu sādhū"ti desanāya thomanavasena anumoditvā. Tenāha **"vācāyapi pasaṁsanto"**ti. **Sampatte kāle**ti pabbajjāyogge kāle anuppatte.

Gaṇaṁ vinodetvāti gaṇaṁ apanetvā gaṇapalibodhaṁ chinditvā. **Papañcan**ti avasesakilesaṁ. **"Puññavā rājapūjito"**ti vuttamatthaṁ vivarituṁ **"tasmiṁ hi kāle"**ti-ādi vuttaṁ. Chandavāsaharaṇena **uposathakammaṁ karonto.**

---

1. Dī 3. 176; Ma 2. 17; Vi 4. 364 piṭṭhesu.
2. Nindāpanaṁ (Ka)

Sakalaṁ rattiṁ buddhaguṇānaṁyeva kathitattā therassa ñāṇaṁ desanāvibhavañca vibhāvento āha **"ettakāva bhante buddhaguṇā"**ti. Imāya bhante tumhākaṁ dhammakathāya anavasesato buddhaguṇā kathitā viya jāyanti, evaṁ santepi anantāparimeyyāva te, kiṁ ito parepi vijjantevāti theraṁ tattha sīhanādaṁ nadāpetukāmo āha **"udāhu aññepi atthī"**ti-ādi. Rajjassa padesikattā, yathāvuttasubhāsitassa ca anagghattā vuttaṁ **"ayaṁ me duggatapaṇṇākāro"**ti. **Tiyojanasatikan**ti idaṁ parikkhepavasena vuttaṁ, tañca kho manussānaṁ paribhogavasenāti daṭṭhabbaṁ.

Mahāsaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

390. **Tatrā**ti tasmiṁ pubbārāmamigāramātupāsādānaṁ atthavibhāvane **ayaṁ** idāni vuccamānā **anupubbī kathā. Maṇīnan**ti ettha padumarāgamaṇīnaṁ adhippetattā āha **"aññehi cā"**ti. Tena indanīlādimaṇīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarakabaravaṇṇavasena **sattavaṇṇehi.**

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsaṅkhayo**[1]**,** tasmiṁ. **Taṇhāsaṅkhaye**ti ca visaye idaṁ bhummanti āha **"taṁ ārammaṇaṁ katvā"**ti. **Vimuttacittatāyā**ti sabbasaṁkilesehi vimuttacittatāya. Aparabhāgapaṭipadā nāma ariyasaccābhisamayo, sā[2] sāsanacārigocarā paccattaṁ veditabbatoti āha **"pubbabhāgappaṭipadaṁ saṁkhittena desethāti pucchatī"**ti. Akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātaṁ antaṁ atītāti accantā, so eva aparihānasabhāvattā accantā niṭṭhā etassāti **accantaniṭṭho.** Tenāha **"ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho"**ti. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṁ kuppanaṁ nāma atthi. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī.** Maggabrahmacariyassa vusitattā, tassa ca aparihānasabhāvattā accantaṁ

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 178 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Sā na (Ka)

brahmacārīti **accantabrahmacārī.** Tenāha **"niccabrahmacārīti attho"**ti. **Pariyosānan**ti brahmacariyassa pariyosānaṁ.

Vegāyatīti turitāyati. **Sallakkhesī**ti cintesi, attanā yathā sutāya satthu desanāya anussaraṇavasena upadhāresi. **Anuggaṇhitvāvā**ti atthavinicchayavasena anuggahetvā eva. Chasu dvāresu niyuttāti **chadvārikā,** tehi.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbaṁ hi sandhāya idha **"sabbe dhammā"**ti vuttaṁ vipassanāvisayassa adhippetattā, tasmā āyatanadhātuyopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bagavā "nālaṁ abhinivesāyā"ti. **Na yuttā abhinivesāya** "etaṁ mama, eso me attā"ti ajjhosānāya. "Alameva nibbindituṁ alaṁ virajjitun"ti-ādīsu[1] viya **alaṁ** saddo yuttatthopi hotīti āha **"na yuttā"**ti. **Sampajjantī**ti bhavanti. Yadipi "tatiyā, catutthī"ti idaṁ visuddhidvayaṁ abhiññāpaññā, tassā pana sappaccayanāmarūpadassanabhāvato, sati ca paccayapariggahe sappaccayattā (Nāmarūpassa aniccatā, aniccaṁ dukkhaṁ, dukkhaṁ ca anattāti atthato)[2] lakkhaṇattayaṁ supākaṭameva hotīti āha **"aniccaṁ dukkhaṁ anattāti ñātapariññāya abhijānātī"**ti. **Tatheva tīraṇapariññāyā**ti iminā aniccādibhāvena nālaṁ abhinivesāyāti[3] nāmarūpassa upasaṁharati, na abhiññāpaññānaṁ sambhāradhammānaṁ[4]. Purimāya hi atthato āpannalakkhaṇattayaṁ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā, dutiyāya sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammasanabhāvato. Ekacittakkhaṇikatāya abhinipātamattatāya ca **appamattakampi.** Rūpapariggahassa oḷārikabhāvato **arūpapariggahaṁ dasseti.** Dassento ca vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārāgitāya, bhavassādagadhitamānasatāya ca **sakkassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti.**

Uppādavayaṭṭhenāti udayabbayasabhāvena uppajjitvā nirujjhanena. **Aniccā**ti addhuvā. Aniccalakkhaṇaṁ aniccatā udayavayatā. **Tasmā**ti yasmā pañcannaṁ khandhānaṁ khayato vayato dassanañāṇaṁ aniccānupassanā, taṁsamaṅgī ca puggalo

---

1. Dī 2. 161; Saṁ 1. 387, 388, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.
2. (Aniccanti, nāmarūpassa aniccatāya dukkhaṁ, dukkhañca anattāti atthato) (Aṁ-Ṭī 3. 179 piṭṭhe.)
3. Nivesataṁ (Ka), abhinivesanaṁ (?)
4. Abhiññāpariññānaṁ samānammetaṁ (?)

aniccānupassī, tasmā. **Khayavirāgo**ti khayasaṅkhāto virāgo saṅkhārānaṁ palujjanā. Yaṁ āgamma sabbaso saṅkhārehi virajjanā hoti, taṁ nibbānaṁ **accantavirāgo. Nirodhānupassimhipī**ti nirodhānupassipadepi. **"Eseva nayo"**ti abhidisitvā taṁ ekadesena vivaranto **"nirodhopi hi -pa- duvidhoyevā"**ti āha. Sabbāsavasaṁvare vuttavossaggova idha "paṭinissaggo"ti vuttoti dassento **"paṭinissaggo vuccati vossaggo"**ti-ādimāha. **Pariccāgavossaggo** vipassanā. Pakkhandanavasena appanato **pakkhandanavossaggo** maggo aññassa tadabhāvato. **So**ti maggo. **Ārammaṇato**ti kiccasādhanavasena ārammaṇakaraṇato. Evaṁ hi maggato aññesaṁ nibbānārammaṇānaṁ pakkhandanavossaggābhāvo siddho hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi.** Sabbesaṁ khandhānaṁ vossajjanaṁ tappaṭibaddhasaṁkilesappahānena daṭṭhabbaṁ. **Cittaṁ pakkhandatī**ti maggasampayuttaṁ cittaṁ sandhāyāha. **Ubhayampetaṁ** vossajjanaṁ. **Tadubhayasamaṅgī**ti vipassanāsamaṅgī maggasamaṅgī ca. "Aniccānupassanāya niccasaññaṁ pajahatī"ti-ādivacanato[1] yathā vipassanāya kilesānaṁ pariccāgapaṭinissaggo labbhati, evaṁ āyatiṁ bhehi kilesehi uppādetabbakhandhānampi pariccāgapaṭinissaggo vattabbo, pakkhandanapaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekantakāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya vasena veditabbo, magge pana tadubhayampi ñāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha **"tadubhayasamaṅgī puggalo"**ti-ādi.

Pucchantassa ajjhāsayavasena "na kiñci loke upādiyatī"ti ettha kāmupādānavasena upādiyanaṁ paṭikkhipīyatīti āha **"taṇhāvasena na upādiyatī"**ti. Taṇhāvasena vā asati upādiyane diṭṭhivasena upādiyanaṁ anavakāsamevāti **"taṇhāvasena"** icceva vuttaṁ. **Na parāmasatī**ti nādiyati, diṭṭhiparāmāsavasena vā "niccan"ti-ādinā **na parāmasati. Saṁkhitteneva khippaṁ kathesīti** tassa ajjhāsayavasena papañcaṁ akatvā kathesi.

391. **Abhisamāgantvā**ti abhimukhañāṇena ñeyyaṁ samāgantvā yāthāvato viditvā. Tenāha **"jānitvā"**ti. **Yathāparisaviññāpakattā**ti

1. Khu 9. 55, 56 piṭṭhesu.

yathāparisaṁ dhammasampaṭiggāhikāya mahatiyā, appakāya vā parisāya anurūpameva viññāpanato. **Pariyantaṁ na niccharatī**ti na pavattati. **Mā niratthakā agamāsī**ti idaṁ dhammatāvasena vuttaṁ, na satthu ajjhāsayavasena. Ekaṁ hetaṁ satthu vacīghosassa aṭṭhasu aṅgesu, yadidaṁ parisapariyantatā. **Chiddavivarokāso**ti chiddabhūto, vivarabhūto vā okāsopi natthi, bagavato saddāsavanakāraṇaṁ vuttameva. **Tasmā**ti yathāvuttakāraṇato.

Pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgaṁ, pañcaṅgaṁ eva **pañcaṅgikaṁ.** Mahatī-ādi vīṇāvisesopi[1] ātatamevāti "**cammapariyonaddhesū**"ti visesitaṁ. **Ekatalaṁ** kumbhathūṇadaddarādi. Cammapariyonaddhaṁ hutvā tantibaddhaṁ **ātatavitataṁ.** Tenāha "**tantibaddhapaṇavādī**"ti. Gomukhī-ādīnampi[2] ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vaṁsādī**ti **ādi**-saddena saṅkhasiṅgādīnaṁ saṅgaho. **Sammādī**ti sammatāḷakaṁsatāḷasilāsalākatāḷādi. Tattha **sammatāḷaṁ** nāma daṇḍamayatāḷaṁ. **Kaṁsatāḷaṁ** lohamayaṁ. Silāya ayopattena ca vādanatāḷaṁ **silāsalākatāḷaṁ. Samappito**ti sammā appito upeto. Tenāha "**upagato**"ti. Upaṭṭhānavasena pañcahi tūriyasatehi upeto. Evaṁbhūto ca yasmā tehi upaṭṭhito samannāgato nāma hoti, tasmā vuttaṁ "**samaṅgībhūtoti tasseva vevacanan**"ti. **Paricāretī**ti parito cāreti. Kāni pana cāreti, kathaṁ vā cāretīti āha "**sampattiṁ -pa- cāretī**"ti. Tattha **tato tato**ti tasmiṁ tasmiṁ vādite tattha tattha ca vādakajane. **Apanetvā**ti vādakajane nisedhetvā. Tenāha "**nissaddāni kārāpetvā**"ti. **Devacārikaṁ gacchatiyeva** devatānaṁ manussānañca anukampāya. Svāyamattho **vimānavatthūhi**[3] dīpetabbo.

392. **Appeva sakena karaṇīyenā**ti mārisa Moggallāna mayaṁ sakena karaṇīyena appeva bahukiccāpi na homa. **Apica devānaṁyevā**ti apica kho pana devānaṁyeva Tāvatiṁsānaṁ karaṇīyena

---

1. Tata-ādivisesopi (Saṁ-Ṭī 1. 225 piṭṭhe), mahatī daddarī vīṇāvisesopi (Aṁ-Ṭī 3. 240 piṭṭhe.)
2. Gomudādīnampi (Ka) bagavatigītāganthe 1 ajjhāye 13 gāthā passitabbā.
3. Khu 2. 1 piṭṭhādīsu.

visesato bahukiccāti atthayojanā. Bhummaṭṭhakadevatānampi keci aṭṭā sakkena vinicchitabbā hontīti āha **"pathavito paṭṭhāyā"**ti. **Niyamento**ti avadhārento. Taṁ pana karaṇīyaṁ sarūpato dassetuṁ **"devānaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tāsan**ti devadhītudevaputtapādaparicārikānaṁ. **Maṇḍanapasādhanakārikā**ti maṇḍanapasādhanasaṁvidhāyikā. **Aṭṭakaraṇaṁ natthi** saṁsayasseva abhāvato.

Yanti savanuggahaṇādivasena suparicitampi yaṁ atthajātaṁ. **Na dissati,** paññācakkhuno sabbaso na paṭibhātīti attho. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. **Somanassasaṁvegan**ti somanassasamuṭṭhānaṁ saṁvegaṁ, na cittasantāsaṁ.

Samupabyūḷhoti yujjhanavasena sahapatito samogāḷho. Evaṁbhūto ca yasmā samūhavasena sampiṇḍito hoti, tasmā vuttaṁ **"sannipatito rāsibhūto"**ti. **Anantare attabhāve**ti idaṁ dutiyaṁ sakkattabhāvaṁ tato anantarātītena sakkattabhāvena sakkattabhāvasāmaññato ekamiva katvā gahaṇavasena vuttaṁ, aññathā "tatiye attabhāve"ti vattabbaṁ siyā. Maghattabhāvo hi ito tatiyoti. Atha vā yasmiṁ attabhāve so devāsurasaṅgāmo ahosi, tassa anantarattā maghattabhāvassa vuttaṁ **"anantare attabhāve"**ti. Sattānaṁ hitesibhāya mātāpitu-upaṭṭhānādinā cariyāhi **bodhisattacariyā viyassa cariyā ahosi. Satta vatapadānī**ti satta vatakoṭṭhāse[1].

Mahāpānanti mahantaṁ surāpānaṁ. **Gaṇḍapānan**ti gaṇḍasurāpānaṁ, adhimattapānanti attho. **Pariharamānā**ti parivārentā. **Vedikāpādā**ti sinerussa pariyante vedikāparikkhepā. **Pañcasu ṭhānesū**ti pañcasu paribhaṇḍaṭṭhānesu nāgasenādīhi **ārakkhaṁ ṭhapesi.**

393. **Rāmaṇeyyakan**ti ramaṇīyabhāvaṁ. **Masāragallatthambhe**ti kabaramaṇimaye thambhe. **Suvaṇṇādimaye ghaṭake**ti "rajatatthambhesu suvaṇṇamaye, suvaṇṇatthambhesu rajatamaye"ti-ādinā suvaṇṇādimaye ghaṭake vāḷarūpakāni ca. Pabāḷhaṁ mattoti **pamatto.** Tenāha **"ativiya matto"**ti. **Nāṭakaparivārenā**ti accharāparivārena.

---

1. Satta vattapadānīti satta vattakoṭṭhāse (Ka)

Acchariyabbhutanti padadvayenapi vimhayanākārova vutto, tasmā sañjātaṁ acchariyabbhutaṁ vimhayanākāro etesanti **sañjāta-acchariya-abbhutā,** tathā pavattacittuppādā. Acchariyabbhutahetukā sañjātā tuṭṭhi etesanti **sañjātatuṭṭhino. Saṁviggan**ti sañjātasaṁvegaṁ. Svāyaṁ saṁvego yasmā purimāvatthāya cittassa calanaṁ hoti, tasmā vuttaṁ **"calitan"**ti.

394. **Tamaṁ vinoditan**ti pāṭihāriyadassanena "aho therassa iddhānubhāvo"ti sammāpaṭipattiyaṁ sañjātabahumāno, īdisaṁ nāma sāsanaṁ labhitvāpi mayaṁ niratthakena bhogamadena sammattā bhavāmāti yoniso manasikāruppādanena sammohatamaṁ vinoditaṁ vidhamitaṁ. **Ete**ti mahāthero sakko cāti te dvepi samānabrahmacariyatāya **sabrahmacārino.**

395. **Paññātānan**ti pākaṭānaṁ cātumahārājasuyāmasantusitaparanimmitavasavattimahābrahmānaṁ aññataro, na yesaṁ kesañcīti adhippāyo. Āraddhadhammavaseneva pariyosāpitattā **yathānusandhināva niṭṭhapesi.**

Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

396. **Laddhimattan**ti micchāgāhamattaṁ, na diṭṭhābhiniveso. **Sassatadiṭṭhī**ti niccābhiniveso. **So**ti ariṭṭho bhikkhu. Kathetvā samodhānentanti yojanā. **Samodhānentan**ti ca nigamentanti attho. **Tattha tatthevā**ti tesu tesu eva bhavesu **nirujjhanti,** na bhavantaraṁ saṅkamanti, **viññāṇaṁ pana** abhinnasabhāvaṁ anaññanti adhippāyo. **Idhalokato**ti imasmā attabhāvā. **Paralokanti** parabhavasaññitaṁ attabhāvaṁ. **Sandhāvatī**ti niccatāya kenaci asambaddhaṁ viya gacchati. Tena idhalokato paralokagamanamāha. **Saṁsaratī**ti iminā paralokato idhāgamanaṁ. **Sandhāvatī**ti vā bhavantarasaṅkamanamāha, **saṁsaratī**ti tattha tattha aparāparasañcaraṇaṁ.

"Paccaye sati bhavatī"ti-ādinā viññāṇassa anvayato byatirekato ca paṭiccasamuppannabhāvaṁ dassento sassatabhāvaṁ paṭikkhipati. **Buddhena akathitaṁ kathesī**ti iminā "yaṁ abhāsitaṁ alapitaṁ tathāgatena, taṁ bhāsitaṁ lapitaṁ tathāgatenāti dīpetī"ti[1] imasmiṁ bhedakaravatthusmiṁ sandissatīti dasseti. **Jinacakke pahāraṁ detī**ti "tadevidaṁ viññāṇaṁ -pa- anaññan"ti niccataṁ paṭijānanto "sabbe saṅkhārā aniccā[2], rūpaṁ bhikkhave aniccan"ti[3] ca ādinayappavatte satthu dhammacakke khīlaṁ uppādento pahāraṁ deti. Sabbaññutaññāṇena aniccanti diṭṭhaṁ paveditañca viññāṇaṁ niccanti paṭijānanto **vesārajjañāṇaṁ paṭibāhati. Sotukāmaṁ janan**ti ariyadhammādhigamassa ekanta-upāyabhūtaṁ vipassanāmaggaṁ sotukāmaṁjanaṁ niccaggāhapaggaṇhanena **visaṁvādeti,** tato eva **ariyapathe** ariyadhammavīthiyaṁ tassā paṭikkhipanena **tiriyaṁ nipatitvā.**

398. Viññāṇasīsena attanā gahitaṁ attānaṁ vibhāvento **"yvāyaṁ bhante"**ti-ādimāha. Tattha **vado vedeyyo**ti-ādayo sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Vadatīti **vado,** vacīkammassa kārakoti attho. Iminā hi kārakabhāvupāyikasattānaṁ hitasukhāvabodhanasamatthataṁ attano dasseti. Vediyova **vedeyyo,** jānāti anubhavati cāti attho. Īdisānaṁ hi padānaṁ bahulā kattusādhanataṁ saddavidū maññanti. **Vedayatī**ti taṁ taṁ anubhavitabbaṁ anubhavati. **Tahiṁ tahin**ti tesu tesu bhavayonigatiṭhitisattāvāsasattanikāyesu.

399. Taṁ vādaṁ paggayha ṭhitattā sātissa chinnapaccayatā aviruḷhadhammatā ca veditabbā. **Heṭṭhā**ti alagaddasuttasaṁvaṇṇanaṁ[4] sandhāyāha. Parato **heṭṭhā**ti vuttaṭṭhānepi eseva nayo. **Pāṭiyekko anusandhī**ti tīhipi anusandhīhi avomisso visuṁyeveko anusandhi. Nanu cāyampi sātissa ajjhāsayavasena pavattitattā ajjhāsayānusandhiyevāti? Na, niyyānamukhena appavattattā. Niyyānaṁ hi purakkhatvā pucchādivasena pavattā itarā desanāpucchānusandhi-ādayo, idha

---

1. Aṁ 1. 315; Vi 4. 368 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.
3. Saṁ 2. 113 piṭṭhe.
4. Ma-Ṭṭha 2. 11 piṭṭhe.

tadabhāvato vuttaṁ **“pāṭiyekko anusandhī”**ti. **Parisāya laddhiṁ sodhento**ti yādisī sātissa laddhi, tadabhāvadassanavasena parisāya laddhiṁ sodhento, parisāya laddhisodhaneneva sāti gaṇato nissārito nāma jāto.

400. **Yaṁ yadevā**ti idaṁ yadipi avisesato paccayadhammaggahaṇaṁ, “viññāṇantveva saṅkhyaṁ gacchatī”ti pana vuttattā taṁtaṁviññāṇassa samaññānimittapaccayajātaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ. Tena vuttaṁ pāḷiyaṁ “cakkhuviññāṇantveva saṅkhyaṁ gacchatī”ti-ādi. Atha vā taṁtaṁdvāraniyataṁ itarampi sabbaṁ tassa tassa viññāṇassa paccayajātaṁ idha “yaṁ yadevā”ti gahitaṁ, tattha pana yaṁ asādhāraṇaṁ, tena samaññāti “cakkhuviññāṇantvevā”ti-ādi vuttaṁ. **Dvārasaṅkantiyā abhāvan**ti viññāṇassa dvārantarasaṅkamanassa abhāvaṁ. Svāyaṁ oḷārikanayena mandabuddhīnaṁ sukhāvabodhanatthaṁ nayadassanavasena vutto. Na hi kadāci paccuppannaṁ viññāṇaṁ vigacchantaṁ anantaraviññāṇaṁ saṅkamati anantarādipaccayālābhe tassa anuppajjanato.

Evamevāti yathā aggi upādānaṁ paṭicca jalanto anupādāno tattheva nibbāyati, na katthaci saṅkamati, evameva. **“Paccayavekallena tattheva nirujjhatī”**ti kasmā vuttaṁ, na hettha anuppādanirodho icchito tādisassa nirodhassa idha anadhippetattā, atha kho[1] khaṇanirodho, so ca sābhāvikattā[2] na paccayavekallahetuko? Saccametaṁ, taṁtaṁdvārikassa pana viññāṇassa dvārantaraṁ asaṅkamitvā tattha tattheva nirujjhanaṁ idhādhippetaṁ. Yesañca paccayānaṁ vasena dvārantarikaviññāṇena bhavitabbaṁ, tesaṁ tadabhāvato paccayavekallaggahaṇaṁ, tasmā paccayavekallena na sotādīni saṅkamitvā sotaviññāṇanti-ādi saṅkhyaṁ gacchatīti yojanā. Etena yaṁ viññāṇaṁ cakkhurūpādipaccayasāmaggiyā vasena cakkhuviññāṇasaṅkhyaṁ gacchati, tattha tattheva nirujjhati tāvakālikabhāvato[3], tassa pana sotasaddādipaccayābhāvato kuto sotaviññāṇādisamaññā, evamappavattito tassa kuto saṅkamoti dassitaṁ hoti. **Viññāṇappavatte**ti viññāṇappavattiyaṁ. **Dvārasaṅkantimattan**ti dvārantarasaṅkamanamattampi na vadāmi tattha tattheva bhijjanato paccayassa uppādavantato sati ca uppāde avassaṁbhāvī nirodhoti hutvā abhāvaṭṭhena aniccatā dīpitā hotīti.

---

1. Atha (Ka) 2. Sosobhāvitattā (Ka) 3. Kālikato (Ka)

401. “Paṭiccasamuppannaṁ viññāṇaṁ vuttaṁ mayā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavo”ti pāḷiyā anvayato ca byatirekato ca viññāṇassa saṅkhatatāva dassitāti āha **“sappaccayabhāvaṁ dassetvā”**ti. Hetupaccayehi jātaṁ nibbattaṁ “bhūtan”ti idhādhippetaṁ, taṁ atthato pañcakkhandhā tabbinimuttassa sappaccayassa abhāvato, yañca khandhapañcakaṁ attano tesañca bhikkhūnaṁ, taṁ “bhūtamidan”ti bagavā avocāti āha **“idaṁ khandhapañcakan”**ti. Attano phalaṁ āharatīti āhāro, paccayo. Sambhavati etasmāti sambhavo, āhāro sambhavo etassāti **āhārasambhavaṁ.** Tenāha **“paccayasambhavan”**ti. **Tassa paccayassa nirodhā**ti yena avijjādinā paccayena khandhapañcakaṁ sambhavati, tassa paccayassa anuppādanirodhā. Khaṇanirodho pana kāraṇanirapekkho.

Nossūti saṁsayajotano nipātoti āha **“bhūtaṁ nu kho idaṁ, na nu kho bhūtan”**ti. **Bhūtamidaṁ nossū**ti ca iminā khandhapañcakameva nu kho idaṁ, udāhu attattaniyanti evaṁjātiko saṁsayanākāro gahito. **Tadāhārasambhavaṁ nossū**ti pana iminā sahetukaṁ nu kho idaṁ bhūtaṁ, udāhu ahetukanti yathā ahetukabhāvāpanno saṁsayanākāro gahito, evaṁ visamahetukabhāvāpannopi saṁsayanākāro gahitoti daṭṭhabbaṁ. Visamahetunopi paramatthato bhūtassa ahetukabhāvato. Visamahetuvādopi parehi parikappitamattatāya sabhāvaniyatiyadicchādivādehi samānayogakkhamoti. **Nirodhadhammaṁ nossū**ti iminā yathā aniccaṁ nu kho idaṁ bhūtaṁ, udāhu niccanti aniccataṁ paṭicca saṁsayanākāro gahito, evaṁ dukkhaṁ nu kho, udāhu na dukkhaṁ, anattā nu kho, udāhu na anattātipi saṁsayanākāro gahitoyevāti daṭṭhabbaṁ aniccassa dukkhabhāvādi-avassaṁbhāvato, nicce ca tadubhayābhāvato. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti aviparītasarasato salakkhaṇato ca, kiccato ceva sabhāvato cāti attho. Vipassanāya adhiṭṭhānabhūtāpi paññā vipassanā evāti vuttaṁ **“vipassanāpaññāyā”**ti. **Sarasato**ti ca sabhāvato. **Salakkhaṇato**ti sāmaññalakkhaṇato. Tenāha **“vipassanāpaññāya sammā passantassā”**ti. **Vuttanayenevā**ti “yāthāvasarasalakkhaṇato”ti vuttanayeneva. **Ye ye**ti tassaṁ parisāyaṁ ye ye bhikkhū. **Sallakkhesun**ti sammadeva upadhāresuṁ.

Tehīti tehi bhikkhūhi. **Tatthā**ti tissaṁ vipassanāpaññāyaṁ. **Nittaṇhabhāvan**ti taṇhābhāvaṁ "etaṁ maman"ti taṇhāggāhassa pahīnataṁ. Etenapi bagavā "ahaṁ bhikkhave dhammesupi taṇhāpahānameva vaṇṇemi, sāti pana moghapuriso attabhāvepi taṇhāsaṁvaddhaniṁ viparītadiṭṭhiṁ paggayha tiṭṭhatī"ti sātiṁ niggaṇhāti. **Sabhāvadassanenā**ti dhammānaṁ aviparītasabhāvadassa nena. **Paccayadassanenā**ti kāraṇadassanena anavasesato hetuno paccayassa ca dassanena. **Allīyethā**ti taṇhādiṭṭhivasena nissayetha. Tenāha **"taṇhādiṭṭhīhī"**ti. **Kelāyethā**ti pariharaṇakeḷiyā[1] parihareyyātha. Tenāha **"kīḷamānā vihareyyāthā"**ti. **Dhanaṁ viya icchantā**ti dhanaṁ viya drabyaṁ viya icchaṁ taṇhaṁ janentā. Tenāha **"gedhaṁ āpajjeyyāthā"**ti. **Mamattaṁ uppādeyyāthā**ti "mamamidan"ti taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṁ janeyyātha. Nikantivasenapi gahaṇatthāya no desito, tassa vā saṇhasukhumassa vipassanādhammassa gahaṇaṁ nāma nikantiyā eva siyā, na oḷārikataṇhāyāti vuttaṁ **"nikantivasenā"**ti.

402. Paṭicca etasmā phalaṁ etīti **paccayo,** sabbo kāraṇavisesoti āha **"khandhānaṁ paccayaṁ dassento"**ti. Yāva avijjā hi sabbo nesaṁ kāraṇaviseso idha dassito. Puna ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā, antato paṭṭhāya yāva ādīti anulomato paṭilomato ca vaṭṭavivaṭṭadassanavasena nānānayehi paṭiccasamuppādo dassito, niccaggāhassa nimittabhūto kilesopi idha natthīti dīpeti. **Tampi vuttatthamevā**ti tampi "ime ca bhikkhave cattāro āhārā"ti-ādi yāva "taṇhāpabhavā"ti pāḷipadaṁ, tāva vuttatthameva **sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāyaṁ**[2]**.** Sesaṁ paṭiccasamuppādakathābhāvato **Visuddhimagge**[3] **vitthāritāvā**ti imināva saṅgahitaṁ.

404. **Imasmiṁ sati idaṁ hotī**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ paramatthadīpaniyaṁ **udānaṭṭhakathāyaṁ**[4] vuttanayeneva veditabbaṁ.

407. **Paṭidhāvanā**ti paṭisaraṇaṁ, pubbe attano āgataṁ atītaṁ addhānaṁ uddissa taṇhādiṭṭhivasena paṭigamananti attho. Nanu vicikicchāvasena

---

1. Pariyanakeḷiyā (Ka)
2. Ma-Ṭṭha 1. 90 piṭṭhe.
3. Visuddhi 2. 148 piṭṭhe.
4. Udāna-Ṭṭha 35 piṭṭhe.

pāḷiyaṁ paṭidhāvanā āgatāti? Saccaṁ āgatā, sā pana taṇhādiṭṭhihetukāti "taṇhādiṭṭhivasenā"ti vuttaṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ yathādhigate ñāṇadassane.

Niccalabhāvanti suppatiṭṭhitabhāvaṁ, titthiyavādavātehi akampiyabhāvañca. **Garū**ti garuguṇayutto. **Bhāriko** pāsāṇacchattasadiso. **Akāmā anuvattitabbo**ti saddhāmattakeneva anuvattanamāha, na aveccappasādena. **Kiccan**ti satthukiccaṁ. **Brāhmaṇānan**ti jātimantabrāhmaṇānaṁ. **Vatasamādānānī**ti magavatādivatasamādānāni. **Diṭṭhikutūhalānī**ti taṁtaṁdiṭṭhiggāhavasena "idaṁ saccaṁ, idaṁ saccan"ti-ādinā gahetabbakutūhalāni. **Evaṁ nissaṭṭhānī**ti yathā mayā tumhākaṁ ovādo dinno, evaṁ nissaṭṭhāni vatādīni taṁ atikkamitvā kiṁ gaṇheyyātha. **Sayaṁ ñāṇena ñātan**ti paraneyyataṁ muñcitvā attano eva ñāṇena yāthāvato ñātaṁ. Evaṁbhūtañca sayaṁ paccakkhato diṭṭhaṁ nāma hotīti āha **"sayaṁ paññācakkhunā diṭṭhan"**ti. **Sayaṁ vibhāvitan**ti tehi bhikkhūhi tassa atthassa paccattaṁ vibhūtabhāvaṁ āpāditaṁ. **Upanītā**ti upakkamena dhammadesanānusārena nītā. **Mayā**ti kattari karaṇavacanaṁ. **Dhammenā**ti kāraṇena. **Etaṁ vacanan**ti etaṁ "sandiṭṭhiko"ti-ādivacanaṁ.

408. **Taṁ** sammohaṭṭhānaṁ **assa** lokassa. **Samodhānenā**ti samāgamena. Gabbhati attabhāvabhāvena[1] vattatīti **gabbho,** kalalādi-avattho dhammapabandho, tannissitattā pana sattasantāno "gabbho"ti vutto yathā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti. Tannissayabhāvato mātukucchi "gabbho"ti veditabbo, gabbho viyāti vā. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānaṁ ovarako "gabbho"ti vuccati, evaṁ gabbhaseyyakānaṁ yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi "gabbho"ti vuttoti.

Yamekarattinti yassaṁ ekarattiyaṁ. Bhummatthe hi idaṁ upayogavacanaṁ, accantasaṁyoge vā. **Paṭhaman**ti sabbapaṭhamaṁ paṭisandhikkhaṇe. **Gabbhe**ti mātukucchiyaṁ. **Māṇavo**ti satto. Yebhuyyena sattā rattiyaṁ paṭisandhiṁ

1. Attabhāve (Ka) Sārattha-Ṭī 2. 14; Aṁ-Ṭī 2. 147 piṭṭhesu passitabbaṁ.

gaṇhantīti rattiggahaṇaṁ. **Abbhuṭṭhitovā**ti uṭṭhita-abbho viya, abhimukhabhāvena vā uṭṭhito eva maraṇassāti adhippāyo. **So yātī**ti so māṇavo yāti paṭhamakkhaṇato paṭṭhāya gacchateva. **Sa gacchaṁ na nivattatī**ti so evaṁ gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu maraṇameva upagacchatīti gāthāya attho.

Utusamayaṁ sandhāya vuttaṁ, na lokasamaññātarajassa[1] lagganadivasamattaṁ. Idāni vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ "**mātugāmassa kira yasmin**"ti-ādi vuttaṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ gabbhāsaye. **Saṇṭhahitvā**ti nibbattitvā. **Bhijjitvā**ti aggahitagabbhā eva bhinnā hutvā. Ayaṁ hi tassā sabhāvo. **Vatthu suddhaṁ hotī**ti paggharitalohitattā anāmayattā ca gabbhāsayo suddho hoti. Suddhavatthuttā tato paraṁ katipayadivasāni **khettameva hoti** gabbhasaṇṭhahanassa parittassa lohitalesassa vijjamānattā. Sambhavassa pana kathaṁ sabbhāvoti āha "**tasmiṁ samaye**"ti-ādi. Itthisantānepi sukkadhātu labbhateva. Tenāha "**aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyevā**"ti. Yathā pārikāya nābhiparāmasanena sāmassa bodhisattassa, diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena maṇḍabyassa nibbatti. **Gandhabbo**ti gandhanato uppajjanagatiyā nimittupaṭṭhāpanena sūcanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti **gandhabbo,** tattha uppajjanakasatto. Tenāha "**tatrūpagasatto**"ti. **Kammayantayantito**ti tatrūpapatti-āvahena kammasaṅkhātena pellanakayantena tathattāya pellito upanīto. **Mahantena jīvitasaṁsayenā**ti vijāyanaparikkilesena "jīvissāmi nu kho, na nu kho jīvissāmi ahaṁ vā, putto vā me"ti evaṁ pavattena jīvitasaṁsayena vipulena garutarena saṁsayena. **Taṁ ṭhānan**ti thanappadesamāha. Kīḷanti tenāti kīḷanaṁ, kīḷanameva **kīḷanakaṁ.**

409. **Sārajjatī**ti sārattacitto hoti. **Byāpajjatī**ti byāpannacitto hoti. **Kāye** kesādidvattiṁsāsucisamudāye taṁsabhāvārammaṇā **sati kāyasati. Anupaṭṭhapetvā**ti anuppādetvā, yathāsabhāvato kāyaṁ anupadhāretvāti attho. **Parittacetaso**ti

---

1. Lokasamaññākarajassa (Sārattha-Ṭī 2. 13; Aṁ-Ṭī 2. 148 piṭṭhesu.)

kilesehi parito khaṇḍitacitto. Tenāha **“akusalacitto”**ti. **Ete** akusaladhammā. **Nirujjhantī**ti nirodhaṁ pattā honti. **Taṇhāvasena abhinandatī**ti sappītikataṇhāvasena abhimukhaṁ hutvā nandati. **Abhivadatī**ti taṇhāvasena taṁ taṁ ārammaṇaṁ abhinivissa vadati. **Ajjhosāyā**ti anaññasādhāraṇaṁ viya ārammaṇaṁ taṇhāvasena anupavisitvā. Tenāha **“gilitvā pariniṭṭhapetvā”**ti. **Dukkhaṁ kathaṁ abhinandatī**ti ettha dukkhahetukaṁ abhinandanto dukkhaṁ abhinandati nāmāti daṭṭhabbaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana yāvatā yassa dukkhe diṭṭhitaṇhā abhinandanā appahīnā, tāvatāyaṁ dukkhaṁ abhinandati nāmāti dassetuṁ **“ahaṁ dukkhito mama dukkhanti gaṇhanto abhinandati nāmā”**ti vuttaṁ. Tena gāhadvayahetukā tattha abhinandanāti dasseti. **Puna ekavāran**ti punapi ekavāraṁ. Phalahetusandhihetuphalasandhivasena **dvisandhi.** “Gabbhassāvakkanti hotī”ti-ādinā atthato sarūpato ca etarahi phalasaṅkhepassa, sarūpeneva ca itaradvayassa desitattā āha **“tisaṅkhepan”**ti.

410-414. Samathayānikassa bhikkhuno vedanāmukhena saṅkhepeneva yāva arahattā kammaṭṭhānaṁ idha kathitanti āha **“saṁkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṁ dhārethā”**ti. “Imaṁ taṇhāsaṅkhayavimuttin”ti ca bagavā yathādesitaṁ desanaṁ avocāti vuttaṁ **“imaṁ -pa- vimuttidesanan”**ti. Yadi evaṁ kathaṁ desanā vimuttīti āha **“desanā hi -pa- vimuttīti vuttā”**ti. Yassā taṇhāya vasena sāti bhikkhu sassataggāhamahāsaṅghāṭapaṭimukko, sā sabbabuddhānaṁ desanā hatthāvalambamānepi durugghāṭiyā jātāti āha **“mahātaṇhājālataṇhāsaṅghāṭapaṭimukkan”**ti. **Mahātaṇhājāle**ti mahante taṇhājaṭe. **Taṇhāsaṅghāṭe**ti taṇhāya saṅghāṭe. Tathābhūto ca tassa abbhantare kato nāma hotīti āha **“anupaviṭṭho antogadho”**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Mahā-assapurasuttavaṇṇanā

415. **Jānapadino**ti janapadavanto, janapadassa vā issarā rājakuMārā gottavasena **aṅgā nāma,** tesaṁ nivāso yadi eko

janapado, kathaṁ bahuvacananti āha **"ruḷīsaddenā"**ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya saliṅgavacanāni[1] icchanti. Ayamettha ruḷhī yathā "kurūsu viharati, mallesu viharatī"ti ca. Tabbisesane pana janapadasadde jātisadde ekavacanameva. Tenāha **"aṅgesu janapade"**ti. Assā vuccanti pāsāṇāni, tāni sundarāni tattha santīti **"assapuran"**ti so nigamo vuttoti keci. Apare pana ājānīyo asso rañño tattha gahaṇaṁ upagatoti **"assapuran"**ti vuttoti vadanti. Kiṁ tehi, nāmametaṁ tassa nigamassa. Yasmā pana tattha bagavato nibaddhavasanaṭṭhānaṁ kiñci nāhosi, tasmā **"taṁ gocaragāmaṁ katvā viharati"**cceva vuttaṁ. Tathā hi pāḷiyaṁ "assapuraṁ nāma aṅgānaṁ nigamo"ti gocaragāmakittanameva kataṁ.

Evarūpena sīlenāti-ādīsu sīlaggahaṇena vārittasīlamāha. Tena sammāvācākammantājīve dasseti. Ācāraggahaṇena cārittasīlaṁ. Tena parisuddhaṁ kāyavacīsamācāraṁ. Paṭipattiggahaṇena samathavipassanāmaggaphalasaṅgahaṁ sammāpaṭipattiṁ. **Lajjino**ti iminā yathāvuttasīlācāramūlakāraṇaṁ. **Pesalā**ti iminā pārisuddhiṁ. **Uḷāraguṇā**ti iminā paṭipattiyā pāripūriṁ. **Bhikkhusaṁghasseva vaṇṇaṁ kathentī**ti idaṁ tesaṁ upāsakānaṁ yebhuyyena bhikkhūnaṁ guṇakittanapasutatāya vuttaṁ. Te pana saddhammepi sammāsambuddhepi abhippasannā eva. Tenāha **"buddhamāmakā dhammamāmakā"**ti. Vatthuttaye hi ekasmiṁ abhippasannā itaradvaye abhippasannā eva tadavinābhāvato. **Piṇḍapātāpacāyane**ti lakkhaṇavacanametaṁ yathā "kākehi sappi rakkhitabban"ti, tasmā paccayapaṭipūjaneti vuttaṁ hoti. Paccayadāyakānaṁ hi kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇaṁ idha "piṇḍapātāpacāyanan"ti adhippetaṁ.

Samaṇakaraṇāti samaṇabhāvakarā, samaṇabhāvassa kārakāti attho. Te pana ekantato attano santāne uppāditā vaḍḍhitā ca hontīti āha **"samādāya paripūritā"**ti. **Samaṇa**ggahaṇaṁ cettha samaṇavasena, na sāmaññamattenāti āha **"samitapāpasamaṇan"**ti. **Brāhmaṇakaraṇā**ti etthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Byañjanato eva cāyaṁ bhedo, yadidaṁ samaṇabrāhmaṇāti, na atthato. **Samaṇena**

1. Pāṇinī 1. 2. 51 suttaṁ passitabbaṁ.

kattabbadhammāti samaṇadhamme ṭhitena sampādetabbadhammā. Yo hi heṭṭhimasikkhāsaṅkhātasamaṇabhāve suppatiṭṭhito, tena ye uparisikkhāsaṅkhātasamaṇabhāvā sampādetabbā, tesaṁ vaseneva vuttasamaṇena kattabbadhammā vuttāti. Tathā hi tesaṁ samaṇabhāvāvahataṁ sandhāyāha **"tepi ca samaṇakaraṇā hontiyevā"**ti. **Idha panā**ti mahā-assapure. **Hirottappādivasena desanā vitthāritā**ti hirottappaparisuddhakāyavacīmanosamācārājīva-indriyasaṁvarabhojanemattaññutājāgariyānuyogasatisampajaññajhānavijjāvasena samaṇakaraṇadhammadesanā vitthārato desitā, na tikanipāte viya saṅkhepato. **Phala**ggahaṇeneva vipākaphalaṁ gahitaṁ, taṁ pana ukkaṭṭhaniddesena catubbidhaṁ sāmaññaphalaṁ daṭṭhabbaṁ. **Ānisaṁsa**ggahaṇena piyamanāpatādi-udrayo. **Tasseva attho**ti tasseva avañjhāpadasseva atthaniddeso. **"Yassā hī"**ti-ādinā byatirekavasena atthaṁ vadati. **Ettakena ṭhānenā**ti ettakena pāḷipadesena. **Hirottappādīnaṁ** upari pāḷiyaṁ vuccamānānaṁ samaṇakaraṇa**dhammānaṁ. Vaṇṇaṁ kathesī**ti guṇaṁ ānisaṁsaṁ abhāsi. **Satipaṭṭhāne vuttanayenā**ti "apica vaṇṇabhaṇanametan"ti-ādinā **satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayena.

416. **Yaṁ hirīyatī**ti yena dhammena hetubhūtena vā jigucchati. Karaṇe hetaṁ paccattavacanaṁ. **Yan**ti vā liṅgavipallāsena vutto, dhammoti attho. **Hirīyitabbenā**bhi upayogatthe karaṇavacanaṁ, hirīyitabbayuttakaṁ kāyaduccaritādinti attho. **Ottappitabbenā**ti etthāpi eseva nayo. Ajjhattaṁ niyakajjhattaṁ jāti-ādi samuṭṭhānaṁ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā hirī,** bahiddhā attato bahibhūto parasatto samuṭṭhānaṁ etissāti **bahiddhāsamuṭṭhānaṁ ottappaṁ.** Attādhipatito āgatā **attādhipateyyā,** attānaṁ adhipatiṁ katvā pavattā. **Lajjāsabhāvasaṇṭhitā**ti pāpajigucchanasabhāvaṭṭhāyinī. Sappatissavalakkhaṇattā garunā kasmiñci vutte gāravavasena patissavanaṁ patissavo, saha patissavenāti **sappatissavaṁ,** patissavabhūtaṁ taṁsabhāvañca yaṁ kiñci gāravaṁ. Jāti-ādimahattatāpaccavekkhaṇena uppajjamānā ca hirī tattha gāravavasena pavattatīti sappatissavalakkhaṇāti vuccati. **Bhayasabhāvasaṇṭhitan**ti pāpato bhāyanasabhāvaṭṭhāyī,

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 342; Ma-Ṭṭha 1. 241 piṭṭhesu.

vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇattā vajjaṁ bhāyati taṁ bhayato passatīti **vajjabhīrukabhayadassāvī,** evaṁsabhāvaṁ ottappaṁ. Ajjhattasamuṭṭhānāditā ca hirottappānaṁ tattha tattha pākaṭabhāveneva vuccati, na paresaṁ kadāci aññamaññavippayogā. Na hi lajjanaṁ nibbhayaṁ, pāpabhayaṁ vā alajjanaṁ hotīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **aṭṭhasāliniyaṁ**[1] vuttanayeneva veditabbo. Lokamariyādassa pālanato **lokapāladhammā nāma. Sukkā**ti odātā pabhassarabhāvakārakā, sukkābhijātihetutāya vā **sukkā. Sambhedan**ti ācāramariyādāsaṅkaraṁ. Devabhāvāvahā dhammāti **devadhammā.**

Sukkadhammasamāhitāti yathāvuttasukkadhammasamaṅgino. **Santo**ti vūpasantadosā. **Sappurisā**ti santajanā. Saparahitasādhakā hi sādhavo.

Avayavavinimuttassa samudāyassa abhāvato, avayavena ca samudāyassa apadisitabbato ovādūpasampadāvaha-ovādekadeso **ovādūpasampadā**ti. **Idhā**ti imasmiṁ assapure. **Ete** hirottappadhammā. **Samaṇadhammā nāmāti dassitā** mūlabhūtasamaṇabhāvakarā dhammāti katvā. Tathā hi tesaṁ ādito gahaṇaṁ.

Yassa adhigamena nippariyāyato samaṇā nāma honti, so ariyamaggo "samaṇassa kammaṁ paṭipadā"ti katvā sāmaññaṁ, tassa pana phalabhāvato, ārammaṇakaraṇavasena araṇīyato phalanibbānāni **sāmaññattho.** Rāgaṁ khepetīti **rāgakkhayo,** ariyamaggo. Rāgo khīyati etthāti **rāgakkhayo,** nibbānaṁ. Phalaṁ pana kāraṇūpacārena **rāgakkhayo** daṭṭhabbo. **Dosakkhayo mohakkhayo**ti etthāpi eseva nayo. Sāmaññabhūto attho **sāmaññattho,** maggo, sāmaññassa atthoti **sāmaññattho,** phalanti āha **"maggampi phalampi ekato katvā sāmaññattho kathito"**ti. Tayidaṁ ukkaṭṭhaniddesena vuttaṁ. Sīlādipubbabhāgapaṭipadāpi hi idha "sāmaññattho"ti gahitā. Tenevāha "sati uttarikaraṇīye"ti. **Paṭivedayāmī**ti punappunaṁ ñāpemi.

417. **Kammapathavasenevā**ti akusalakammapathabhāveneva, tato tādisampi akusalakammaṁ bhikkhussa kātuṁ na yuttanti duṭṭhullabhāveneva

1. Abhi-Ṭṭha 1. 168 piṭṭhe.

tato oramatīti adhippāyo. **Sikkhāpadabaddhenā**ti sikkhāpadapaññāpanena. **Pānīyaghaṭe vā patte vā kākānaṁ hatthaṁ vā daṇḍaṁ vā leḍḍaṁ vā**ti sabbamidaṁ nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. Yattha katthaci hi ṭhitānaṁ aññesampi pāṇīnaṁ uṭṭhāpanādi sabbaṁ aniṭṭhakaraṇaṁ idha aparisuddhakāyasamācārabhāveneva saṅgahitanti. **Uttāno**ti uddham uddhaṁ tanotīti uttāno. Evaṁbhūto ca kenaci anuppādabhūmiyaṁ sañjātasālakalyāṇīkhandho viya uparūpari uggatuggato pākaṭo ca hotīti āha "**uggato pākaṭo**"ti. **Anāvaṭo**ti anivuto. Tenāha "**asañcha nno**"ti, nacchādetabboti attho. **Ekasadiso** visuddhabhāvena. **Antarantare chiddarahito** pubbenāparaṁ sammāpaṭipattiyā sandhānena. **Saṁvuto** kāyikassa saṁvarassa anupakkilesato. Tenāha "**kilesānaṁ dvāraṁ pidahanenā**"ti.

418. Ettha yathā lahukataraṁ kākuṭṭhāpanādikāyakammaṁ kāyasamācārassa aparisuddhabhāvāvahaṁ sallekhavikopanato, micchāvitakkanamattañca manosamācārassa, evaṁ yaṁ kiñci aniyyānakathākathanamattaṁ vacīsamācārassa aparisuddhabhāvāvahaṁ sallekhavikopanato, na hasādhippāyena musākathananti daṭṭhabbaṁ. Hasādhippāyena hi musākathanaṁ sikkhāpadabaddheneva paṭikkhittanti.

420. Ājīvopi ekacco kammapathavasena vārito labbhati, so pana ati-oḷāriko kāyavacīsamācāravāresu vuttanayo evāti na gahitoti daṭṭhabbaṁ. Ye pana "tādiso bhikkhūnaṁ ayogyato na gahito"ti vadanti, taṁ micchā tathā sati kāyavacīsamācāravārepi tassa aggahetabbabhāvāpattito. "Khādatha pivathā"ti pucchā attano khāditukāmatādīpanena, pariyāyakathābhāvato panesā sallekhavikopanā jātā.

422. Anesanaṁ pahāya dhammena samena paccaye pariyesanto **pariyesanamattaññū** nāma. Dāyakassa deyyadhammassa attano ca pamāṇaññutāpaṭiggaṇhanto **paṭiggahaṇamattaññū** nāma. Yoniso paccavekkhitvā paribhuñjanto **paribhogamattaññū** nāma.

423. **Ekasmiṁ koṭṭhāse**ti majjhimayāmasaññite ekasmiṁ koṭṭhāse. **“Vāmena passena sentī”**ti evaṁ vuttā. **Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādipayogakkhamato. Purisavasena cetaṁ vuttaṁ.

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṁ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayaṁ pavisitvā santāsapubbakaṁ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrukabhāvato satokārī bhikkhu viya satiṁ upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha **“dve purimapāde”**ti-ādi. Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti **seyyā,** catutthajjhānameva seyyā. Kiṁ pana taṁ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṁ. Tattha hi ṭhatvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā bagavā anukkamena aggamaggaṁ adhigato tathāgato jātoti keci, tayidaṁ padaṭṭhānaṁ nāma na seyyā. Apare pana “catutthajjhānasamanantarā bagavā parinibbāyī”ti vuttapadaṁ gahetvā “lokiyacatutthajjhānasamāpatti tathāgataseyyā”ti vadanti, tathā sati parinibbānakālikā tathāgataseyyāti āpajjati, na ca bagavā catutthajjhānaṁ samāpajjanabahulo vihāsi, aggaphalajhānaṁ panettha “catutthajjhānan”ti adhippetaṁ. Tattha yathā sattānaṁ niddupagamanalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavāravasena hoti, tañca tesaṁ paṭhamajātisamanvayaṁ yebhuyyavuttikaṁ, evaṁ bagavato ariyajātisamanvayaṁ yebhuyyavuttikaṁ aggaphalabhūtaṁ catutthajjhānaṁ “tathāgataseyyā”ti veditabbaṁ. **Sīhaseyyā**ti seṭṭhaseyyāti āha **“uttamaseyyā”**ti.

426. **Vigatantānī**ti iṇamūlāni. **Tesan**ti iṇamūlānaṁ. **Pariyanto**ti avaseso.

Pavattinivāraṇena **catu-iriyāpathaṁ chindanto. Ābādhatī**ti pīḷeti. **Dukkhito**ti sañjātadukkho. Appaṁ balaṁ **balamattā.** Appattho hi ayaṁ **mattā**-saddo “mattāsukhapariccāgā”ti-ādīsu[1] viya, balavattho pana **mattā**-saddo anatthantaro. **Sesan**ti “tassa hi bandhanā muttomhīti āvajjayato tadubhayaṁ hotī”ti-ādinā vattabbaṁ sandhāyāha. **Sabbapadesū**ti vuttāvasiṭṭhesu sabbapadesu. Yenakāmaṁ yathāruci gacchatīti

1. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

yenakāmaṁgamoti anunāsikalopaṁ akatvā niddeso. Bhujo[1] attano yathāsukhaviniyogo isso icchitabbo etthāti **bhujisso,** sāmiko. So pana aparasantakatāya **"attano santako"**ti vutto. Dullabha-āpatāya kaṁ tārenti etthāti **kantāro**ti āha **"nirudakaṁ dīghamaggan"**ti.

Vināsetīti khādanadubbiniyojanādīhi yathā iṇamūlaṁ kiñci na hoti, tathā karoti. **Yamhi** rāgavatthumhi. **So** puggalo. **Tena** rāgavatthunā, puriso ce itthiyā, itthī ce purisena. **Iṇaṁ viya kāmacchando daṭṭhabbo** pīḷāsamānato.

Na vindatīti na jānāti. **Upaddavethā**ti sukhavihārassa upaddavaṁ karotha, vibādhethāti attho. **Rogo viya byāpādo daṭṭhabbo** sukhabhañjanasamānato.

Nānāvidhahetūpāyālaṅkatatāya khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādādidhammanītivicittatāya **ca vicittanaye. Dhammassavane**ti dhammakathāyaṁ. Kathā hi sotabbaṭṭhena "savanan"ti vuttā. Evamettha sīlaṁ vibhattaṁ, evaṁ jhānābhiññā, evaṁ vipassanāmaggaphalānīti **neva tassa** dhammassavanassa **ādimajjhapariyosānaṁ jānāti. Uṭṭhite**ti niṭṭhite. **Aho kāraṇan**ti tattha tattha paṭiññānurūpena nikkhittasādhanavasena gahitakāraṇaṁ. **Aho upamā**ti tasseva kāraṇassa patiṭṭhāpanavasena anvayato byatirekato ca patiṭṭhaṁ udāharaṇādi. **Bandhanāgāraṁ viya thinamiddhaṁ daṭṭhabbaṁ** dukkhato niyyānassa vibandhanato.

Yasmā kukkuccanīvaraṇaṁ uddhaccarahitaṁ natthi, yasmā vā uddhaccakukkuccaṁ samānakiccāhārapaṭipakkhaṁ, tasmā kukkuccassa visayaṁ dassanto **"vinaye apakataññunā"**ti-ādimāha. Yathā hi uddhaccaṁ sattassa avūpasamakaraṁ, tathā kukkuccampi. Yathāpi uddhaccassa ñātivitakkādi āhāro, tathā kukkuccassapi. Yathā ca uddhaccassa samatho paṭipakkho, tathā kukkuccassapīti. **Dāsabyaṁ viya uddhaccakukkuccaṁ daṭṭhabbaṁ** aseribhāvāpādanato.

Soḷasavatthukā vicikicchā aṭṭhavatthukaṁ vicikicchaṁ anupaviṭṭhāti āha **"aṭṭhasu ṭhānesu vicikicchā"**ti. **Vicikicchanto**ti saṁsayanto.

---

1. Bhuji (Ka)

Adhimuccitvāti pattiyāyetvā. **Gaṇhitun**ti saddheyyavatthuṁ pariggahetuṁ. Abhimukhaṁ sappanaṁ **āsappanaṁ,** parito sappanaṁ **parisappanaṁ.** Padadvayenapi cittassa anicchanākārameva vadati. Khemantagāmimaggaṁ na pariyogāhati etenāti **apariyogāhanaṁ,** ussaṅkitaparisaṅkitabhāvena chambhitaṁ hoti cittaṁ yassa dhammassa vasena, so dhammo **chambhitattan**ti vicikicchanākāramāha. Tenāha **"cittassa uppādayamānā"**ti. **Kantāraddhānamaggo viyā**ti sāsaṅkakantāraddhānamaggo viya **daṭṭhabbā** appaṭipattihetubhāvato.

Natthi ettha iṇanti aṇaṇo, tassa bhāvo **āṇaṇyaṁ,** kassaci iṇassa adhāraṇaṁ. **Samiddhakammanto**ti nipphannajīvikappayogo. Paribundhati uparodhetīti ra-kārassa la-kāraṁ katvā palibodho, aserivihāro, tassa mūlaṁ kāraṇanti **palibodhamūlaṁ. Cha dhamme bhāvetvā**ti asubhanimittaggāhādike cha dhamme uppādetvā vaḍḍhetvā. **Cha dhamme bhāvetvā**ti ca mettānimittaggāhādayo atibhojananimittaggāhādayo bahussutatādayo ca tattha tattha cha dhammāti vuttāti veditabbo. **Pajahatī**ti vikkhambhanavasena pajahati. Tenāha **"ācārapaṇṇatti-ādīni sikkhāpiyamāno"**ti-ādi. **Paravatthumhī**ti visabhāgavatthusmiṁ, paravisaye vā. Paravisayā hete bhikkhuno, yadidaṁ pañca kāmaguṇā. **Āṇaṇyamiva kāmacchandappahānaṁ āha** piyavatthu-abhāvāvahato.

Ācāravipattipaṭibāhakāni sikkhāpadāni **ācārapaṇṇatti-ādīni. Ārogyamiva byāpādappahānaṁ āha** kāyacittānaṁ phāsubhāvāvahato.

Bandhanā mokkhamiva thinamiddhappahānaṁ āha cittassa niggahitabhāvāvahato.

Bhujissaṁ viya uddhaccakukkuccappahānaṁ āha cittassa seribhāvāvahato.

Tiṇaṁ viyāti tiṇamiva katvā. **Agaṇetvā**ti acintetvā. **Khemantabhūmiṁ viya vicikicchāpahānaṁ āha** anussaṅkitāparisaṅkitabhāvena sammāpaṭipattihetubhāvato.

427. Kirīyati[1] gabbhāsaye khipīyatīti karo, sambhavo, karato jātoti **karajo,** mātāpettikasambhavoti attho. Mātuyā hi

1. Aṁ-Ṭī 3. 12 piṭṭhepi passitabbaṁ.

sarīrasaṇṭhāpanavasena karato jātoti **karajo**ti apare. Ubhayathāpi **karajakāyan**ti catusantatirūpamāha. **Temetī**ti tintaṁ karoti. Ko panettha tintabhāvoti āha **"snehetī"**ti, pītisnehena pīṇanaṁ karotīti attho. Tenāha **"sabbattha pavattapītisukhaṁ karotī"**ti. Pītisamuṭṭhānapaṇītarūpehi sakalassa karajakāyassa paripphuṭatāya cettha taṁsamuṭṭhāpakapītisukhānaṁ sabbattha pavatti jotitā. **Parisandetī**ti[1] ādīsupi eseva nayo. Tatthāpi hi "samantato sandeti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṁ karotī"ti-ādinā yathārahaṁ attho veditabbo. **Paripūretī**ti vāyunā bhastaṁ viya imaṁ karajakāyaṁ pītisukhena pūreti. **Samantato phusatī**ti imaṁ karajakāyaṁ pītisukhena phusati. **Sabbāvato**ti a-kārassa ā-kāro kato, sabbāvayavavatoti atthoti āha **"sabbakoṭṭhāsavato"**ti, maṁsādisabbabhāgavatoti attho. **Aphuṭaṁ nāma na hoti** pītisukhasamuṭṭhānehi rūpehi sabbatthakameva byāpitattā. Kātuñceva yojetuñca cheko sannetuṁ paṭibaloti yojanā. Nhānīyacuṇṇānaṁ parimaddanavasena piṇḍaṁ karontena hatthena bhājanaṁ nippīḷetabbaṁ hotīti āha **"sannentassa bhijjatī"**ti. **Anugatā**ti anupaviṭṭhā. **Parigatā**ti parito samantato tintā. Tintabhāveneva samaṁ antaraṁ bāhirañca etissāti **santarabāhirā. Sabbatthakamevā**ti sabbattheva. **Na ca paggharinī** pamāṇayuttasseva udakassa sittattā. Ettha ca nhānīyapiṇḍaṁ viya karajakāyo, taṁ temetvā sampiṇḍitapamāṇayutta-udakaṁ viya paṭhamajjhānasukhaṁ daṭṭhabbaṁ.

428. **Heṭṭhā ubbhijjitvā uggacchana-udako**ti rahadassa adhothūladhārāvasena ubbhijja uṭṭhahana-udako. **Antoyeva ubbhijjana-udako**ti rahadassa abbhantareyeva thūladhārā ahutvā uṭṭhita-udakasirāmukhehi ubbhijjanako. **Āgamanamaggo**ti nadītaḷākakandarasara-ādito āgamanamaggo.

429. Uppalagacchāni ettha santīti **uppalinī**[2], vāri. **Ayametthavinicchayo,** tathā hi loke rattakkhiko "puṇḍarīkakkho"ti vuccati. Keci pana "rattaṁ padumaṁ, setaṁ puṇḍarīkan"ti vadanti. Uppalādīni viya karajakāyo,

---

1. Parisannetīti (Ka)

2. Aṁ-Ṭī 3. 13 piṭṭhepi passitabbaṁ.

udakaṁ viya tatiyajjhānasukhanti ayampi attho **“purimanayenā”**ti atideseneva vibhāvitoti daṭṭhabbaṁ.

430. **Nirupakkilesaṭṭhenā**ti rajojallādinā anupakkiliṭṭhatāya amalīnabhāvena. Amalīnampi kiñci vatthu pabhassarasabhāvaṁ hotīti vuttaṁ **“pabhassaraṭṭhenā”**ti. **Utupharaṇan**ti uṇha-utupharaṇaṁ. Sabbatthakameva jhānasukhena phuṭṭho karajakāyo yathā utunā phuṭṭhavatthasadisoti āha **“vatthaṁ viya karajakāyo”**ti. **Tasmā**ti “vatthaṁ viyā”ti-ādinā vuttamevatthaṁ hetubhāvena paccāmasati, karajakāyassa vatthasadisattā catutthajjhānasukhassa ca utupharaṇasadisattāti attho. Santasabhāvattā ñāṇuttarattā cettha upekkhāpi sukhe saṅgahitāti catutthajjhānepi sukhaggahaṇaṁ kataṁ. “Parisuddhena pariyodātena pharitvā nisinno hotī”ti vacanato catutthajjhānacittassa vatthasadisatā vuttā. Catutthajjhānasamuṭṭhānarūpehi bhikkhuno kāyassa phuṭabhāvaṁ sandhāya **“taṁsamuṭṭhānarūpaṁ utupharaṇaṁ viyā”**ti vuttaṁ. Purisassa kāyo viya bhikkhuno karajakāyoti ayaṁ panattho pākaṭoti na gahito, gahito eva vā[1] “yathā hi katthaci -pa- kāyo phuṭo hotī”ti vuttattā.

431. **Pubbenivāsañāṇa-upamāyan**ti pubbenivāsañāṇassa dassita-upamāyaṁ. **Taṁdivasaṁkatakiriyā**gahaṇaṁ pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭā hotīti dassanatthaṁ. **Taṁdivasagatagāmattaya**ggahaṇeneva mahābhinīhārehi aññesampi pubbenivāsañāṇalābhīnaṁ tīsu bhavesu katā kiriyā yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṁ.

432. **Sammukhadvārā**ti[2] aññamaññassa abhimukhadvārā. **Aparāparaṁ sañcarante**ti taṁtaṁkiccavasena ito cito ca sañcarante. **Ito pana gehā -pa- pavisanavasenapī**ti idaṁ cutūpapātañāṇassa visayadassanavasena vuttaṁ. **Dvinnaṁ gehānaṁ antare ṭhatvā**ti dvinnaṁ gehadvārānaṁ sammukhaṭṭhānabhūte antaravīthiyaṁ vemajjhe ṭhatvā. Tesu hi ekassa ce pācīnamukhadvāraṁ itarassa pacchimamukhaṁ, tassa sammukhaṁ ubhinnaṁ antaravīthiyaṁ ṭhitassa dakkhiṇāmukhassa, uttarāmukhassa vā cakkhumato purisassa tattha pavisanakanikkhamanakapurisā yathā

---

1. Evaṁ vā (Ka)
2. Pannadvārāti (Ka)

sukheneva pākaṭā honti, evaṁ dibbacakkhuñāṇasamaṅgino cavanaka-upapajjanakapurisā. Yathā pana tassa purisassa aññeneva khaṇena pavisantassa dassanaṁ, aññena nikkhamantassa dassanaṁ, evaṁ imassapi aññeneva khaṇena cavamānassa dassanaṁ, aññena upapajjamānassa dassananti daṭṭhabbaṁ. Ñāṇassa pākaṭāti ānetvā sambandho. **Tassā**ti ñāṇassa.

433. Pabbatasikharaṁ yebhuyyena saṁkhittaṁ saṅkucitaṁ hotīti idha pabbatamatthakaṁ **"pabbatasaṅkhepo"**ti vuttaṁ, pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasaṅkhepo. Anāvilo**ti akālusso. Sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha **"nikkaddamo"**ti. **Ṭhitāsupi nisinnāsupi** gāvīsu. **Vijjamānāsū**ti labbhamānāsu. **Itarā** ṭhitāpi nisinnāpi **carantīti vuccanti** sahacaraṇañāyena. **Tiṭṭhantameva,** na kadācipi carantaṁ. **Dvayan**ti sippisambukaṁ macchagumbanti imaṁ ubhayaṁ **tiṭṭhantanti vuttaṁ,** carantampīti adhippāyo. Kiṁ vā imāya sahacariyāya, yathālābhaggahaṇaṁ panettha daṭṭhabbaṁ. Sakkharakathalassa hi vasena "tiṭṭhantan"ti, sippisambukassa macchagumbassa ca vasena "tiṭṭhantampi, carantampī"ti yojanā kātabbā.

434. **Bhikkhū**ti bhinnakilesoti bhikkhu. So hi paramatthato samaṇotināmako. Tattha ariyamaggena sabbaso pāpānaṁ samitāvīti **samaṇo.** Tenāha **"samitapāpattā"**ti. Seṭṭhaṭṭhena brahmā vuccati sammāsambuddho, tato āgatoti brahmā, ariyamaggo, taṁ asammohapaṭivedhavasena aññāsīti **brāhmaṇo.** Taṁsamaṅgitāya hissa pāpānaṁ bāhitabhāvo. Tenāha **"bāhitapāpattā brāhmaṇo"**ti. Aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena nhātavā niddhotakilesoti **nhātako. Gatattā**ti pahānābhisamayavasena paṭividdhattā. Tenāha **"viditattā"**ti. **Nissutattā**ti samucchedappahānavasena santānato sabbaso nihatattā. Tenāha **"apahatattā"**ti[1], mariyādavasena kilesānaṁ hiṁsitattā ariyamaggehi odhiso sabbaso kilesānaṁ samucchinnattāti attho. Tenāha **"hatattā"**ti. **Ārakattā**ti suppahīnatāya vippakaṭṭhabhāvato. Tenāha **"dūrībhūtattā"**ti. Ubhayampi ubhayattha yojetabbaṁ—kilesānaṁ

1. Āhatattāti (Ka)

ārakattā hatattā dūrībhūtattā ca **ariyo,** tathā **arahan**ti. Yaṁ panettha atthato na vibhattaṁ, taṁ uttānatthattā suviññeyyameva.

Mahā-assapurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā

435. **Purimasadisamevā**ti "assapuravāsīnaṁ bhikkhusaṁghe gāravabahumānaṁ nipaccakārañca disvā bhikkhū piṇḍapātāpacāyane niyojento idaṁ suttaṁ abhāsī"ti purimasutte mahā-assapure[1] vuttasadisameva. **Samaṇānaṁ anucchavikā**ti samaṇānaṁ samaṇabhāvassa anucchavikā patirūpā. **Samaṇānaṁ anulomappaṭipadā**ti samaṇānaṁ sāmaññasaṅkhātassa ariyamaggassa anukūlappaṭipadā.

436. **Ete dhammā**ti ete pāḷiyaṁ āgatā abhijjhābyāpādādayo pāpadhammā. **Uppajjamānā**ti uppajjamānā eva, pageva santāne bhāvitā. **Maline**ti malavante kiliṭṭhe. **Malaggahite**ti gahitamale sañjātamale. **Samaṇamalā**ti samaṇānaṁ samaṇabhāvassa malā. **Dussantī**ti vipajjanti vinassanti. **Samaṇadosā**ti samaṇānaṁ samaṇabhāvadūsanā. **Kasaṭe**ti asāre. **Niroje**ti nitteje. Ayato sukhato apetāti apāyā, nirayādayo, taṁ phalaṁ arahanti, taṁ payojanaṁ vā etesanti **āpāyikā. Ṭhānāni** abhijjhādayo. Tenāha **"apāye"**ti-ādi. kāraṇabhāvena duggatipariyāpannāya vedanāya hitānīti **duggativedaniyāni.** Tena vuttaṁ **"duggatiyaṁ vipākavedanāya paccayānan"**ti. **Tikhiṇaṁ ayan**ti vekantakasadisaṁ sāra-ayaṁ. **Ayenā**ti ayoghaṁsakena. Koñcasakuṇānaṁ kira kucchiyaṁ nivutthaṁ yaṁ kiñci kharaṁ tikhiṇañca hoti. Tathā hi tesaṁ vaccaṁ aṭṭhimpi pāsāṇampi vilīyāpeti. Tena vuttaṁ **"koñcasakuṇe khādāpentī"**ti. Taṁ kira ayacuṇṇaṁ agganāpi kicchena dayhati, bhesajjabalena pana sukhena dayheyya. Tena vuttaṁ **"susikkhitā ca naṁ ayakārā bahuhatthakammamūlaṁ labhitvā karontī"**ti-ādi. **Atitikhiṇaṁ hoti,** aññataraṁ ayobandhanaṁ pheggudaṇḍaṁ viya sukheneva chindanti.

---

1. Ma-Ṭṭha 2. 212 piṭṭhe.

sasabiḷāracammehi saṅghaṭitaṭṭhena **saṁghāṭī**ti vuccati āvudhaparicchadoti āha **"saṅghāṭiyāti kosiyā"**ti. **Pariyonaddhan**ti parito onaddhaṁ chāditaṁ. **Samantato veṭhitan**ti sabbaso pihitaṁ.

437. **Rajo**ti āgantukarajo. **Jallan**ti sarīre uṭṭhānakaloṇādimalaṁ. Rajojallañca vatasamādānavasena anapanītaṁ etassa atthīti **rajojalliko,** tassa. Tenāha **"rajojalladhārino"**ti. **Udakaṁ orohantassā**ti-ādīnamattho mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṁ vuttoyeva. **Sabbametan**ti-ādīsu sabbasopi vatasamādānavasenāti adhippāyo. Yasmā sabbametaṁ bāhirasamayavaseneva kathitaṁ, tasmā **saṅghāṭikassā**ti pilotikakhaṇḍehi saṅghaṭitattā "saṅghāṭī"ti laddhanāmavatthadhārinoti attho. Tathā hi pāḷiyaṁ "saṅghāṭikassa" icceva vuttaṁ, na "bhikkhuno"ti. Tenāha **"imasmiṁ hī"**ti-ādi. Kasmā panettha bagavatā saṅghāṭikattādīniyeva vatasamādānāni paṭikkhittānīti? Nayadassanametaṁ aññesampi pañcātapamūgavatādīnaṁ tappaṭikkhepeneva pasiddhito. Apare pana bhaṇanti—"nāhaṁ bhikkhave saṅghāṭikassa saṅghāṭidhāraṇamattena sāmaññaṁ vadāmī"ti vutte tattha nisinno koci titthantaraladdhiko acelakattaṁ nu kho kathanti cintesi, apare rajojallakattaṁ nu kho kathanti, evaṁ taṁ taṁ cintentānaṁ ajjhāsayavasena bagavā imāneva vatasamādānāni idha paṭikkhipīti. **Saṅghāṭikan**ti nivāsanapārupanavasena saṅghāṭivantaṁ. Tenāha **"saṅghāṭikaṁ vatthan"**ti-ādi. Attano ruciyā mittādayo **saṅghāṭikaṁ kareyyuṁ,** pacchā viññutaṁ pattakāle saṅghāṭikatte samādapeyyuṁ.

438. **Attānaṁ visujjhantaṁ passati** abhijjhādīnaṁ samudācārābhāvato. Maggena asamucchinnattā **visuddhoti pana na vattabbo. Pāmojjan**ti taruṇapītimāha. Tassa hi attano sammāpaṭipattiyā kilesānaṁ vikkhambhitattā cittassa visuddhataṁ passantassa pāmojjaṁ jāyati, taṁ tuṭṭhākāraṁ[1]. Tenāha **"tuṭṭhākāro"ti. Pītī**ti passaddhi-āvahā balavapīti. **Nāmakāyo passambhatī**ti iminā ubhayampi passaddhiṁ vadati. **Vediyatī**ti anubhavati vindati. Idāni tena nīvaraṇehi cittassa visodhanattaṁ laddhanti

1. Yā tuṭṭhākārā (Ka)

āha **"appanāppattaṁ viya hotī"**ti. Aññattha uṭṭhitā aññaṁ ṭhānaṁ upagatāti ettakena upamābhāvena uccanīcatāsāmaññena heṭṭhā asaddhammānaṁ paṭipakkhavasena desanāya pariyosāpitattā vuttaṁ **"yathānusandhinā"**ti. **Mahāsīhanādasutte maggo pokkharaṇiyā upamito** "seyyathāpi Sāriputta pokkharaṇī"ti-ādiṁ[1] ārabhitvā upamāsaṁsandane "tathāyaṁ puggalo paṭipanno, tathā ca iriyati, tañca maggaṁ samāruḷho, yathā āsavānaṁ khayā"ti[2] vuttattā. Yathā hi puratthimādidisāhi āgatā purisā taṁ pokkharaṇiṁ āgamma visuddharūpakāyā vigatapariḷāhā ca honti, evaṁ khattiyādikulato āgatā tathāgatappaveditaṁ dhammavinayaṁ sāsanaṁ āgamma visuddhanāmakāyā vigatakilesapariḷāhā ca honti, tasmā **sabbakilesānaṁ samitattā paramatthasamaṇo hotī**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mahāyamakavaggavaṇṇanā.

---

1. Ma 1. 109 piṭṭhe.
2. Ma 1. 110 piṭṭhe.

5. Cūḷayamakavagga

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā

439. **Mahājanakāye sannipatiteti**[1] keci "pahaṁsanavidhiṁ dassetvā rājakumāraṁ hāsessāmā"ti, keci "taṁ kīḷanaṁ passissāmā"ti evaṁ mahājanasamūhe sannipatite[2]. **Devanaṭan**ti dibbagandhabbaṁ. **Kusalaṁ kusalanti vacanaṁ upādāyā**ti "kacci kusalaṁ? Āma kusalan"ti vacanapaṭivacanavasena pavattakusalavāditāya te manussā ādito kusalāti samaññaṁ labhiṁsu. Tesaṁ kusalānaṁ issarāti rājakumārā **kosalā.** Kosale jātā. Tesaṁ nivāsoti sabbaṁ pubbe vuttanayameva. Tenāha **"so padeso kosalāti vuccatī"**ti.

Cārikaṁ caramānoti sāmaññavacanampi "mahatā -pa- tadavasarī"ti vacanato visesaṁ niviṭṭhamevāti āha **"aturitacārikaṁ caramāno"**ti. **Mahatā**ti guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Tasmiṁ hi bhikkhusamūhe keci adhisīlasikkhāvasena sīlasampannā, tathā keci sīlasamādhisampannā, keci sīlasamādhipaññāsampannāti guṇamahattenapi so bhikkhusamūho mahāti. Taṁ anāmasitvā saṅkhyāmahattameva dassento **"sataṁ vā"**ti-ādimāha. Aññagāmapaṭibaddhajīvikāvasena samosaranti etthāti **samosaraṇaṁ, gāmo** nivāsagāmo. **Tan**ti sālaṁ brāhmaṇagāmaṁ. **Vihāro**ti bagavato viharaṇaṭṭhānaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ sāleyyakasutte. **Aniyamito**ti asukasmiṁ ārāme pabbate rukkhamūle vāti na niyamito, sarūpaggahaṇavasena na niyamitvā vutto. **Tasmā**ti aniyamitattā. Atthāpattisiddhamatthaṁ parikappanavasena dassento **"vanasaṇḍo bhavissatī"**ti āha, addhā bhaveyyāti attho.

Upalabhiṁsūti[3] savanavasena upalabhiṁsūti imamatthaṁ dassento **"sotadvāra -pa- jāniṁsū"**ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyaṁ antogadhāvadhāraṇanti āha **"padapūraṇamatte vā nipāto"**ti. **Avadhāraṇatthe**ti pana iminā iṭṭhatthāvadhāraṇatthaṁ kho-saddaggahaṇanti dasseti.

---

1. Mahājanakāyo sannipatīti (Ka)
2. Mahājanasamūho sannipati (Ka)
3. Sārattha-Ṭī 1. 212; Dī-Ṭī 1. 289; Aṁ-Ṭī 2. 151 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

“Assosun”ti padaṁ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitaṁ viya hontaṁ pūritaṁ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni saṁsiliṭṭhāni honti, na tasmiṁ aggahiteti āha **“padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā”**ti, **Matta**-saddo visesanivatti-attho. Tenassa anatthantaradīpanataṁ dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṁ. Sālāyaṁ jātā saṁvaḍḍhakā **sāleyyakā** yathā “katteyyakā ubbheyyakā”ti.

Samitapāpattāti accantaṁ anavasesato savāsanaṁ samitapāpattā. Evaṁ hi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bagavato pāpasamanaṁ visesitaṁ hoti. Anekatthattā nipātānaṁ idha anussavattho adhippetoti āha **“khalūti anussavanatthe nipāto”**ti. **Ālapanamattan**ti piyālāpavacanaṁ. Piyasamudāhārā hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṁpiyā”ti vā. **Gottavasenā**ti ettha gaṁ tāyatīti **gottaṁ.** Gotamoti hi pavattamānaṁ abhidhānaṁ buddhiñca ekaṁsikavisayatāya tāyati rakkhatīti **Gotamagottaṁ.** Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṁ abhidhānaṁ abhidheyyabhūtena, tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana atthato aññakulaparamparāsādhāraṇaṁ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṁ taṁkulapariyāpannasādhāraṇaṁ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṁ. **Uccākulaparidīpanaṁ** uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānaṁ hi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṁ uḷāratamaṁ sakyarājakulaṁ. **Kenaci pārijuññenā**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenacipi pārijuññena parihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaṭo. Tathā hi kadācipi tassa kulassa tādisapārijuññābhāvo, abhinikkhamanakāle ca tato samiddha tamabhāvo loke pākaṭo paññātoti. **Sakyakulā pabbajito**ti idaṁ vacanaṁ bagavato **saddhāpabbajitabhāvadīpanaṁ** vuttaṁ mahantaṁ ñātiparivaṭṭaṁ mahantañca bhogakkhandhaṁ pahāya pabbajitabhāvadīpanato. Ettha ca **samaṇo**ti iminā parikkhakajanehi bagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatādīpanato, **gotamo**ti iminā lokiyajanehi uḷāratamakulīnatādīpanato.

Abbhuggatoti ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyāne, taṁyogato pana “bhavantaṁ gotaman”ti upayogavacanaṁ sāmi-atthepi samānaṁ

itthambhūtayogadīpanato **"itthambhūtākhyānatthe"**ti vuttaṁ. Tenāha **"tassa kho pana bhoto gotamassāti attho"**ti. **Kalyāṇo**ti bhaddako. Sā cassa kalyāṇatā uḷāravisayatāyāti āha **"kalyāṇaguṇasamannāgato"**ti. Taṁvisayatā hettha samannāgamo. **Seṭṭho**ti etthāpi eseva nayo yathā "bagavāti vacanaṁ seṭṭhan"ti[1]. "Bhagavā Arahan"ti-ādinā guṇānaṁ saṁkittanato saṁsaddanato ca kittisaddo vaṇṇoti āha **"kittiyevā"**ti. Kittipariyāyopi hi sadda-saddo yathā taṁ "uḷārasaddā isayo guṇavanto tapassino"ti. **Thutighoso**ti abhitthavudāhāro. **Ajjhottharitvā**ti paṭipakkhābhāvena anaññasādhāraṇatāya ca abhibhavitvā.

So bagavāti yo so samatiṁsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho devānaṁ atidevo sakkānaṁ atisakko brahmānaṁ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bagavāti laddhanāmo, so bagavā. "Bhagavā"ti hi idaṁ satthu nāmakittanaṁ. Tathā hi vuttaṁ "bagavāti netaṁ nāmaṁ mātarā katan"ti-ādi[2]. Parato pana "bagavā"ti guṇakittanameva. Evaṁ "arahan"ti-ādīhi padehi ye sadevake loke ativiya paññātā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitāti dassetuṁ paccekaṁ itipi-saddo yojetabboti āha **"itipi Arahaṁ, itipi sammāsambuddho -pa- itipi bagavā"**ti. "Itipetaṁ bhūtaṁ, itipetaṁ tacchan"ti-ādīsu[3] viya hi idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakāraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho tena tesaṁ guṇānaṁ bahubhāvadīpanato. Tāni guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṁ viññujātikānaṁ paccakkhāni evāti dassento **"iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṁ hotī"**ti āha. **Tato** visuddhimaggato. **Tesan**ti "arahan"ti-ādīnaṁ. **Vitthāro** atthaniddeso **gahetabbo.** Tato eva taṁsaṁvaṇṇanāyaṁ[4] vutto "ārakāti arahaṁ suvidūrabhāvato, ārakāti arahaṁ āsannabhāvato, rahitabbassa abhāvato sayañca arahitabbato,

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 95; Visuddhi 1. 203; Udāna-Ṭṭha 22; Itivuttaka-Ṭṭha 4; Mahāniddesa-Ṭṭha 228 piṭṭhesu.
2. Khu 7. 262, 384, 410; Khu 8. 26 piṭṭhesu.
3. Dī 1. 3 piṭṭhe.
4. Visuddhi-Ṭī 1. 225, 226, 227 piṭṭhesu.

natthi etassa rahogamanaṁ gatīsu paccājāti, pāsaṁsabhāvato vā arahan"ti-ādinā "arahan"ti-ādīnaṁ padānaṁ attho vitthārato veditabbo.

Bhavanti cettha[1]—

"Sammā nappaṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā.
Ārakā tehi bagavā, dūre tenārahaṁ mato.

Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā.
Bhagavā tehi āsanno, tenāpi arahaṁ jino.

Pāpadhammā rahā nāma, sādhūhi rahitabbato.
Tesaṁ suṭṭhu pahīnattā, bagavā arahaṁ mato.

Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā.
Na tehi rahito hoti, nātho tenārahaṁ mato.

Raho vā gamanaṁ yassa, saṁsāre natthi sabbaso.
Pahīnajātimaraṇo, arahaṁ sugato mato.

Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake.
Tasmā pāsaṁsiyattāpi, arahaṁ dvipaduttamo.

Ārakā mandabuddhīnaṁ, āsannā ca vijānataṁ.
Rahānaṁ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato.
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṁsā arahaṁ jino"ti.

Sundaranti bhaddakaṁ. Tañca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbanti āha **"atthāvahaṁ sukhāvahan"**ti. Tattha **atthāvahan**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasañhitahitāvahaṁ. **Sukhāvahan**ti tappariyāpannatividhasukhāvahaṁ. **Tathārūpānan**ti tādisānaṁ. Yādisehi pana guṇehi bagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantāya pasādanīyoti[2] dassetuṁ **"anekehipī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yathābhūta -pa- Arahatan**ti iminā dhammappamāṇānaṁ lūkhappamāṇānaṁ sattānaṁ bagavato pasādāvahatamāha, itarena itaresaṁ. **Dassanamattampi**

1. Visuddhi-Ṭī 1. 225; Sārattha-Ṭī 1. 226 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Accantappasādanīyoti (Aṁ-Ṭī 2. 157 piṭṭhe.)

sādhu hotīti ettha kosiyasakuṇassa vatthu kathetabbaṁ. **Ekaṁ padampi sotuṁ labhissāma, sādhutaraṁyeva bhavissatī**ti ettha maṇḍūkadevaputtavatthu kathetabbaṁ.

Iminā nayena agārikapucchā āgatāti idaṁ yebhuyyavasena vuttaṁ. Yebhuyyena hi agārikā evaṁ pucchanti. **Anagārikapucchāya**pi eseva nayo. **Yathā na sakkonti -pa- vissajjento**ti iminā satthu tesaṁ brāhmaṇagahapatikānaṁ niggaṇhanavidhiṁ dasseti. Tesaṁ hi saṁkhittarucitāya saṅkhepadesanā, tāya atthaṁ ajānantā vitthāradesanaṁ āyācanti, sā ca nesaṁ saṁkhittarucitā paṇḍitamānitāya, so ca māno yathādesitassa atthassa ajānante appatiṭṭho hoti, iti bagavā tesaṁ mānaniggahavidhiṁ cintetvā saṅkhepeneva pañhaṁ vissajjesi, na sabbaso desanāya asallakkhaṇatthaṁ. Tenāha **"paṇḍitamānikā hī"**ti-ādi. **Yasmā maṁ tumhe yācatha,** saṁkhittena vuttamatthaṁ na jānitthāti adhippāyo.

440. "Ekavidhena ñāṇavatthun"ti-ādīsu[1] viya koṭṭhāsattho **vidha**-saddo, so ca vibhattivacanavipallāsaṁ katvā paccatte karaṇavacanavasena **"tividhan"**ti vutto. Attho pana karaṇaputhuvacanavasena daṭṭhabboti āha **"tividhanti tīhi koṭṭhāsehī"**ti. Pakārattho vā **vidha**-saddo, pakāratthattāyeva labbhamānaṁ adhammacariyāvisamacariyābhāvasāmaññaṁ, kāyadvārikabhāvasāmaññaṁ vā upādāya ekattaṁ netvā **"tividhan"**ti vuttaṁ. Pakārabhede pana apekkhite "tividhā"icceva vuttaṁ hoti. **Kāyenā**ti ettha **kāyo**ti copanakāyo adhippeto, so ca adhammacariyāya dvārabhūto tena vinā tassā appavattanato. **Kāyenā**ti ca hetumhi karaṇavacanaṁ. Kiñcāpi hi adhammacariyāsaṅkhātacetanāsamuṭṭhānā sā viññatti, na ca sā paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu ekenapi paccayena cetanāya paccayo hoti, tassā pana tathāpavattamānāya kāyakammasaññitāya cetanāya pavatti hotīti tena dvārena lakkhitabbabhāvato tassā kāraṇaṁ viya ca sabbohāramattaṁ hoti. **Kāyadvārenā**ti vā kāyena dvārabhūtena kāyadvārabhūtenāti taṁ itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṁ. Adhammaṁ carati etāyāti

1. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

adhammacariyā, tathāpavattā cetanā. **Adhammo**ti pana taṁsamuṭṭhāno payogo daṭṭhabbo. Dhammato anapetāti dhammā, na dhammāti adhammā, adhammā ca sā cariyā cāti **adhammacariyā.** Paccanīkasamanaṭṭhena samaṁ, samānaṁ sadisaṁ yuttanti vā samaṁ, sucaritaṁ. Samato vigataṁ, viruddhaṁ vā tassāti visamaṁ, duccaritaṁ. Sā eva visamā cariyāti **visamacariyā. Sabbesu kaṇhasukkapadesū**ti "catubbidhaṁ vācāya adhammacariyāvisamacariyā hotī"ti-ādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu kaṇhapadesu, "tividhaṁ kho gahapatayo kāyena dhammacariyāsamacariyā hotī"ti-ādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu sukkapadesu ca.

Rodeti kurūrakammantatāya parapaṭibaddhe satte assūni mocetīti ruddo, so eva **luddo** ra-kārassa la-kāraṁ katvā. **Kakkhaḷo**ti luddo. **Dāruṇo**ti pharuso. **Sāhasiko**ti sāhassakārī. **Sacepi na lippanti**[1]**. Tathāvidho** paresaṁ ghātanasīlo **lohitapāṇītveva vuccati** yathā dānasīlo paresaṁ dānatthaṁ adhotahatthopi "payatapāṇī"tveva vuccati. Paharaṇaṁ pahāradānamattaṁ **hataṁ,** pavuddhaṁ paharaṇaṁ parassa māraṇaṁ **pahatan**ti dassento **"hate"**ti-ādimāha. Tattha **niviṭṭho**ti abhiniviṭṭho pasuto.

Yassa vasena "parassā"ti sāminiddeso, taṁ sāpateyyaṁ. Yaṁ hi sāmaññato gahitaṁ, taṁ teneva sāminiddesena pakāsitanti āha **"parassa santakan"**ti. Parassa paravittūpakaraṇanti vā ekamevetaṁ samāsapadaṁ, yaṁ kiñci parasantakaṁ visesato parassa vittūpakaraṇaṁ vāti attho. **Tehi parehī**ti yesaṁ santakaṁ, tehi. Yassa vasena puriso "theno"ti vuccati, taṁ theyyanti āha **"avaharaṇacittassetaṁ adhivacanan"**ti. **Theyyasaṅkhātena,** na vissāsatāvakālikādivasenāti attho.

Mate vāti **vā**-saddo avuttavikappattho. Tena pabbajitādibhāvaṁ saṅgaṇhāti. **Etenupāyenā**ti yaṁ mātari matāya, naṭṭhāya vā pitā rakkhati, sā **piturakkhitā.** Yaṁ ubhosu asantesu bhātā rakkhati,

---

1. Limpati (Ka)

sā **bhāturakkhitā**ti evamādiṁ sandhāyāha. **Sabhāgakulānī**ti āvāhakiriyāya sabhāgāni kulāni. Dassukavidhiṁ[1] vā uddissa **ṭhapitadaṇḍā** rājādīhi. **Sammādiṭṭhisutte**[2] "asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā"ti evaṁ **vuttamicchācāralakkhaṇavasena.**

Hatthapādādihetūti hatthapādādibhedanahetu. **Dhanahetū**ti dhanassa lābhahetu jānihetu ca. **Lābho**ti ghāsacchādanāni labbhatīti lābho. **Kiñcikkhan**ti kiñcimattakaṁ āmisajātaṁ. Tenāha **"yaṁ vā"**ti-ādi. **Jānantoyevā**ti musābhāvaṁ tassa vatthuno atthi, taṁ jānanto eva.

Aṇḍakāti[3] vuccati rukkhe aṇḍasadisā[4] gaṇṭhiyo. Yathā thaddhā visamā dubbinītā ca honti, evamevaṁ khuṁsanavambhanavasena pavattavācāpi hi "aṇḍakā"ti[3] vuttā. Tenāha **"yathā sadose rukkhe"**ti-ādi. **Kakkasā**ti pharusā eva, so panassā kakkasabhāvo byāpādanimittatāya tato pūtikāti. Tenāha **"yathā nāmā"**ti-ādi. **Kaṭukā**ti aniṭṭhā. **Amanāpā**ti na manavaḍḍhanī, tato eva **dosajananī,** cittasandosuppattikārikā. **Mammesū**ti ghaṭṭanena dukkhuppattito mammasadisesu jāti-ādīsu. **Lagganakārī**ti evaṁ vadantassa evaṁ vadāmīti atthādhippāyena lagganakārī, na byañjanavasena. **Kodhassa āsannā** tassa kāraṇabhāvato. **Sadosavācāyā**ti attano samuṭṭhāpakadosassa vasena sadosavācāya **vevacanāni.**

Akālenāti ayuttakālena. **Akāraṇanissitan**ti nipphalaṁ. Phalaṁ hi kāraṇanissitaṁ nāma tadavinābhāvato. Akāraṇanissitaṁ nipphalaṁ, samphanti attho. **Asabhāvavattā**ti ayāthāvavādī. **Asaṁvaravinayapaṭisaṁyuttassā**ti saṁvaravinayarahitassa, attano suṇantassa ca na saṁvaravinayāvahassa **vattā. Hadayamañjūsāyaṁ nidhetun**ti ahitasaṁhitattā cittaṁ anuppavisetvā nidhetuṁ. **Ayuttakāle**ti dhammaṁ kathentena yo attho yasmiṁ kāle vattabbo, tato pubbe pacchā tassa akālo, tasmiṁ ayuttakāle **vattā hoti. Anapadesan**ti bagavatā asukasutte evaṁ vuttanti suttāpadesavirahitaṁ. **Aparicchedan**ti

---

1. Asukavidhiṁ (Ka)
2. Ma-Ṭṭha 1. 202 piṭṭhe.
3. Kaṇṭakāti (Ka)
4. Kaṇṭasadisā (Ka)

paricchedarahitaṁ. Yathā pana vācā paricchedarahitā hoti, taṁ dassetuṁ **"suttaṁ vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Upalabbhan**ti anuyogaṁ. **Bāhirakathaṁyevā**ti yaṁ suttaṁ, jātakaṁ vā nikkhittaṁ, tassa sarīrabhūtaṁ kathaṁ anāmasitvā tato bahibhūtaṁyeva kathaṁ. **Sampajjitvā**ti viruḷhaṁ āpajjitvā. **Paveṇijātakāvā**ti anujātapārohamūlāniyeva tiṭṭhanti. **Āharitvā**ti nikkhittasuttato aññampi anuyoga-upamāvatthuvasena tadanupayoginaṁ āharitvā. **Jānāpetun**ti etadatthamidaṁ vuttanti jānāpetuṁ yo sakkoti. **Tassa kathetun**ti tassa tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetuṁ vaṭṭati. **Na atthanissitan**ti attano paresañca na hitāvahaṁ.

Abhijjhāyanaṁ yebhuyyena parasantakassa dassanavasena hotīti **"abhijjhāya oloketā hotī"**ti vuttaṁ. Abhijjhāyanto vā abhijjhāyitaṁ vatthuṁ yattha katthaci ṭhitampi paccakkhato passanto viya abhijjhāyatīti vuttaṁ **"abhijjhāya oloketā hotī"**ti. **Kammapathabhedo na hoti,** kevalaṁ lobhamattova hoti pariṇāmanavasena appavattattā. Yathā pana kammapathabhedo hoti, taṁ dassetuṁ **"yadā panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Pariṇāmetī**ti attano santakabhāvena pariggayha nāmeti.

Vipannacittoti byāpādena vipattiṁ āpāditacitto. Tenāha **"pūtibhūtacitto"**ti. Byāpādo hi visaṁ viya lohitassa cittaṁ pūtibhāvaṁ janeti. **Dosena duṭṭhacittasaṅkappo**ti visena viya sappi-ādikopena dūsitacittasaṅkappo. **Ghātīyantū**ti hanīyantu. **Vadhaṁ pāpuṇantū**ti maraṇaṁ pāpuṇantu. **Mā vā ahesun**ti sabbena sabbaṁ na hontu. Tenāha **"kiñcipi mā ahesun"**ti, anavasesavināsaṁ pāpuṇantūti attho. **Haññantūti ādicintanenevā**ti ekantato vināsacintāya eva.

Micchādiṭṭhikoti ayoniso uppannadiṭṭhiko. So ca ekantato kusalapaṭipakkhadiṭṭhikoti āha **"akusaladassano"**ti. **Vipallatthadassano**ti dhammatāya vipariyāsaggāhī. **Natthi dinnan**ti deyyadhammasīsena dānaṁ vuttanti āha **"dinnassa phalābhāvaṁ sandhāya vadatī"**ti. Dinnaṁ pana annādivatthuṁ kathaṁ paṭikkhipati. Esa nayo **"yiṭṭhaṁ hutan"**ti etthāpi. **Mahāyāgo**ti sabbasādhāraṇaṁ mahādānaṁ. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānaṁ kattabbasakkāro. **Phalan**ti ānisaṁsaphalañca nissandaphalañca. **Vipāko**ti

sadisaṁ phalaṁ. **Paraloke ṭhitassa ayaṁ loko natthī**ti paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṁ loko na hoti. **Idhaloke ṭhitassapi paraloko natthī**ti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha **"sabbe tattha tattheva ucchijjantī"**ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigati-ādīsu ṭhitā tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. **Phalābhāvavasenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ phalassa abhāvavasena "natthi mātā, natthi pitā"ti vadati, na mātāpitūnaṁ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ abhāvavasena tesaṁ lokapaccakkhattā. Bubbuḷakassa viya imesaṁ sattānaṁ uppādo nāma kevalova, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanatthaṁ "natthi sattā opapātikā"ti vuttanti āha **"cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadatī"**ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā saññatena bhavitabbaṁ, aññathā ahopurisikā nāma siyā, kiṁ paro parassa karissati, tathā attano sampādanassa kassaci avasaro eva natthi tattha tattheva ucchijjanatoti āha **"ye imañca -pa- pavedentī"**ti. **Ettāvatā**ti "natthi dinnan"ti-ādinā byapadesena. **Dasavatthukā**ti paṭikkhipitabbāni dasa vatthūni etissāti dasavatthukā.

441. **Anabhijjhādayo** heṭṭhā atthato pakāsitattā **uttānatthāyeva.**

442. Saha byayati gacchatīti sahabyo, sahavattanako, tassa bhāvo **sahabyatā,** sahapavattīti āha **"sahabhāvaṁ upagaccheyyan"**ti. Brāhmānaṁ kāyo samūhoti brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha gatāti **brahmakāyikā.** Kāmaṁ cetāya sabbassapi brahmanikāyassa samaññāya bhavitabbaṁ, "ābhānan"ti-ādinā pana dutiyajjhānabhūmikādīnaṁ upari gahitattā gobalībaddañāyena tadavasesānaṁ[1] ayaṁ samaññāti āha **"brahmakāyikānaṁ devānanti paṭhamajjhānabhūmidevānan"**ti. **Ābhā nāma visuṁ** devā **natthi,** parittābhādīnaṁyeva pana ābhāvantatāsāmaññena ekajjhaṁ gahetvā pavattaṁ etaṁ adhivacanaṁ, yadidaṁ "ābhā"ti yathā

---

1. Tadavatthānaṁ (Ka)

“brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmānaṁ brahmakāyikā”ti. **Parittābhānanti ādi panā**ti **ādi**-saddena appamāṇābhānaṁ devānaṁ ābhassārānaṁ devānanti imaṁ pāḷiṁ saṅgaṇhāti. **Ekato aggahetvā**ti ābhāti vā, ekattakāyanānattasaññāti vā ekato aggahetvā. **Tesaṁyevā**ti ābhāti vuttadevānaṁyeva. **Bhedato gahaṇan**ti kāraṇassa hīnādibhedabhinnatādassanavasena parittābhādiggahaṇaṁ. **Iti bagavā āsavakkhayaṁ dassetvā**ti evaṁ bagavā dhammacariyaṁ, samacariyaṁ, vaṭṭanissitaṁ sugatigāmipaṭipadaṁ, vivaṭṭanissitaṁ āsavakkhayagāmipaṭipadaṁ katvā tibhavabhañjanato āsavakkhayaṁ dassetvā **arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhapesi.**

Idha ṭhatvāti imasmiṁ dhammacariyāsamacariyāya niddese ṭhatvā. **Devalokā samānetabbā**ti chabbīsatipi devalokā samodhānetabbā. **Vīsati brahmalokā**ti taṁtaṁbhavapariyāpannanikāyavasena vīsati brahmalokā, vīsati brahmanikāyāti attho. **Dasakusalakammapathehī**ti yathārahaṁ dasakusalakammapathehi kammūpanissayapaccayabhūtehi kevalaṁ upanissayabhūtehi ca **nibbatti dassitā.**

Tiṇṇaṁ sucaritānanti tiṇṇaṁ kāmāvacarasucaritānaṁ. Kāmāvacaraggahaṇaṁ cettha manosucaritāpekkhāya. **Vipākenevā**ti iminā vipākuppādeneva nibbatti hoti, na upanissayatāmattenāti dasseti. **“Upanissayavasenā”**ti vuttamatthaṁ vivarituṁ **“dasa kusalakammapathā hī”**ti-ādi vuttaṁ. **Dutiyādīni bhāvetvā**ti-ādīsupi “sīle patiṭṭhāyā”ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Kasmā panettha “upanissayavasenā”ti vuttaṁ, nanu **paṭisambhidāmagge**[1] “paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṁ pahānaṁ sīlaṁ, veramaṇi sīlaṁ, cetanā sīlaṁ, saṁvaro sīlaṁ, avītikkamo sīlan”ti-ādinā sabbesupi jhānesu sīlaṁ uddhaṭanti tassa vasena uparidevalokānampi vipākena nibbatti vattabbāti? Na, tassa pariññāya desanattā, pariññāya desanatā cassa “yattha ca pahānan”ti-ādinā **Visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[2] ca pakāsitā eva. Tathā hi idhāpi “dasa kusalakammapathā hi sīlan”ti-ādinā sīlassa rūpārūpabhavānaṁ upanissayatā vibhāvitā, na nibbattakatāya. Kasmā panettha bhāvanālakkhaṇāya dhammacariyāya bhavavisese vibhajiyamāne asaññabhavo na gahitoti āha

1. Khu 9. 43, 45 piṭṭhesu. 2. Visuddhi-Ṭī 2. 503 piṭṭhesu.

“asaññabhavo pana -pa- na niddiṭṭho”ti. Bāhirakā hi ayathābhūtadassitāya asaññabhavaṁ bhavavippamokkhaṁ maññamānā tadupagajjhānaṁ bhāvetvā asaññesu nibbattanti. Ayamettha saṅkhepo, yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **Brahmajālaṭṭhakathāyaṁ**[1] **taṁsaṁvaṇṇanāyaṁ**[2] ca vuttanayeneva veditabbaṁ.

Sāleyyakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Verañjakasuttavaṇṇanā

444. **Verañjavāsino**ti verañjagāmavāsino. Keci pana “vividharaṭṭhavāsino verañjakā”ti etamatthaṁ vadanti, tesaṁ matena “verajjakā”ti pāḷiyā bhavitabbanti. **Aniyamitakiccenā**ti “iminā nāmā”ti evaṁ na niyamitena kiccena. **Ayaṁ viseso**ti ayaṁ puggalādhiṭṭhānadhammādhiṭṭhānakato imesu dvīsu suttesu desanāya viseso, attho pana desanānayo ca majjhe bhinnasuvaṇṇaṁ viya avisiṭṭhoti dasseti. Kasmā pana bagavā katthaci puggalādhiṭṭhānadesanaṁ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānanti? Desanāvilāsato veneyyajjhāsayato ca. Desanāvilāsappattā hi buddhā bagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṁ katvā, katthaci dhammādhiṭṭhānaṁ katvā dhammaṁ desenti. Ye pana veneyyā sāsanakkamaṁ anotiṇṇā, tesaṁ puggalādhiṭṭhānadesanaṁ desenti. Ye otiṇṇā, tesaṁ dhammādhiṭṭhānaṁ. Sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārigottānaṁ vā purimā. Te hi puggalappamāṇā, pacchimā dhammānusārīnaṁ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṁ vasena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṁ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā, iti bagavā taṁ taṁ visesaṁ avekkhitvā tattha tattha duvidhaṁ desanaṁ desetīti veditabbaṁ.

Verañjakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 108, 109 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭī 1. 166, 167 piṭṭhesu.

3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā

449. Garubhāvo gāravaṁ, pāsāṇacchattaṁ viya garukaraṇīyatā. Saha gāravenāti sagāravo, garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṁ patissavo, saha patissavena sappatissavo, patissavabhūtaṁ taṁsabhāgañca yaṁ kiñci garukaraṇaṁ. Sagārave sappatissavacanaṁ **sagāravasappatissavacanaṁ.** Garukaraṇaṁ vā gāravo, sagāravassa sappatissavacanaṁ **sagāravasappatissavacanaṁ.** Etena sabhāveneva sagāravassa tathāpavattaṁ vacananti dasseti. Aññattha **du**-saddo garahatthopi hoti "dukkhaṁ dupputto"ti-ādīsu viya, idha pana so na sambhavati kucchitāya paññāya abhāvatoti āha **"paññāya duṭṭhaṁ nāma natthī"**ti. "Dussīlo"ti-ādīsu viya abhāvattho **du**-saddoti vuttaṁ **"appañño nippaññoti attho"**ti. **Kittakenā**ti kena parimāṇena. Taṁ pana parimāṇaṁ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṁ hoti, **nu**-saddo ca pucchāya jotako, tasmā **"kittāvatā nu khoti kāraṇaparicchedapucchā"**ti vatvā **"kittakena nu kho evaṁ vuccatīti attho"**ti āha. "Kāraṇaparicchedapucchā"ti iminā "kittāvatā"ti sāmaññato pucchābhāvo dassito, na visesato, tassa pucchāvisesabhāvañāpanatthaṁ mahāniddese āgatā sabbāva pucchā atthuddhāranayena dasseti **"pucchā ca nāmā"**ti-ādinā. Adiṭṭhaṁ jotīyati etāyāti **adiṭṭhajotanā,** pucchā. **Diṭṭhasaṁsandanā** sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṁ. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā.** Anumatiyā pucchā **anumatipucchā.** "Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave"ti-ādipucchāya[1] hi "kiṁ tumhākaṁ anumatī"ti anumati pucchitā hoti. Kathetuṁ kamyatāya pucchā **kathetukamyatāpucchā.**

Lakkhaṇanti ñātuṁ icchito yo koci sabhāvo. **Aññātan**ti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvaṁ āha. **Adiṭṭhan**ti dassanabhūtena paccakkhaṁ viya adiṭṭhataṁ. **Atulitan**ti "ettakaṁ idan"ti tulanabhūtena atulitataṁ. **Atīritan**ti tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanataṁ. **Avibhūtan**ti ñāṇassa apākaṭabhāvaṁ. **Avibhāvitan**ti ñāṇena apākaṭīkatabhāvaṁ. **Idha diṭṭhasaṁsandanāpucchā adhippetā,** na adiṭṭhajotanā vimaticchedanā cāti.

1. Ma 3. 240 piṭṭhādīsu.

Kathamayaṁ attho viññāyatīti āha **“thero hī”**ti-ādi. **Sayaṁ vinicchinanto**ti sayameva tesaṁ pañhānaṁ atthaṁ visesena nicchinanto. **Idaṁ suttan**ti idaṁ pañcavīsatipañhapaṭimaṇḍitasuttaṁ, na yaṁ kiñci anavaseseneva matthakaṁ pāpesīti. “Sayameva pañhaṁ samuṭṭhāpetvā sayaṁ vinicchinanto”ti ettha catukkoṭikaṁ bhavatīti dassento **“ekacco hī”**ti-ādimāha. **Pañhaṁ samuṭṭhāpetuṁyeva sakkotī**ti pucchanavidhiṁ yeva jānāti. **Na nicchetun**ti nicchetuṁ na sakkoti, vissajjanavidhiṁ na jānātīti attho. **Visesaṭṭhānan**ti aññehi asadisaṭṭhānaṁ. **Therena sadiso**ti therena sadiso sāvako natthi.

Saṁsanditvāti saṁyojetvā samānaṁ katvā, yathā tattha sabbaññutaññāṇaṁ pavattaṁ, tathā taṁ avilometvāti attho. **Līḷāyanto**ti līḷaṁ karonto. Dhammakathikatāya aggabhāvappattiyā tattha appaṭihatañāṇatāya buddhalīḷāya viya catunnaṁ parisānaṁ gamanaṁ gaṇhanto dhammakathaṁ katheti.

Ito vā etto vā anukkamitvāti uggahitakathāmaggato yattha katthaci īsakampi anukkamitvā uggahitaniyāmenevāti attho. Tenāha **“yaṭṭhikoṭin”**ti-ādi. **Ekapadikan**ti ekapadnikkhepamattaṁ. **Daṇḍakasetun**ti ekadaṇḍakamayaṁ setuṁ. Heṭṭhā ca upari ca suttapadānaṁ āharaṇena **tepiṭakaṁ buddhavacanaṁ heṭṭhupariyaṁ karonto.** Jātassarasadisañca gāthaṁ, suttapadaṁ vā nikkhipitvā tattha nānā-upamākāraṇāni āharanto tāni ca tehi suttapadehi bodhento samuṭṭhāpento **“jātassare pañcavaṇṇāni kusumāni phullāpento viya sinerumatthake vaṭṭisahassaṁ jālento viyā”**ti vutto.

Ekapaduddhāreti ekasmiṁ paduddhāraṇakkhaṇe. Padavasena **saṭṭhi padasatasahassāni** gāthāvasena **pannarasa gāthāsahassāni. Ākaḍḍhitvā gaṇhanto viyā**ti paccekaṁ pupphāni anocinitvā vallimeva ākaḍḍhitvā ekajjhaṁ pupphāni katvā gaṇhanto viya. Tenāha **“ekappahārenevā”**ti. **Gatimantānan**ti atisayāya ñāṇagatiyā yuttānaṁ. **Dhitimantānan**ti dhāraṇabalena yuttānaṁ.

Anantanayussadanti paccayuppannabhāsitatthanibbānavipākakiriyādivasena anantapabhede visaye pavattiyā anantanayehi ussannaṁ upacitaṁ. Caturoghanittharaṇatthikānaṁ titthe ṭhapitanāvā viyāti yojanā. **Sahassayutta-ājaññaratho**ti vejayantarathaṁ sandhāya vadati.

Yasmā pucchāyaṁ byāpanicchānayena "duppañño duppañño"ti āmeḍitavasena vuttaṁ, tasmā dhammasenāpati pucchitamatthaṁ vissajjento pucchāsabhāgena "nappajānāti nappajānātī"ti āmeḍitavasenevāha. Tattha iti-saddo kāraṇatthoti dassento **"yasmā nappajānāti, tasmā duppaññoti vuccatī"**ti āha. **Idaṁ dukkhan**ti idaṁ upādānakkhandhapañcakaṁ dukkhaṁ ariyasaccaṁ. Tañca kho ruppanaṁ vediyanaṁ sañjānanaṁ abhisaṅkharaṇaṁ vijānananti saṅkhepato **ettakaṁ. Ito uddhaṁ** kiñci dhammajātaṁ dukkhaṁ ariyasaccaṁ nāma **natthī**ti **yāthāvasarasalakkhaṇato** pavattikkamato ceva pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmalakkhaṇato ca yathābhūtaṁ ariyamaggapaññāya **nappajānāti.** Avasesapaccayasamāgame udayati uppajjati, svāyaṁ samudayo saṁsārapavattibhāvenāti āha **"pavattidukkhapabhāvikā"**ti, dukkhasaccassa uppādikāti attho. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti yathābhūtaṁ anupacchedakaraṇarasato ceva sampiṇḍananidānasaṁyogapalibodhalakkhaṇato ca.

Idaṁ nāma ṭhānaṁ patvāti idaṁ nāma appavattikāraṇaṁ āgamma. **Nirujjhatī**ti anuppādanirodhavasena nirujjhati, tenāha **"ubhinnaṁ appavattī"**ti. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti yathābhūtaṁ accutirasato ceva nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatalakkhaṇato ca. **Ayaṁ paṭipadā**ti ayaṁ sammādiṭṭhi-ādikā samodhānalakkhaṇā paṭipajjati etāyāti paṭipadā. **Dukkhanirodhaṁ gacchatī**ti dukkhanirodhaṁ nibbānaṁ sacchikiriyābhisamayavasena gacchati ārabbha pavattati. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti yathābhūtaṁ kilesappahānakaraṇasarasato ceva niyyānahetudassanādhipateyyalakkhaṇato ca nappajānāti. **Anantaravāre**ti dutiyavāre. **Imināva nayenā**ti "idaṁ dukkhaṁ, ettakaṁ dukkhan"ti-ādinā paṭhamavāre vuttanayena. Tattha hi duppaññaniddesattā pajānanapaṭikkhepavasena desanā āgatā, idha paññavantaniddesattā pajānanavasenāti ayameva viseso. **Etthā**ti dutiyavāre.

Savanatoti kammaṭṭhānassa savanato uggaṇhāti. Ganthasavanamukhena hi tadatthassa uggahaṇaṁ. **Ṭhapetvā taṇhan**ti-ādi tassa uggahaṇākāranidassanaṁ. **Abhinivisatī**ti vipassanābhinivesavasena abhinivisati vipassanākammaṭṭhānaṁ paṭṭhapeti. **No vivaṭṭe**ti vivaṭṭe abhiniveso na hoti avisayattā. **Ayan**ti catusaccakammaṭṭhāniko.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Khandhavasena vipassanābhinivesassa cakkhādivasena vedanādivasena ca satipi anekavidhatte sukaraṁ suviññeyyanti catudhātumukhena taṁ dassetuṁ **"dhātukammaṭṭhānavasena otaritvā"**ti āha. **Rūpanti vavatthapetī**ti ruppanaṭṭhena rūpanti asaṅkarato paricchindati. **Tadārammaṇā**ti taṁ rūpaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattanakā. **Nāman**ti vedanādicatukkaṁ namanaṭṭhena nāmanti vavatthāpeti. **Yamakatālakkhandhaṁ bhindanto viya** yamakaṁ bhinditvā "arūpaṁ, rūpañcā"ti **dveva ime dhammā,** na ettha koci attā vā attaniyaṁ vāti **nāmarūpaṁ vavatthapeti** paricchindati pariggaṇhāti. Ettāvatā diṭṭhivisuddhi dassitā. **Taṁ panetaṁ** nāmarūpaṁ **na ahetukaṁ.** Yasmā sabbaṁ sabbattha sabbadā ca natthi, tasmā **sahetukaṁ.** Kīdisena hetunā? Na issarādivisamahetunā. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayena gahetabbaṁ. Sahetukattā eva **sapaccayaṁ. Avijjādayo**ti avijjātaṇhupādānakammāhārādayo. **Evan**ti "taṁ panetan"ti-ādinā vuttappakārena avijjādike **paccaye ceva** rūpavedanādike **paccayuppannadhamme ca vavatthapetvā** paricchinditvā pariggahetvā. Vuttaṁ hetaṁ "avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo"ti[2]. Ettāvatā kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṁ dasseti.

Hutvāti hetupaccayasamavāye uppajjitvā. **Abhāvaṭṭhenā**ti tadanantarameva vinassanaṭṭhena. **Aniccā**ti aniccā addhuvā. **Aniccalakkhaṇaṁ āropetī**ti tesu pañcasu khandhesu aniccatāsaṅkhātaṁ sāmaññalakkhaṇaṁ niropeti. **Tato**ti aniccalakkhaṇāropanato paraṁ, **tato** vā aniccabhāvato. **Udayabbayappaṭipīḷanākārenā**ti uppādanirodhehi pati pati abhikkhaṇaṁ pīḷanākārena hetunā **dukkhā** aniṭṭhā, dukkhamā vā. **Avasavattanākārenā**ti kassaci vasena avasavattanākārena. **Anattā**ti na sayaṁ attā, nāpi nesaṁ koci attā atthīti anattāti. **Tilakkhaṇaṁ**

1. Visuddhi-Ṭī 2. 106 piṭṭhe.
2. Khu 9. 53 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

āropetvāti evaṁ aniccassa dukkhabhāvato, dukkhassa ca anattabhāvato khandhapañcake tividhampi sāmaññalakkhaṇaṁ āropetvā. **Sammasanto**ti udayabbayañāṇuppattiyā uppanne vipassanupakkilese pahāya maggāmaggaṁ vavatthapetvā udayabbayañāṇādivipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasanto gotrabhuñāṇānantaraṁ **lokuttaramaggaṁ pāpuṇāti.**

Ekapaṭivedhenāti ekeneva ñāṇena paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātaṁ nibbijjhanaṁ. **Abhisamayo** avirajjhitvā adhigamanasaṅkhāto avabodho. "Idaṁ dukkhaṁ, ettakaṁ dukkhaṁ, na ito bhiyyo"ti paricchinditvā yāthāvato jānanameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho,** idañca yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṁ gahetvā vuttaṁ, na pana maggañāṇassa "idaṁ dukkhan"ti-ādinā pavattanato. Tenāha **"tasmiṁ cassa khaṇe"**ti-ādi. Pahīnassa puna apahātabbatāya pakaṭṭhaṁ hānaṁ cajanaṁ samucchindanaṁ pahānaṁ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **Pahānapaṭivedho.** Ayampi yena kilesena appahīyamānena[1] maggabhāvanāya na bhavitabbaṁ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa padaghātaṁ karontassa anuppattidhammataṁ āpādentassa ñāṇassa tathā pavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṁ upādāya evaṁ vutto. Sacchikiriyā paccakkhakaraṇaṁ anussavākāraparivitakkādike muñcitvāva sarūpato ārammaṇakaraṇaṁ "idaṁ tan"ti yāthāvasabhāvato gahaṇaṁ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho.** Ayampi yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṁ nirodhaṁ ālambituṁ na sakkoti, tassa samucchindanato taṁ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṁ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena bhāvanā, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayaṁ veditabbaṁ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṁ vuṭṭhānagāminiyaṁ pavattaṁ parijānanādiṁ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti sakkā viññātuṁ. Dutiyādīsupi appahīnakilesappahānato puggalantarasādhanato ca uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho.** Ayampi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṁ sarūpaparicchede sammoho na hoti,

---

1. Pahīnamānena (Ka)

tathā pavattiṁ gahetvā vutto. Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phalesupi ayaṁ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti sekkhopi samāno. Tena vuttaṁ "diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo"ti[1]. Yathā cassa dhammā tāsaṁ jotitā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṁ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyadiṭṭhi-ādayo. Ayañca atthavaṇṇanā **pariññābhisamayenā**ti-ādīsupi vibhāvetabbā. **Kiccato**ti asammohato. **Nirodhaṁ ārammaṇato**ti ettha "ārammaṇatopī"ti pi-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo nirodhepi asammohapaṭivedhassa labbhanato. **Etassā**ti catusaccakammaṭṭhānikassa puggalassa.

Paññavāti niddiṭṭho nippariyāyato paññavantatāya idha adhippetattā. **Pāḷito**ti dhammato. **Atthato**ti aṭṭhakathāto. **Anusandhito**ti tasmiṁ tasmiṁ sutte taṁtaṁanusandhito. **Pubbāparato**ti pubbenāparassa saṁsandanato. Saṅgītikkamena cettha pubbāparatā veditabbā. Taṁtaṁdesanāyameva vā pubbabhāgena aparabhāgassa saṁandanato. **Viññāṇacarito**ti vijānanacarito vīmaṁsanacarito tepiṭake buddhavacane vicāraṇācāravepullato. **Paññavāti na vattabbo** maggenāgatāya paññāya abhāvato. **Ajja ajjeva arahattan**ti ittaraṁ atikhippamevāti adhippāyo. **Paññavāpakkhaṁ bhajati** sekkhapariyāyasabbhāvato. **Sutte pana paṭivedhova kathito** saccābhisamayavasena āgatattā.

Esāti anantare vutto ariyapuggalo. **Kammakārakacittan**ti bhāvanākammassa pavattanakacittaṁ. **Sukhavedanampi vijānātī**ti ko vediyati, kassa vedanā, kiṁkāraṇā vedanā, sopi kassaci abhāvaggahaṇamukhena sukhaṁ vedanaṁ sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato ca yathābhūtaṁ paricchindanto pariggaṇhanto sukhaṁ vedanaṁ vijānāti nāma. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yasmā **"satipaṭṭhāne"**ti iminā satipaṭṭhānakathaṁ upalakkheti. Tāya hi tadattho veditabbo, tasmā taṁsaṁvaṇṇanāyampi[2] vuttanayena tassattho

1. Vi 3. 23 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 2. 311 piṭṭhe.

veditabbo. Kāmaṁ cetaṁ viññāṇaṁ vedanāto aññampi ārammaṇaṁ vijānāti, anantaravāre pana rūpamukhena vipassanābhinivesassa dassitattā idha arūpamukhena dassetuṁ "sukhantipi vijānātī"ti-ādinā niddiṭṭhaṁ, pucchantassa vā ajjhāsayavasena.

Saṁsaṭṭhāti sampayuttā. Tenāha **"ekuppādādilakkhaṇena saṁyogaṭṭhenā"**ti. **Visaṁsaṭṭhā**ti vippayuttā. **Bhinditvā**ti aññabhūmikassa aññabhūmidassaneneva vināsetvā, saṁbhinditvā vā. **Saṁsaṭṭhabhāvaṁ pucchatī**ti taṁcittuppādapariyāpannānaṁ pañcaviññāṇānaṁ saṁsaṭṭhabhāvaṁ pucchati. Yadi evaṁ kathaṁ pucchāya avasaro visaṁsaṭṭhabhāvāsaṅkāya eva abhāvato? Na, cittuppādantaragatānaṁ maggapaññāmaggaviññāṇānaṁ vipassanāpaññāvipassanāviññāṇānañca vomissakasaṁsaṭṭhabhāvassa labbhamānattā. **Vinivaṭṭetvā**ti aññamaññato vivecetvā. **Nānākaraṇaṁ dassetuṁ na sakkā**ti idaṁ kevalaṁ saṁsaṭṭhabhāvameva sandhāya vuttaṁ, na sabhāvabhedaṁ, sabhāvabhedato pana nānākaraṇaṁ nesaṁ pākaṭameva. Tenāha **"ārammaṇato vā vatthuto vā uppādato vā nirodhato vā"**ti. Idāni tameva sabhāvabhedaṁ visayabhedena suṭṭhu pākaṭaṁ katvā dassetuṁ **"tesaṁ tesaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Visayo**ti pavattiṭṭhānaṁ issariyabhūmi, yena cittapaññānaṁ tattha tattha pubbaṅgamatā vuccati.

Kāmañca vipassanāpi paññāvaseneva kiccakārī, maggopi viññāṇasahitova, na kevalo, yathā pana lokiyadhammesu cittaṁ padhānaṁ tatthassa dhorayhabhāvena pavattisabbhāvato. Tathā hi taṁ "chadvārādhipati rājā"ti[1] vuccati, evaṁ lokuttaradhammesu paññā padhānā paṭipakkhavidhamanassa visesato tadadhīnattā. Tathā hi maggadhamme sammādiṭṭhi eva paṭhamaṁ gahitā. Ayañca nesaṁ visayavasena pavattibhedo, tathā ca paññāpanavidhi na kevalaṁ thereheva dassito, apica kho bagavatāpi dassitoti vibhāvento **"sammāsambuddhopī"**ti-ādimāha. Yattha paññā na labbhati, tattha cittavasena pucchane vattabbameva natthi yathā "kiṁcitto tvaṁ bhikkhū"ti-ādīsu[2]. Yattha pana paññā labbhati, tatthāpi cittavasena jotanā hoti yathā "ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapeti sannisādeti ekodiṁ karoti samādahati[3], yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe. 2. Vi 1. 71, 101 piṭṭhādīsu. 3. Saṁ 2. 457 piṭṭhe.

kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hotī"ti-ādīsu[1]. Aṭṭhakathāyaṁ pana lokiyadhammesu cittavasena, lokuttaradhammesu paññāvasena codanaṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"katamā te bhikkhu paññā adhigatā"**ti-ādi vuttaṁ. Yebhuyyavasena cetaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi katthaci lokiyadhammā paññāsīsenapi niddisīyanti "paṭhamassa jhānassa lābhino kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā"ti-ādīsu[2]. Saññāsīsenapi "uddhumātakasaññāti vā sesarūpārūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā, udāhu nānatthā"ti-ādīsu[3]. Tathā lokuttaradhammāpi katthaci cittasīsena niddisīyanti "yasmiṁ samaye lokuttaraṁ cittaṁ bhāvetī"ti[4], tathā phassādisīsenapi "yasmiṁ samaye lokuttaraṁ phassaṁ bhāveti, vedanaṁ saññaṁ cetanaṁ bhāvetī"ti-ādīsu[5].

Catūsu sotāpattiyaṅgesūti sappurisasevanā, saddhammassavanaṁ, yonisomanasikāro, dhammānudhammapaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimaggassa kāraṇesu. Kāmaṁ cetesu sati-ādayopi dhammā icchi tabbāva tehi vinā tesaṁ asambhavato, tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddho eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṁ suṇāti, yoniso ca manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṁ paṭipajjati, tasmā vuttaṁ **"ettha saddhindriyaṁ daṭṭhabban"**ti. Iminā nayena sesindriyesupi attho daṭṭhabbo. **Catūsu sammappadhānesū**ti catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesū**ti-ādīsupi eseva nayo. Ettha ca sotāpattiyaṅgesu saddhā viya sammappadhānabhāvanāya vīriyaṁ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya "satimā vineyya loke abhijjhādomanassan"ti[6] vacanato pubbabhāge kiccato sati adhikā icchitabbā. Evaṁ samādhikammikassa samādhi, "ariyasaccabhāvanā paññābhāvanā"ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho, adhigamakkhaṇe pana samādhipaññānaṁ viya sabbesampi indriyānaṁ saddhādīnaṁ samarasatāva icchitabbā. Tathā hi **"ettha saddhindriyan"**ti-ādinā tattha tattha etthaggahaṇaṁ kataṁ. **Evan**ti yaṁ ṭhānaṁ, taṁ indriyasamattādiṁ paccāmasati. **Savisayasmiṁyevā**ti attano attano

---

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.
2. Khu 9. 5 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
3. Vi-Ṭṭha 1. 206 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 72 piṭṭhe.
5. Abhi 1. 73 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ.)
6. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Saṁ 3. 145, 161 piṭṭhe.

visaye eva. **Lokiyalokuttarā dhammā kathitā**ti lokiyadhammā lokuttaradhammā ca tena tena pavattivisesena kathitā. Idaṁ vuttaṁ hoti—saddhāpañcamesu indriyesu saha pavattamānesu tattha tattha visaye saddhādīnaṁ kiccādhikatāya tassa tasseva daṭṭhabbatā vuttā, na sabbesaṁ. Evaṁ aññepi lokiyalokuttarā dhammā yathāsakaṁ visaye pavattivisesavasena bodhitāti.

Idāni saddhādīnaṁ indriyānaṁ tattha tattha atirekakiccataṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tatridaṁ upamāsaṁsandanaṁ—rājapañcamā sahāyā viya vimuttiparipācakāni pañcindriyāni. Nesaṁ kīḷanatthaṁ ekajjhaṁ vīthi-otaraṇaṁ viya indriyānaṁ ekajjhaṁ vipassanāvīthi-otaraṇaṁ. Sahāyesu paṭhamādīnaṁ yathāsakageheva vicāraṇā viya saddhādīnaṁ sotāpatti-aṅgādīni patvā pubbaṅgamatā. Sahāyesu itaresaṁ tattha tattha tuṇhībhāvo viya sesindriyānaṁ tattha tattha tadanvayatā. Tassa pubbaṅgamabhūtassa indriyassa kiccānugatatā. Na hi tadā tesaṁ sasambhārapathavī-ādīsu āpādīnaṁ viya kiccaṁ pākaṭaṁ hoti, saddhādīnaṁyeva pana kiccaṁ vibhūtaṁ hutvā tiṭṭhati puretaraṁ tathāpaccayehi cittasantānassa abhisaṅkhatattā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanatthaṁ rājānaṁ nidassanaṁ katvā paññindriyaṁ vuttaṁ. **Itī**ti-ādi yathādhigatassa atthassa nigamanaṁ.

Maggaviññāṇampīti ariyamaggasahagataṁ apacayagāmiviññāṇampi. **Tatheva taṁ vijānātī**ti saccadhammaṁ "idaṁ dukkhan"ti-ādinā nayeneva vijānāti ekacittuppādapariyāpannattā maggānukūlattā ca. **Yaṁ vijānātī**ti ettha vijānanapajānanāni vipassanācittuppādapariyāpannāni adhippetāni, na "yaṁ pajānātī"ti ettha viya maggacittuppādapariyāpannāti āha **"yaṁ saṅkhāragatan"**ti-ādi. **Tathevā**ti "aniccan"ti-ādinā nayena. Ekacittuppādapariyāpannattā vipassanābhāvato ca samānapaccayehi saha pavattikatā **ekuppādatā,** tato eva ekajjhaṁ saheva nirujjhanaṁ **ekanirodhatā,** ekaṁyeva vatthuṁ nissāya pavatti **ekavatthukatā,** ekaṁyeva ārammaṇaṁ ārabbha pavatti **ekārammaṇatā.** Hetumhi cetaṁ karaṇavacanaṁ. Tena ekuppādāditāya saṁsaṭṭhabhāvaṁ sādheti. Anavasesapariyādānaṁ cetaṁ, ito tīhipi sampayuttalakkhaṇaṁ hotiyeva.

Maggapaññaṁ sandhāya vuttaṁ, sā hi ekantato bhāvetabbā, na pariññeyyā, paññāya pana bhāvetabbatāya taṁsampayuttadhammāpi taggatikāva hontīti āha **"taṁsampayuttaṁ panā"**ti-ādi. Kiñcāpi vipassanāpaññāya bhāvanāvasena pavattanato taṁsampayuttaviññāṇampi tatheva pavattati, tassa pana pariññeyyabhāvānativattanato pariññeyyatā vuttā. Tenevāha "yampi taṁ dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, tampi khayadhammaṁ vayadhammaṁ virāgadhammaṁ nirodhadhamman"ti.

450. **Evaṁ santepī**ti vedanāti evaṁ sāmaññaggahaṇe satipi. **Tebhūmikasammasanacāravedanāvā**ti bhūmittayapariyāpannā, tato eva sammasanañāṇassa gocarabhūtā vedanā eva adhippetā sabrahmacārīnaṁ upakārāvahabhāvena desanāya āraddhattā. Tathā hi vuttaṁ "caturoghanittharaṇatthikānan"ti-ādi. Esa nayo paññāyapi. Idha sukhādisaddā tadārammaṇavisayāti imamatthaṁ suttena sādhetuṁ **"rūpañca hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ekantadukkhan**ti ekanteneva aniṭṭhaṁ, tato eva dukkhamatāya dukkhaṁ. Ārammaṇakaraṇavasena dukkhavedanāya anupatitaṁ, otiṇṇañcāti **dukkhānupatitaṁ dukkhāvakkantaṁ.** Sukhena anavakkantaṁ abhavissāti yojanā. **Nayidan**ti ettha **idan**ti nipātamattaṁ. **Sārajjeyyun**ti sārāgaṁ uppādeyyuṁ. **Sukhan**ti sabhāvato ca iṭṭhaṁ. **Sārāgā saṁyujjantī**ti bahalarāgahetu yathārahaṁ dasahipi saṁyojanehi saṁyujjanti. **Saṁyogā Saṁkilissantī**ti tathā saṁyuttatāya taṇhāsaṁkilesādivasena saṁkilissanti, vibādhīyanti upatāpīyanti cāti attho. **Ārammaṇan**ti iṭṭhaṁ, aniṭṭhaṁ, majjhattañca ārammaṇaṁ yathākkamaṁ sukhaṁ, dukkhaṁ, adukkhamasukhanti kathitaṁ. Evaṁ avisesena pañcapi khandhe sukhādi-ārammaṇabhāvena dassetvā idāni vedanā eva sukhādi-ārammaṇabhāvena dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. pākatikapacurajanavasenāyaṁ kathitāti katvā **"purimaṁ sukhaṁ vedanaṁ ārammaṇaṁ katvā"**ti vuttaṁ. Visesalābhī pana anāgatampi sukhaṁ vedanaṁ ārammaṇaṁ karoteva. **Vuttametaṁ** satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ[1]. Vedanāya hi ārammaṇaṁ vediyantiyā taṁsamaṅgīpuggalo vedetīti vohāramattaṁ hoti.

Sabbasaññāyāti sabbāyapi catubhūmikasaññāya. **Sabbatthakasaññāyā**ti sabbasmiṁ cittuppāde pavattanakasaññāya. **Vatthe vā**ti **vā**-saddena vaṇṇadhātuṁ

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 365; Ma-Ṭṭha 1. 282 piṭṭhesu.

saṅgaṇhāti. **Pāpento**ti bhāvanaṁ upacāraṁ vā appanaṁ vā upanento. **Uppajjanakasaññāpī**ti "nīlaṁ rūpaṁ, rūpārammaṇaṁ nīlan"ti uppajjanakasaññāpi.

Asabbasaṅgāhikattāti sabbesaṁ vedanāsaññāviññāṇānaṁ asaṅgahitattā. **Takkagatan**ti suttakantanakatakkamhi, suttavattanakatakkamhi vā veṭhanavasena ṭhitaṁ. **Parivaṭṭakādigatan**ti suttaveṭhanaparivaṭṭakādigataṁ. **Vissaṭṭhattāva na gahitā,** yadaggena paññā viññāṇena saddhiṁ sampayogaṁ labhāpitā, tadaggena vedanāsaññāhipi sampayogaṁ labhāpitā evāti. **Tadeva sañjānāti** saṁsaṭṭhabhāvato.

Sañjānāti vijānātīti ettha "pajānātī"ti padaṁ ānetvā vattabbaṁ pajānanavasenapi visesassa vakkhamānattā. **Jānātī**ti ayaṁ saddo ca saddatoyevettha aviseso, atthato pana visesato icchitabbo. Anekatthattā hi dhātūnaṁ tena ākhyātapadena nāmapadena ca vuttamatthaṁ upasaggapadaṁ jotakabhāvena viseseti, na vācakabhāvena. Tenāha **"tassapi jānanatthe viseso veditabbo"**ti. Etena saññāviññāṇapaññāpadāni antogadhajānanatthe yathāsakaṁ visiṭṭhavisaye ca niṭṭhānīti dasseti. Tenevāha **"saññā hī"**ti-ādi. **Sañjānanamattamevā**ti ettha **matta**-saddena visesanivatti-atthena vijānanapajānanākāre nivatteti, **eva**-saddena kadācipi imissā te visesā natthevāti avadhāreti. Tenevāha **"aniccaṁ dukkhan"**ti-ādi. Tattha viññāṇakiccampi kātuṁ asakkontī saññā kuto paññākiccaṁ kareyyāti **"lakkhaṇapaṭivedhaṁ pāpetuṁ[1] na sakkoti"**cceva vuttaṁ, na vuttaṁ "maggapātubhāvan"ti.

Ārammaṇe pavattamānaṁ viññāṇaṁ na saññā viya nīlapītādimattasañjānanavasena pavattati, atha kho tattha aññampi tādisaṁ visesaṁ jānantameva pavattatīti āha **"viññāṇan"**ti-ādi. Kathaṁ pana viññāṇaṁ lakkhaṇapaṭivedhaṁ pāpetīti? Paññāya dassitamaggena. Lakkhaṇārammaṇikavipassanāya hi anekavāraṁ lakkhaṇāni paṭivijjhitvā pavattamānāya paguṇabhāvato paricayavasena ñāṇavippayuttacittenapi vipassanā sambhavati, yathā taṁ paguṇassa ganthassa ajjhayane tattha tattha gatāpi

---

1. Kātuṁ (Ka)

vārā na upadhārīyanti. "Lakkhaṇapaṭivedhan"ti ca lakkhaṇānaṁ ārammaṇakaraṇamattaṁ sandhāya vuttaṁ, na paṭivijjhanaṁ. **Ussakkitvā**ti udayabbayañāṇādiñāṇapaṭipāṭiyā ārabhitvā. **Maggapātubhāvaṁ pāpetuṁ na sakkoti** asambodhasabhāvattā. **Ārammaṇampi sañjānāti** avabujjhanavaseneva, na sañjānanamattena. Tathā **lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti,** na vijānanamattena, attano pana aññāsādhāraṇena ānubhāvena ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti.

Idāni yathāvuttamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ajātabuddhī**ti asañjāthabyavahārabuddhi. **Upabhogaparibhogan**ti upabhogaparibhogārahaṁ, upabhogaparibhogavatthūnaṁ paṭilābhayogganti attho. **Kūṭo**ti kahāpaṇapatirūpako tambakaṁsādimayo. **Cheko**ti mahāsāro. **Karato**ti[1] aḍḍhasāro. **Saṇho**ti mudujātiko samasāro. **Iti-**saddo ādi-attho. Tena pādasāraparopādasāra-aḍḍhasārādīnaṁ saṅgaho. **Jānanto ca pana naṁ rūpaṁ disvāpi -pa- asukācariyena katotipi jānāti** tathā heraññikaganthassa suggahitattā. **Evamevan**ti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. Saññāvibhāgaṁ akatvā piṇḍavaseneva ārammaṇassa gahaṇato dārakassa kahāpaṇadassanasadisā vuttā. Kathā hi sā yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā vuccati. Viññāṇaṁ ārammaṇe ekaccavisesaggahaṇasamatthabhāvato gāmikapurisakahāpaṇadassanasadisaṁ vuttaṁ. Paññā pana ārammaṇe anavasesāvabodhato heraññikakahāpaṇadassanasadisā vuttā. **Nesan**ti saññāviññāṇapaññānaṁ. **Viseso**ti sabhāvaviseso. **Duppaṭivijjho** pakatipaññāya. Imināva nesaṁ accantasukhumataṁ dasseti.

Ekārammaṇe pavattamānānanti ekasmiṁyeva ārammaṇe pavattamānānaṁ. Tena abhinnavisayābhinnakālatādassanena avinibbhogavuttitaṁ vibhāvento duppaṭivijjhataṁyeva ulliṅgeti. **Vavatthānan**ti asaṅkarato ṭhapanaṁ. **Ayaṁ phasso -pa- idaṁ cittan**ti nidassanamattametaṁ. **Iti-**saddo vā ādi-attho. Tena sesadhammānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Idan**ti arūpīnaṁ dhammānaṁ vavatthānakaraṇaṁ. **Tato**ti yaṁ vuttaṁ tilatelādi-uddharaṇaṁ, tato. Yadi dukkarataraṁ, kathaṁ tanti āha **"bagavā panā"**ti-ādi.

---

1. Pharusoti (Ka)

451. **Nissaṭenā**ti nikkhantena ataṁsambandhena. **Pariccattenā**ti pariccattasadisena paccayabhāvānupagamanena paccayuppannasambandhābhāvato. **Nissakkavacanaṁ** apādānadīpanato. **Karaṇavacanaṁ** kattu-atthadīpanato. Kāmāvacaramanoviññāṇaṁ na niyamato "idaṁ nāma pañcadvārikāsambandhā"ti[1] sakkā vattuṁ, rūpāvacaraviññāṇaṁ pana na tathāti, tasseva pañcahi indriyehi nissaṭatā vuttāti āha **"rūpāvacaracatutthajjhānacittenā"**ti. Catutthajjhānaggahaṇaṁ tasseva arūpāvacarassa padaṭṭhānabhāvato. **Parisuddhenā**ti visesato asaṁkilesikattāva. Taṁ hi vigatūpakkilesatāya visesato parisuddhaṁ. Tenāha **"nirupakkilesenā"**ti. **Jānitabbaṁ neyyaṁ** saparasantānesu idaṁ atisayaṁ jānitabbato bujjhitabbaṁ bodhetabbaṁ vāti attho. **Neyyan**ti vā attano santāne netabbaṁ pavattetabbanti attho. Tenāha **"nibbattetuṁ sakkā hoti. Ettha ṭhitassa hi sā ijjhatī"**ti. **Pāṭiyekkan**ti visuṁ visuṁ, anupadadhammavasenāti attho. **Abhinivesābhāvato**ti vipassanābhinivesassa asambhavato. **Kalāpato nayato**ti kalāpasammasanasaṅkhātato nayavipassanato. **Bhikkhuno**ti sāvakassa. Sāvakasseva hi tatra anupadadhammavipassanā na sambhavati, na satthu. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Vissajjesī**ti tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahati.

Hatthagatattāti hatthagatasadisattā, āsannattāti attho. Yadā hi lokanātho bodhimūle aparājitapallaṅke nisinno "kicchaṁ vatāyaṁ loko āpanno"ti-ādinā[2] paṭiccasamuppādamukhena, vipassanābhinivesaṁ katvā adhigantabbasabbaññutaññāṇānurūpaṁ chattiṁsakoṭisahassamukhena mahāvajirañāṇaṁ nāma mahābodhisattasammasanaṁ pavattento anekākārasamāpattidhammasammasane anupadameva nevasaññānāsaññāyatanadhammepi aparāparaṁ sammasi. Tenāha **"bagavā panā"**ti-ādi. **Paropaññāsā**ti dvepaññāsaṁ. Kāmañcettha keci dhammā vedanādayo phassapañcamakādīsu vuttāpi jhānakoṭṭhāsādīsupi saṅgahitā, taṁtaṁpaccayabhāvavisiṭṭhena pana atthavisesena dhammantarāni viya hontīti evaṁ vuttaṁ. Tathā hi lokuttaracittuppādesu navindriyatā vuccati. **Aṅguddhārenā**ti tattha labbhamānajhānaṅgabojjhaṅgamaggaṅgānaṁ uddharaṇena.

1. Pañcadvārikasāmantāti (Ka)
2. Dī 2. 26; Saṁ 1. 246, 251 piṭṭhesu.

Aṅga-saddo vā koṭṭhāsapariyāyo, tasmā **aṅguddhārenā**ti phassapañcamakādikoṭṭhāsānaṁ samuddharaṇena. **Yāvatā saññāsamāpattiyo**ti yattakā saññāsahagatā jhānasamāpattiyo, tāhi vuṭṭhāya adhigandhabbattā tāvatikā veneyyānaṁ **aññāpaṭivedho** arahattasamadhigamo.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti andhassa yaṭṭhikoṭiṁ gahetvā maggadesako viya dhammānaṁ yathāsabhāvadassanasaṅkhātena pariṇāyakabhāvena. Yathā vā so tassa cakkhubhūto, evaṁ sattānaṁ paññā. Tenāha "**cakkhubhūtāya paññāyā**"ti. Samādhisampayuttā paññā **samādhipaññā.** Samādhi cettha āruppasamādhīti vadanti, sammasanapayogo pana koci jhānasamādhīti yuttaṁ. Vipassanābhūtā paññā **vipassanāpaññā.** Samādhipaññāya-antosamāpattiyaṁ **kiccato pajānāti,** "samāhito yathābhūtaṁ pajānātī"ti pana vacanato[1] **asammohato pajānāti.** Tattha **kiccato**ti gocarajjhatte ārammaṇakaraṇakiccato. **Asammohato**ti sampayuttadhammesu sammohavidhamanato yathā pītipaṭisaṁvedanādīsu. **Kimatthiyā**ti kiṁpayojanāti āha "**ko etissā attho**"ti. **Abhiññeyye dhamme**ti yāthāvasarasalakkhaṇāvabodhavasena abhimukhaṁ ñeyye jānitabbe khandhāyatanādidhamme. **Abhijānātī**ti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca abhimukhaṁ avirajjhanavasena jānāti. Etena ñātapariññābyāpāramāha. **Pariññeyye**ti aniccātipi dukkhātipi anattātipi paricchijja jānitabbe. **Parijānātī**ti "yaṁ kiñci rūpaṁ -pa- aniccaṁ khayaṭṭhenā"ti-ādinā[2] paricchinditvā jānāti. Iminā tīraṇapariññābyāpāramāha. **Pahātabbe dhamme**ti niccasaññādike yāva arahattamaggavajjhā sabbe pāpadhamme. **Pajahati** pakaṭṭhato jahati, vikkhambheti ceva samucchindati cāti attho. Iminā pahānapariññābyāpāramāha. Sā panesā paññā lokiyāpi tippakārā lokuttarāpi, tāsaṁ visesaṁ sayamevāha. **Kiccato**ti abhijānanavasena ārammaṇakiccato. **Asammohato**ti yathābalaṁ abhiññeyyādīsu sammohavidhamanato. Nibbānamārammaṇaṁ katvā pavattanato abhiññeyyādīsu vigatasammohato evāti āha "**lokuttarā asammohato**"ti.

1. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.
2. Khu 9. 51 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

452. Kammassakatā sammādiṭṭhi ca vaṭṭanissitattā idha nādhippetā, vivaṭṭakathā hesāti vuttaṁ **"vipassanā sammādiṭṭhiyā ca maggasammādiṭṭhiyā cā"**ti. **Parato ghoso**ti parato satthuto, sāvakato vā labbhamāno dhammaghoso. Tenāha **"sappāyadhammassavanan"**ti. Taṁ hi sammādiṭṭhitā paccayo bhavituṁ sakkoti, na yo koci paratoghoso. **Upāyamanasikāro**ti yena nāmarūpapariggahādi sijjhati, tādiso pathamanasikāro. Ayañca sammādiṭṭhiyā paccayoti niyamapakkhiko, na sabbasaṁgāhakoti dassento **"paccekabuddhānaṁ panā"**ti-ādimāha. **Yonisomanasikārasmiṁyevā**ti avadhāraṇena paratoghosameva nivatteti, na padaṭṭhānavisesaṁ paṭiyogīnivattanatthattā eva-saddassa.

Laddhupakārāti[1] yathārahaṁ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhīsu ca **arahattamaggasammādiṭṭhi,** anantarassa hi vidhi, paṭisedho vā. Aggaphalasamādhimhi tapparikkhāradhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḷhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe**ti anantare kālantare cāti duvidhe phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasaṁkilesehi ceto vimuccati etāyāti **cetovimutti,** aggaphalapaññaṁ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha **"cetovimutti phalaṁ assā**ti. **Cetovimuttisaṅkhātaṁ phalaṁ ānisaṁso"**ti, sabbasaṁkilesehi cetaso vimuccanasaṅkhātaṁ paṭippassambhanasaññitaṁ pahānaṁ phalaṁ ānisaṁso cāti yojanā. Idha ca cetovimutti-saddena pahānamattaṁ gahitaṁ, pubbe pahāyakadhammā, aññathā phaladhammā eva ānisaṁsoti gayhamāne punavacanaṁ niratthakaṁ siyā. **Paññāvimuttiphalānisaṁsā**ti etthāpi evameva attho veditabbo. Sammāvācākammantājīvā sīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so "appanā"ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkhiyā evāti āha **"avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā"ti. Catupārisuddhisīlan**ti ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtaṁ catupārisuddhisīlaṁ. **Sutā**dīsupi eseva nayo. Attano cittappavatti-ārocanavasena saha kathanaṁ saṁkathā,

1. Aṁ-Ṭī 3. 8 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

saṁkathāva **sākacchā.** Idha pana kammaṭṭhānapaṭibaddhāti āha **"kammaṭṭhāne -pa- kathā"**ti. Tattha kammaṭṭhānassa ekavāraṁ vīthiyā appaṭipajjanaṁ khalanaṁ, anekavāraṁ pakkhalanaṁ, tadubhayassa vicchedanīkathā **khalanapakkhalanachedanakathā. Pūrentassā**ti vivaṭṭanissitaṁ katvā pālentassa brūhentassa ca. **Suṇantassā**ti "yathā-uggahitakammaṭṭhānaṁ phātiṁ gamissatī"ti evaṁ suṇantassa. Teneva hi **"sappāyadhammassavanan"**ti vuttaṁ. **Kammaṁ karontassā**ti bhāvanānuyogakammaṁ karontassa.

Pañcasupi ṭhānesu **anta**-saddo hetu-atthajotano daṭṭhabbo. Evaṁ hi **"yathā hī"**ti-ādinā vuccamānā ambupamā ca yujjeyya. **Udakakoṭṭhakan**ti ālavālaṁ[1]. **Thiraṁ katvā bandhatī**ti asithilaṁ daḷhaṁ nātimahantaṁ nātikhuddakaṁ katvā yojeti. **Thiraṁ karotī**ti udakasiñcanakāle tato tato vissaritvā udakassa anikkhamanatthaṁ ālavālaṁ thirataraṁ karoti. **Sukkhadaṇḍako**ti tasseva ambagacchakassa sukkho sākhāsīsako. **Kipillikapuṭo**ti tambakipillikakuṭajaṁ[2]. **Khaṇittin**ti kudālaṁ. **Koṭṭhakabandhanaṁ viya sīlaṁ** sammādiṭṭhiyā vaḍḍhanupāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanaṁ viya dhammassavanaṁ** bhāvanāya paribrūhanato. **Mariyādāya thirabhāvakaraṇaṁ viya samatho** yathāvuttabhāvanādhiṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhabhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlaṁ thirataraṁ hoti. **Samīpe valli-ādīnaṁ haraṇaṁ viya kammaṭṭhāne khalanapakkhalanachedanaṁ** ijjhitabbabhāvanāya vibandhāpanayanato. **Mūlakhaṇanaṁ viya sattannaṁ anupassanānaṁ bhāvanā** tassā vibandhassa mūlakānaṁ taṇhāmānadiṭṭhīnaṁ palikhaṇanato. Ettha ca yasmā suparisuddhasīlassa kammaṭṭhānaṁ anuyuñjantassa sappāyadhammassavanaṁ icchitabbaṁ, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanaṁ, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanipphatti, tato samāhitassa āraddhavipassakassa vipassanāpāripūri, paripuṇṇavipassano maggasammādiṭṭhiṁ paribrūhetīti evametesaṁ aṅgānaṁ paramparāya sammukhā ca anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbaṁ.

453. **Idhakiṁ pucchatī**ti idha evaṁ arahattaphalaṁ pāpitāya desanāya "kati panāvuso bhavā"ti bhavaṁ pucchanto kīdisaṁ anusandhiṁ upādāya pucchatīti attho. Teneva hi **"mūlameva gato anusandhī"**ti vatvā

---

1. Jalāvāṭaṁ (Aṁ-Ṭī 3. 9 piṭṭhe.) 2. Tambakipillikapuṭo (Aṁ-Ṭī 3. 10 piṭṭhe.)

adhippāyaṁ pakāsento **"duppañño"**ti-ādimāha. **Duppañño**ti hi idha appaṭividdhasacco adhippeto, na jaḷo eva. **Kāmabhavo**ti-ādīsu kammopapattibhedato duvidhopi bhavo adhippetoti dassento **"kāmabhavūpagaṁ kamman"**ti-ādimāha. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ **Visuddhimagge**[1] **taṁsaṁvaṇṇanāyaṁ**[2] vuttanayena veditabbaṁ. **Punabbhavassā**ti punappunaṁ aparāparaṁ bhavanato jāyanato punabbhavoti laddhanāmassa vaṭṭapabandhassa. Tenāha **"idha vaṭṭaṁ pucchissāmī"**ti. **Abhinibbattī**ti bhavayonigati-ādivasena nibbatti. **Tahiṁ tahiṁ** tasmiṁ tasmiṁ bhavādike. **Abhinandanā**ti taṇhā-abhinandanahetu. **Gamanāgamanaṁ hotī**ti-ādinā bhavādīsu sattānaṁ aparāparaṁ cutipaṭisandhiyo dasseti. **Khayanirodhenā**ti accantakhayasaṅkhātena anuppādanirodhena. **Ubhayametaṁ na vattabbaṁ** pahānābhisamayabhāvanābhisamayānaṁ accāsannakālattā. Vattabbaṁ taṁ hetuphaladhammūpacāravasena. Yathā hi padīpujjalanahetuko andhakāravigamo, evaṁ vijjuppādahetuko avijjānirodho, hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya voharīyanti yathā "cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇan"ti[3] paccayapaccayuppannakiriyā. **Gamanaṁ upacchijjati** idha kāmabhave parinibbānena. **Āgamanaṁ upacchijjati** tattha rūpārūpesu parinibbānena. **Gamanāgamanaṁ upacchijjati** sabbaso aparāparuppattiyā abhāvato.

454. Vivaṭṭakathāya parato jotitaṁ paṭhamaṁ jhānaṁ vivaṭṭaṁ patvā ṭhitassa ukkaṭṭhaniddesena ubhatobhāgavimuttassa nirodhasādhakaṁ vibhāvituṁ yuttanti āha **"katamaṁ panāvusoti idha kiṁpucchatī"**ti-ādi. Tathā hi anantaraṁ nirodhasamāpajjanakena bhikkhunā jānitabbāni paṭhamassa jhānassa sampayogapahānaṅgāni pucchitāni. **Aṅgavavatthānan**ti jhānaṅgavavatthānaṁ. **Koṭṭhāsaparicchedo**ti tattha labbhamānaphassapañcamakādidhammakoṭṭhāsaparicchedo jānitabbo. Imasmiṁ jhāne ettakā dhammā saṁvijjanti, ettakā nirodhitāti jānitabbaṁ. **Upakārānupakārāni aṅgānī**ti nirodhasamāpattiyā upakārāni ca-anupakārāni ca aṅgāni. Nirodhasamāpattiyā hi soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāti ca pattabbattā taṁtaṁñāṇassa samādhicariyāhi samatikkamitabbā dhammā anupakārakaṅgāni,

---

1. Visuddhi 2. 206 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 2. 330 piṭṭhe.
3. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.

samatikkamakā upakārakaṅgāni. Tesaṁ hi vasena yathānupubbaṁ upasantupasanta-oḷārikabhāvāya bhavaggasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumataṁ pattā cittacetasikā yathāparicchinnaṁ kālaṁ nirujjhanti, appavattiṁ gacchanti. **Tassā**ti nirodhassa. **Anantarapaccayan**ti anantarapaccayasadisaṁ. Na hi nirodhassa koci dhammo anantarapaccayo nāma atthi. Yaṁ hi tadā cittacetasikānaṁ tathā nirujjhanaṁ, taṁ yathāvuttapubbābhisaṅkhārahetukāya nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ahosīti sā tassa anantarapaccayo viya hotīti taṁ vuttaṁ. **Cha samāpattiyo**ti suttantanayena vuttasuttantapiṭakasaṁvaṇṇanāti katvā. "Satta samāpattiyo"ti pana vattabbaṁ, aññathā idaṁ "caturaṅgikan"ti na vattabbaṁ siyā. **Nayaṁ vā dassetvā**ti-ādi antadassanavasena nayadassanaṁ katvā.

455. Evaṁ nirodhassa pādakaṁ vibhāvetvā idāni antonirodhe anupabandhabhāvato pañcannaṁ pasādānaṁ paccayapucchane paṭhamaṁ tāva te sarūpato āveṇikato āveṇikavisayato paṭissaraṇato ca pucchanavasena pāḷi pavattāti dassento **"viññāṇanissaye pañca pasāde pucchanto"**ti āha. **Gocaravisayan**ti ettha kāmaṁ tabbahulacāritāpekkhaṁ gocaraggahaṇaṁ, anaññatthabhāvāpekkhaṁ visayaggahaṇanti attheva gocaravisayabhāvānaṁ viseso, vivariyamānaṁ pana ubhayampi ārammaṇasabhāvamevāti āha **"gocarabhūtaṁ visayan"**ti. **Ekekassā**ti eko ekassa, añño aññassāti attho. Aññattho hi ayaṁ **eka**-saddo "ittheke abhivadantī"ti-ādīsu[1] viya. **Sace hī**ti-ādi abhūtaparikappanavacanametaṁ. Tattha **samodhānetvā**ti ekajjhaṁ katvā. **Vināpi mukhenā**ti-ādinā atthasallāpikanidassanaṁ nāma dasseti. Yathā viññāṇādhiṭṭhitameva cakkhu rūpaṁ passati, na kevalaṁ, evaṁ cakkhunissayameva viññāṇaṁ taṁ passati, na itaranti āha **"cakkhupasāde upanehī"**ti. Tena tesaṁ tattha saṁhaccakāritaṁ dasseti. **Yadi vā nīlaṁ yadi vā pītakan**ti idaṁ nīlapītādisabhāvajānanamattaṁ sandhāyāha. **Nīlaṁ pītakan**ti pajānanaṁ cakkhuviññāṇassa nattheva avikappakabhāvato. **Etesaṁ** cakkhuviññāṇādīnaṁ. Nissayasīsena nissitapucchā hesā, evañhi visayānubhavanacodanā samatthitā hoti. Tenāha **"cakkhuviññāṇaṁ hī"**ti-ādi. Yathāsakaṁ visayaṁ rajjanādivasena

---

1. Ma 3. 22 piṭṭhe.

anubhavituṁ asamatthāni cakkhuviññāṇādīni, tattha samatthatāyeva ca natthi[1], na kiñci atthato paṭisarantāni viya hontīti vuttaṁ **"kiṁ etāni paṭisarantī"**ti. **Javanamano paṭisaraṇan**ti pañcadvārikaṁ itarañca sādhāraṇato vatvā puna yāya'ssa rajjanādipavattiyā paṭisaraṇatā, sā savisesā yattha labbhati, taṁ dassento **"manodvārikajavanamano vā"**ti āha. **Etasmiṁ pana dvāre**ti cakkhudvāre javanaṁ rajjati vā dussati vā muyhati vā, yato tattha aññāṇādi-asaṁvaro pavattati.

Tatrāti tasmiṁ javanamanasseva paṭisaraṇabhāve. **Dubbalabhojakā**ti hīnasāmatthiyā rājabhoggā. Sevakānaṁ gaṇanāya yojitadivase labbhamānakahāpaṇo[2] **yuttikahāpaṇo.** Andubandhanena baddhassa[3] vissajjanena labbhamānakahāpaṇo **bandhakahāpaṇo.** Kiñci paharante mā paharantūti paṭikkhipato dātabbadaṇḍo **māpahārakahāpaṇo.** So sabbopi parittakesu gāmikamanussesu tathā labbhamāno ettako hotīti āha **"aṭṭhakahāpaṇo vā"**ti-ādi. **Satavatthukan**ti satakarīsavatthukaṁ. Esa nayo sesapadadvayepi. **Tatthā**ti-ādi upamāsaṁsandanaṁ, taṁ suviññeyyameva.

456. **Antonirodhasmiṁ pañca pasāde**ti nirodhasamāpannassa pavattamāne pañca pasāde. **Kiriyamayapavattasmin**ti javanādikiriyānibbattakadhammappavattiyaṁ. **Balavapaccayā hontī**ti pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayā honti, upatthambhakabhāvena balavapaccayā honti. **Jīvitindriyaṁ paṭiccā**ti indriya-atthi-avigatapaccayavasena paccayabhūtaṁ jīvitindriyaṁ paṭicca pañcavidhopi pasādo tiṭṭhati. **Jīvitindriyena vinā na tiṭṭhati** jīvitindriyarahitassa kammasamuṭṭhānarūpakalāpassa abhāvato. **Tasmā**ti yasmā anupālanalakkhaṇena jīvitena anupālitā eva usmā pavattati, na tena ananupālitā, tasmā usmā āyuṁ paṭicca tiṭṭhati. **Jālasikhaṁ paṭicca ābhā paññāyatī**ti jālasikhāsaṅkhātabhūtasaṅghātaṁ saheva pavattamānaṁ nissāya "ābhā"ti laddhanāmā vaṇṇadhātu "ujjalati, andhakāraṁ vidhamati, rūpagatāni ca vidaṁsetī"ti-ādīhi pakārehi ñāyati. **Taṁ ālokaṁ paṭiccā**ti taṁ vuttappakāraṁ ālokaṁ paccayaṁ labhitvā. **Jālasikhā paññāyatī**ti "appikā, mahatī, uju, kuṭilā"ti-ādinā pākaṭā hoti.

---

1. Tattha asamatthatāyeva (?)
2. Labbhanakahāpaṇo (Ka)
3. Addubandhanena bandhassa (Ka)

Jālasikhā viya kammajatejo nissayabhāvato. **Āloko viya jīvitindriyaṁ** tannissitabhāvato. Idāni upamopamitabbānaṁ sambandhaṁ dassetuṁ **"jalasikhā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ālokaṁ gahetvāva uppajjatī**ti iminā yathā jālasikhāya saheva āloko uppajjati, evaṁ kammajusmanā saheva jīvitindriyaṁ uppajjatīti dasseti. Jālasikhāsannissayo tassā satiyeva honto āloko tāya uppādito viya hotīti āha **"attanā janita-ālokenevā"**ti. Usmā nāmettha kammasamuṭṭhānā tejodhātu tannissitañca jīvitindriyaṁ tadanupālakañcāti āha **"kammajamahābhūtasambhavena jīvitindriyena usmāya anupālanan"**ti. Na kevalaṁ khaṇaṭṭhitiyā eva, atha kho pabandhānupacchedassapi jīvitindriyaṁ kāraṇanti āha **"vassasatampi kammajatejapavattaṁ pāletī"**ti. Usmā āyuno paccayo honto sesabhūtasahito eva hotīti āha **"mahābhūtānī"**ti. Tathā āyupi sahajātarūpaṁ pālentameva usmāya paccayo hotīti vuttaṁ **"mahābhūtāni pāletī"**ti.

457. Āyu eva indriyapaccayādivasena sahajātadhammānaṁ anupālanavasena saṅkharaṇato **āyusaṅkhāro.** Bahuvacananiddeso pana anekasatasahassabhedesu rūpakalāpesu pavattiyā anekabhedanti katvā. Ārammaṇarasaṁ anubhavantīti **vedaniyā** yathā "niyyānikā"ti. Tenāha **"vedanā dhammāvā"**ti. Sukhādibhedabhinnattā bahuvacananiddeso. Imesaṁ āyusaṅkhāravedanānaṁ ekantanirodhaṁ samāpannassa maraṇena bhavitabbaṁ vedanāya niruddhattā. Āyusaṅkhārānaṁ tathā aniruddhattā nirodhassa samāpajjanameva na siyā, kuto vuṭṭhānaṁ. Tena vuttaṁ pāḷiyaṁ "te ca hāvuso"ti-ādi. **Vuṭṭhānaṁ paññāyati** saññāvedanādīnaṁ uppattiyā. Idāni tamatthaṁ vitthārato upamāya vibhāvetuṁ **"yo hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ukkaṇṭhitvā**ti nānārammaṇāpātato nibbinditvā. **yathāparicchinnakālavasenā**ti yathāparicchinne kāle sampatte. **Rūpajīvitindriya paccayā**ti indriyapaccayabhūtā. **Jālāpavattaṁ viya arūpadhammā** tejussadabhāvato visayobhāsanato ca. Udakappahāro viya nirodhasamāpattiyā pubbābhisaṅkhāro. **Pihita-aṅgārā viya rūpajīvitindriyaṁ**[1] usmāmattatāya

1. Pihitaṅgārāni viya rūpārūpajīvitindriyaṁ (Ka)

anobhāsanato. **Yathāparicchinnakālāgamanan**ti yathāparicchinnakālassa upagamanaṁ. Anurūpapattivaseneva **rūpapavatti**ggahaṇaṁ. **Imaṁ rūpakāyaṁ jahantī**ti imasmā rūpakāyā kaḷevarā vigacchanti nappavattanti.

Kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā** tappaṭibaddhavuttitāya. Vācaṁ saṅkharontīti **vacīsaṅkhārā.** Vitakketvā vicāretvā hi vācaṁ bhindati katheti. Cittena saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā** tappaṭibaddhavuttito. Cittasaṅkhāranirodhacodanāya rūpanirodho[1] viya cittanirodho acodito tesaṁ tato aññattāti na cittasampayuttanirodho[2] ekantiko vitakkādinirodhe tadabhāvato. Yaṁ pana vuttaṁ "vācā aniruddhā hotī"ti, tampi na. Vācaṁ saṅkharontīti hi vacīsaṅkhārā, tesu niruddhesu kathaṁ vācāya anirodho. Cittaṁ pana niruddhesupi cittasaṅkhāresu tehi anabhisaṅkhatattā vitakkādinirodho viya pavattatiyevāti ayamettha parassa adhippāyo. Ānantariyakammaṁ kataṁ bhaveyya, cittassa aniruddhattā taṁ nissāya ca rūpammānaṁ anapagatattā te jīvanti eva nāmāti. **Byañjane abhinivesaṁ akatvā**ti "cittasaṅkhārā niruddhā"ti vacanato teva niruddhā, na cittanti evaṁ neyyatthaṁ suttaṁ "nītatthan"ti abhinivesaṁ akatvā. **Ācariyānaṁ naye ṭhatvā**ti paramparāgatānaṁ ācariyānaṁ adhippāye ṭhatvāti attho. **Upaparikkhitabbo**ti suttantarāgamato suttantarapadassa aviparīto attho vīmaṁsitabbo. Yathā hi "asaññabhavo"ti vacanato "saññāva tattha natthi, itare pana cittacetasikā santī"ti ayamettha attho na gayhati. Yathā ca "nevasaññānāsaññāyatanan"ti vacanato "saññāva tattha tādisī, na phassādayo"ti ayamettha attho nagayhati saññāsīsena desanāti katvā, evamidhāpi "cittasaṅkhārā niruddhā"ti, "saññāvedayitanirodho"ti ca desanāsīsameva, sabbepi pana cittacetasikā tattha nirujjhantevāti ayamettha aviparīto attho veditabbo, tathāpubbābhisaṅkhārena sabbesaṁyeva cittacetasikānaṁ tattha nirujjhanato. Etena yaṁ pubbe "aññattā, tadabhāvato"ti ca yuttivacanaṁ, tadayuttaṁ adhippāyānavabodhatoti dassitaṁ hoti. Tenāha **"attho hi paṭisaraṇaṁ, na byañjanan"**ti.

---

1. Saṅkhāranirodho (?) 2. Cittanirodho (?)

Upahatānīti bādhitāni. **Makkhitānī**ti dhaṁsitāni. Ārammaṇaghaṭṭanāya indriyānaṁ kilamatho cakkhunā bhāsurarūpasukhumarajadassanena vibhāvetabbo. Tathā hi uṇhakāle purato aggimhi jalante kharassare ca paṇave ākoṭite akkhīni bhedāni viya na sahanti[1] sotāni "sikharena viya abhihaññantī"ti vattāro honti.

458. Rūpāvacaracatutthajjhānameva rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṁ arūpajjhānanti nevasaññānāsaññāyatanaṁ vissajjento dhammasenāpati "sukhassa ca pahānā"ti-ādinā vissajjesi. Apagamanena vigamena paccayā **apagamanapaccayā** sukhādippahānāni. **Adhigamapaccayā** pana kasiṇesu rūpāvacaracatutthajjhānaṁ heṭṭhimā tayo ca āruppā. Na hi sakkā tāni anadhigantvā nevasaññānāsaññāyatanamadhigantuṁ. **Nirodhato vuṭṭhānakaphalasamāpattin**ti nirodhato vuṭṭhānabhūtaṁ aniccānupassanāsamudāgataphalasamāpattiṁ. Sāhi "animittā cetovimuttī"ti vuccati. Yathā samathanissando abhiññā, mettākaruṇāmuditābrahmavihāranissando upekkhābrahmavihāro, kasiṇanissando āruppā, samathavipassanānissando nirodhasamāpatti, evaṁ vipassanāya nissandaphalabhūtaṁ sāmaññaphalanti āha **"vipassanānissandāya phalasamāpattiyā"**ti. Ārammaṇā nāma sārammaṇadhammānaṁ visesato uppattinimittanti āha **"sabbanimittānanti rūpādīnaṁ sabbārammaṇānan"**ti. Natthi ettha kiñci saṅkhāranimittanti **animittā,** asaṅkhatā dhātūti āha **"sabbanimittāpagatāya nibbānadhātuyā"**ti. **Phalasamāpattisahajātaṁ manasikāraṁ sandhāyāha,** na āvajjanamanasikāraṁ. Na hettha tassa sambhavo anulomānantaraṁ uppajjanato.

Imasmiṁ ṭhāneti idha vuttanirodhassa ādimajjhapariyosānānaṁ gahitānaṁ imasmiṁ pariyosānassa gahitaṭṭhāne. **Dvīhi balehī**ti samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārānan**ti kāyasaṅkhārādīnaṁ tiṇṇaṁ saṅkhārānaṁ. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti aniccānupassanā, dukkhā, anattā, nibbidā, virāgā, nirodhā, paṭinissaggā, vivaṭṭānupassanā, sotāpattimaggo -pa- arahattaphalasamāpattīti imāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi. **Navahi samādhicariyāhī**ti paṭhamajjhānasamādhi-ādīhi navahi samādhicariyāhi.

---

1. Bhedo sahanti (Ka)

Yo yathāvuttāsu cariyāsu puggalassa vasībhāvo, sā **vasībhāvatāpaññā.** Assā sā kathitāti yojanā. **Vinicchayakathā**ti vinicchayavasena pavattā aṭṭhakathā kathitā. Tasmā **Visuddhimagge**[1] **taṁsaṁvaṇṇanāyañca**[2] **vuttanayena veditabbā.**

Velañjanasamāpatti ariyavihāravasena viharaṇasamāpatti. **Ṭhitiyā**ti ettha pabandhaṭṭhiti adhippetā, na khaṇaṭṭhiti. Kasmā? Samāpajjanattā. Tenāha **"ṭhitiyāti ciraṭṭhitatthan"**ti. **Addhānaparicchedo**ti ettakaṁ kālaṁ samāpattiyā vītināmessāmīti pageva kālaparicchedo. **Rūpādinimittavasenā**ti kammakammanimittagatinimittesu yathārahaṁ labbhamānarūpādinimittavasena. Tattha yasmā kammanimitte chabbidhampi ārammaṇaṁ labbhati, tasmā **"sabbanimittānan"**ti vuttaṁ, na sabbesaṁ ārammaṇānaṁ ekajjhaṁ, ekantato vā manasikātabbato. Lakkhaṇavacanaṁ hetaṁ yathā "dātabbametaṁ bhesajjaṁ, yadi me byādhitā siyun"ti.

459. **Nīlampi sañjānātī**ti-ādinā nīlādiggahaṇamukhena taṁvaṇṇānaṁ sattānaṁ sañjānanaṁ averādibhāvamanasikaraṇaṁ jotitanti āha **"etasmiṁ hi ṭhāne appamāṇā cetovimutti kathitā"**ti. Ettha ākiñcaññaṁ kathitanti sambandho. **"Ettha suññatā"**ti, **"ettha animittā"**ti etthāpi eseva nayo. **Tan**ti "idha aññaṁ abhinavaṁ nāma natthī"ti-ādinā vuttaṁ atthavacanaṁ. **Etā**ti appamāṇacetovimutti-ādayo. **Ekanāmakā**ti ekekanāmakā, ye nānābyañjanāti adhippetā. **Eko dhammo**ti arahattaphalasamāpatti. **Catunāmako**ti appamāṇacetovimutti-ādināmako. **Etan**ti etamatthaṁ. **Appamāṇā**ti anodhiso, odhisopi vā "ettakā"ti aparimitā. **Asesetvā**ti asubhasamāpatti viya ekasseva aggahaṇato.

Kiñcāpi asubhanimittārammaṇampi kiñcanaṁ hoti, ārammaṇasaṅghaṭṭanassa kiñcanassa asubhasamāpattīnampi paṭibhāganimittasaṅkhātaṁ ārammaṇaṁ sabimbaṁ viya viggahaṁ kiñcanaṁ hutvā upaṭṭhāti, na tathā imassāti. Nanu brahmavihārapaṭhamāruppānampi paṭibhāganimittabhūtaṁ kiñci ārammaṇaṁ natthīti? Saccaṁ natthi, ayaṁ pana paṭhamāruppaviññāṇaṁ viya na paṭibhāganimittabhūta-ārammaṇatāya evaṁ vuttā.

---

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 2. 521 piṭṭhe.

Attenāti attanā. Bhavati etena attāti abhidhānaṁ buddhi cāti **bhāvo,** attā. **Bhāva**-saddopi attapariyāyoti āha **"bhāvaposapuggalādisaṅkhātenā"ti**[1]. **Nesaṁ** appamāṇasamādhi-ādīnaṁ catunnaṁ. **"Nānatā pākaṭāvā"**ti vuttaṁ nānattaṁ bhūmito ārammaṇato ca dassetuṁ **"attho panā"**ti-ādi vuttaṁ. Parittādibhāvena atītādibhāvena ajjhattādibhāvena ca na vattabbaṁ ārammaṇaṁ etissāti **navattabbārammaṇā** nibbānārammaṇaphalasamāpattibhāvato.

Ettakoti rāgādīhi saṁkiliṭṭhatāya ettakappamāṇo, uttāno parittacetasoti attho. Nibbānampi appamāṇameva pamāṇakaraṇānaṁ abhāvenāti ānetvā sambandho. **Akuppāti arahattaphalacetovimutti** paṭipakkhehi akopanīyatāya. **Kiñcatī**ti kattari paṭhito dhātu maddanatthoti āha **"kiñcati maddatī"**ti. Tassa payogaṁ dassetuṁ **"manussā kirā"**ti-ādi vuttaṁ.

Samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saviggahā viya upaṭṭhitā saṅkhārā niccādiggāhassa vatthutāya **"niccanimittaṁ sukhādinimittan"**ti ca vuccati, vipassanā pana tattha ghanavinibbhogaṁ karontī niccādiggāhaṁ vidhamentī "nimittaṁ samugghātetī"ti vuttā ghananimittassa[2] ārammaṇabhūtassa abhāvā. **Na gahitā**ti ekatthapadaniddese pāḷiyaṁ kasmā na gahitā. **Sā**ti suññatā cetovimutti. **Sabbatthā**ti appamāṇācetovimutti-ādiniddesesu. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇavasenapi ekatthā, na kevalaṁ sabhāvasarasatova. **Iminā pariyāyenā**ti appamāṇatoti-ādinā ārammaṇato laddhapariyāyena. **Aññasmiṁ pana ṭhāne**ti ākiñcaññādisaddapavattihetuto aññena hetunā appamāṇātisaddappavattiyaṁ etassa cotovimuttiyā honti. Esa nayo sesesupi. **Iminā pariyāyenā**ti iminā tāya tāya samaññāya voharitabbatāpariyāyena. Saccānaṁ dassanamukhena vaṭṭavasena uṭṭhitadesanaṁ arahattena kūṭaṁ gaṇhanto **yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesi.** Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Mahāvedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Bhāvadehaposapuggalādisaṅkhātenāti (Ka)
2. Rūpanimittassa (Ka)

4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā

460. Ayaṁ desanā yasmā pucchāvissajjanavasena pavattā, tasmā pucchakavissajjake pucchānimittañca samudāyato vibhāvetuṁ **"ko panāyan"**ti-ādi vuttaṁ. **Upāsakattan**ti amaggāgataṁ upāsakattaṁ. **Tesan**ti ekādasanahutānaṁ. Maggāgatena upasamena **santindriyo santamānaso.**

"Kiṁ nu kho ajja bhavissati ayyaputto"ti **vīthiṁ olokayamānā. Olambanatthan**ti tassa hatthāvalambanatthaṁ pubbāciṇṇavasena attano hatthaṁ pasāresi. **Bahiddhā** attanā aññaṁ visabhāgavatthuṁ sandhāya vadati. **Paribhedakenā**ti pesuññavādinā.

Adhigamappicchatāya "na pakāsetabbo"ti **cintesi.** Puna taṁ anukampanto **"sace kho panāhan"**ti-ādiṁ cintesi. **Eso dhammo**ti eso lokuttaradhammo. Vivaṭṭaṁ uddissa upacitaṁ nibbedhabhāgiyaṁ kusalaṁ **upanissayo.** "Yadi me upanissayo atthi, sakkā etaṁ paṭiladdhuṁ. Sacepi natthi, āyatiṁ upanissayo bhavissatī"ti cirakālaparibhāvitāya ghaṭe padīpajālā viya abbhantare dippamānāya hetusampattiyā codiyamanā āha **"evaṁ sante mayhaṁ pabbajjaṁ anujānāthā"**ti.

Lābhasakkāro uppajji sucirakālaṁ katūpacitapuññatāya. **Abhinīhārasampannattā**ti sujātattherassa padumuttarassa bagavato aggasāvakassa nipaccakāraṁ katvā "tumhehi diṭṭhadhammassa bhāgī assan"ti nibbedhabhāgiyaṁ dānaṁ datvā katapatthanāsaṅkhātasampannābhinīhārattā. **Nāticiraṁ kilamitthā**ti kammaṭṭhānaṁ bhāventī vipassanāya paripākavasena ciraṁ na kilamittha. Vuttamevatthaṁ vivarituṁ **"ito paṭṭhāyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Dutiyagamanenā**ti pabbājanatthaṁ gamanato dutiyagamanena.

Upanetvāti pañhassa atthabhāvena upanetvā. **Sakkāyan**ti sakāyaṁ. **Upanikkhittaṁ** kiñci vatthuṁ **sampaṭicchamānā**[1] **viya** sampaṭicchantī viya. Eko eva pāso etissāti **ekapāsakā,** gaṇṭhi. Sā hi sumociyā, anekapāsā pana dummociyā, ekapāsaggahaṇaṁ vissajjanassa sukarabhāvadassanatthaṁ. **Paṭisambhidāvisaye ṭhatvā**ti etena theriyā pabhinnapaṭisambhidataṁ dasseti. **Paccayabhūtā**ti ārammaṇādivasena paccayabhūtā.

---

1. Upagacchamānā (Ka)

Theriyā visesādhigamassa attano avisayatāya visākho **“na sakkā”**ti-ādinā cintesīti daṭṭhabbaṁ. **Saccavinibbhogapañhabyākaraṇenā**ti saccapariyāpannassa dhammassa dassanato aññānaññatthaniddhāraṇabhedanāsaṅkhātassa vinibbhogapañhassa vissajjanena. **Dve saccānī**ti dukkhasamudayasaccāni. **Paṭinivattetvā**ti parivattetvā. **Gaṇṭhipañhan**ti dubbinibbedhatāya gaṇṭhibhūtaṁ pañhaṁ.

Na taṁyeva upādānaṁ pe pañcupādānakkhandhā ekadesassa samudāya tābhāvato, samudāyassa ca ekadesatābhāvato. **Nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānaṁ** tassa tadekadesabhāvato. Na hi ekadeso samudāyavinimutto hoti. **Yadi hi taññevā**ti-ādinā ubhayapakkhepi dosaṁ dasseti. **Rūpādisabhāvampī**ti rūpavedanāsaññāviññāṇasabhāvampi, phassacetanādisabhāvampi **upādānaṁ siyā. Aññatra siyā**ti pañcahi upādānakkhandhehi visuṁyeva upādānaṁ yadi siyā. **Parasamaye**ti nikāyavāde. **Cittavippayutto anusayo**ti nidassanamattametaṁ nikāyavāde cittasabhāvābhāvaviññāṇādīnampi cittavippayuttabhāvapaṭijānanato. **Evaṁ byākāsī**ti “na kho āvuso”ti-ādinā khandhagatachandarāgabhāvena byākāsi. Atthadhammanicchayasambhavato **asambaddhena.** Tesu katthacipi asammuyhanato **avitthāyantena.** Pucchāvisaye mohandhakāravigamanena **padīpasahassaṁ jālentena viya.** Sa-upādānupādānaṭṭhānaṁ anuttānatāya pacurajanassa **gūḷho.** Aggahitasaṅketānaṁ kesañci paṭicchāditasadisattā **paṭicchanno.** Tilakkhaṇabbhāhatadhammavisayatāya **tilakkhaṇāhato.** Gambhīrañāṇagocaratāya **gambhīro. laddhapatiṭṭhā** ariyasaccasampaṭivedhanato. Evaṁ diṭṭhadhammādibhāvato **vesārajjappattā.** Sabbaso nivutthabrahmacariyatāya tiṇṇaṁ bhavānampi aparabhāge nibbāne nivutthavatīti **bhavamatthake ṭhitā.**

461. **“Rūpaṁ attato samanupassatī”**ti paduddhāraṁ katvā **“idhekacco”**ti-ādinā[1] paṭisambhidāpāṭhena tadatthaṁ vivarati. Tattha **attato samanupassatī**ti attāti samanupassati, attabhāvena samanupassati. **Ahan**ti attānaṁ niddisati. Ahaṁbuddhinibandhanaṁ hi attānaṁ attavādī paññapeti, tasmā **yaṁ rūpaṁ so ahan**ti yadetaṁ mama rūpaṁ nāma, so ahanti vuccamāno mama

1. Khu 9. 137 piṭṭhe.

attā taṁ mama rūpanti **rūpañca attañca advayaṁ** anaññaṁ **samanupassati.** Tathā passato ca attā viya rūpaṁ, rūpaṁ viya vā attā aniccoti āpannameva. **Accīti** jālasikhā. Sā ce vaṇṇo, cakkhuviññeyyāva siyā, na kāyaviññeyyā, vaṇṇopi vā kāyādiviññeyyo acciyā anaññattāti upameyyaṁ viya upamāpi diṭṭhigatikassa ayuttāva. **Diṭṭhipassanāyā**ti micchādiṭṭhisaṅkhātāya passanāya passati, na taṇhāmānapaññānupassanāya. Arūpaṁ vedanādiṁ attāti gahetvā chāyāya rukkhādhīnatāya **chāyāvantaṁ rukkhaṁ viya** rūpassa santakabhāvena attādhīnatāya **rūpavantaṁ attānaṁ samanupassati.** Pupphādhīnatāya **pupphasmiṁ gandhaṁ viya** ādheyyabhāvena attādhīnatāya rūpassa **attani rūpaṁ samanupassati.** Yathā karaṇḍo maṇino ādhāro, evaṁ rūpampi attano ādhāroti katvā **attānaṁ rūpasmiṁ samanupassati. Eseva nayo**ti iminā attano vedanādīhi anaññattaṁ tesañcādhāraṇataṁ nissitatañca yathāvuttaṁ atidisati.

Arūpaṁ attāti kathitaṁ "vedanāvantan"ti-ādīsu viya rūpena vomissakatāya abhāvato. **Rūpārūpamissako attā kathito** rūpena saddhiṁ sesārūpadhammānaṁ attāti gahitattā. **Ucchedadiṭṭhi kathitā** rūpādīnaṁ vināsadassanato. Tenevāha "rūpaṁ attāti yo vadeyya, taṁ na upapajjati, attā me uppajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṁ hotī"ti-ādi. **Avasesesū**ti pannarasasu ṭhānesu. **Sassatadiṭṭhi kathitā** rūpavantādibhāvena gahitassa aniddhāritarūpattā.

Diṭṭhigatiko yaṁ vatthuṁ attāti samanupassati, yebhuyyena taṁ niccaṁ sukhanti ca samanupassateva. Sāvako pana tappaṭikkhepena sabbe dhammā anattāti sudiṭṭhattā rūpaṁ attāti na samanupassati, tathābhūto ca aniccaṁ dukkhaṁ anattāti samanupassati, tathā vedanādayoti dassento **"na rūpaṁ attato"**ti-ādimāha. Evaṁ bhavadiṭṭhipi avijjābhavataṇhā viya vaṭṭassa samudayoyevāti diṭṭhikathāyaṁ **"ettakena gamanaṁ hotī"**ti-ādi, diṭṭhippahānakathāyañca **"ettakena gamanaṁ na hotī"**ti-ādi vuttaṁ.

462. Heṭṭhā vuttamatthameva pucchitattā **"theriyā paṭipucchitvā vissajjetabbo"**ti vatvā paṭipucchanavidhiṁ dassetuṁ **"upāsakā"**ti-ādi vuttaṁ.

Paṭipattivasenāti sakkāyanirodhagāminipaṭipadābhāvena. Saṅkhatāsaṅkhatavasena lokiyalokuttaravasena saṅgahitāsaṅgahitavasenāti "vasenā"ti padaṁ paccekaṁ yojetabbaṁ. Tattha kāmaṁ asaṅkhato nāma maggo natthi, kiṁ saṅkhato, udāhu asaṅkhatoti pana pucchāvasena tathā vuttaṁ. "Ariyo"ti vacaneneva maggassa lokuttaratā siddhā, saṅgāhakakhandhapariyāpannānaṁ pana maggadhammānampi siyā lokiyatāti idha lokiyaggahaṇaṁ. Kiñcāpi saṅgahitapadameva pāḷiyaṁ āgataṁ, na asaṅgahitapadaṁ, ye pana saṅgāhakabhāvena vuttā, te saṅgahitā na hontīti aṭṭhakathāyaṁ asaṅgahitaggahaṇaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. **Saṅkhato**ti-ādīsu samecca sambhuyya paccayehi katoti **saṅkhato.** Tathābhūto ca taṁsamaṅgino puggalassa pubbabhāgacetanāti mayhaṁ maggo aṭṭhaṅgiko hotu sattaṅgiko vāti cetitabhāvena **cetito.** Sahajātacetanāyapi cetitova tassā sahakārīkāraṇabhāvato, tato eva **pakappito āyūhito.** Paccayehi nipphāditattā **kato nibbattito** ca. **Samāpajjantena** attano santāne sammadeva āpajjantena uppādentena. Iti sattahipi padehi paccayanibbattitaṁyeva ariyamaggassa dasseti.

Asaṅgahito khandhānaṁ padeso etassa atthīti **maggo sappadeso.** Natthi etesaṁ padesāti **khandhā nippadesā.** Padissati etena samudāyoti hi **padeso,** avayavo. **Ayan**ti maggo. **Sappadesattā** ekadesattā. **Nippadesehi** samudāyabhāvato niravasesapadesehi. Yathā nagaraṁ rajjekadesabhūtaṁ tadantogadhattā rajjena saṅgahitaṁ, evaṁ ariyamaggo khandhattayekadesabhūto tadantogadhattā tīhi khandhehi saṅgahitoti dasseti **"nagaraṁ viya rajjenā"**ti iminā. **Sajātito**ti samānajātitāya, samānasabhāvattā evāti attho. Ettha ca sīlakkhandho "nava koṭisahassānī"ti-ādinā[1] vuttapabhedavasena ceva sampattasamādānavirati-ādivasena ca gayhamāno nippadeso, maggasīlaṁ pana ājīvaṭṭhamakameva samucchedaviratimattamevāti sappadesaṁ. Samādhikkhandho parittamahaggatādivasena ceva upacārappanāsamādhivasena ca anekabhedatāya nippadeso, maggasamādhi pana

---

1. Visuddhi 1. 44; Apadāna-Ṭṭha 2. 253; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhesu.

lokuttarova, appanāsamādhi evāti sappadeso. Tathā paññākkhandho parittamahaggatādivasena ceva sutamayañāṇādivasena ca anekabhedatāya nippadeso, maggapaññā pana lokuttarāva, bhāvanāmayā evāti sappadesā. **Attano dhammatāyā**ti sahakārīkāraṇaṁ anapekkhitvā attano sabhāvena attano balena **appetuṁ na sakkāti** vīriyena anupatthambhitaṁ, satiyā ca anupaṭṭhitaṁ. **Paggahakiccan**ti yathā kosajjapakkhe na patitā cittaṭṭhiti, tathā paggaṇhanakiccaṁ. **Apilāpanakiccan**ti yathā ārammaṇe na pilavati, evaṁ apilāpanakiccaṁ.

Ekato jātāti sahajātā. **Piṭṭhiṁ datvā onatasahāyo viya vāyāmo** samādhissa ārammaṇe appanāyavisesapaccayabhāvato. **Aṁsakūṭaṁ datvā ṭhitasahāyo viya sati** samādhissa ārammaṇe daḷhapavattiyā paccayabhāvato. **Kiriyato**ti upakārakiriyato.

Ākoṭetvāti ārammaṇaṁ āhanitvā. Tathā hi vitakko "āhananaraso"ti, yogāvacaro ca "kammaṭṭhānaṁ takkāhataṁ vitakkapariyāhataṁ karotī"ti vuccati. **Idhāpī**ti sammādiṭṭhisaṅkappesu. **Kiriyato**ti vuttappakāra-upakārakiriyato.

Subhasukhādinimittaggāhavidhamanaṁ **catukiccasādhanaṁ. Paccayattenā**ti sahajātādipaccayabhāvena. **Catukiccasādhanavasenevā**ti idaṁ maggavīriyasseva gahitabhāvadassanaṁ. Taṁ hi ekaṁyeva hutvā catukiccaṁ yathāvutta-upakārakasabhāvena ca parivāraṭṭhena parikkhāro hoti. **Maggasampayuttadhammānan**ti iminā maggadhammānampi gahaṇaṁ, na taṁsampayuttaphassādīnaṁyeva. **Ekacittakkhaṇikā**ti maggacittuppādavasena ekacittakkhaṇikā.

Sattahi ñāṇehīti paramukkaṁsagatehi sattahi javanehi sampayuttañāṇehi, sattahi vā anupassanāñāṇehi. Ādito sevanā **āsevanā,** tato paraṁ vaḍḍhanā **bhāvanā,** punappunaṁ karaṇaṁ **bahulīkamman**ti adhippāyenāha **"aññena cittenā"**ti-ādi. Adhippāyavasena niddhāretvā gahetabbatthaṁ **suttaṁ neyyatthaṁ.** Yathārutavasena gahetabbatthaṁ **nītatthaṁ. Evaṁ sante**ti yadi idaṁ suttaṁ nītatthaṁ, āsevanādi ca visuṁ visuṁ cittehi hoti, evaṁ sante. Āsevanādi nāma cittassa anekavāraṁ uppattiyā

hoti, na ekavāramevāti āha **"ekaṁ cittan"**ti-ādi. Tatrāyaṁ saṅkhepattho—āsevanāvasena pavattamānaṁ cittaṁ sucirampi kālaṁ āsevanāvaseneva pavatteyya, tathā bhāvanābahulīkammavasena pavattamānānipi, na cettha ettakāneva cittāni āsevanāvasena pavattanti, ettakāni bhāvanāvasena, bahulīkammavasenāti niyamo labbhati. Iti anekacittakkhaṇika-ariyamaggaṁ vadantassa dunnivāriyovāyaṁ doso. Yathā pana pubbabhāgepi nānācittesu pavattapariññādikiccānaṁ sammādiṭṭhi-ādīnaṁ paṭivedhakāle yathārahaṁ catukiccasādhanaṁ, ekacittakkhaṇikā ca pavatti, evaṁ vipassanāya pavattābhisaṅkhāravasena āsevanābhāvanābahulīkammāni paṭivedhakāle ekacittakkhaṇikāneva hontīti vadantānaṁ ācariyānaṁ na koci doso āsevanādīhi kātabbakiccassa tadā ekacittakkhaṇeyeva sijjhanato. Tenāha **"ekacittakkhaṇikāvā"**ti-ādi. **Sace sañjānātī**ti sace saññattiṁ gacchati. **Yāguṁ pivāhīti uyyojetabbo** dhammasākacchāya abhabbabhāvatoti adhippāyo.

463. **Puññābhisaṅkhārādīsū**ti **ādi**-saddena kāyasañcetanādilakkhaṇe kāyasaṅkhārādikepi saṅgaṇhāti, na apuññāneñjābhisaṅkhāre eva. **Kāyapaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati,** nakāyasamuṭṭhānattā. Cittasamuṭṭhānā hi te dhammāti. **Nibbattīyatī**ti ca idaṁ kāye sati sabbhāvaṁ, asati ca abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. **Vācan**ti vacīghosaṁ. **Saṅkharotī**ti janeti. Tenāha **"nibbattetī"**ti. Na hi taṁ vitakkavicārarahitacittaṁ vacīghosaṁ nibbattetuṁ sakkoti. **Cittapaṭibaddhattā**ti etena cittassa nissayādipaccayabhāvo cittasaṅkhārasaṅkharaṇanti dasseti. **Aññamaññamissā**ti atthato bhinnāpi kāyasaṅkhārādivacanavacanīyabhāvena aññamaññamissitā abhinnā viya, tato eva **āluḷitā** saṁkiṇṇā **avibhūtā** apākaṭā **duddīpanā** duviññāpayā. **Ādānaggahaṇamuñcanacopanānī**ti yassa kassaci kāyena ādātabbassa ādānasaṅkhātaṁ gahaṇaṁ, vissajjanasaṅkhātaṁ muñcanaṁ, yathātathācalanasaṅkhātaṁ copananti imāni **pāpetvā** sādhetvā **uppannā.** Kāyato pavattā saṅkhārā, kāyena saṅkharīyantīti ca **kāyasaṅkhārātveva vuccanti. Hanusaṁcopanan**ti hanusañcalanaṁ. **Vacībhedan**ti vācānicchāraṇaṁ. Vācaṁ saṅkharontīti katvā idha **vacīsaṅkhārātveva vuccanti.**

464. **Samāpajjissan**ti padaṁ nirodhassa āsannānāgatabhāvavisayaṁ āsannaṁ vajjetvā dūrassa gahaṇe payojanābhāvato. Nirodhapādakassa nevasaññānāsaññāyatanacittassa ca gahaṇato paṭṭhāya nirodhaṁ samāpajjati nāmāti adhippāyena **"padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito"**ti vuttaṁ. **Tathā cittaṁ bhāvitaṁ hotī**ti ettha addhānaparicchedacittaggahaṇaṁ itaresaṁ nānantariyabhāvato. na hi baladvayañāṇasamādhicariyānaṁ vasībhāvāpādanacittehi vinā addhānaparicchedacittaṁ acittakabhāvāya hoti.

Sesasaṅkhārehīti kāyasaṅkhāracitta saṅkhārehi. **Dutiyajjhāneyeva nirujjhati** anuppattinirodhena. Itaresupi eseva nayo. **Vuṭṭhahissan**ti padaṁ vuṭṭhahanassa āsannānāgatabhāvavisayaṁ āsannaṁ vajjetvā dūrassa gahaṇe payojanābhāvato. Nirodhato vuṭṭhānassa ca cittuppādena paricchinnattā tato oramevāti āha **"padadvayena antonirodhakālo kathito"**ti. **Tathā cittaṁ bhāvitaṁ hotī**ti yathā yathā paricchinnakālameva acittakabhāvo, tato paraṁ sacittakabhāvo hoti, tathā nirodhassa parikammacittaṁ uppāditaṁ hoti.

Paṭisaṅkhāti paṭisaṅkhāya idamidha kātabbaṁ jānitvā appavattimattaṁ. **Samāpajjantī**ti acittakabhāvaṁ sammadeva āpajjanti. Atha kasmā sattāhameva samāpajjantīti? Yathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṁ sattānaṁ upādinnakapavattassa ekadivasaṁ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Sabbā phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti idaṁ natthīti āha **"samuṭṭhāpetī"**ti. Yā pana na samuṭṭhāpeti, taṁ dassento **"imassa pana -pa- na samuṭṭhāpetī"**ti āha. Tattha **imassā**ti idha pāḷiyaṁ vuttanirodhasamāpajjanabhikkhuno. Tassa pana phalasamāpatti catutthajjhānikāvāti niyamo natthīti āha **"kiṁ vā etenā"**ti-ādi. **Abbohārikā**ti sukhumattabhāvappattiyā "atthī"ti voharituṁ asakkuṇeyyāti keci. Nirodhassa pana pādakabhūtāya catutthajjhānādisamādhicariyāya vasena acatutthajjhānikāpi[1] nirodhānantaraphalasamāpatti

1. Acetanā catutthajjhānikāpi (Ka)

assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti abhāvato eva te abbohārikā vuttā. Evañca katvā Sañjīvattheravatthumhi ānītasamāpattiphalanidassanampi suṭṭhu upapajjati. Tenāha **“bhavaṅgasamayenevetaṁ kathitan”**ti. **Kiriyamayapavattavaḷañjanakāle**ti ettha kiriyamayapavattaṁ kāyavacīviññattivipphāro, tassa vaḷañjanakāle pavattanasamaye. **Vācaṁ abhisaṅkhātuṁ nasakkonti** aviññattijanakattā tesaṁ vitakkavicārānaṁ.

Saguṇenāti sarasena, sabhāvenāti attho. **Suññatā nāma phalasamāpatti** rāgādīhi suññattā. Tathā rāganimittādīnaṁ abhāvā **animittā,** rāgapaṇidhiādīnaṁ abhāvā **appaṇihitā**ti āha **“animitta-appaṇihitesupi eseva nayo”**ti. Animittaṁ appaṇihitañca nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā uppannaphalasamāpattiyaṁ phasso animitto phasso appaṇihito phasso nāmāti imamatthaṁ **“eseva nayo”**ti iminā atidisati.

Attasuññatādassanato anattānupassanā suññatā, niccanimittugghāṭanato aniccānupassanā animittā, sukhappaṇidhipaṭikkhepato dukkhānupassanā appaṇihitāti āha **“suññatā -pa- vipassanāpi vuccatī”**ti. **Aniccato vuṭṭhātī**ti saṅkhārānaṁ aniccākāraggāhiniyā vuṭṭhānagāminiyā parato ekatovuṭṭhāna-ubhatovuṭṭhānehi nimittapavattato vuṭṭhāti. **Aniccato pariggahetvā**ti ca idaṁ “na ekantikaṁ evampi hotī”ti katvā vuttaṁ. Esa nayo sesesupi. Appaṇihitavipassanāya maggoti-ādinā, suññatavipassanāya maggoti-ādinā ca yojanaṁ sandhāyāha **“eseva nayo”**ti. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena avavatthānakarattā. **Evaṁ hi tayo phassā phusantī**ti evaṁ saguṇato ārammaṇato ca nāmalābhe suññatādināmakā tayo phassā phusantīti aniyamavacanaṁ. **Sameti** yujjati ekasseva phassassa nāmattayayogato.

Sabbasaṅkhatavivittatāya **nibbānaṁ viveko nāma** upadhivivekoti katvā. **Ninnatā** tappaṭipakkhavimukhassa tadabhimukhatā, **poṇatā** onamanaṁ, **pabbhāratā** tato vissaṭṭhabhāvo.

465. Cakkhādito rūpādīsu pavattarūpakāyato uppajjanato **pañcadvārikaṁ sukhaṁ kāyikaṁ nāma, manodvārikaṁ** cetophassajātāya

cetasikaṁ nāma. Sabhāvaniddeso sukhayatīti katvā. **Madhurabhāvadīpakan**ti iṭṭhabhāvajotanaṁ. **Vedayitabhāvadīpakan**ti vedakabhāvavibhāvakaṁ. Vedanā eva hi paramatthato ārammaṇaṁ vedeti, ārammaṇaṁ pana veditabbanti. Dukkhanti sabhāvaniddesoti evamādi-atthavacanaṁ sandhāyāha **"eseva nayo"**ti. **Ṭhitisukhā**ti ṭhitiyā dharamānatāya sukhā, na ṭhitikkhaṇamattena. Tenāha **"atthibhāvo sukhan"**ti. **Vipariṇāmadukkhā**ti vipariṇamanena vigamanena dukkhā, na nirodhakkhaṇena. Tenāha **"natthibhāvo dukkhan"**ti. Apariññātavatthukānaṁ hi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti. Svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. **Ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **"atthibhāvo dukkhaṁ, natthi bhāvo sukhan"**ti. Dukkhavedanuparamo hi sattānaṁ sukhato upaṭṭhāti. Evaṁ hi vadanti "tassa rogassa vūpasamena aho sukhaṁ jātan"ti. **Jānanabhāvo**ti yāthāvasabhāvato avabujjhanaṁ. Adukkhamasukhaṁ hi vedanaṁ jānantassa sukhaṁ hoti tassa sukhumabhāvato, yathā tadaññe dhamme salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṁ sukhaṁ. Tenevāha—

"Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānatan"ti[1].

Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. Dukkhaṁ hi sammohavihāroti. Aparo nayo **jānanabhāvo**ti jānanassa ñāṇassa sabbhāvo. Ñānasampayuttā hi ñāṇopanissayā ca adukkhamasukhā vedanā sukhā iṭṭhākārā. Yathāha "iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cā"ti. **Ajānanabhāvo dukkhan**ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Katamo anusayo anusetīti kāmarāgānusayādīsu sattasu anusayesu katamo anusayo anusayavasena pavattati. Appahīnabhāvena hi santāne anusayantīti **anusayā,** anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantīti attho. Etena kāraṇalābhe sati uppajjanārahatā nesaṁ dassitā. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Tenāha **"appahīnaṭṭhena sayito viya hotī"**ti. Te ca

---

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

nippariyāyato anāgatā kilesā daṭṭhabbā, atītā paccuppannā ca taṁsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṁ kālabhedena sabhāvabhedo atthi. Yadi appahīnaṭṭho anusayaṭṭho, nanu sabbepi kilesā appahīnā anusayā bhaveyyunti? Na mayaṁ appahīnatāmattena anusayaṭṭhaṁ vadāma, atha kho pana appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā anusayā, idaṁ thāmagamanañca rāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo, yato abhidhamme "thāmagataṁ[1] anusayaṁ pajahatī"ti vuttaṁ. **So**ti rāgānusayo. **Appahīno**ti appahīnabhāvamukhena anusayanaṭṭhamāha. So ca apariññātakkhandhavatthuko, pariññātesu patiṭṭhaṁ na labhati. Tenāha **"na sabbāya sukhāya vedanāya so appahīno"**ti. Ārammaṇavasena cāyaṁ anusayaṭṭho adhippeto. Tenāha **"na sabbaṁ sukhaṁ vedanaṁ ārabbha uppajjatīti attho"**ti.

Vatthuvasenapi pana anusayaṭṭho veditabbo, yo "bhūmiladdhan"ti vuccati. Tena hi **aṭṭhakathāyaṁ**[2] vuttaṁ—

> "Bhūmīti vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṁ nāma tesu khandhesu uppattirahaṁ kilesajātaṁ. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hoti, tasmā bhūmiladdhanti vuccati, sā ca kho na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariññātepi ca khīṇāsavānaṁ khandhe ārabbha kilesā uppajjanti mahākaccāna-uppalavaṇṇādīnaṁ khandhe ārabbha soreyyaseṭṭhinandamāṇavakādīnaṁ viya. Yadi ca taṁ bhūmiladdhaṁ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṁ pajaheyya, vatthuvasena pana bhūmiladdhaṁ veditabbaṁ. Yattha yattha hi vipassanāya apariññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṁ kilesajātaṁ anuseti. Taṁ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabban"ti-ādi.

Esa nayo sabbatthāti iminā "na sabbāya dukkhāya vedanāya so appahīno, na sabbaṁ dukkhaṁ vedanaṁ ārabbha uppajjatī"ti-ādiṁ atidisati. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. "Yo anusayo yattha

---

1. Thāmagato (Ka)
2. Visuddhi 2. 328 piṭṭhe.

anuseti, so pahīyamāno tattha pahīno nāma hotī"ti tattha tattha pahānapucchā, taṁ sandhāyāha **"kiṁ pahātabbanti ayaṁ pahānapucchā nāmā"**ti.

Ekeneva byākaraṇenāti "idhāvuso visākha bhikkhu vivicceva kāmehī"ti-ādinā[1] ekeneva vissajjanena. **Dve pucchā**ti anusayapucchā pahānapucchāti dvepi pucchā vissajjesi. "Rāgaṁ tena pajahatī"ti idamekaṁ vissajjanaṁ, "na tattha rāgānusayo anusetī"ti idamekaṁ vissajjanaṁ, pucchānukkamaṁ cettha anādiyitvā pahānakkamena vissajjanā pavattā. **"Dve pucchā vissajjesī"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"idhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tathāvikkhambhitameva katvā**ti iminā yo rāgaṁ vikkhambhetvā puna uppajjituṁ appadānato tathāvikkhambhitameva katvā maggena samugghāteti, tassa vasena "rāgaṁ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anusetī"ti vattabbanti dasseti. Kāmoghādīhi catūhi ogheti saṁsārabhavogheneva vā vegasā vuyhamānesu sattesu taṁ uttaritvā pattabbaṁ, tassa pana gādhabhāvato **patiṭṭhānabhūtaṁ.** Tenāha bagavā "tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo"ti[2].

Suññatādibhedena anekabhedattā pāḷiyaṁ "anuttaresū"ti bahuvacananiddesoti **"anuttarā vimokkhā"**ti vatvā puna tesaṁ sabbesampi arahattabhāvasāmaññena **"arahatte"**ti vuttaṁ. Visaye cetaṁ bhummaṁ. **Patthanaṁ paṭṭhapentassā**ti "aho vatāhaṁ arahattaṁ labheyyan"ti patthanaṁ upaṭṭhapentassa, patthentassāti attho. **Paṭhapentassā**ti cettha hetumhi **anta**saddo. Kathaṁ pana arahattavisayā patthanā uppajjatīti? Na kāci arahattaṁ ārammaṇaṁ katvā patthanā uppajjati anadhigatattā avisayabhāvato. Parikappitarūpaṁ pana taṁ uddissa patthanā uppajjati. **"Uppajjati pihāpaccayā"ti vuttaṁ** paramparapaccayataṁ sandhāya, ujukaṁ pana paccayabhāvo natthīti vuttaṁ **"na patthanāya paṭṭhapanamūlakaṁ uppajjatī"**ti. **Idaṁ pana sevitabbaṁ domanassaṁ** akusala ppahānassa kusalābhivuḍḍhiyā ca nimittabhāvato. Tenāha bagavā "domanassampāhaṁ devānaminda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī"ti[3]. Tīhi māsehi sampajjanakā

---

1. Ma 1. 387 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 383; Khu 1. 235; Abhi 3. 172 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 221, 222 piṭṭhesu.

temāsikā. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Imasmiṁ vāre**ti imasmiṁ pavāraṇavāre. **Visuddhipavāraṇan**ti "parisuddho ahan"ti evaṁ pavattaṁ visuddhi pavāraṇaṁ. Arahantānameva hesa pavāraṇā.

Na kadāci pahātabbassa pahāyakatā atthīti dassento **"na domanassena vā"**ti-ādiṁ vatvā pariyāyenetaṁ vuttaṁ, taṁ vibhāvento **"ayaṁ panā"**ti-ādimāha. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ parato vitthārena āgamissati. **Paṭipadaṁ gahetvā** patthanaṁ katvā patthanaṁ ṭhapetvā. **Paṭisañcikkhatī**ti ovādavasena attānaṁ samuttejento katheti. **Sīlena hīnaṭṭhānan**ti aññehi arahattāya paṭipajjantehi sīlena hīnaṭṭhānaṁ kiṁ tuyhaṁ atthīti adhippāyo. **Suparisuddhan**ti akhaṇḍādibhāvato sudhotajātimaṇi viya suṭṭhu parisuddhaṁ. **Supaggahitan**ti kadācipi saṅkocābhāvato vīriyaṁ suṭṭhupaggahitaṁ. **paññā**ti vipassanāpaññā paṭipakkhehi anadhibhūtatāya akuṇṭhā tikkhavisadā saṅkhārānaṁ sammasane **sūrā hutvā vahati** pavattati. **Pariyāyenā**ti tassa domanassassa arahattupanissayatāpariyāyena. Ārammaṇavasena anusayanaṁ idhādhippetanti āha **"na taṁ ārabbha uppajjatī"**ti. Anuppajjanamettha pahānaṁ nāmāti vuttaṁ **"pahīnova tattha paṭighānusayoti attho"**ti. Tatiyajjhānena vikkhambhetabbā avijjā, sā eva ariyamaggena samucchindīyatīti **"avijjānusayaṁ vikkhambhetvā"**ti-ādi vuttaṁ, anusayasadisatāya vā. "Rāgānusayaṁ vikkhambhetvā"ti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhāne nānuseti nāma** tattha kātabbakiccākaraṇato.

466. **Tasmā**ti paccanīkattā sabhāvato kiccato paccayato cāti adhippāyo. **Visabhāgapaṭibhāgo kathito** "kaṇhasukkasappaṭi bhāgā dhammā"ti-ādīsu viya. **Andhakārā**ti andhakārasadisā appakā sabhāvato. **Avibhūtā** apākaṭā anoḷārikabhāvato. Tato eva **duddīpanā** duviññāpanā. **Tādisāvā**ti upekkhāsadisāva, yathā upekkhā sukhadukkhāni viya na oḷārikā, evaṁ avijjā rāgadosā viya na oḷārikā, atha kho andhakārā avibhūtā duddīpanā duviññāpanāti attho. **Sabhāgapaṭibhāgo kathito** "paṇidhi paṭighoso"ti-ādīsu viya. **Yattakesu ṭhānesū**ti dukkhādīsu yattakesu ṭhānesu, yattha vā ñeyyaṭṭhānesu. **Visabhāgapaṭibhāgo**ti

andhakārassa viya āloko vighātakapaṭibhāgo. **Vijjā**ti maggañāṇaṁ adhippetaṁ, **vimuttī**ti phalanti āha **"ubhopete dhammā anāsavā"**ti. **Anāsavaṭṭhenā**ti-ādīsu paṇītaṭṭhenātipi vattabbaṁ. Sopi hi vimuttinibbānānaṁ sādhāraṇo, vimuttiyā asaṅkhataṭṭhena nibbānassa visabhāgatāpi labbhateva. **Pañhaṁ atikkamitvā gatosi,** apucchitabbaṁ pucchantoti adhippāyo. **Pañhānaṁ paricchedapamāṇaṁ gahetuṁ** yuttaṭṭhāne aṭṭhatvā tato paraṁ pucchanto **nāsakkhi** pañhānaṁ pariyantaṁ gahetuṁ. **Appaṭibhāgadhammassā**ti nippariyāyato sabhāgapaṭibhāgena appaṭibhāgadhammassa. Anāgatādipariyāyena nibbānassa sabhāgapaṭibhāgo vutto, visabhāge ca attheva saṅkhatadhammā, tasmā nippariyāyato kiñci sabhāgapaṭibhāgaṁ sandhāya pucchatīti katvā **"accayāsī"**ti-ādi vuttaṁ. Asaṅkhatassa hi appatiṭṭhassa ekantaniccassa sato nibbānassa kuto nippariyāyena sabhāgassa sambhavo. Tenāha **"nibbānaṁ nāmetan"**ti-ādi.

Viraddhoti ettha sabhāgapaṭibhāgaṁ pucchissāmīti nicchayābhāvato pucchitamatthaṁ virajjhitvāva pucchi, na ajānitvāti attho. Etena heṭṭhā sabbapucchādiṭṭhasaṁsandananayena jānitvāva pavattāti dīpitaṁ hoti. Therī pana taṁ taṁ pucchitamatthaṁ sabhāvato vibhāventī satthu desanāñāṇaṁ anugantvāva vissajjesi. **Nibbānogadhan**ti nibbānaṁ ogāhitvā ṭhitaṁ nibbānantogadhaṁ. Tenāha **"nibbānabbhantaraṁ nibbānaṁ anupaviṭṭhan"**ti. **Assā**ti brahmacariyassa.

467. **Paṇḍiccenasamannāgatā**ti etthavuttapaṇḍiccaṁ dassetuṁ **"dhātukusalā"**ti-ādi vuttaṁ. Tenevāha "kittāvatā nu kho bhante paṇḍito hoti? Yato kho ānanda bhikkhu dhātukusalo ca hoti, āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca ṭhānāṭṭhānakusalo ca. Ettāvatā nu kho ānanda bhikkhu paṇḍito hotī"ti[1]. **Paññāmahattaṁ** nāma theriyā asekkhappaṭisambhidappattāya paṭisambhidāyo pūretvā ṭhitatāti taṁ dassetuṁ **"mahante atthe"**ti-ādi vuttaṁ. **Rājayuttehī**ti rañño kamme niyuttapurisehi. **Āhaccavacanenā**ti satthārā karaṇādīni āhanitvā pavattitavacanena. Yadettha atthato na vibhattaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷavedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ma 3. 107 piṭṭhe.

5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā

468. **Dhammoti gahitagahaṇānī**ti dhammo vā hotu itaro vā, dhammoti paggahitaggāhappavattā cariyāva. **Āyūhanakkhaṇe**ti tassa dhammoti gahitassa pavattanakkhaṇe. **Sukhan**ti akiccaṁ. Tenāha **"sukaran"**ti. **Dukkhavipākan**ti aniṭṭhaphalavipaccanaṁ.

469. Yathā cakkhādīnaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ yathāsakaṁ visayaggahaṇaṁ sabhāvasiddhaṁ, evaṁ manasopi, te ca visayā[1] iṭṭhākārato gahaṇe na koci doso, purisattabhāve[2] na ca te dosaṁ pavattentīti ayaṁ tesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ laddhīti āha **"vatthukāmesupi kilesakāmesupi doso natthī"**ti, assādetvā visayaparibhoge natthi ādīnavo, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabyataṁ āpajjantī**ti paribhuñjanakataṁ upagacchanti. Paribhogattho hi ayaṁ **pā**-saddo katthusādhano ca **tabya**-saddo, yathāruci paribhuñjantīti attho. Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmavasena pana nesaṁ assādetabbatāti āha **"vatthukāmesu kilesakāmena pātabyatan"**ti. **Kilesakāmenā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṁ. **Pātabyataṁ paribhuñjitabbatan**ti etthāpi kattuvaseneva attho veditabbo. **Moḷiṁ katvā**ti veṇibandhavasena moḷiṁ katvā. **Tāpasaparibbājikāhī**ti tāpasapabbajjūpagatāhi. **Pariññaṁ paññapentī**ti idaṁ "pahānamāhaṁsū"ti padasseva vevacananti **"pahānaṁ samatikkamaṁ paññapentī"**ti vuttaṁ. Tena kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammāti yāthāvato parijānanaṁ idha "pahānan"ti adhippetaṁ, na vinābhāvamattanti dasseti. **Māluvāsipāṭikā**ti māluvāvidalaṁ[3] māluvāphale poṭṭalikā. **Santāsaṁ āpajjeyyā**ti sāle adhivatthadevatāya pavattiṁ gahetvā vuttaṁ. Tadā hi tassā evaṁ hoti. **Koviḷārapattasadisehī**ti mahākoviḷārapattasaṇṭhānehi. Saṇṭhānavasena hetaṁ vuttaṁ, māluvāpattā pana koviḷārapattehi mahantatarāni ceva ghanatarāni ca honti. Vipulabahughanagarupattatāya **mahantaṁ bhāraṁ janetvā. Sā**ti māluvālatā. **Oghanan**ti heṭṭhato olambanahetubhūtaṁ ghanabhāvaṁ.

---

1. Tesañca visayānaṁ (?)
2. Na koci doso dhātumattabhāvato (?)
3. Māluvāviralaṁ (Ka)

Andhavanasubhagavanaggahaṇaṁ tesaṁ abhilakkhitabhāvato. **Nāḷikerādīsu** tiṇajātīsu. Khādanupalakkhaṇaṁ upacikānaṁ uṭṭhahanaggahaṇanti āha **"uṭṭhaheyyun"**ti. **keḷiṁ karontī viyā**ti vilambananadī[1]viya keḷiṁ karontī. Idāni ahaṁ taṁ ajjhottharinti pamodamānā viya ito cito ca vipphandamānā **vilambantī. Samphassopi sukho** mudutaluṇakomalabhāvato. **Dassanampi sukhaṁ** ghanabahalapattasaṁhatatāya. **Somanassajātā**ti pubbe anussavavasena bhavanavināsabhayā santāsaṁ āpajji, idāni tassā sampattidassanena palobhitā somanassajātā ahosi.

Viṭabhiṁ kareyyāti ātānavitānavasena jaṭentī jālaṁ kareyya. Tathābhūtā ca ghanapattasañchannatāya chattasadisī hotīti āha **"chattākārena tiṭṭheyyā"**ti. **Sakalaṁ rukkhan**ti upari sabbasākhāpasākhaṁ sabbarukkhaṁ. **Bhassamānā**ti paliveṭhanavaseneva otaramānā. **Yāva mūlā otiṇṇasākhāhī**ti māluvā bhārena onamitvā rukkhassa yāva mūlā otiṇṇasākhāhi puna abhiruhamānā. **Sabbasākhā**ti heṭṭhā majjhe uparicāti sabbāpi sākhāyo paliveṭhentī. **Saṁsibbitvā** jālasantānaka niyāmena jaṭetvā. Evaṁ aparāparaṁ saṁsibbanena **ajjhottharantī. Sabbasākhā heṭṭhā katvā sayaṁ upari ṭhatvā** mahābhārabhāvena **vāte vā vāyante deve vā vassante padāleyya. Sākhaṭṭhakavimānan**ti sākhāpaṭibaddhaṁ vimānaṁ. Yasmā idha satthārā "seyyathāpi bhikkhave"ti-ādinā bhūtapubbameva vatthu upamābhāvena āhaṭaṁ, tasmā **"idaṁ pana vimānan"**ti-ādi vuttaṁ.

471. **Bahalarāgasabhāvo**ti paccavekkhaṇāhi nīharituṁ asakkuṇeyyatāya balavā hutvā abhibhavanarāgadhātuko. **Rāgajan**ti rāganimittajātaṁ. **Diṭṭhe diṭṭhe ārammaṇe**ti diṭṭhe diṭṭhe visabhāgārammaṇe. **Nimittaṁ gaṇhātī**ti kilesuppattiyā kāraṇabhūtaṁ anubyañjanaso nimittaṁ gaṇhāti, sikkhāgāravena pana kilesehi nissitaṁ maggaṁ na paṭipajjati, tato eva ācariyupajjhāyehi āṇattaṁ daṇḍakammaṁ karoteva. Tenāha **"na tveva vītikkamaṁ karotī"**ti. **Hatthaparāmāsādīnī**ti "ehi tāvatayā vuttaṁ mayā vuttañca amutra gantvā vīmaṁsissāmā"ti-ādinā hatthaggahaṇādīnikaronto, na karuṇāmettānidānavasena. **Mohajātiko**ti bahalamohasabhāvo.

---

1. Vilambananaṭī (?)

472. **Kammaniyāmenā**ti purimajātisiddhena lobhussadatādiniyamitena kammaniyāmena. Idāni taṁ lobhussadatādiṁ vibhāgena dassetuṁ **"yassa hī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **kammāyūhanakkhaṇe**ti kammakaraṇavelāya. **Lobho balavā**ti tajjāya sāmaggiyā sāmatthiyato lobho adhiko hoti. **Alobho mando**ti tappaṭipakkho alobho dubbalo hoti. Kathaṁ panete lobhālobhā aññamaññaṁ ujuvipaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattanti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ "ekakkhaṇe pavattantī"ti, nikantikkhaṇaṁ pana āyūhanakkhaṇameva katvā evaṁ vuttaṁ. Esa nayo sesesu. **pariyādātun**ti abhibhavituṁ na sakkoti. Yo hi "evaṁsundaraṁ evaṁvipulaṁ evaṁmahagghañca na sakkā parassa dātun"ti-ādinā amuttacāgatādivasena pavattāya cetanāya sampayutto alobho sammadeva lobhaṁ pariyādātuṁ na sakkoti. Dosamohānaṁ anuppattiyaṁ tādisapaccayalābheneva **adosāmohā balavanto. Tasmā**ti lobhādosāmohānaṁ balavabhāvato alobhadosamohānañca dubbalabhāvatoti vuttameva kāraṇaṁ paccāmasati. **So**ti taṁsamaṅgī. **Tena kammenā**ti tena lobhādi-upanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīlo**ti sakhilo. Tamevatthaṁ **akkodhano**ti pariyāyena vadati.

Mandā alobhādosā lobhadose pariyādātuṁ na sakkonti, **amoho** pana **balavā** mohaṁ pariyādātuṁ sakkotīti evaṁ yathārahaṁ paṭhamavāre vuttanayeneva atidesattho veditabbo. **Purimanayenevā**ti pubbe vuttanayānusārena. **Duṭṭho**ti kodhano. **Dandho**ti mandamañño. **Sukhasīlako**ti sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosamoha, lobhadosa, lobhamoha, dosamoha, lobhadosamohavasenāti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādi-ussadavasena akusalapakkhe eva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādi-ussadavasenāti cuddasa vārā labbhanti. Tattha alobhadosamohā, alobhādosamohā, alobhadosāmohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiyapaṭhamavārehi dosussadamohussadadosamohussadavārā gahitā eva honti.

Tathā akusalapakkhe lobhādosāmohā, lobhadosāmohā, lobhādosamohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyapaṭhamavārehi adosussada-amohussada-adosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkhesu tayo tayo vāre antogadhe katvā aṭṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayasammissatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññāsa vārā kāmaṁ dassetabbā, tesaṁ asambhavato eva na dassitā. Na hi "ekasmiṁ santāne antarena avatthantaraṁ lobho ca balavā alobho cā"ti-ādi yujjati. Paṭipakkhavasena vāpi etesaṁ balavadubbalabhāvo sahajātadhammavasena vā. Tattha lobhassa tāva paṭipakkhavasena anabhibhūtatāya balavabhāvo, tathā dosamohānaṁ adosāmohehi. Alobhādīnaṁ pana lobhādi-anabhibhavanato. Sabbesañca samānajātiyasamadhibhuyya pavattivasena sahajātadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṁ **aṭṭhakathāyaṁ**[1] "lobho balavā, alobho mando. Adosāmohā balavanto, dosamohā mandā"ti-ādi, so ca nesaṁ mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitatāya veditabbo. Tenevāha **"kammaniyāmenā"**ti. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyamevāti.

Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā

473. Evaṁ idāni vuccamānākāro kāmo kāmanaṁ icchā etesanti **evaṁkāmā.** Evaṁ chando chandanaṁ rocanaṁ ajjhāsayo etesanti **evaṁchandā.** Abhimukhaṁ, abhinivissa vā pakārehi eti upagacchatīti adhippāyo, laddhi. Sā hi laddhabbavatthuṁ abhimukhaṁ "evametan"ti abhinivisantī tena tena pakārena upagacchati, hatthagataṁ katvā tiṭṭhati na vissajjeti. Evaṁ vuccamānākāro adhippāyo etesanti **evaṁadhippāyā.** Bhagavā mūlaṁ kāraṇaṁ etesaṁ yāthāvato adhigamāyāti **bhagavaṁmūlakā.** Tenāha **"bagavantaṁ hi nissāya mayaṁ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā"**ti. **Amhākaṁ**

---

1. Ma-Ṭṭha 2. 271 piṭṭhe.

dhammāti tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṁ. Sevitabbānaṁ[1] hi yāthāvato adhigamañāṇāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha **"pubbe kassapasambuddhenā"**ti-ādi. Bhagavā netā tesanti **bagavaṁnettikā. Netā**ti sevitabbadhamme vineyyasantānaṁ pāpetā. **Vinetā**ti asevitabbadhamme vineyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā. Anunetā**ti ime dhammā sevitabbā, ime na sevitabbāti ubhayasampāpanāpanayanatthaṁ paññāpetā[2]. Tenāha **"yathāsabhāvato"**ti-ādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇaṁ, bagavā paṭisaraṇaṁ etesanti **bagavaṁpaṭisaraṇā,** paṭisarati sabhāvasampaṭivedhavasena paccekamupagacchatīti vā paṭisaraṇaṁ, bagavā paṭisaraṇaṁ etesanti **bagavaṁpaṭisaraṇā. Paṭivedhavasenā**ti paṭivijjhitabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṁ vadanto viya hotīti āha **"phasso āgacchati, ahaṁbagavā kiṁnāmo"**ti. **Paṭibhātū**ti ettha paṭi-saddāpekkhāya "bagavantan"ti upayogavacanaṁ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha **"bagavato"**ti. **Paṭibhātū**ti ca bagavato bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṁ dhammassa desanā, amhākaṁ pana bhāgo savananti adhippāyo. Keci pana **paṭibhātū**ti padissatūti[3] atthaṁ vadanti, ñāṇena dissatu, desīyatūti vā attho. **Upaṭṭhātū**ti ca ñāṇassa paccupaṭṭhātu.

474. **Nissayitabbe**ti attano santāne uppādanavasena apassayitabbe. Tatiyacatutthadhammasamādānāni hi apassāya sattānaṁ etarahi āyatiṁ ca sampattiyo abhivaḍḍhanti. **Bhajitabbe**ti tasseva vevacanaṁ. **Sevitabbe**ti vā sappurisupassayasaddhammassavanayonisomanasikāre sandhāyāha. **Bhajitabbe**ti tappaccaye dānādipuññadhamme.

475. **Uppaṭipāṭi-ākārenā**ti paṭhamaṁ saṁkilesadhamme dassetvā pacchā vodānadhammadassanaṁ satthu desanāpaṭipāṭi, yathā "vāmaṁ muñca, dakkhiṇaṁ gaṇhā"ti[4], tathā uppaṭipāṭipakārena, sā ca kho purimesu dvīsu

---

1. Sevitabbāsevitabbānaṁ (Aṁ-Ṭī 2. 169 piṭṭhe.)
2. Ubhayassa sampāpetā sandassetā paññāpetā (Ka) Aṁ-Ṭī 2. 169 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
3. Paṭibhātūti padassa dissatūti (Aṁ-Ṭī 2. 170 piṭṭhe.)
4. Abhi-Ṭṭha 1. 321; Visuddhi-Ṭī 1. 41 piṭṭhesupi.

dhammasamādānesu, pacchimesu pana paṭipāṭiyāva mātikā paṭṭhapitā. **yathādhammarasenevā**ti pahātabbapahāyakadhammānaṁ yathāsabhāveneva. Sabhāvo hi yāthāvato rasitabbato jānitabbato "raso"ti vuccati. Paṭhamaṁ pahātabbadhamme dassetvā tadanantaraṁ "ime dhammā etehi pahīyantī"ti pahāyakadhammadassanaṁ desanānupubbī. **Gahaṇaṁ** ādiyanaṁ attano santāne uppādanaṁ.

478. Vadhadaṇḍādīhi bhītassa upasaṅkamane, micchā caritvā tathā apagamane ca pubbāparacetanānaṁ vasena micchācāro dukkhavedano hoti, tathā issānindādīhi upaddutassa aparacetanāvasena, evaṁ abhijjhāmicchādiṭṭhīsupi yathārahaṁ veditabbaṁ. **Tissannampi cetanānan**ti pubbāparasanniṭṭhāpakacetanānaṁ. Adinnādānaṁ musāvādo pisuṇavācā samphappalāpoti imesaṁ catunnaṁ sanniṭṭhāpakacetanānaṁ sukhasampayuttā vā upekkhāsampayuttā vāti ayaṁ nayo idha adhikatattā na uddhaṭo. **Domanassameva cettha dukkhan**ti idaṁ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi cettha āsannā domanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṁ. Anāsannā pana sandhāya **"pariyeṭṭhiṁ vā āpajjantassā"**ti-ādi vuttaṁ. Teneva micchācārābhijjhāmicchādiṭṭhīnaṁ pubbabhāgāparabhāgacetanā āsannā sanniṭṭhāpakacetanāgatikāvāti dassitaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ. **Pariyeṭṭhin**ti micchācārādīsu vītikkamitabbavatthumālāgandhādipariyesanaṁ. Pāṇātipātādīsu māretabbavatthu-āvudhādipariyesanaṁ **āpajjantassa.** Akicchenapi tesaṁ pariyesanaṁ sambhavatīti **"vaṭṭatiyevā"**ti sāsaṅkaṁ vadati.

479. **Sukhavedanā hontī**ti sukhavedanāpi hontīti adhippāyo. Tāsaṁ cetanānaṁ asukhavedanatāpi labbhatīti **"sukhavedanāpi hontiyevā"**ti sāsaṅkavacanaṁ. **Somanassameva cettha sukhan**ti idaṁ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi somanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṁ. Tañca kho micchācāravajjānaṁ channaṁ vasena. Micchācārassa pana pubbāparabhāgassa vasena **"kāyikaṁ sukhampi vaṭṭatiyevā**ti sāsaṅkavacanaṁ.

480. Dosajapariḷāhavasenassa siyā kāyikampi dukkhanti adhippāyena **"so gaṇhantopi dukkhito"**ti vuttaṁ. Cetodukkhameva vā sandhāya tassa aparāparuppattidassanatthaṁ **"dukkhito domanassito"**ti vuttaṁ.

481. **Dasasupi padesū**ti dasasupi koṭṭhāsesu, vākyesu vā. Upekkhāsampayuttatāpi sambhavatīti **"sukhasampayuttā hontiyevā"**ti idha sāsaṅkavacanaṁ. Pāṇātipātā paṭiviratassa kāyopi siyā vigatadarathapariḷāhoti pāṇātipātāveramaṇi-ādipaccayā kāyikapaṭisaṁvedanāpi sambhavatīti **sahāpi sukhenā**ti ettha kāyiyasukhampi vaṭṭatiyeva.

482. **Tittakālābū**ti upabhuttassa ummādādipāpanena kucchitatittakaraso alābu. **Na ruccissati** aniṭṭharasatāya aniṭṭhaphalatāya ca.

483. **Rasaṁ detī**ti rasaṁ dasseti vibhāveti.

484. **Pūtimuttan**ti pūtisabhāvamuttaṁ. **Taruṇan**ti dhārāvasena nipatantaṁ hutvā uṇhaṁ. Tenassa uparimuttatamāha. Muttaṁ hi passāvamaggato muccamānaṁ kāyusmāvasena uṇhaṁ hoti.

485. **Yaṁ bhagandarasaṁsaṭṭhaṁ lohitaṁ pakkhandatī**ti bhagandarabyādhisahitāya lohitapakkhandatāya vasena yaṁ lohitaṁ vissavati. Pittasaṁsaṭṭhaṁ lohitaṁ pakkhandatīti ānetvā sambandho.

486. **Ubbiddhe**ti dūre. Abbhamahikādi-upakkilesavigamena hi ākāsaṁ uttuṅgaṁ viya dūraṁ viya ca khāyati. Tenāha **"dūrībhūte"**ti. Tamaṁyeva **tamagataṁ** "gūthagataṁ muttagatan"ti[1] yathā. **Bhāsate ca tapate** ca **virocate** ca idaṁ catutthaṁ dhammasamādānaṁ vibhajantena kusalakammapathassa vibhajitvā dassitattā.

Saṅgararukkho kandamādasapova[2]. **Sarabhaññavasenā**ti atthaṁ avibhajitvā padaso sarabhaññavasena. **Osārentassā**ti uccārentassa. **Sadde**ti osāraṇasadde. Adhigatavisesaṁ anārocetukāmā **devatā tattheva antaradhāyi. Taṁ divasan**ti satthārā desitadivase. Iti attano visesādhigamanimittatāya ayaṁ devatā imaṁ suttaṁ piyāyati. Sesaṁ uttānameva.

Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ma 2. 87; Aṁ 3. 181 piṭṭhesu.

2. Ayaṁ pāṭho khalitoti maññe.

7. Vīmaṁsakasuttavaṇṇanā

487. **Atthavīmaṁsako**ti attatthaparatthādi-atthavijānanako. **Saṅkhāravīmaṁsako**ti saṅkhatadhamme salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato vā āyatanādivibhāgato ca vīmaṁsako. **Satthuvīmaṁsako**ti "satthā nāma guṇato ediso ediso cā"ti satthu upaparikkhako. **Vīmaṁsako**ti vicārako. Yaṁ cetaso sarāgādivibhāgato paricchindanaṁ, taṁ **cetopariyāyo.** Tenāha **"cittaparicchedan"**ti. Yasmā cetopariyāyañāṇalābhī "idaṁ cittaṁ ito paraṁ pavattaṁ idamito paran"ti parassa cittuppattiṁ pajānāti, tasmā vuttaṁ **"cetopariyāyanti cittavāran"**ti. Vāratthepi hi **pariyāya**-saddo hoti "kassa nu kho ānanda pariyāyo ajja bhikkhuniyo ovaditun"ti-ādīsu[1]. Cittacārantipi pāṭho, cittapavattinti attho. **Evaṁvijānanatthāyā**ti idāni vuccamānākārena vīmaṁsanatthāya.

488. **Kalyāṇamittūpanissayan**ti kalyāṇamittasaṅkhātaṁ brahmacariyavāsassa balavasannissayaṁ. **Upaḍḍhaṁ attano ānubhāvenā**ti iminā puggalena sampādiyamānassa brahmacariyassa upaḍḍhabhāgamattaṁ attano vimuttiparipācakadhammānubhāvena sijjhati. **Upaḍḍhaṁ kalyāṇamittānubhāvenā**ti itaro pana upaḍḍhabhāgo yaṁ nissāya brahmacariyaṁ vussati, tassa kalyāṇamittassa upadesānubhāvena **hoti,** sijjhatīti attho. Lokasiddho eva ayamattho. Lokiyā hi—

> "Pādo siddho ācariyā[2], pādo hissānubhāvato.
> Taṁvijjāsevakā pādo, pādo kālena paccatī"ti—

vadanti. **Attano dhammatāyā**ti attano sabhāvena, ñāṇenāti attho. **Kalyāṇamittatā**ti kalyāṇo bhadro sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto, tassa bhāvo **kalyāṇamittatā,** kalyāṇamittavantatā. Sīlādiguṇasampannehi kalyāṇapuggaleheva ayanaṁ pavatti **kalyāṇasahāyatā.** Tesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavatti **kalyāṇasampavaṅkatā. Māhevan**ti evaṁ mā āha, "upaḍḍhaṁ brahmacariyassa"ti mā kathehīti attho. **Tadaminā**ti ettha **tan**ti

---

1. Ma 3. 315 piṭṭhe.
2. Pāraṁ abhikkhacariyā (Ka)

nipātamattaṁ da-kāro padasandhikaro i-kārassa a-kāraṁ katvā niddeso. **Imināpī**ti idāni vuccamānenapīti attho. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. Idāni taṁ kāraṇaṁ dassetuṁ **"mamaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Yathā cettha, aññesupi suttesu kalyāṇamittupanissayameva visesoti dassento **"bhikkhūnaṁ bāhiraṅgasampattiṁ kathentopī"**ti-ādimāha. Tattha **vimuttiparipācaniyadhamme**ti vimuttiyā arahattassa paripācakadhamme. **Paccaye**ti gilānapaccayabhesajje. **Mahājacco**ti mahākulīno.

Kāyiko samācāroti abhikkamapaṭikkamādiko satisampajaññaparikkhato pākatiko ca. **Vīmaṁsakassa** upaparikkhakassa. **Cakkhuviññeyyo nāma** cakkhudvārānusārena viññātabbattā. **Sotaviññeyyo**ti etthāpi eseva nayo. **Saṁkiliṭṭhā**ti rāgādisaṁkilesadhammehi vibādhitā, upatāpitā vidūsitā malīnā cāti attho. Te pana tehi samannāgatā hontīti āha **"kilesasampayuttā"**ti. Yadi na cakkhusotaviññeyyā, pāḷiyaṁ kathaṁ tathā vuttāti āha **"yathā panā"**ti-ādi. **Kāyavacīsamācārāpi**[1] **saṁkiliṭṭhāyeva nāma** saṁkiliṭṭhacittasamuṭṭhānato. Bhavati hi taṁhetukepi tadupacāro yathā "semho guḷo"ti. "Mā me idaṁ asāruppaṁ[2] paro aññāsī"ti pana **paṭicchannatāya na na upalabbhanti. "Na kho mayaṁ bhante bagavato kiñci garahāmā"**ti vatvā garahitabbābhāvaṁ dassento **"bagavā hī"**ti-ādimāha. Abhāvitamaggassa hi garahitabbatā nāma siyā, na bhāvitamaggassa. **Esa** uttaro māṇavo "buddhampi garahitvā pakkamissāmī"ti katvā anubandhi. **Evaṁ cintesi** mahābhinikkhamanadivase attano vacane aṭṭhitattā. **Kiñci vajjaṁ apassanto** Māro evamāha—

"Satta vassāni bagavantaṁ, anubandhiṁ padāpadaṁ.
Otāraṁ nādhigacchissaṁ, sambuddhassa satīmato"ti[3].

Kāle kaṇhā, kāle sukkāti yathāsamādinnaṁ sammāpaṭipattiṁ parisuddhaṁ katvā pavattetuṁ asakkontassa kadāci kaṇhā aparisuddhā kāyasamācārādayo, kadāci sukkā parisuddhāti evaṁ antarantarā

---

1. Kāyavacīpayogāpi (Ka) 2. Sāruppaṁ (Ka) 3. Khu 1. 343 piṭṭhe Suttanipāte.

byāmissavasena **vomissakā. Nikkilesā**ti nirupakkilesā anupakkiliṭṭhā.

Anavajjaṁ vajjarahitattā. **Dīgharattan**ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. **Samāpanno**ti sammā āpanno samaṅgībhūto. Tenāha **"samannāgato"**ti. Attanā katassa asāruppassa paṭicchādanatthaṁ **āraññako viya hutvā. Tassa parihāran**ti uḷārehi pūjāsakkārehi manussehi tassa parihariyamānataṁ. **Atidappito**ti evaṁ manussānaṁ sambhāvanāya ativiya datto gabbito.

Na ittarasamāpannoti jānāti. Kasmā? Sīlaṁ nāma dīghena addhunā jānitabbaṁ, na ittarena. Idāni anekajātisamudācāravasena tathāgato imaṁ kusalaṁ dhammaṁ dīgharattaṁ samāpanno, tañcassa ativiya acchariyanti dassetuṁ **"anacchariyaṁ cetan"**ti-ādi vuttaṁ.

Araññagāmaketi araññapadese ekasmiṁ khuddakagāme. Tattha nesaṁ divase divase piṇḍāya caraṇassa avicchinnataṁ dassetuṁ **"piṇḍāya carantī"**ti vuttaṁ. **Pivantī**ti etthāpi eseva nayo. **Dullabhaloṇo hoti** samuddassa dūratāya.

Tadā kira videharaṭṭhe soḷasa gāmasahassāni mahantāneva. Tenāha **"hivā gāmasahassāni, paripuṇṇāni soḷasā"**ti. Idāni kasmā **"sannidhiṁ dāni kubbasī"**ti maṁ ghaṭṭethāti vattukāmo taṁ anāvikatvā **"loṇa -pa- na karothā"**ti āha. Gandhāro tassādhippāyaṁ vibhāvetukāmo **"kiṁ mayā kataṁ vedehīsī"**ti āha.

Itaro attano adhippāyaṁ vibhāvento **"hitvā"**ti gāthamāha. Itaro **"dhammaṁ bhaṇāmī"**ti gāthanti evaṁ sabbāpi nesaṁ vacanapaṭivacanagāthā. Tattha **pasāsasī**ti ghaṭṭento viya anusāsasi. **Na pāpamupalimpati** cittappakopābhāvato. **Mahatthiyan**ti mahā-atthasaṁhitaṁ. **No ce assa sakā buddhī**ti-ādi vedeha-isino "ācariyo mama hitesitāya ṭhatvā dhammaṁ eva bhaṇatī"ti yoniso ummujjanākāradassanaṁ. Tenāha **"evañca pana vatvā"**ti-ādi.

"Ñattā"ti loke ñāyati vissutoti ñāto, ñātassa bhāvo **ñattaṁ. Ajjhāpanno**ti upagato. Ñatta-ggahaṇena patthaṭayasatā

vibhāvitāti āha **"yasañca parivārasampattin"**ti. **Kin**ti kiṁ payojanaṁ, ko ettha dosoti adhippāyo.

Tattha tattha vijjhantoti yasamadena parivāramadena ca matto hutvā gāmepi vihārepi janavivittepi saṁghamajjhepi aññe bhikkhū ghaṭṭento "mayhaṁ nāma pādā itaresaṁ pādaphusanaṭṭhānaṁ phusantī"ti aphusitukāmatāya aggapādena bhūmiṁ phusanto viya carati. **Onamatī**ti nivātavuttitāya avanamati anuddhato atthaddho hoti. **Akiñcanabhāvan**ti "pabbajitena nāma akiñcanañāṇena samapariggahena bhavitabban"ti akiñcanajjhāsayaṁ paṭi-avekkhitvā. **Lābhepi tādī, alābhepi tādī**ti yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti tādī ekasadiso. **Yase** satipi mahāparivārakālepi.

Abhayo hutvā uparatoti nibbhayo hutvā bhayassa abhāveneva oramitabbato uparato bhayahetūnaṁ pahīnattā. Tañca kho na katipayakālaṁ, atha kho accantameva uparatoti **accantūparato.** Atha kho bhāyitabbavatthuṁ avekkhitvā tato **bhayena uparato.** Kilesā eva bhāyitabbato **kilesabhayaṁ.** Esa nayo sesesupi. **Satta sekkhā**ti satta sekkhāpi bhayūparatā, pageva puthujjanoti adhippāyo.

Thaṇḍilapīṭhakanti thaṇḍilamañcasadisaṁ pīṭhakanti attho. **Nissāyā**ti apassāya taṁ apassayaṁ katvā. Dvinnaṁ majjhe thaṇḍilapīṭhakā dvāre ṭhatvā olokentassa nevāsikabhikkhussa na paññāyi. **Asaññatanīhārenā**ti na saññatākārena. "Maṁ bhāyanto heṭṭhāmañcaṁ paviṭṭho bhavissatī"ti heṭṭhāmañcaṁ **oloketvā. Ukkāsi** "bahi gacchanto akkositvā mā apuññaṁ pasavī"ti. **Adhivāsetun**ti tādisaṁ iddhānubhāvaṁ disvāpi paṭapaṭāyanto attano kodhaṁ adhivāsetuṁ asakkonto.

Khayenevāti rāgassa accantakkhayeneva vītarāgattā. **Na paṭisaṅkhāya vāretvā**ti na paṭisaṅkhānabalena rāgapariyuṭṭhānaṁ nivāretvā vītarāgattā. **Evaṁ** vuttappakārena. Kāyasamācārādīnaṁ saṁkiliṭṭhānaṁ vītikkamiyānañca abhāvaṁ ācārassa vodānaṁ cirakālasamāciṇṇatāya ñātassa sahitabhāvepi anupakkiliṭṭhatāya abhayūparatabhāvasamannesanāya ākarīyati ñāpetuṁ icchito attho pakārato ñāpīyati etehīti

ākārā, upapattisādhanakāraṇāni. Tāni pana yasmā attano yathānumatassa atthassa ñāpakabhāvena vavatthīyanti, tasmā tāni tesaṁ mūlakāraṇabhūtāni anumānañāṇāni ca dassento bagavā "ke panāyasmato ākārā ke anvayā"ti avocāti imamatthaṁ vibhāvento **"ākārāti kāraṇāni. Anvayāti anubuddhiyo"**ti āha. Yathā hi loke diṭṭhena dhūmena adiṭṭhaṁ aggiṁ anveti anumānato jānāti, evaṁ vīmaṁsako bhikkhu "bagavā ekekavihāresu suppaṭipannesu duppaṭipannesu ca yathā ekasadisatādassanena abhayūparatataṁ anveti anumānato jānāti, suppaṭipannaduppaṭipannapuggalesu anussādanānapasādanappattāya satthu aviparītadhammadesanatāya sammāsambuddhataṁ saṁghasuppaṭipattiñca anveti anumānato jānāti, evaṁ jānanto ca abhayūparato tathāgato sabbadhi vītarāgattā, yo yattha vītarāgo, na so tannimittaṁ kiñci bhayaṁ passati seyyathāpi brahmā kāmabhavanimittaṁ. Tathā sammāsambuddho bagavā aviparītadhammadesanattā, svākhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṁgho aveccappasannattā"ti vatthuttayaṁ guṇato yāthāvato jānāti.

Gaṇabandhanenāti "mama saddhivihārikā mama antevāsikā"ti evaṁ gaṇe apekkhāsaṅkhātena bandhanena baddhā payuttā. **Tāya tāya paṭipattiyā**ti "sugatā duggatā"ti vuttāya suppaṭipattiyā duppaṭipattiyā ca. **Ussādanā**ti guṇavasena ukkaṁsanā. **Apasādanā**ti hīḷanā. Ubhayattha **gehassitavasenā**ti iminā sammāpaṭipattiyā paresaṁ uyyojanatthaṁ "paṇḍito bhikkhave mahākaccāno"ti-ādinā[1] guṇato ukkaṁsanampi āyatiṁ saṁvarāya yathāparādhaṁ garahaṇampi na nivāreti.

489. Vīmaṁsakassapi adhippāyo vīmaṁsanavasena pavatto. **Mūlavīmaṁsako** hetuvāditāya. Gaṇṭhivīmaṁsakassa anussutibhāvato vuttaṁ **"parasseva kathāya niṭṭhaṅgato"**ti. Tenāha bagavā "parassa cetopariyāyaṁ ajānantenā"ti. **Tathāgatova paṭipucchitabbo**ti iminā pubbe sādhāraṇato vuttaṁ anumānaṁ ukkaṁsaṁ pāpetvā vadati. Ukkaṁsagataṁ hetaṁ anumānaṁ, yadidaṁ sabbaññuvacanaṁ avisaṁvādaṁ sāmaññato

---

1. Ma 1. 161; Ma 3. 239, 272 piṭṭhesu.

aputhujjanagocarassa atthassa anumānato. Tividho hi attho, koci paccakkhasiddho, yo rūpādidhammānaṁ paccattavedaniyo aniddisitabbākāro. Koci anumānasiddho, yo ghaṭādīsu pasiddhena paccayāyattabhāvena sādhiyamāno saddādīnaṁ aniccatādi-ākāro. Koci okappanasiddho, yo pacurajanassa accantamadiṭṭho saddhāvisayo paralokanibbānādi. Tattha yassa satthuno vacanaṁ paccakkhasiddhe anumānasiddhe ca atthe na visaṁvādeti aviparītappavattiyā, tassa vacanena saddheyyatthasiddhi, saddheyyarūpā eva ca yebhuyyena satthuguṇā accantasambhavato.

Esa mayhaṁ pathoti yvāyaṁ ājīvaṭṭhamakasīlasaṅkhāto mayhaṁ oramattako guṇo, esa aparacittaviduno vīmaṁsakassa bhikkhuno mama jānanapatho jānanamaggo. **Esa gocaro**ti eso ettako eva tassa mayi gocaro, na ito paraṁ. Tathā hi **brahmajālepi**[1] bagavatā ājīvaṭṭhamakasīlameva niddiṭṭhaṁ. **Etāpātho**ti ettakāpātho. Yo sīle patiṭṭhito "etaṁ mamā"ti, "imināhaṁ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā"ti taṇhāya parāmasanto, tassa visesabhāgiyatāya, nibbedhabhāgiyatāya vā akāraṇena taṇhaṁ anativattanato so tammayo nāma. Tenāha **"na tammayo na sataṇho"**ti-ādi.

Sutassa uparūpari visesāvahabhāvena **uttaruttarañceva** tassa ca visesassa anukkamena paṇītatarabhāvato **paṇītatarañca katvā deseti. Savipakkhan**ti pahātabbapahāyakabhāvena sappaṭipakkhaṁ. **Kaṇhaṁ paṭibāhitvā sukkan**ti idaṁ dhammajātaṁ kaṇhaṁ nāma, imassa pahāyakaṁ idaṁ sukkaṁ nāmāti evaṁ kaṇhaṁ paṭibāhitvā sukkaṁ. **Sukkaṁ paṭibāhitvā kaṇhan**ti etthāpi eseva nayo. Idha pana "iminā pahātabban"ti vattabbaṁ. **Sa-ussāhan**ti sabyāpāraṁ. Kiriyamayacittānaṁ hi anupacchinnāvijjātaṇhāmānādike santāne sabyāpāratā sa-ussāhatā, savipākadhammatāti attho. **Tasmiṁ desite dhamme**ti tasmiṁ satthārā desite lokiyalokuttaradhamme. **Ekaccaṁ** ekadesabhūtaṁ maggaphalanibbānasaṅkhātaṁ **paṭivedhadhammaṁ abhiññāya** abhivisiṭṭhāya maggapaññāya jānitvā. **Paṭivedhadhammena** maggena. **Desanādhamme**ti desanāruḷhe pubbabhāgiye bodhipakkhiyadhamme **niṭṭhaṁ gacchati** "addhā

---

1. Dī 1. 3 piṭṭhādīsu.

imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī”ti. Pubbe pothujjanikasaddhāyapi pasanno, tato **bhiyyoso mattāya** aviparītadhammadesano **sammāsambuddho so bagavāti satthari pasīdati. Niyyānikattā**ti vaṭṭadukkhato eva tato niyyānāvahattā. **Vaṅkādī**ti **ādi-**saddena aññaṁ asāmīcipariyāyaṁ sabbaṁ dosaṁ saṅgaṇhāti.

490. **Imehi satthuvīmaṁsanakāraṇehī**ti “parisuddhakāyasamācāratādīhi ceva uttaruttaripaṇītapaṇīta-aviparītadhammadesanāhi cā”ti imehi yathāvuttehi satthu-upaparikkhanakāraṇehi. **Akkharasampiṇḍanapadehī**ti tesaṁyeva kāraṇānaṁ sambodhanehi akkharasamudāyalakkhaṇehi padehi. **Idha vuttehi akkharehī**ti imasmiṁ sutte vuttehi yathāvuttassa atthassa abhibyañjanato byañjanasaññitehi akkharehi. **Okappanā**ti saddheyyavatthuṁ okkantitvā pasīdanato okappanalakkhaṇā. **Saddhāya mūlaṁ nāmā**ti aveccappasādabhūtāya saddhāya mūlaṁ nāma kāraṇanti saddahanassa kāraṇaṁ parisuddhakāyasamācārādikaṁ. **Thirā** paṭipakkhasamucchedena suppatiṭṭhitattā. **Harituṁ na sakkā**ti apanetuṁ asakkuṇeyyā. Itaresu samaṇabrāhmaṇadevesu vattabbameva natthīti āha **“samitapāpasamaṇena vā”**ti-ādi.

“Buddhānaṁ kesañci sāvakānañca vibādhanatthaṁ Māro upagacchatī”ti sutapubbattā **“ayaṁ Māro āgato”**ti cintesi. Ānubhāvasampannena ariyasāvakena pucchitattā **musāvādaṁ kātuṁ nāsakkhi. Ete**ti yathāvutte samitapāpasamaṇādayo ṭhapetvā. **Sabhāvasamannesanā**ti yāthāvasamannesanā aviparītavīmaṁsā. **Sabhāvenevā**ti sabbhāveneva yathābhūtaguṇato eva. **Suṭṭhu** sammadeva. **Samannesito**ti upaparikkhito. Sesaṁ suviññeyyamevāti.

Vīmaṁsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Kosambiyasuttavaṇṇanā

491. **Tasmā**ti yasmā kosambarukkhavatī, tasmā nagaraṁ Kosambīti saṅkhamagamāsi. Kusambassa vā isino nivāsabhūmi Kosambī, tassāvidūre bhavattā nagaraṁ **Kosambī.**

Ghositaseṭṭhinā kārite ārāmeti ettha ko ghositaseṭṭhi, kathañcānena ārāmo kāritoti antolīnāya codanāya vissajjane samudāgamato paṭṭhāya ghositaseṭṭhiṁ dassetuṁ **"addilaraṭṭhaṁ nāma ahosī"**ti-ādi āraddhaṁ. **Kedāraparicchinnan**ti tattha tattha kedārabhūmiyā paricchinnaṁ. **Gacchanto**ti kedārapāḷiyā gacchanto. **Pahūtapāyasan**ti pahūtataraṁ pāyasaṁ, taṁ pana garu siniddhaṁ antarāmagge appāhāratāya mandagahaṇiko samāno jīrāpetuṁ nāsakkhi. Tenāha **"jīrāpetuṁ asakkonto"**ti-ādi. Yasavati rūpavati **kulaghare nibbatti. Ghositaseṭṭhi nāma jāto**ti evamettha saṅkhepeneva Ghositaseṭṭhivatthuṁ katheti, vitthāro pana **dhammapadavatthumhi**[1] vuttanayeneva veditabbo.

Upasaṁkappanavasenāti upasaṅkappananiyāmena[2]. **Āhāraparikkhīṇakāyassā**ti āhāranimittaparikkhīṇakāyassa, āhārakkhayena parikkhīṇakāyassāti attho. **Suññāgāre**ti janavivitte phāsukaṭṭhāne.

Kalahassa pubbabhāgo bhaṇḍanaṁ nāmāti kalahassa hetubhūtā paribhāsā taṁsadisī ca aniṭṭhakiriyā bhaṇḍanaṁ nāma. **Hatthaparāmāsādivasenā**ti kujjhitvā aññamaññassa hatthe gahetvā parāmasana-accantabandhanādivasena. "Ayaṁ dhammo"ti-ādinā viruddhavādabhūtaṁ āpannāti **vivādāpannā.** Tenāha **"viruddhabhūtan"**ti-ādi. Mukhasannissitatāya vācā idha "mukhan"ti adhippetāti āha **"mukhasattīhīti vācāsattīhī"**ti. **Saññattin**ti saññāpanaṁ "ayaṁ dhammo, ayaṁ vinayo"ti saññāpetabbataṁ. **Nijjhattin**ti yāthāvato tassa nijjhānaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"saññattivevacanamevetan"**ti vuttaṁ.

Sace hoti desessāmīti subbacatāya sikkhākāmatāya ca āpattiṁ passi. **Natthi te āpattī**ti anāpattipakkhopi ettha sambhavatīti adhippāyenāha. Sā panāpatti eva. Tenāha **"tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosī"**ti.

492. **Kalahabhaṇḍanavasenā**ti kalahabhaṇḍanassa nimittavasena. **Yathānusandhināva gatan**ti kalahabhaṇḍanānaṁ sāraṇīyadhammapaṭipakkhattā

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 113 piṭṭhādīsu.
2. Upavaṭṭanavasenāti upavaṭṭanakaniyāmena (Ka)

tadupasamāvahā heṭṭhādesanāya anurūpāva uparidesanāti yathānusandhināva uparisuttadesanā pavattā. **Saritabbayuttā**ti anussaraṇārahā. **Sabrahmacārīna**nti sahadhammikānaṁ. Piyaṁ piyāyitabbaṁ karontīti **piyakaraṇā.** Garuṁ garuṭṭhāniyaṁ karontīti **garukaraṇā. Saṅgahaṇatthāyā**ti saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṁ saṅgaṇhanāya saṁvattantīti sambandho. **Avivādanatthāyā**ti saṅgahavatthubhāvato eva na vivādanāya. Sati ca avivādanahetubhūtasaṅgāhaṇamatta tesaṁ vasena sabrahmacārīnaṁ samaggabhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha **"sāmaggiyā"**ti-ādi. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo, mettā etassa atthīti **mettaṁ,** kāyakammaṁ. Taṁ pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānaṁ, tasmā vuttaṁ **"mettacittena kattabbaṁ kāyakamman"**ti. **Imāni**[1] mettakāyakammādīni **bhikkhūnaṁ vasena āgatāni** pāṭhe bhikkhūhi paccupaṭṭhapetabbatāvacanato. **Bhikkhu**ggahaṇeneva cettha sesasahadhammikānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Bhikkhuno sabbampi anavajjakāyakammaṁ ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha **"mettacittena -pa- kāyakammaṁ nāmā"**ti. Vattavasena[2] pavattiyamānā cetiyabodhīnaṁ vandanā mettāsadisīti katvā tadatthāya gamanaṁ mettaṁ kāyakammanti vuttaṁ. **Ādi**-saddena cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesa-apacāyanādiṁ mettāvasena pavattaṁ[3] kāyikaṁ kiriyaṁ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanaṁ kathiyamānanti adhippāyo. **Tīṇi sucaritāni** kāyavacīmanosucaritāni. **Cintanan**ti iminā evaṁ cintanamattampi mettaṁ manokammaṁ, pageva vidhipaṭipannā bhāvanāti dasseti.

Sahāyabhāvūpagamanaṁ tesaṁ purato. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvūpagamanaṁ **sammukhā kāyakammaṁ nāma** hoti. Kevalaṁ "devo"ti avatvā guṇehi thirabhāvajotanaṁ **devatthero**ti vacanaṁ **paggayha vacanaṁ.** Mamattabodhanaṁ vacanaṁ **mamāyanavacanaṁ.** Ekantatirokkhakassa[4] manokammassa sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavaseneva hoti, tañca kho loke kāyakammanti pākaṭaṁ paññātaṁ hatthavikārādiṁ anāmasitvā

1. Idha pana (Ka)
2. Bhattivasena (Aṁ-Ṭī 3. 90 piṭṭhe.)
3. Vuttāvasesāpacāyanādivasena pavattamettāvasena pavattaṁ (Aṁ-Ṭī 3. 90 piṭṭhe.)
4. Ekantaparammukhassa (Aṁ-Ṭī 3. 90 piṭṭhe.)

evadassento **"nayanāni ummīletvā"**ti āha. Tathā hi vacībhedavasena pavatti na gahitā.

Laddhapaccayā labbhantīti **lābhā,** parisuddhāgamanā paccayā. Na sammā gayhamānāpi na dhammaladdhā nāma na hontīti tappaṭisedhanatthaṁ pāḷiyaṁ **"dhammaladdhā"**ti vuttaṁ. Deyyaṁ dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattaṁ katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī.** Tenāha **"dve paṭivibhattāni nāmā"**ti-ādi. **Cittena vibhajanan**ti etena "cittuppādamattenapi vibhajanaṁ paṭivibhattaṁ nāma, pageva payogato"ti dasseti.

Paṭiggaṇhantova -pa- passatīti iminā āgamanato paṭṭhāya sādhāraṇabuddhiṁ upaṭṭhāpeti. Evaṁ hissa sādhāraṇabhogitā sukarā, sāraṇīyadhammo cassa supūro hoti. **Vattan**ti sāraṇīyadhammapūraṇavattaṁ.

Dātabbanti avassaṁ dātabbaṁ. Attano palibodhavasena sapalibodhasseva pūretuṁ asakkuṇeyyattā odissakadānampissa na sabbattha vāritanti dassetuṁ **"tena panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Adātumpī**ti **pi-**saddena dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbanti dasseti. Dānaṁ hi nāma kassaci na nivāritaṁ.

Mahāgirigāmo nāma nāgadīpapasse eko gāmo. **Sāraṇīyadhammo me bhante pūrito -pa- pattagataṁ na khīyatī**ti āha tesaṁ kukkuccavinodanatthaṁ. Taṁ sutvā tepi therā "sāraṇīyadhammapūrako ayan"ti abbhaññaṁsu. Daharakāle eva kiresa sāraṇīyadhammapūrako ahosi, tassā ca paṭipattiyā avañjhabhāvavibhāvanatthaṁ **"ete mayhaṁ pāpuṇissantī"**ti āha.

Ahaṁ sāraṇīyadhammapūrikā, mama pattapariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāpessantīti āha **"mā tumhe tesaṁ gatabhāvaṁ cintayitthā"**ti.

Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā, vemajjheti ca idaṁ uddesāgatapāḷivasena[1] vuttaṁ. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṁ anukkamo atthi. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante, dasante vā chinnavatthaṁ viya. **Khaṇḍan**ti khaṇḍavantaṁ, khaṇḍitaṁ vā. **Chiddan**ti etthāpi eseva

---

1. Uddesādipāḷivasena (Ka)

nayo. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍhaṁ, tatiyabhāgaṁ vā[1] sambhinnavaṇṇaṁ **sabalaṁ,** visabhāgavaṇṇeheva pana bindūhi antarantarā vimissaṁ **kammāsaṁ,** ayaṁ imesaṁ viseso. **Taṇhādāsabyato mocana**vacaneneva tesaṁ sīlānaṁ vivaṭṭupanissayatamāha. **Bhujissabhāvakaraṇato**ti iminā bhujissakarāni bhujissānīti uttarapadalopenāyaṁ niddesoti dasseti. Aviññūnaṁ appamāṇatāya **"viññuppasatthānī"**ti vuttaṁ. **Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā**ti "imināhaṁ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā"ti taṇhāparāmāsena, "imināhaṁ sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmī"ti diṭṭhiparāmāsena ca aparāmaṭṭhattā. **Parāmaṭṭhun**ti codetuṁ. Sīlaṁ nāma avippaṭisārādipārampariyena yāvadeva samādhisampādanatthanti āha **"samādhisaṁvattakānī"**ti. Samānabhāvo sāmaññaṁ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvato sīlena sāmaññaṁ sīlasāmaññaṁ, taṁ gato upagatoti **sīlasāmaññagato.** Tenāha **"samānabhāvūpagatasīlo"**ti.

Yāyaṁ diṭṭhīti yā ayaṁ diṭṭhi mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. Catusaccadassanaṭṭhena diṭṭhi, sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā"ti, "sammāsambuddho bagavā, svākhāto bagavatā dhamo, suppaṭipanno saṁgho"ti ca diṭṭhiyā sāmaññaṁ **samānadiṭṭhibhāvaṁ. Aggaṁ** itaresaṁ sāraṇīyadhammānaṁ padhānabhāvato. Etasmiṁ sati sukhasiddhito tesaṁ saṅgāhikaṁ, tato eva tesaṁ saṅghāṭanikaṁ gopānasiyo aparipatante katvā saṅgaṇhāti dhāretīti **saṅgāhikaṁ. Saṅghāṭan**ti aggabhāvena saṅghāṭabhāvaṁ. Saṅghāṭanaṁ etesaṁ atthīti **saṅghāṭanikaṁ,** saṅghāṭaniyanti vā pāṭho, saṅghāṭane niyuttanti vā saṅghāṭanikaṁ, ka-kārassa ya-kāraṁ katvā **saṅghāṭaniyaṁ.** Sāmaññato eva gahitattā napuṁsakaniddeso.

493. Paṭhamamaggasammādiṭṭhipi evaṁsabhāvā, aññamaggasammādiṭṭhīsu vattabbameva natthīti āha **"yāyaṁ sotāpattimaggadiṭṭhī"**ti. **Ettāvatāpī**ti ettakenapi rāgādīsu ekekena pariyuṭṭhitacittatāyapi **pariyuṭṭhitacittoyeva nāma hoti,** pageva dvīhi, bahūhi vā pariyuṭṭhitacittatāya. **Sabbatthā**ti sabbesu aṭṭhasupi vāresu. **Suṭṭhu ṭhapitan**ti yathā maggabhāvanā upari saccābhisambodho hoti, evaṁ sammā ṭhapitaṁ. Tenāha **"saccānaṁ bodhāyā"**ti. **Taṁ**

1. Tatiyabhāgagataṁ (Aṁ-Ṭī 3. 94 piṭṭhe.)

ñāṇanti "natthi kho me taṁ pariyuṭṭhānan"ti-ādinā pavattaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ. **Ariyānaṁ hotī**ti ariyānameva hoti. Tesaṁ hi ekadesatopi pahīnaṁ vattabbataṁ arahati. Tenāha **"na puthujjanānan"**ti. **Ariyanti vuttaṁ** "ariyesu jātan"ti katvā. Lokuttarahetukatāya **lokuttaranti vuttaṁ.** Tenevāha **"yesaṁ panā"**ti-ādi. Tathā hissa puthujjanehi asādhāraṇatā. Tenāha **"puthujjanānaṁ pana abhāvato"**ti. **Sabbavāresū**ti sabbesu itaresu chasu vāresu.

494. **Paccattan**ti pāṭiyekkaṁ attani mama citteyeva. Tenāha **"attano citte"**ti. "Paccattaṁ attano citte nibbutiṁ kilesavūpasamaṁ labhāmī"ti imamatthaṁ **"eseva nayo"**ti iminā atidisati.

495. **Tathārūpāya diṭṭhiyā**ti idaṁ "yathārūpāya diṭṭhiyā samannāgato"ti imassa atthassa paccāmasananti āha **"tathārūpāya diṭṭhiyāti evarūpāya sotāpattimaggadiṭṭhiyā"**ti.

496. **Sabhāvenā**ti niyatapañcasikkhāpadatādisabhāvena. **Saṁghakammavasenā**ti mānattacariyādisaṁghakammavasena. **Daharo**ti bālo. **KuMāro**ti dārako. Yasmā daharo "kuMāro"ti ca "yuvā"ti ca vuccati, tasmā **mando**ti vuttaṁ. Mandindriyatāya hi **mando.** Tenāha **"cakkhusotādīnaṁ mandatāyā"**ti. Evampi yuvāvatthāpi keci mandindriyā hontīti tannivattanatthaṁ **"uttānaseyyako"**ti vuttaṁ. Yadi uttānaseyyako, kathamassa aṅgārakkamananti? Yathā tathā aṅgārassa phusanaṁ idha "akkamanan"ti adhippetanti āha **"ito cito cā"**ti-ādi. **Manussānan**ti mahallakamanussānaṁ. **Na sīghaṁ hattho jhāyati** kathinahatthatāya[1]. **Khippaṁ paṭisaṁharati** mudutaluṇasarīratāya. **Adhivāseti** kiñci payojanaṁ apekkhitvā.

497. **Uccāvacānī**ti mahantāni ceva khuddakāni ca. **Tatthevā**ti sudhākammādimhiyeva. **Kasāvapacanaṁ** sudhādisaṅkharaṇatthaṁ, **udakānayanaṁ** dhovanādi-atthaṁ[2], haliddivaṇṇadhātulepanatthaṁ **kucchakaraṇaṁ. Bahalapatthano**ti daḷhachando. **Vacchakan**ti nibbattadhenupagavacchaṁ. **Apacinātī**ti apavindati,

---

1. Gahitatiṇatāya (Ka)
2. Udakadhovanādihatthe ca (Ka)

āloketīti attho. Tenāha **“apaloketī”**ti. **Tanninno hotī**ti adhisīlasikkhādininnova hoti uccāvacānampi kiṁkaraṇīyānaṁ cārittasīlassa pūraṇavaseneva karaṇato, yonisomanasikāravaseneva ca tesaṁ paṭipajjanato. **Therassa santike aṭṭhāsi** yonisomanasikārābhāvato “taṁ taṁ samullapissāmī”ti.

498. Balaṁ eva **balatā**ti āha **“balena samannāgato”**ti. **Atthikabhāvaṁ katvā**ti tena dhammena savisesaṁ atthikabhāvaṁ uppādetvā. **Sakalacittenā**ti desanāya ādimhi majjhe pariyosāneti sabbattheva pavattatāya sakalena anavasesena cittena.

500. **Sabhāvo**ti ariyasāvakassa puthujjanehi asādhāraṇatāya āveṇiko sabhāvo. **Suṭṭhu samannesito**ti sammadeva upaparikkhito. **Sotāpattiphalasacchikiriyāyā**ti sotāpattiphalassa sacchikaraṇena, sacchikatabhāvenāti attho. Tenāha **“sotāpattiphalasacchikatañāṇenā”**ti. Paṭhamamaggaphalassa paccavekkhaṇañāṇavisesā hete pavatti-ākārabhinnā. Tenevāha **“sattahi mahāpaccavekkhaṇañāṇehī”**ti. **Ayaṁ tāva ācariyānaṁ samānakathā**ti “idamassa paṭhamaṁ ñāṇan”ti-ādinā vuttāni paccavekkhaṇañāṇāni, na maggañāṇānīti evaṁ pavattā paramparāgatā pubbācariyānaṁ samānā sādhāraṇā imissā pāḷiyā aṭṭhakathā atthavaṇṇanā. Tattha kāraṇamāha **“lokuttaramaggo hi bahucittakkhaṇiko nāma natthī”**ti. Yadi so bahucittakkhaṇiko siyā nānābhisamayo, tathā sati saṁyojanattayādīnaṁ ekadesappahānaṁ pāpuṇātīti ariyamaggassa anantaraphalattā ekadesasotāpannatādibhāvo āpajjati, phalānaṁ vā anekabhāvo, sabbametaṁ ayuttanti tasmā ekacittakkhaṇikova ariyamaggo.

Yaṁ pana suttapadaṁ nissāya vitaṇḍavādī ariyamaggassa ekacittakkhaṇikataṁ paṭikkhipati, taṁ dassento **“satta vassānīti hi vacanato”**ti āha. **Kilesā pana lahu -pa- chijjantī**ti vadantena hi khippaṁ tāva kilesappahānaṁ, dandhapavattikā maggabhāvanāti paṭiññātaṁ hoti. Tattha sace maggassa bhāvanāya āraddhamattāya kilesā pahīyanti, sesā maggabhāvanā niratthakā siyā, atha pacchā kilesappahānaṁ, kilesā pana

lahu chijjantīti idaṁ micchā, "sotāpattiphalasacchikiriyāyā"ti vakkhatīti. **Tato** suttapaṭijānanato. **Maggaṁ abhāvetvā**ti ariyamaggaṁ paripuṇṇaṁ katvā abhāvetvā. **Attharasaṁ viditvā**ti suttassa aviparīto attho eva attharaso, taṁ yāthāvato ñatvā. Evaṁ vitaṇḍavādivādaṁ bhinditvā vuttamevatthaṁ nigametuṁ **"imāni satta ñāṇānī"**ti-ādi vuttaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Kosambiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā

501. "Sassato attā ca loko cā"ti[1] evaṁ pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi**[2]. **Saha kāyenā**ti saha tena brahmattabhāvena. **Brahmaṭṭhānan**ti attano brahmavatthuṁ. **"Aniccaṁ niccan"ti vadati** aniccatāya attano apaññāyamānattā. **Thiran**ti daḷhaṁ, vināsābhāvato sārabhūtanti attho. Uppādavipariṇāmābhāvato **sadā vijjamānaṁ. Kevalan**ti paripuṇṇaṁ. Tenāha **"akhaṇḍan"**ti. **Kevalan**ti vā jāti-ādīhi amissaṁ, virahitanti adhippāyo. Uppādādīnaṁ abhāvato eva **acavanadhammaṁ. Koci jāyanako vā -pa- upapajjanako vā natthi** niccabhāvato. Ṭhānena saddhiṁ tannivāsīnaṁ niccabhāvaṁ hi so paṭijānāti. **Tisso jhānabhūmiyo**ti dutiyatatiyacatutthajjhānabhūmiyo. Catutthajjhānabhūmivisesā hi asaññasuddhāvāsāruppabhavā. **Paṭibāhatī**ti santaṁyeva samānaṁ ajānantova natthīti paṭikkhipati. **Avijjāya gato**ti avijjāya saha gato pavatto. Sahayoge hi idaṁ karaṇavacanaṁ. Tenāha **"samannāgato"**ti. **Aññāṇī**ti avidvā. Paññācakkhuvirahato andho bhūto, andhabhāvaṁ vā pattoti **andhībhūto.**

502. Tadā bagavato subhagavane viharaṇassa avicchinnataṁ sandhāya vuttaṁ **"subhagavane viharatīti ñatvā"**ti. Tattha pana tadāssa bagavato adassanaṁ sandhāyāha **"kattha nu kho gatoti olokento"**ti. **Brahmalokaṁ gacchantaṁ disvā**ti iminā katipayacittavāravasena tadā

---

1. Dī 1. 12 piṭṭhe.
2. Saṁ-Ṭī 1. 241 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

bagavato brahmalokagamanaṁ jātaṁ, na ekacittakkhaṇenāti dasseti. Na cettha kāyagatiyā cittapariṇāmanaṁ adhippetaṁ "seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṁ vā bāhaṁ pasāreyyā"ti-ādivacanato[1]. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. **Vichandan**ti chandavigamaṁ. **Apasādito**ti diṭṭhiyā gāhassa viparivattanena santajjito. "Metamāsado"ti vacanena **upatthambho hutvā.**

Anvāvisitvāti āvisanavasena tassa attabhāvaṁ adhibhavitvā. Tathā abhibhavato hi tassa sarīraṁ paviṭṭho viya hotīti vuttaṁ **"sarīraṁ pavisitvā"**ti. Yaṁ hi sattaṁ devayakkhanāgādayo āvisanti, tassa pākatikakiriyamayaṁ cittappavattiṁ nivāretvā attano iddhānubhāvena yaṁ icchitaṁ hasitalapitādi, taṁ tena kārāpenti, kārentā ca āviṭṭhapuggalassa cittavasena kārenti. "Attanovā"ti na vattabbametaṁ acinteyyattā kammajassa iddhānubhāvassāti keci. Apare pana yathā tadā cakkhuviññāṇādipavatti āviṭṭhapuggalasseva, evaṁ kiriyamayacittapavattipi tasseva, āvesakānubhāvena pana sāmaññatā parivattati. Tathā hi mahānubhāvaṁ puggalaṁ te āvisituṁ na sakkonti, tikicchāvuṭṭhāpane pana chavasarīraṁ anupavisitvā satantaṁ karoti vijjānubhāvena. Korakhattiyādīnaṁ pana chavasarīrassa uṭṭhānaṁ vacīnicchāraṇañca kevalaṁ buddhānubhāvena. Acinteyyā hi buddhānaṁ buddhānubhāvāti. **Abhibhavitvā ṭhito**ti sakalalokaṁ attano ānubhāvena abhibhavitvā ṭhito. **Jeṭṭhako**ti padhāno, tādisaṁ vā ānubhāvasampannattā uttamo. Passatīti **daso.** Visesavacanicchāya abhāvato anavasesavisayo daso-saddoti āha **"sabbaṁ passatī"**ti. **Sabbajanan**ti laddhanāmaṁ sabbasattakāyaṁ. **Vase vatteti,** seṭṭhattā nimmāpakattā ca attano vase vatteti. Lokassa īsanasīlatāya **issaro.** Sattānaṁ kammassa kārakabhāvena **kattā.** Thāvarajaṅgamavibhāgaṁ sakalaṁ lokaṁ nimmānetīti **nimmātā.**

Guṇavisesena loke pāsaṁsattā **seṭṭho.** Tādiso ca ukkaṭṭhatamo hotīti āha **"uttamo"**ti. Sattānaṁ nimmānaṁ tathā tathā sajanaṁ visajanaṁ viya hotīti āha **"tvaṁ khattiyo"**ti-ādi. Jhānādīsu attano citte ca ciṇṇavasittā **vasī.** **Bhūtānan**ti nibbattānaṁ. Bhavaṁ

---

1. Ma 1. 401 piṭṭhe.

abhijātaṁ arahantīti bhabyā, sambhavesino, tesaṁ **bhabyānaṁ.** Tenāha **"aṇḍajajalābujā sattā"**ti-ādi.

Pathavī-ādayo niccā dhuvā sassatā. Ye tesaṁ "aniccā"ti-ādinā garahakā jigucchā sattā, te ayathābhūtavāditāya matakāle apāyaniṭṭhā ahesuṁ. Ye pana pathavī-ādīnaṁ "niccā dhuvā"ti-ādinā pasaṁsakā, te yathābhūtavāditāya brahmakāyūpagā ahesunti Māro pāpimā anvayato byatirekato ca pathavī-ādimukhena saṅkhārānaṁ pariññāpaññāpane ādīnavaṁ vibhāveti tato vivecetukāmo. Tenāha **"pathavīgarahakā"**ti-ādi. Ettha ca Māro pathavī-ādidhātumahābhūtaggahaṇena manussalokaṁ, bhūtaggahaṇena cātumahārājike, devaggahaṇena avasesakāmadevalokaṁ, pajāpatiggahaṇena attano ṭhānaṁ, brahmaggahaṇena brahmakāyike gaṇhi. Ābhassarādayo pana avisayatāya eva anena aggahitāti daṭṭhabbaṁ. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhābhinandanāya diṭṭhābhinandanāya ca vasena. "Etaṁ mama, eso me attā"ti **abhinandino** abhinandakā, abhinandanasīlā vā. **Brahmuno ovāde ṭhitānaṁ iddhānubhāvaṁ dassetī**ti tesaṁ tattha sannipatitabrahmānaṁ iddhānubhāvaṁ tassa mahābrahmuno ovāde ṭhitattā nibbattaṁ katvā dasseti. **Yasenā**ti ānubhāvena. **Siriyā**ti sobhāya. **Maṁ brahmaparisaṁ upanesī**ti yādisā brahmaparisā issariyādisampattiyā, tattha maṁ uyyojesi. **Mahājanassa māraṇato**ti mahājanassa vivaṭṭūpanissayaguṇavināsanena ānubhāvena māraṇato. **Ayasan**ti yasapaṭipakkhaṁ akittikammānubhāvañcāti attho.

503. **Kasiṇaṁ āyun**ti vassasataṁ sandhāya vadati. Upanissāya setīti upasayo, upasayova **opasāyiko** yathā "venayiko"ti[1] āha **"samīpasayo"**ti. **Saya**ggahaṇaṁ cettha nidassanamattanti dassetuṁ **"maṁ gacchantan"**ti-ādi vuttaṁ. Anekatthattā dhātūnaṁ vattanattho daṭṭhabbo. **Mama vatthusmiṁ sayanako**ti mayhaṁ ṭhāne visaye vattanako. **Bāhitvā**ti nīcaṁ katvā, abhibhavitvā vā. **Jajjharikāgumbato**ti ettha **jajjharikā** nāma pathaviṁ patharitvā jātā ekā gacchajāti.

---

1. Ma 1. 193; Aṁ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

Imināti "sace kho tvaṁ bhikkhū"ti-ādivacanena. **Esa** brahmā. **Upalāpetīti** saṅgaṇhāti. **Apasādetīti** niggaṇhāti. **Sesapadehīti** vatthusāyiko yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyoti imehi padehi. **Mayhaṁ ārakkhaṁ gaṇhissasīti** mama ārakkhako bhavissasi. **Lakuṇḍakataranti** nīcataraṁ nihīnavuttisarīraṁ.

Phusitumpi samatthaṁ kiñci na passati, pageva ñāṇavibhavanti adhippāyo. **Nipphattinti** nipphajjanaṁ, phalanti attho. Taṁ hi kāraṇavasena gantabbato adhigantabbato **gatīti** vuccati. **Ānubhāvanti** pabhāvaṁ. So hi jotanaṭṭhena virocanaṭṭhena **jutīti** vuccati. Mahatā ānubhāvena paresaṁ abhibhavanato mahesoti akkhāyatīti **mahesakkho.** Tayidaṁ abhibhavanaṁ kittisampattiyā parivārasampattiyā cāti āha **"mahāyaso mahāparivāro"**ti.

Pariharantīti sineruṁ dakkhiṇato katvā parivattanti. **Disāti** bhummatthe etaṁ paccattavacananti āha **"disāsu virocamānā"**ti. Attano jutiyā dibbamānāya vā. **Tehīti** candimasūriyehi. **Tattakena pamāṇenāti** yattake candimasūriyehi obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto eko loko, tattakena pamāṇena. Idaṁ cakkavāḷaṁ buddhānaṁ uppattiṭṭhānabhūtaṁ seṭṭhaṁ uttamaṁ padhānaṁ, tasmā yebhuyyena etthupapannā devatā aññesu cakkavāḷesu devatā abhibhuyya vattanti. Tathā hi brahmā sahampati dasasahassabrahmaparivāro bagavato santikaṁ upagañchi. Tenāha **"ettha cakkavāḷasahasse tuyhaṁ vaso vattatī"**ti. Idāni **"ettha te vattate vaso"**ti vuttaṁ vase vattanaṁ sarūpato dassetuṁ **"paroparañca jānāsī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha paṭhamagāthāyaṁ vuttaṁ **ettha**-saddaṁ ānetvā attho veditabboti dassento **"ettha cakkavāḷasahasse"**ti āha. **Uccanīceti** jātikularūpabhogaparivārādivasena uḷāre ca anuḷāre ca. **Ayaṁ iddho**[1] **ayaṁ pakatimanussoti** iminā "sarūpato evassa sattānaṁ paroparajānanaṁ, na samudāgamato"ti dasseti. Yaṁ pana vakkhati **"sattānaṁ āgatiṁ gatin"**ti, taṁ kāmaloke sattānaṁ ādānanikkhepajānanamattaṁ sandhāya vuttaṁ, na kammavipākajānanaṁ. Yadi hi samudāgamato jāneyya, attanopi jāneyya, na cassa taṁ atthīti, tathā āha

1. Indo (Ka)

“itthambhāvoti idaṁ cakkavāḷan”ti-ādi. Rāgayogato rāgo etassa atthīti vā rāgo, virajjanasīlo virāgī, taṁ **rāgavirāginaṁ. Sahassibrahmānāma tvaṁ** cūḷaniyā eva lokadhātuyā jānanato. **Tayā**ti nissakkekaraṇavacanaṁ. **Catuhatthāyā**ti anekahatthena sāṇipākārena kātabbapaṭappamāṇaṁ dīghato catuhatthāya, vitthārato dvihatthāya pilotikāya kātuṁ vāyamanto viya gopphake udake nimujjitukāmo viya ca pamāṇaṁ ajānanto vihaññatīti niggaṇhāti.

504. **Taṁ kāyan**ti tadeva nikāyaṁ. **Jānitabbaṭṭhānaṁ patvāpī**ti anaññasādhāraṇā mayhaṁ sīlādayo guṇavisesā tāva tiṭṭhantu, īdisaṁ lokiyaṁ parittakaṁ jānitabbaṭṭhānampi patvā. Ayaṁ imesaṁ atisayena nīcoti nīceyyo, tassa bhāvo **nīceyyan**ti āha **“tayā nīcatarabhāvo pana mayhaṁ kuto”**ti.

Heṭṭhūpapattikoti uparūparito cavitvā heṭṭhā laddhūpapattiko. Evaṁ saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **“anuppanne buddhuppāde”**ti āha. **Heṭṭhūpapattikaṁ katvā**ti heṭṭhūpapattikaṁ patthanaṁ katvā. Yathā kenaci bahūsu ānantariyesu katesu yaṁ tattha garutaraṁ balavaṁ, tadeva paṭisandhiṁ deti, itarāni pana tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, evaṁ catūsu rūpajjhānesu bhāvitesu yaṁ tattha garutaraṁ chandapaṇidhi-adhimokkhādivasena sābhisaṅkhārañca, tadeva ca paṭisandhiṁ deti, itarāni pana aladdhokāsatāya tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, tannibbattitajjhāneneva āyatiṁ punabbhavābhinibbatti hotīti āha **“tatiyajjhānaṁ paṇītaṁ bhāvetvā”**ti. **Tatthā**ti subhakiṇhabrahmaloke. Puna **tatthā**ti ābhassarabrahmaloke. **Paṭhamakāle**ti tasmiṁ bhave paṭhamasmiṁ kāle. **Ubhayan**ti atītaṁ attano nibbattaṭṭhānaṁ, tattha nibbattiyā hetubhūtaṁ attano katakammanti ubhayaṁ. **Pamussitvā** kālassa ciratarabhāvato. **Vītināmeti paṭipajjantī**ti ca tadā tassā kiriyāya pavattikkhaṇaṁ upādāya pavattamānapayogo.

Apāyesīti pāyesi. **Pipāsite**ti tasite. **Ghammanī**ti ghammakāle. **Samparete**ti ghammapariḷāhena pipāsāya abhibhūte. **Tan**ti pānīyadānaṁ. **Vatasīlavattan**ti samādānavasena vatabhūtaṁ cārittasīlabhāvena

samāciṇṇattā sīlavattaṁ. **Suttappabuddhova anussarāmī**ti supitvā pabuddhamatto viya supinaṁ[1] tava pubbanivutthaṁ mama pubbenivāsānussatiñāṇena anussarāmi, sabbaññutaññāṇena viya paccakkhato passāmīti attho.

Karamareti vilumpitvā ānīte[2]. **Kammasajjan**ti yuddhasajjaṁ, āvudhādāyininti attho.

Eṇīkūlasminti eṇīmigabāhullena "eṇīkūlan"ti saṅkhaṁ gate gaṅgāya tīrappadese. **Gayhaka nīyamānan**ti gayhavasena karamarabhāvena corehi attano ṭhānaṁ nīyamānaṁ.

Āvāhavivāhavasena **mittasanthavaṁ katvā.** "Evaṁ amhesu kīḷantesu gaṅgeyyako nāgo kupito"ti **mayi saññampi na karontī**ti. **Susukāran**ti[3] susūti pavattaṁ bheravanāganissāsaṁ.

Gahītanāvanti viheṭhetukāmatāya gatinivāraṇavasena gahitaṁ niggahitaṁ nāvaṁ. **Luddenā**ti kurūrena. **Manussakappā**ti[4] nāvāgatānaṁ manussānaṁ viheṭhetukāmatāya.

Baddhacaroti paṭibaddhacariyo. Tenāha **"antevāsiko"**ti. **Taṁ nissāyevā**ti raññā upaṭṭhiyamānopi rājānaṁ pahāya taṁ kappaṁ antevāsiṁ nissāyeva.

Sambuddhimantaṁ vatinaṁ amaññīti ayaṁ sammadeva buddhimā vatasampannoti amaññi sambhāvesi ca.

Nānattabhāvesūti nānā visuṁ visuṁ attabhāvesu.

Addhāti ekaṁsena. **Mametamāyun**ti mayhaṁ etaṁ yathāvuttaṁ tattha tattha bhave pavattaṁ āyuṁ. Na kevalaṁ mama āyumeva, atha kho **aññampi** sabbaññeyyaṁ **jānāsi,** na tuyhaṁ aviditaṁ nāma atthi. **Tathā hi buddho** sammāsambuddho tuvaṁ. No ce kathamayamattho ñāto? **Tathā hi** sammāsambuddhattā eva **te ayaṁ jalito** jotamāno **ānubhāvo obhāsayaṁ** sabbampi **brahmalokaṁ** obhāsento dibbamāno **tiṭṭhatī**ti satthu asamasamataṁ pavedesi.

---

1. Supinanti vuttaṁ (Ka) 2. Sunīte (Ka) 3. Sussūkāranti (Aṭṭhakathāyaṁ.)
4. Manussakamyāti (Ka) Jātaka-Ṭṭha 3. 341 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

Pathavattenāti pathavī-attena[1]. Tenāha **"pathavīsabhāvenā"**ti. Ettha ca yasmā "sabbasaṅkhārasamathoti"ādinā[2] sādhāraṇato, "yattha neva pathavī"ti asādhāraṇato ca pathaviyā asabhāvena[3] nibbānassa gahetabbatā atthi, taṁ nivattetvā pathaviyā anaññasādhāraṇaṁ sabhāvaṁ gahetuṁ **"pathaviyā pathavattenā"**ti vuttaṁ. **Nāpahosin**ti na pāpuṇiṁ. Idha pathaviyā pāpuṇanaṁ nāma "etaṁ mamā"ti-ādinā gahaṇanti āha **"taṇhādiṭṭhimānaggāhehi na gaṇhin"**ti.

Vāditāyāti vādasīlatāya. **Sabbanti akkharaṁ niddisitvā**ti "sabbaṁ kho ahaṁ brahme"ti-ādinā bagavatā vuttaṁ sabba-saddaṁ "sace kho te mārisa sabbassa sabbattena ananubhūtan"ti paccanubhāsanavasena niddisitvā. **Akkhare dosaṁ gaṇhanto**ti bagavatā sakkāyasabbaṁ sandhāya sabba-sadde gahite sabbasabbavasena tadatthaparivattanena sabba-saddavacanīyatāsāmaññena ca dosaṁ gaṇhanto. Tenāha **"satthā panā"**ti-ādi. Tattha yadi sabbaṁ ananubhūtaṁ "natthi sabban"ti loke anavasesaṁ pucchati. Sace sabbassa sabbattena anavasesasabhāvena ananubhūtaṁ appattaṁ, taṁ gaganakusumaṁ viya kiñci na siyā. **Athassa ananubhūtaṁ atthī**ti assa sabbattena ananubhūtaṁ yadi atthi, "sabban"ti idaṁ vacanaṁ micchā, sabbaṁ nāma taṁ na hotīti adhippāyo. Tenāha **"mā heva te rittakamevā"**ti-ādi.

Ahaṁ sabbañca vakkhāmi, ananubhūtañca vakkhāmīti ahaṁ "sabban"ti ca vakkhāmi, "ananubhūtan"ti ca vakkhāmi, ettha ko dosoti adhippāyo. **Kāraṇaṁ āharanto**ti sabbassa sabbattena ananubhūtassa atthibhāve kāraṇaṁ niddisanto, **vijānitabban**ti maggaphalapaccavekkhaṇañāṇe hi visesato sabbasaṅkhabhavisiṭṭhatāya jānitabbaṁ. **Anidassanan**ti idaṁ nibbānassa sanidassanaduke dutiyapadasahitatādassananti adhippāyena **"cakkhuviññāṇassa āpāthaṁ anupagamanato anidassanaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Sabbasaṅkhatavidhuratāya vā natthi etassa nidassananti **anidassanaṁ.** Natthi etassa antoti **anantaṁ.** Tena vuttaṁ **"tayidan"**ti-ādi.

Bhūtānīti paccayasambhūtāni. **Asambhūtan**ti paccayehi asambhūtaṁ, nibbānanti attho. ( )[4]. Apabhassarabhāvahetūnaṁ sabbaso abhāvā

---

1. Pathavī-atthena (Ka)
2. Vi 3. 5; Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Saṁ 1. 138 piṭṭhesu.
3. Abhāvasabhāvena (Ka)
4. (Saha paccayehi katanti saṅkhataṁ.) (Ka)

sabbato pabhāti **sabbatopabhaṁ.** Tenāha **"nibbānato hī"**ti-ādi. Tathā hi vuttaṁ "tamo tattha na vijjatī"ti[1]. **Pabhūtamevā**ti pakaṭṭhabhāvena ukkaṭṭhabhāvena vijjamānameva. Arūpībhāvena adesikattā sabbato pabhavati vijjatīti **sabbatopabhaṁ.** Tenāha **"puratthimadisādīsū"**ti-ādi. Pavisanti etthāti pavisaṁ, tadeva sa-kārassa bha-kāraṁ, vi-kārassa ca lopaṁ katvā vuttaṁ **"pabhan"**ti. Tenāha **"titthassa nāman"**ti. **Vādaṁ patiṭṭhapesī**ti evaṁ mayā sabbañca vuttaṁ, ananubhūtañca vuttaṁ, tattha yaṁ tayā adhippāyaṁ ajānantena sahasā appaṭisaṅkhāya dosaggahaṇaṁ, taṁ micchāti brahmānaṁ niggaṇhanto bagavā attano vādaṁ patiṭṭhapesi.

Gahitagahitanti "idaṁ niccan"ti-ādinā gahitagahitaṁ gāhaṁ. Tattha tattha dosadassanamukhena niggaṇhantena **satthārā vissajjāpito kiñci gahetabbaṁ** attano paṭisaraṇaṁ **adisvā** parājayaṁ paṭicchādetuṁ **laḷitakaṁ**[2] **kātukāmo** vādaṁ pahāya iddhiyā pāṭihāriyalīḷaṁ dassetukāmo. **Yadi sakkosi mayhaṁ antaradhāyituṁ,** na pana sakkhissasīti adhippāyo. **Mūlapaṭisandhiṁ gantukāmo**ti attano pākatikena attabhāvena ṭhātukāmo. So hi paṭisandhikāle nibbattasadisatāya mūlapaṭisandhīti vutto. **Aññesan**ti heṭṭhā aññakāyikānaṁ brahmūnaṁ. **Na adāsi** abhisaṅkhatakāyenevāyaṁ tiṭṭhatu, na pākatikarūpenāti cittaṁ uppādesi. Tena so abhisaṅkhatakāyaṁ apanetuṁ avisahanto attabhāvapaṭicchādakaṁ andhakāraṁ nimminituṁ ārabhi. Satthā taṁ tamaṁ viddhaṁseti. Tena vuttaṁ **"mūlapaṭisandhiṁ vā"**ti-ādi.

Bhavevāhanti bhave eva ahaṁ. Ayañca eva-saddo aṭṭhānapayuttoti dassento āha **"ayaṁ bhave bhayaṁ disvāyevā"**ti, sabbasmiṁ bhave jāti-ādibhayaṁ ñāṇacakkhunā yāthāvato disvā. **Sattabhavan**ti sattasaṅkhātaṁ bhavaṁ. Kammabhavapaccaye hi upapattibhave sattasamaññā. **Vibhavan**ti vimuttiṁ. Pariyesamānampi upāyassa anadhigatattā **bhaveyeva disvā. Bhavañca vibhavesinaṁ** vibhavaṁ nibbutiṁ esamānānaṁ sattānaṁ bhavaṁ, bhavesu uppattiṁ ca disvāti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Na abhivadin**ti "aho vata sukhan"ti evaṁ abhivadāpanākārābhāvato na abhinivisiṁ, lakkhaṇavacanametaṁ. Gāhattho eva vā abhivāda-saddoti āha **"nābhivadin"**ti,

1. Khu 10. 129 piṭṭhe Nettiyaṁ.
2. Nilītakaṁ (Ka)

“na gavesin”ti. **Bhava**ggahaṇenettha dukkhasaccaṁ, **nandī**gahaṇena samudayasaccaṁ, **vibhava**ggahaṇena nirodhasaccaṁ, **nandiṁ ca na upādiyinti** iminā maggasaccaṁ pakāsitanti āha **“iti cattāri saccāni pakāsento”**ti. Tadidaṁ catunnaṁ ariyasaccānaṁ gāthāya vibhāvanadassanaṁ. Satthā pana tesaṁ brahmūnaṁ ajjhāsayānurūpaṁ saccāni vitthārato pakāsento vipassanaṁ pāpetvā arahattena desanāya kūṭaṁ gaṇhi. Te ca brahmāno keci sotāpattiphale, keci sakadāgāmiphale, keci anāgāmiphale, keci arahatte ca patiṭṭhahiṁsu. Tena vuttaṁ **“saccāni pakāsento satthā dhammaṁ desesī”**ti-ādi. **Acchariyajātā**ti sañjātacchariyā. **Samūlaṁ bhavan**ti taṇhāvijjāhi samūlaṁ bhavaṁ.

505. **Mama vasaṁ ativattitānī**ti sabbaso kāmadhātusamatikkamanapaṭipadāya mayhaṁ visayaṁ atikkamitāni. Kathaṁ panāyaṁ tesaṁ ariyabhūmisamokkamanaṁ jānātīti? Nayaggāhato, “samaṇo gotamo dhammaṁ desento saṁsāre ādīnavaṁ, nibbāne ca ānisaṁsaṁ pakāsento veneyyajanaṁ nibbānaṁ diṭṭhameva karoti, tassa desanā avañjhā amoghā indena vissaṭṭhavajirasadisā, tassa ca āṇāya ṭhitā saṁsāre na dissantevā”ti nayaggāhena anumānena jānāti. **Sace tvaṁ evaṁ anubuddho**ti yathā tvaṁ paresaṁ saccābhisambodhaṁ vadati, evaṁ tvaṁ attano anurūpato sayambhuñāṇena buddho dhammaṁ paṭivijjhitvā ṭhito. **Taṁ dhammaṁ mā upanayasī**ti tayā paṭividdhadhammaṁ mā sāvakapaṭivedhaṁ pāpesi. **Idan**ti idaṁ anantaraṁ vuttaṁ brahmaloke patiṭṭhānaṁyeva sandhāya Māro vadati, te dassento **“anuppanne hī”**ti-ādimāha. Apāyapatiṭṭhānaṁ pana ājīvakaniganṭhādipabbajjaṁ upagate titthakare, ye keci vā pabbajitvā micchāpaṭipanne jane sandhāya vadati. **Anuppanne**ti asañjāte, appatteti attho. **Anullapanatāyā**ti yathā Māro upari kiñci uttaraṁ lapituṁ na sakkoti, evaṁ tathā uttarabhāsanena. **Nimantanavacanenā**ti viññāpanavacanena. Brahmaṁ seṭṭhaṁ nimantanaṁ, brahmuno vā nimantanaṁ ettha atthīti **brahmanimantanikaṁ,** suttaṁ. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Brahmanimantanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā

506. **Koṭṭhamanupaviṭṭho**ti āsayo vaccaguttaṭṭhānatāya koṭṭhaṁ, tassa abbhantaraṁ hettha koṭṭhaṁ. Anurūpo hutvā paviṭṭho anupaviṭṭho. Sukhumaṁ hi tadanucchavikaṁ attabhāvaṁ māpetvā ayaṁ tattha paviṭṭho. **Garugaro viyā**ti garukagaruko viya. U-kārassa hi o-kāraṁ katvā ayaṁ niddeso, ativiya garuko maññeti attho. Garugaru viya icceva vā pāṭho. Māsabhattaṁ māso uttarapadalopena, māsabhattena ācitaṁ pūritaṁ **māsācitaṁ maññe.** Tenāha **"māsabhattaṁ bhuttassa kucchi viyā"**ti. Uttarapadalopena vinā atthaṁ dassetuṁ **"māsapūritapasibbako viyā"**ti vuttaṁ. **Tintamāso viyā**ti tintamāso pasibbako viya. Kiṁ nu kho etaṁ mama kucchiyaṁ pubbaṁ[1] bhārikattaṁ, kiṁ nu kho kathaṁ nu kho jātanti adhippāyo. **Upāyenā**ti pathena ñāyena. Byatirekato panassa anupāyaṁ dassetuṁ **"sace panā"**ti-ādi vuttaṁ. Attānameva vā sandhāya **"mā tathāgataṁ vihesesī"**ti āha. Yathā hi ariyasaṁgho "tathāgataṁ devamanussapūjitaṁ, saṁghaṁ namassāma suvatthi hotū"ti-ādīsu[2] **tathāgato**ti vuccati, evaṁ tappariyāpannā ariyapuggalā, yathā ca purimakā dutiya-aggasāvakā kappānaṁ satasahassādhikaṁ ekaṁ asaṅkhyeyyaṁ pāramiyo pūretvā āgatā, ayampi mahāthero tathā āgatoti **tathāgato**ti. **Pati-aggaḷeva aṭṭhāsī**ti aggaḷassa bahibhāge aṭṭhāsi.

507. Rukkhadevatā nāma cātumahārājikesu nihīno kāyo, tasmā nesaṁ manussagandho paricitattā nātijegucchoti āha **"ākāsaṭṭhadevatānan"**ti. **Ābādhaṁ karotī**ti dukkhaṁ janeti. **Nāgariko**ti sukuMāro. **Paricokkho**ti sabbaso sucirūpo. **Ñātikoṭin**ti ñātibhāgaṁ. Anādimati hi saṁsāre ñātibhāgarahito nāma satto kassacipi natthīti adhippāyo.

Idanti "so me tvaṁ bhāgineyyo hosī"ti idaṁ vacanaṁ. **Paveṇivasenā**ti tadā mayhaṁ bhāgineyyo hutvā idāni māraṭṭhāne ṭhitoti imissā paveṇiyā vasena vuttaṁ. Aññassa vā vesamaṁ dhuro **vidhuro.** Tenāha **"aññehi saddhiṁ asadiso"**ti. **Appadukkhenā**ti sukheneva.

---

1. Apubbaṁ (?)
2. Khu 1. 8, 315 piṭṭhesu.

Panthānaṁ avanti gacchantīti **pathāvino. Ettakenā**ti ettāvatā citakasannisayena. **Udakaleṇan**ti udakanissandanaleṇaṁ. **Samāpattito**ti nirodhasamāpattito. **Samāpattiphalan**ti nirodhasamāpattiphalaṁ.

508. **Dasahi akkosavatthūhī**ti dasahipi akkosavatthūhi, tato kiñci ahāpentā. **Paribhāsathā**ti[1] garahatha. **Ghaṭṭethā**ti anūnāhi kathāhi imesu ovijjhatha. **Dukkhāpethā**ti citte dukkhaṁ janetha. **Etesan**ti tesaṁ bhikkhūnaṁ tumhākaṁ akkosanādīhi bhikkhūnaṁ kilesuppattiyā. Tenettha **dūsī Māro** otāraṁ labhati nāmāti adhippāyo. Upaṭṭhātabbaṁ itaṁ arahantīti ibbhā, hatthibhaṇḍakā, hīnajīvikatāya hete ibbhā viyāti **ibbhā,** te pana sadutiyakavasena **"gahapatikā"**ti vuttā. **Kaṇhā**ti kaṇhābhijātikā. Pādato jātattā **pādānaṁ apaccā. Ālasiyajātā**ti kasivaṇijjādikammassa akaraṇena sañjātālasiyā. **Gūthaniddhamanapanāḷī**ti vaccakūpato gūthassa nikkhamapadeso.

Manussānaṁ akusalaṁ na bhaveyya tesaṁ tādisāya abhisandhiyā abhāvato. Āvesakassa ānubhāvena āviṭṭhassa cittasantati viparivattatīti vuttovāyamattho. **Visabhāgavatthun**ti bhikkhūnaṁ santike itthirūpaṁ, bhikkhunīnaṁ santike purisarūpanti īdisaṁ, aññaṁ vā pabbajitānaṁ asāruppaṁ visabhāgavatthuṁ. **Vippaṭisārārammaṇan**ti passantānaṁ vippaṭisārassa paccayaṁ. **Lepayaṭṭhin**ti lepalittaṁ vākurayaṭṭhiṁ.

510. **Somanassavasenā**ti gehassitasomanassavasena. **Aññathattan**ti uppilāvitattaṁ. **Purimanayenevā**ti "sace Māro manussānaṁ sarīre adhimuccitvā"ti-ādinā pubbe vuttanayena. Yadi Mārova tathā kareyya, manussānaṁ kusalaṁ na bhaveyya, mārasseva bhaveyya, sarīre pana anadhimuccitvā tādisaṁ pasādanīyaṁ pasādavatthuṁ dassesi. Tenāha **"yathā hī"**ti-ādi.

511. **Asubhasaññāparicitenā**ti sakalaṁ kāyaṁ asubhanti pavattāya saññāya sahagatajjhānaṁ asubhasaññā, tena paricitena paribhāvitena.

---

1. Paribhavathāti (Ka)

Cetasā cittena. **Bahulan**ti abhiṇhaṁ. **Viharato**ti viharantassa, asubhasamāpattibahulassāti attho. **Patilīyatī**ti saṅkucati tattha paṭikūlatāya saṇṭhitattā. **Patikuṭatī**ti apasakkati. **Pativattatī**ti nivattati. Tato eva **na sampasāriyati. Rasataṇhāyā**ti madhurādirasavisayāya taṇhāya.

Sabbaloke anabhiratisaññāti tīsupi bhavesu aruccanavasena pavattā vipassanābhāvanā. Nibbidānupassanā hesā. **Lokacitresū**ti hatthi assarathapāsādakūṭāgārādibhedesu ceva ārāmarāmaṇeyyakādibhedesu ca loke cittavicittesu. **Rāgasantāni** vūpasantarāgāni. **Dosamohasantānī**ti etthāpi eseva nayo. Imesaṁ evaṁ kammaṭṭhānaggahaṇaṁ sabbesaṁ sappāyabhāvato.

512. **Sakkharaṁ gahetvā**ti sakkharāsīsena tattakaṁ bhinnapāsāṇamuṭṭhinti āha **"antomuṭṭhiyaṁ tiṭṭhanapamāṇaṁ pāsāṇan"**ti. Muṭṭhipariyāpannanti attho. Ayaṁ hi pāsāṇassa heṭṭhimakoṭi. **Hatthināgo**ti mahāhatthī. Mahantapariyāyo **nāga**-saddoti keci. Ahināgādito vā visesanatthaṁ hatthināgoti vuttaṁ. Sakalasarīreneva nivattitvā apalokesīti vuttamatthaṁ vivarituṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Na vāyan**ti ettha **vā**-saddo avadhāraṇatthoti āha **"neva pamāṇaṁ aññāsī"**ti. **Sahāpalokanāyāti ca vacanato**ti iminā vacanena imaṁ vacanamattaṁ gahetvāti adhippāyo. **Uḷāre**ti uḷāraguṇe. Bhagavantaṁ hi ṭhapetvā natthi tadā sadevake loke tādiso guṇavisesayuttoti.

Visuṁ visuṁ paccattavedaniyo ayasūlena saddhiṁ bhūtāni cha phassāyatanāni etassāti chaphassāyatanaṁ, dukkhaṁ. Taṁ ettha atthīti **chaphassāyataniko,** nirayo. Tenāha **"chasu phassā -pa- paccayo"**ti. Samāhanatīti samāhato, anekasatabhedo saṅkusamāhato ettha atthīti **saṅkusamāhato,** nirayo. Visesapaccayatāya vedanāya ṭhitoti vedaniyo, kāraṇākārakena vinā paccattaṁ sayameva vedaniyoti **paccattavedaniyo. Ayasūlena saddhiṁ ayasūlan**ti pādapadesato paṭṭhāya nirantaraṁ abhihananavasena āgatena

paṇṇāsāya janehi gahitena ayasūlena saha sīsapadesato paṭṭhāya āgataṁ. Ayasūlabhāvasāmaññena cetaṁ ekavacanaṁ, satamattāni patitāni sūlāni. **Iminā te ṭhānena cintetvā**ti nissitavohārena nissayaṁ vadati. **Evaṁ vuttan**ti "tadā jāneyyāsi vassasahassaṁ me niraye paccamānassā"ti evaṁ vuttaṁ. **Vuṭṭhānimaṁ**ti vuṭṭhāne bhavaṁ, antimanti attho. Tenāha **"vipākavuṭṭhānavedanan"**ti, vipākassa pariyosānaṁ vedananti attho. **Dukkhatarā hoti** padīpassa vijjhāyanakkhaṇe mahantabhāvo viya.

513. **Ghaṭṭayitvā** pothetvā. **Pāṭiyekkavedanājanakā**ti paccekaṁ mahādukkhasamuppādakā. Ayato apagato **nirayo,** so **devadūtasuttena**[1] dīpetabbo. Atthavaṇṇanā panassa parato sayameva āgamissati. Imaṁ pana atītavatthuṁ āharitvā attano ñāṇānubhāvadīpanamukhena māraṁ santajjento mahāthero **"yo etamabhijānātī"**ti gāthamāha. Tassattho—**yo** mahābhiñño **etaṁ** kammaṁ kammaphalañca hatthatale ṭhapitaṁ āmalakaṁ viya abhimukhaṁ katvā paccakkhato jānāti. Sabbaso bhinnakilesatāya **bhikkhu** sammāsambuddhassa aggasāvako, **tādisaṁ** uḷāraguṇaṁ **āsajja** ghaṭṭayitvā ekantakāḷakehi pāpadhammehi samannāgatattā **kaṇha** māra āyatiṁ mahādukkhaṁ vindissasi.

Udakaṁ vatthuṁ katvāti tattha nibbattanakasattānaṁ sādhāraṇakammaphalena mahāsamudda-udakameva adhiṭṭhānaṁ katvā. Tathā hi tāni kappaṭṭhitikāni honti. Tenāha **"kappaṭṭhāyino"**ti. **Tesan**ti vimānānaṁ. **Etaṁ** yathāvuttavimānavatthuṁ tāsaṁ accharānaṁ sampattiṁ, tassa ca kāraṇaṁ attapaccakkhaṁ katvā **jānāti. Pādaṅguṭṭhena kampayī**ti pubbārāme visākhāya mahā-upāsikāya kāritaṁ sahassagabbhapaṭimaṇḍitamahāpāsādaṁ attano pādaṅguṭṭhena kampesi. Tenāha **"idaṁ pāsādakampanasuttena dīpetabban"**ti. Idanti "yo vejayantan"ti imissā gāthāya atthajātaṁ **Cūḷataṇhāsaṅkhayavimuttisutteneva**[2] **dīpetabbaṁ.**

Tassa brahmagaṇassa tathācintanasamanantarameva tasmiṁ brahmaloke sudhammaṁ brahmasabhaṁ gantvā. **Tepī**ti mahāmoggallānādayo. **Paccekaṁ**

---

1. Ma 3. 216 piṭṭhe. 2. Ma 1. 320 piṭṭhe.

disāsūti Mahāmoggallānatthero puratthimadisāyaṁ, Mahākassapatthero dakkhiṇadisāyaṁ, Mahākappinatthero pacchimadisāyaṁ, Anuruddhatthero uttaradisāyanti evaṁ cattāro therā brahmaparisamatthake majjhe nisinnassa bagavato samantato catuddisā nisīdiṁsu. **Gāthā vuttā**ti "yo brahmaṁ paripucchatī"ti gāthā vuttā. **Aññatarabrahmasuttenā**ti "tena kho pana samayena aññatarassa brahmuno evarūpaṁ pāpakaṁ diṭṭhigataṁ uppannaṁ hotī"ti-ādinā[1] mahāvagge āgatena aññatarabrahmasuttena.

Jhānavimokkhena phusīti jhānavimokkhasannissayena abhiññāñāṇena phassayi. Vananti jambudīpaṁ aphassayīti sambandho. Jambudīpo hi vanabahulatāya idha "vanan"ti vutto. Tenāha "jambusaṇḍassa issaro"ti. **Pubbavidehānaṁ dīpan**ti pubbavidehavāsīnaṁ dīpaṁ, pubbavidehadīpanti attho. **Bhūmisayā narā** nāma aparagoyānakā uttarakurukā ca. Yasmā te gehapariggahābhāvato bhūmiyaṁyeva sayanti, na pāsādādīsu. **Paṭilabhī**ti uppādesi. **Etaṁ āsaṁ mā akāsī**ti esā yathā pubbe dūsimārassa, evaṁ tuyhaṁ āsā dīgharattaṁ anatthāvahā, tasmā edisaṁ āsaṁ mā akāsīti mārassa ovādaṁ adāsi. Sesaṁ sabbattha suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māratajjanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca cūḷayamakavaggavaṇṇanā.

Mūlapaṇṇāsaṭīkā samattā.

(Dutiyo bhāgo niṭṭhito.)

---

1. Saṁ 1. 146 piṭṭhe.

Mūlapaṇṇāsaṭīkāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā